

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Ђорђе С. Спасојевић

СУЗБИЈАЊЕ ТЕРОРИЗМА СА АСПЕКТА
КРИМИНАЛИСТИКЕ

докторска дисертација

Београд, 2024.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF LAW

Đorđe S. Spasojević

SUPPRESSION OF TERRORISM FROM THE
ASPECT OF CRIMINALISTICS

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024.

**Подаци о ментору, члановима Комисије за одбрану докторске дисертације и
датуму одбране**

Ментор:

др Милан Шкулић
редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

Чланови комисије:

др Зоран Ђурђевић
редовни професор Криминалистичко-полицијског Универзитета у Београду

др Ненад Радовић
редовни професор Криминалистичко-полицијског Универзитета у Београду

др Иван Ђокић
доцент Правног факултета Универзитета у Београду

Датум одбране:

Подаци о докторској дисертацији

Наслов докторске дисертације:

„Сузбијање тероризма са аспекта криминалистике“

Сажетак: Предмет рада представља сузбијање тероризма из угла криминалистике. У питању је аспект који је неопходно узети у обзир, имајући у виду чињеницу да сама посвећеност законодавца решавању овог проблема није довољна, без обзира на његову неспорну намеру да на легислативном плану предвиди адекватна решења. Наравно, ни домети криминалистике и њених дисциплина нису свемогући, поготово када је у питању борба против тероризма, али њихова сазнања, свакако представљају снажан темељ за деловање надлежних органа.

Циљ дисертације је да се из теоријских оквира, пружи одређен допринос борби против тероризма, кроз указивање на специфичности сузбијања овог кривичног дела, које су одређене природом тероризма, а која је таква да представља много више од обичног инкриминисаног понашања, с обзиром на размере и погубност последица које он производи на глобалном нивоу.

Базични резултати истраживања тичу се закључака до којих се дошло поводом постављених хипотеза: методи регрутовања деце и малолетника у терористичке организације, намећу потребу за надоградњом појединих традиционалних класификација тероризма, засебним обликом тероризма у виду „јаничарског тероризма“; поред одређених сличности, постоје и бројне разлике, предности и недостаци индивидуалних терориста у односу на припаднике терористичких организација; терористи су додатно развили метод рада у персоналном смислу кроз интензивније ангажовање малолетника, деце и жена у терористичким акцијама; без обзира што савремена технологија заузима све већи простор у превенцији, откривању и доказивању тероризма, људски фактор је у појединим сферама и даље незаменљив чинилац, те заједно са технологијом представља факторе који комплементарно делују у истом циљу.

До поменутих резултата, дошло се уз помоћ историјског метода, упоредног метода, документационе анализе, анализе садржаја, мета анализе и статистичког метода.

Кључне речи: тероризам, криминалистика, златна питања криминалистике, феноменологија тероризма, криминалистичке радње, специфичности сузбијања тероризма

Научна област: Правне науке

Ужа научна област: Кривично право и Криминалистика

Information about Doctoral Dissertation

Title:

„Suppression of terrorism from the aspect of criminalistics“

Abstract: The subject of the work is the suppression of terrorism from the point of view of criminalistics. This is an aspect that must be taken into account, bearing in mind the fact that the legislator's commitment to solving this problem is not enough, regardless of his indisputable intention to foresee adequate solutions on the legislative level. Of course, the scope of criminalistics and its disciplines are not omnipotent, especially when it comes to the fight against terrorism, but their findings certainly represent a strong foundation for the actions of competent authorities.

The goal of the dissertation is to provide a certain contribution to the fight against terrorism from the theoretical framework, by pointing out the specifics of the suppression of this criminal offense, which are determined by the nature of terrorism. The nature of terrorism represents much more than ordinary incriminated behavior, considering the scale and lethality of the consequences it produces on a global level.

The basic results of the research concern the conclusions reached in connection with the hypotheses: methods of recruiting children and minors into terrorist organizations, impose the need to upgrade certain traditional classifications of terrorism, a separate form of terrorism in the form of "janissary terrorism"; in addition to certain similarities, there are also numerous differences, advantages and disadvantages of individual terrorists compared to members of terrorist organizations; terrorists have additionally developed the method of work in a personal sense through the more intense involvement of minors, children and women in terrorist actions; regardless of the fact that modern technology occupies an increasing space in the prevention, detection and proof of terrorism, the human factor is still an irreplaceable factor in certain spheres and, together with technology, represents factors that act in a complementary way towards the same goal.

The mentioned results were reached with the help of historical method, comparative method, documentary analysis, content analysis, meta analysis and statistical method.

Key words: terrorism, criminalistics, golden questions of criminalistics, phenomenology of terrorism, specifics of suppression terrorism

Scientific field: Legal Sciences

Scientific subfield: Criminal Law and Criminalistics

САДРЖАЈ

УВОДНА РАЗМАТРАЊА	1
ПРВО ПОГЛАВЉЕ - ОПШТА ИЗЛАГАЊА О ПОЈМУ КРИМИНАЛИСТИКЕ	
И ГРАНАМА КРИМИНАЛИСТИКЕ	7
1. ПОЈАМ КРИМИНАЛИСТИКЕ	7
2. ГРАНЕ КРИМИНАЛИСТИКЕ	8
2.1. Криминалистичка тактика	8
2.2. Криминалистичка техника	9
2.3. Криминалистичка методика	9
2.4. Остале класификације грана криминалистике	10
2.4.1. Криминалистичка стратегија	11
2.4.2. Криминалистичка оператива	13
3. КРИМИНАЛИСТИКА ТЕРОРИЗМА – „ТЕОРИЈСКО- ТЕРМИНОЛОШКА КОЗМЕТИКА“ ИЛИ СТВАРНА ПОТРЕБА.....	14
ДРУГО ПОГЛАВЉЕ - ОПШТА ИЗЛАГАЊА О ПОЈМУ И ТИПОЛОГИЈИ	
ТЕРОРИЗМА	15
1. ПОЈАМ ТЕРОРИЗМА	15
2. ПОЈАМ ТРОРИСТИЧКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА	18
3. УВОДНА РАЗМАТРАЊА О КЛАСИФИКАЦИЈАМА ТЕРОРИЗМА	19
3.1. Класификација тероризма према својим циљевима	20
3.1.1. Идеолошки мотивисан - Левичарски и десничарски	20
3.1.1.1. Левичарски тероризам	22
3.1.1.2. Десничарски тероризам	24
3.1.2. Етно-сепаратистички	26
3.1.3. Верски фундиран тероризам - Тероризам секти и тероризам фундиран на интерпретацијама великих религија	29
3.1.3.1. Тероризам секти	30
3.1.3.2. Тероризам фундиран на интерпретацијама великих религија	33
3.2. Класификација тероризма према средствима	36
3.2.1. Класични тероризам	36
3.2.2. Биохемијски тероризам	36
3.2.3. Нуклеарни тероризам	42
3.3. Класификација тероризма према методима	44
3.3.1. Класични тероризам	44

3.3.2. Самоубилачки тероризам	45
3.3.3. Сајбер тероризам	47
3.3.4. Нарко-тероризам	50
3.4. Класификација тероризма према типу актера – субјеката тероризма	52
3.4.1. Индивидуални тероризам	52
3.4.2. Тероризам организација и илегалних група	53
3.4.3. Институционални тероризам	55
3.5. Остале поделе тероризма и засебни видови тероризма	58
ТРЕЋЕ ПОГЛАВЉЕ - „ЈАНИЧАРСКИ ТЕРОРИЗАМ“ КАО ЗАСЕБНИ ОБЛИК ТЕРОРИЗМА	61
1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА	61
2. ОПШТА РАЗМАТРАЊА О ЈАНИЧАРИМА	61
3. СЛУЧАЈ ОТМИЦЕ ДЕЦЕ ЈЕЗИДА	63
4. СТУБОВИ НА КОЈИМА СЕ ЗАСНИВА „ЈАНИЧАРСКИ ТЕРОРИЗАМ“	65
4.1. Противвољно одвођење	65
4.2. Мотиви (дефицитарност људства)	67
4.3. Религијска припадност деце и малолетника (присилно преобраћивање на ислам)	69
4.4. Узраст	71
4.5. Селекција и обука	72
4.5.1. Селекција	73
4.5.2. Обука	75
ЧЕТВРТО ПОГЛАВЉЕ - ТЕРОРИЗАМ И ЗЛАТНА ПИТАЊА КРИМИНАЛИСТИКЕ	78
1. ПОЈАМ И КЛАСИФИКАЦИЈА ЗЛАТНИХ ПИТАЊА КРИМИНАЛИСТИКЕ	78
2. ЗНАЧАЈ ЗЛАТНИХ ПИТАЊА КРИМИНАЛИСТИКЕ ЗА СУЗБИЈАЊЕ ТЕРОРИЗМА	79
2.1. Објективно – идентификациони аспект и тероризам	80
2.2. Просторни аспект са освртом на место извршења терористичких напада.....	84
2.3. Временски аспект са освртом на време извршења терористичких напада	86
2.4. Модални аспект са освртом на начин извршења терористичких напада.....	90
2.5. Инструментални аспект са освртом на средство извршења	

терористичких напада.....	94
2.5.1. Дронови као средство извршења терористичких напада ...	100
2.6. Субјективно – идентификациони аспект и тероризам	103
2.7. Виктимолошки аспект и тероризам.....	104
2.8. Мотивационо – узрочни аспект са освртом на мотиве извршења терористичких напада.....	109
ПЕТО ПОГЛАВЉЕ - ФЕНОМЕНОЛОГИЈА ТЕРОРИЗМА	115
1. ОПШТА РАЗМАТРАЊА О ФЕНОМЕНОЛОГИЈИ ТЕРОРИЗМА	115
2. ФЕНОМЕНОЛОШКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ ТЕРОРИЗМА	116
2.1. Стручна знања терориста	116
2.2. Вештине терориста	117
2.3. Навике терориста	121
2.3.1. Навике као слабост и рањивост терориста	121
2.3.2. Квази-навике као „оружје“ и предност терориста	123
2.4. Обичаји и схватања терориста	125
2.5. Начин живота терориста	129
2.6. Психологија терориста	130
2.7. Специфичности индивидуалног тероризма у односу на терористичке организације	135
2.7.1. Предности индивидуалног тероризма	138
2.7.2. Недомаци индивидуалног тероризма	140
2.8. Специфичности узроковане полом и узрастом	142
2.8.1. Жене терористи	142
2.8.1.1. Гардероба као „безбедносна претња“	144
2.8.1.2. „Тероризам жена“ изван терористичких напада	149
2.8.2. Специфичности тероризма деце и малолетника у односу на тероризам пунолетних лица	152
3. ЗНАЧАЈ МЕДИЈА ЗА ТЕРОРИСТИЧКЕ АКТИВНОСТИ	155
4. УТИЦАЈ МЕДИЈА НА ФЕНОМЕНОЛОШКА ПИТАЊА ТЕРОРИЗМА И ЗНАЧАЈ МЕДИЈА ЗА СУЗБИЈАЊЕ ТЕРОРИЗМА	156
ШЕСТО ПОГЛАВЉЕ - ПРИМЕНА КРИМИНАЛИСТИЧКИХ РАДЊИ У СУЗБИЈАЊУ ТЕРОРИЗМА	164
1. ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА	164
1.1. Законска регулатива у Републици Србији	164
1.1.1. Кривични законик	164
1.1.2. Законик о кривичном поступку	165
1.1.3. Други значајни законии правни акти	166

1.2. Тероризам и међународноправна регулатива	169
2. ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ НА СУЗБИЈАЊЕ ТЕРОРИЗМА	172
2.1. Сузбијање усташке терористичке емиграције	178
2.1.1. <i>Оперативни рад на праћењу клеронационалиста</i>	178
3. ДЕЛАТНОСТ ДОМАЋИХ ДРЖАВНИХ ОРГАНА У СУЗИЈАЊУ ТЕРОРИЗМА	183
3.1. Кривичнопроцесне криминалистичке радње и тероризам	186
3.1.1. <i>Увиђај</i>	186
3.1.2. <i>Реконструкција</i>	193
3.1.2.1. <i>3Д реконструкција</i>	195
3.1.3. <i>Претресање</i>	197
3.1.3.1. <i>Претресање терориста</i>	198
3.1.3.2. <i>Претресање стана и других просторија терориста</i>	199
3.2. Посебне доказне радње и тероризам.....	201
3.2.1. <i>Тајни надзор комуникације терориста</i>	203
3.2.2. <i>Тајно праћење и снимање терориста</i>	205
3.2.3. <i>Симуловани правни послови и тероризам</i>	206
3.2.4. <i>Рачунарско претраживање података и тероризам</i>	208
3.2.5. <i>Контролисана испорука и тероризам</i>	209
3.2.6. <i>Прикривени иследник и тероризам</i>	211
3.3. Оперативне криминалистичке радње и тероризам.....	216
3.3.1. <i>Праћење терориста</i>	216
3.3.2. <i>Присмотра терориста</i>	219
3.3.3. <i>Заседа и лишавање слободе терориста</i>	221
3.3.3.4. <i>Специфичности хватања терориста у случају постојања талаца</i>	227
3.3.4. <i>Системска блокада и контрола одређеног простора</i>	230
3.3.5. <i>Коришћење посебно дресираних паса у сузбијању тероризма</i>	232
4. ДЕЛАТНОСТ СТРАНИХ ДРЖАВНИХ ОРГАНА У СУЗБИЈАЊУ ТЕРОРИЗМА	234
4.1. Међународна сарадња у борби против тероризма	238
СЕДМО ПОГЛАВЉЕ - СПЕЦИФИЧНОСТИ И МОГУЋНОСТИ СУЗБИЈАЊА ТЕРОРИЗМА У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА	240
1. УЛОГА МОДЕРНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ КАО САВРЕМЕНОГ СРЕДСТВА СУЗБИЈАЊА ТЕРОРИЗМА	240
2. УЛОГА „ЉУДСКОГ ФАКТОРА“ У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА	

БОРБЕ ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА	246
3. МОДЕРНА ТЕХНОЛОГИЈА И (ИЛИ) ЉУДСКИ ФАКТОР ?	250
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	252
ЛИТЕРАТУРА	262
1. Књиге и чланци на српском језику и језику држава некадашње СФРЈ	262
2. Књиге и чланци на страном језику	290
3. Интернет извори на српском језику и језику држава некадашње СФРЈ	298
4. Интернет извори на страном језику.....	302
5. Домаћи прописи	304
6. Страни прописи.....	305
7. Судска пракса Европског суда за људска права	305
7. Остало	306
БИОГРАФИЈА	308
ПРИЛОГ 1	311
ПРИЛОГ 2	312
ПРИЛОГ 3	313

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Иако се тероризам као глобални проблем, може сагледавати са више аспеката, при чему су неки од њих ванправног, а други правног карактера, међу којима кривичноправни заузима значајно место, суочавање с наведеним проблемом је тешко замисливо без приступања истом и са криминалистичког аспекта. Савремена борба против криминалитета уопште, па самим тим и тероризма, захтева познавање криминалистике. Имајући у виду да је реч о науци веома широког поља деловања, за потребе одређивања предмета овог истраживања, неопходно је ставити акценат на криминалистичку методику, као посебну грану криминалистике, чији предмет представљају феноменолошка питања, односно специфичности које се односе на сузбијање одређеног кривичног дела понаособ, у овом случају на сузбијање тероризма. Другим речима, тешко се може говорити о сузбијању тероризма, а при томе у склопу предмета истраживања не сагледавати наведени проблем из феноменолошког угла, који пружа управо криминалистичка методика, узимајући при томе у обзир и уопштена сазнања о откривању и разјашњавању кривичних дела, која пружа криминалистичка тактика, али и средства и методе из домена техничких и природних наука којима се бави криминалистичка техника.

Терористи представљају учиниоце, чије деловање одликује динамичан карактер и потреба да неретко мењају свој *modus operandi*, што је логична последица фактора изненађења, који је неизоставан сегмент њиховог поступања, те ће стога о њему бити речи у оквиру модалног аспекта, с тим што ће осврт на начин извршења бити направљен и у другим структурним деловима рада. Терористи на тај начин неретко успешно реализују постављене циљеве, успевајући при томе да избегну органе задужене за превенцију и откривање кривичних дела тероризма, чијим ће криминалистичким радњама, такође бити посвећен део истраживања.

Такође, с обзиром да је једна од одлика тероризма и терористичких организација, која сведочи о значају теме, односно која представља један од разлога да се дати проблем посматра са аспекта криминалистике, висок степен организованости, постоје бројни комплексни сегменти који завређују посебну пажњу. То се може закључити на основу обуке учинилаца, избора и опсервације објекта напада, прибављања средстава извршења, начина извршења кривичног дела, итд.

Осим тога, као један од разлога зашто ће се баш кривичном делу тероризам, односно учиниоцима овог кривичног дела приступити из поменутог угла, треба истаћи тешке последице њиховог деловања. Оне проистичу из намере чланова терористичких организација, а која је усмерена у правцу озбиљног застрашивања

становништва или у томе да се одређена држава или међународна организација принуди на одређено чињење или нечињење или и у томе да се озбиљно угрозе или повреде њихове основне структуре - уставне, економске, политичке или друштвене.

О размерама датог проблема доста говори и чињеница да је тероризму пошло за руком оно што бројним европским и светским заједницама није или бар није у потпуности, да сруши границе између многих држава, у чему се огледа његов транснационални карактер. Одговор на такву масовност и распрострањеност овог феномена, државе су пронашле у заједничкој борби на његовом сузбијању, кроз институције попут Међународне организације криминалистичке полиције (ИНТЕРПОЛ) и Европске полицијске службе (ЕУРОПОЛ) и других. Из тог разлога истраживање проблема сузбијања тероризма не би требало свести искључиво на национални ниво.

Структура рада састоји се од седам поглавља: Општа излагања о појму криминалистике и гранама криминалистике; Општа излагања о појму и типологији тероризма; „Јаничарски тероризам“ као засебни облик тероризма; Тероризам и златна питања криминалистике; Феномонологија тероризма; Примена криминалистичких радњи у сузбијању тероризма; Специфичности и могућности сузбијања тероризма у савременим условима.

Прво поглавље, односи се на генерална разматрања појма криминалистике као самосталне науке, са посебним освртом на поједине класификације њених дисциплина. На крају, разматрано је питање оправданости издвајања криминалистике тероризма као посебне подгрупе криминалистике, попут неких сличних примера као што је то случај са, примера ради, малолетничком криминалистиком.

Друго поглавље, тиче се појма тероризма и терористичких организација. У погледу дефиниције тероризма, аутор је посебно издвојио становиште које сматра најпотпунијим, уз образложење разлога за прихватање истог. Указано је и на дистинкцију између терористичке групе и терористичке организације, која неспорно постоји, премда у појединим случајевима у теорији се могу срести и примери неоправданог коришћења ових синтагми као синонима. У наставку, направљен је осврт на неке од подела тероризма, са посебним пажњом на класификацију коју сматрамо најкомплетнијом.

У трећем поглављу, акценат је стављен на потребу препознавања „јаничарског тероризма“, као засебног вида тероризма, имајући у виду методе које су последњих година првенствено терористи Исламске државе примењивали у односу на противвољно доведену децу „неверника“ у сопствене редове. Ова синтагма, базирана је на пет стубова, путем којих су приказане, поред неких

разлика и значајне сличности у поступању ових терориста и некадашњих Османлија.

Четврти део дисертације посвећен је основним питањима криминалистике, односно, како се популарно називају, златним питањима криминалистике. Питања „шта се догодило?; где се догодило?; када се догодило?; како се догодило?; којим средством је дело извршено?; ко је извршио дело?; ко је жртва кривичног дела?; зашто је дело чињено?“, представљају она питања на која је неопходно прецизно дати одговор, како би, у овом случају кривична дела тероризма, била расветљена.

У петом поглављу биће речи о основним елементима феноменолошког типа, као што су стручна знања, вештине, обичаји, схватања, навике, психологија, начин живота, а који су предмет криминалистичке тактике и који су, као такви заједнички за сва кривична дела, с тим што ће на овом месту они бити сагледавани кроз призму криминалистичке методике, у оквиру сузбијања тероризма. Осим тога, посебна пажња ће бити посвећена специфичностима индивидуалног тероризма у односу на тероризам организација, као и појединостима које се односе на тероризам жена и деце, односно малолетника. Такође, одређен простор у овом делу биће дат и односу неких од поменутих феноменолошких компоненти и медија, као и њиховој улози у сузбијању тероризма, али и значају који медији и медијски простор имају за терористе и њихове активности.

Као увертира шестог поглавља, приказан је начин на који је законодавац регулисао област тероризма. Након што је направљен кратак историјски осврт на појаву овог кривичног дела, у првом поглављу пажња је посвећена методама које су надлежни органи примењивали у сузбијању усташке терористичке емиграције, са посебним акцентом на оперативни рад на праћењу клеронационалиста и лица која су са њима била повезана. Највећи део овог поглавља, односи се на примену кривичнопроцесних и оперативних криминалистичких радњи у сузбијању датог кривичног дела. На крају, направљен је краћи осврт на борбу против тероризма на међународном нивоу, из разлога што је исту практично немогуће заобићи, имајући у виду његов транснационални карактер.

У седмом поглављу, указано је на посебности и домете сузбијања тероризма у савременим условима, првенствено узимајући у обзир модерну технологију, али и људски фактор који је у неким ситуацијама незаменљив.

Применом одређених метода од докторске дисертације се очекује да се успе у потврђивању постављених хипотеза: методи регрутовања деце и малолетника у терористичке организације, намећу потребу за надоградњом појединих традиционалних класификација тероризма, засебним обликом тероризма у виду

„јаничарског тероризма“; поред одређених сличности, постоје и бројне разлике, предности и недостаци индивидуалних терориста у односу на припаднике терористичких организација; терористи су додатно развили метод рада у персоналном смислу кроз интензивније ангажовање малолетника, деце и жена у терористичким акцијама; без обзира што савремена технологија заузима све већи простор у превенцији, откривању и доказивању тероризма, људски фактор је у појединим сферама и даље незаменљив чинилац, те заједно са технологијом представља факторе који комплементарно делују у истом циљу.

Полазећи од природе предмета истраживања, у раду ће бити коришћени следећи методи: историјски метод, документациона анализа, анализа садржаја, мета анализа и статистички метод.

Када је реч о историјском методу, његова примена је потребна с обзиром да, комплетан увид у проблематику феноменологије тероризма можемо стећи, тек уколико исту сагледавамо и из историјске перспективе. Питања која се односе на учиниоце кривичних дела тероризма, попут начина извршења, стручног знања, вештина, навика, обичаја, схватања, начина живота, психологије, њихове типологије и остале посебности које су предмет проучавања криминалистичке методике, могуће је проучавати првенствено кроз призму актуелних дешавања, односно садашњости. Међутим, сагледавање датог проблема и са историјског аспекта, може имати вишеструки значај. Примена овог метода спроведена је у оквиру трећег поглавља, које се односи на „јаничарски тероризам“, с обзиром да су повлачене одређене паралеле између поступања Османлија у погледу спровођења данка у крви и поступања терориста Исламске државе приликом противвољног довођења непунлетних „неверника“ у своје редове.

За разлику од историјског метода, чија је сврха истраживање датог проблема кроз сагледавање различитих временских периода, упоредни метод приступа овом проблему кроз различиту просторну димензију. Примењен на неколико места у раду, посебно приликом анализе различитих нормативних решења и генерално различитих приступа проблемима који се тичу сузбијања тероризма. Између осталог, он је коришћен приликом сагледавања различитих приступа појединих држава у погледу организирања неких слобода, првенствено муслиманки и њиховог права да носе одређене типове гардеробе, ради заштите сопствених националних и безбедносних интереса. Такође, један од примера примене упоредног метода односи се на анализу различитих ставова судова појединих држава и Европског суда за људска права. Примера ради, указано је на различите погледе суда Северне Ирске и Европског суда за људска права у погледу потребног „нивоа сумње“ приликом хапшења терориста.

Документациона анализа, односно метод проучавања докумената, првенствено ће бити коришћена у циљу анализе одређених писаних докумената

секундарне природе, тј. оних докумената, сачињених од стране других лица, пре свега од стране државних органа. У складу са тим, од посебног значаја ће бити акти сачињени од стране органа безбедносних служби на територији бивше Југославије, захваљујући којима се могу извести поједини закључци о неким методама рада поменутих служби, чији се приступ и данас у великој мери заснива на истим или сличним принципима. Осим тога, на више места у раду, анализиран је садржај пресуда већег броја пресуда Европског суда за људска права.

Имајући у виду да је један од главних циљева терориста застрашивање становништва и представника власти, битно је указати на важну улогу коју имају медији, за чије истраживање ће у раду бити употребљена анализа садржаја. Улога медија је специфична, с обзиром да неретко није једноставно пронаћи баланс између новинарске етике и објективног извештавања са једне стране и давања превеликог простора терористичким акцијама са друге стране, што би било у складу са интересима и циљевима терориста. Овај метод коришћен је у оквиру четвртог дела петог поглавља, који се односи на утицај медија на феноменолошка питања тероризма и значај медија за сузбијање тероризма, при чему је поред изведених закључака, направљен осврт и на неколико, првенствено видео садржаја који су терористи направили.

Имајући у виду да проблем какав представља тероризам, свакако није нов у теоријским круговима, сагледавање овог питања би без примене мета анализе, тј. синтезе резултата постојећих истраживања, дало истраживању које ће бити спроведено у овој дисертацији, дозу дисконтинуитета, услед арогантног и импресионистичког приступа, без обзира на домаћаје и делотворност осталих метода који ће бити употребљени.

Статистика представља још један од начина на који се приступило сагледавању овог питања. Имајући у виду специфичности датог проблема, које узрокују релативну ограниченост не само у погледу избора метода, већ и када је реч о појединим начинима примене одређеног метода, у овом случају статистичког, дата је предност тзв. секундарним статистичким подацима, над примарним. Другим речима, у раду су коришћени секундарни статистички подаци, који су добијени из извора секундарне природе попут података холандске Мреже за безбедност авио-саобраћаја, извештаја Међународне организације цивилног ваздухопловства и података Института за економију и мир. Овај метод је коришћен приликом сагледавања појединих златних питања криминалистике, попут објективно-идентификационог, инструменталног и виктимолошког аспекта.

Од рада се очекује да, бар у најмањој мери, помогне надлежним органима у борби против глобалног проблема какав представља тероризам. Са друге стране, од поменутих резултата се очекује и да подстакну истраживаче овог феномена на

размишљање у одређеном правцу, било кроз критику у раду изнетих ставова и резултата, било кроз продубљивање истих.

ПРВО ПОГЛАВЉЕ - ОПШТА ИЗЛАГАЊА О ПОЈМУ КРИМИНАЛИСТИКЕ И ГРАНАМА КРИМИНАЛИСТИКЕ

1. ПОЈАМ КРИМИНАЛИСТИКЕ

Теорија пружа велики број одговора на питање шта представља криминалистика, при чему у оквиру неких од њих у погледу основних сегмената постоје супротстављена схватања. Једно од спорних питања односи се на саму природу криминалисткие, те у складу са тим док поједини сматрају да је реч о неправној науци, емпиријског карактера, други истичу да је она помоћна криминолошка наука, а трећи је чак сматрају правном науком.¹ Међу схватањима за које се чини да обједињује све кључне елементе је оно према којем криминалистика представља науку која „произилази, усавршава и примењује одређене научне или на практичном искуству засноване методе и средства која су најподеснија да се кривично дело открије и разјасни, открије учинилац и обезбеди докази, као и да се спречи извршење планираних кривичних дела“². Дакле, према овом гледишту, то је наука чији предмет представљају криминалистичка тактика, криминалистичка методика и криминалистичка техника.

Поменуте методе и средства криминалисткие прилагођава, примењује и усавршава ради тумачења, проналажења и фиксирања материјалних доказа, као и ради идентификације и регистрације предмета, жртава, учиниоца и других лица. Њен основни циљ се састоји из две компоненте, превентивне и репресивне. Другим речима, он се састоји у што ефикаснијем спречавању извршења кривичних дела, као и у откривању учиниоца.³ При томе, током дугог низа година, усталила су се основна криминалистичка начела у складу са којим је неопходно да надлежни органи поступају, а то су начело: „законитости, оперативности и брзине, методичности, темељитости и упорности, објективности, јединственог руковођења радом у расветљавању кривичних дела, координације и сарадње, чување службене тајне“⁴. Међутим, у теорији постоје и класификације начела криминалисткие које се делимично разликују од наведене. Примера ради, Жерјав изоставља начело јединственог руковођења радом у расветљавању

¹ Више о томе: В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *Криминологија*, Издавачко-графичко предузеће „Прометеј“, Београд, 2018, стр. 40.

² Ж. Алексић, М. Шкулић, *Криминалистика*, Правни факултет Универзитета у Београду, Центар за издаваштво и информисање, Београд, 2010, стр. 3.

³ С. Сточанин, А. Таљановић, А. Каљанац, „Улога и значај криминалисткие у спречавању и сузбијању злочина“, *JPMNT - Journal of Process Management – New Technologies, International*, 4/2014, стр. 371.

⁴ Више о томе: Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 13-17.

кривичних дела и начело координације и сарадње, али зато истиче начело заједничке акције које суштински представља синтезу ова два начела.⁵ Осим тога, у потпуности изоставља начело чувања службене тајне, али уводи сасвим нова начела, начело скептичности и начело спречавања криминалитета.⁶

2. ГРАНЕ КРИМИНАЛИСТИКЕ

Приликом разматрања питања која се односе на гране, односно дисциплине криминалистике, не сме се изгубити из вида да криминалистика представља јединствену науку. У том смислу, без обзира што је предмет њених дисциплина различит, то никако не значи да су оне уперене ка остварењу различитих циљева. Другим речима, крајњи њихов циљ идентичан је циљевима саме криминалистике. Из тог разлога, потребно је повезивати њихова сазнања у једну целину, имајући у виду да се она „у пракси примењују као јединствен корпус знања, који се не може просто диференцирати и механички раздвојити“⁷, без обзира да ли примењују један општи приступ приликом откривања и доказивања кривичних дела попут криминалистичке тактике и технике или се баве специфичностима сузбијања појединих кривичних дела, као што то чини криминалистичка методика.

2.1. Криминалистичка тактика

На основу трипартитне, најчешће заступљене класификације криминалистичких дисциплина, криминалистичка тактика чини једну од три грана уз технику и методику. Ова грана криминалистике представља научну и емпиријску дисциплину која усавршава и изучава како општа криминалистичка правила, тако и радне методе спречавања и сузбијања кривичних дела.⁸ Другим речима, то је апстрактна криминалистичка дисциплина (примера ради бави се истражним радњама уопште), с обзиром да није окренута одређеној, конкретној врсти кривичног дела. Конкретно посматрано, у њеном фокусу су облици кривичних дела, начини извршења, стручна знања, вештине, навике, обичаји,

⁵ Ц. Жерјав, *Криминалистика*, Одјел за издавачку дјелатност и документацију Републичког секретеријата за унутрашње послове СР Хрватске, Загреб, 1986, стр. 29.

⁶ *Ibid.*, стр. 28-29.

⁷ Д. Маринковић, О. Лајић, *Криминалистичка методика*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 2-3.

⁸ Више о томе: М. Жарковић, З. Ивановић, *Криминалистичка тактика*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2014, стр 3.

начин живота, схватања, психологија учиниоца кривичних дела, као и њихова типологија.⁹

2.2. Криминалистичка техника

У погледу ове гране криминалистике наводи се да она „проучава, развија и из техничких и природних наука преузима најподеснија средства која служе за проналажење, обезбеђење, фиксирање и испитивање трагова кривичних дела (нпр. техничка средства за изазивање латентних трагова, фотографске технике, микроскопи, итд.); за формирање база криминалистичких информација (о учиниоцима, кривичним делима, траговима, оружјима и средствима извршења), као и за спречавање извршења и превенцију кривичних дела (алармни системи, камере за видео надзор итд.).“¹⁰ Другим речима, захваљујући овој криминалистичкој дисциплини, могуће је доста учинити на проналажењу, обезбеђивању и тумачењу материјалних доказа. Битно је истаћи да је погрешно олако схватити и поједноставити њену улогу и значај. Наиме, иако се у великој мери ослања на резултате поменутих наука, не значи да исте аутоматски усваја и преноси, без подробног прилагођавања условима и задацима криминалистике, али су ти резултати неопходни зарад постизања одређених циљева, а у складу са принципом мултидисциплинарности. С обзиром на, са једне стране, комплексне задатаке који се пред њу постављају, односно имајући у виду разне методе које су проистекле не само из сазнања других наука, него и из криминалистичких лабораторија, криминалистичку технику је могуће поделити на регистрациону, истражну и оперативну технику.¹¹

2.3. Криминалистичка методика

Циљ криминалистичке методике огледа се у конкретизацији сазнања криминалистичке тактике и криминалистичке технике, односно у њиховој примени на одећену врсту кривичног дела. На тај начин, она задире у специфичности откривања и доказивања појединих инкриминација. Примера ради, бави се проучавањем реконструкције код кривичног дела крађе. Када говоримо о предмету криминалистичке методике, битно је указати и на двоструки карактер њеног предмета изучавања, будући да он обухвата како

⁹ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 1.

¹⁰ Б. Симоновић, М. Матијевић, *Криминалистичка тактика*, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2007, стр. 17.

¹¹ Више о томе: М. Жарковић, З. Ивановић *op. cit.*, стр. 4-5.

законске аспекте појединих кривичних дела, тако и практичне аспекте, тј. испољавање у стварности одређених врста кривичних дела.¹²

Када је у питању однос криминалистичке тактике и криминалистичке методике, обично се наводи да је по среди однос општег и посебног, при чему се криминалистичка методика сматра „посебним делом тактике или посебном криминалистичком тактиком“¹³. Са друге стране, за разлику од криминалистичке технике, која говори на један општи начин о траговима, предметима и лицима у контексту релевантног криминалистичког догађаја, она их сагледава у релевантном криминалистичком контексту, односно у реалном животном окружењу¹⁴.

2.4. Остале класификације грана криминалистике

Иако се у теорији најчешће говори о трипартидној подели криминалистичких дисциплина, било директно, тј. путем навођења одређених класификација, било индиректно, тј. систематизацијом и анализирањем битних елемената приликом дефинисања криминалистике као науке и њеног предмета, у теорији су присутне и неке друге класификације.

Када говоримо о њима, не можемо заобићи раније доста заступану бипартидну поделу на криминалистичку тактику и криминалистичку технику, за коју можемо рећи да се у највећем делу теорије данас сматра превазиђеном¹⁵, с обзиром да она не издваја криминалистичку методiku као посебну дисциплину криминалистике.

Насупрот тој подели, постоји сложенија класификација новијег датума. Реч је о подели која класичну, трипартидну допуњује криминалистичком стратегијом и криминалистичком оперативом.

Поред поменутих ставова новије доби, а у складу са одређеним трендом специјализације научних дисциплина, у теорији и пракси се могу срести и неке

¹² Више о томе: Д. Маринковић, О. Лајић *op. cit.*, стр. 3.

¹³ И. Фејеш, О. Лајић, *Криминалистичка методика*, Правни факултет Универзитет у Новом Саду, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2014, стр. XVII

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ Поставља се питање да ли је оправдано класификацију криминалистике, у извесном смислу упростити, односно свести на криминалистичку тактику и криминалистичку технику, имајући у виду домете и значај предмета криминалистичке методике, као и чињеницу да њени резултати пружају одређен вид динамичности сазнањима криминалистичке тактике, приликом откривања и доказивања одређеног кривичног дела, указујући, између осталог и на могуће начине усавршавања коришћених метода.

друге криминалистичке дисциплине, нешто новијег датума, као што су: криминалистичка аналитика, криминалистичка психологија, криминалистичка медицина, итд.

Међутим, без обзира на одређена мимоилажења која постоје приликом давања одговора на питање којој класификацији треба дати предност, битно је нагласити да се поменуте криминалистичке дисциплине не смеју посматрати искључиво засебно, већ као компактна целина, односно као део система¹⁶ грана криминалистике.

2.4.1. Криминалистичка стратегија

У складу са поменутим новијим тенденцијама, све чешће се говори о овој криминалистичкој дисциплини, која уз криминалистичку тактику, технику и методiku чини део, односно „четврти стуб“¹⁷ четворodelне класификације криминалистичких дисциплина.

Најшире посматрано, криминалистичка стратегија, као део криминално-стратегијских концепата борбе против криминалитета, се састоји „у операционализовању криминално-политичких концепата сузбијања криминала у целини или појединих форми, али применом криминалистичких мера и од стране носилаца криминалистичких активности“¹⁸, пре свега од стране органа унутрашњих послова.

У теорији је присутна њихова класификација на општу и посебну криминалистичку стратегију. Док се прва бави „формирањем, унапређењем и методама имплементације генералних криминалистичких превентивних концепата који се односе на сузбијање, односно стављање под контролу криминалитета у целини“, у оквиру друге се „изучавају методе сузбијања и превенције појединих врсти кривичних дела“¹⁹. Доста распрострањен пример деловања опште криминалистичке стратегије представља *community policing*²⁰, тј. рад полиције у локалним заједницама. Такође под ову врсту криминалистичке

¹⁶ Чини се да је прихватљивије употребити синтагму „систем грана криминалистике“, а не како се то некада ради „скуп грана криминалистике“, с обзиром да термин „систем“ указује на већу међусобну повезаност и компактност датих елемената.

¹⁷ М. Шкулић, *Криминалистика*, Универзитет у Београду – Правни факултет Центар за издаваштво, Београд, 2022, стр. 10.

¹⁸ Б. Симоновић, М. Матијевић *op. cit.*, стр. 19.

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ Више о томе: F. Staub, „The Importance of Community Policing in Preventing Terrorism“, *National Institute of Justice*, 3.3.2020., <https://nij.ojp.gov/topics/articles/importance-community-policing-preventing-terrorism>, *asp*, 16. август 2020.

стратегије може се сврстати и стратегијско планирање криминалистичке делатности, које сачињавају методе попут „географског профилисања, психолошког профилисања личности учиниоца, методе коришћења компјутерских аналитичких програма и база података за унапређење стратегијске и оперативне анализе, криминалистичко прогнозирање“²¹. Имајући у виду да се посебне криминалистичке стратегије баве одређеним врстама кривичних дела, оне се изучавају у склопу криминалистичке методике. Из тог разлога се за њих каже како „подижу на виши ниво класични концепт криминалистичке методике (баве се стратегијом имплементације или оптимизирања појединих криминалистичких мера)“²².

С обзиром на поменућу улогу посебне криминалистичке стратегије, односно повезаност са криминалистичком методиком, као и чињеницу да предмет опште криминалистичке стратегије у великој мери одговара предмету криминалистичке тактике, на први поглед се може поставити питање колико је оправдано сматрати криминалистичку стратегију посебном криминалистичком дисциплином. Међутим, чини се да је раздвајање поменутих дисциплина, не само потребно, већ и неопходно, имајући у виду неспорне разлике које између њих постоје. Криминалистичка стратегија представља, у извесном смислу, кохезиони фактор поменутих криминалистичких дисциплина, с обзиром да је она нека врста јединственог оквира, њиховог будућег деловања. Другим речима, криминалистичка стратегија пружа криминалистичкој методици и тактици „генералне правце развоја“, али врши и усмеравање које се тиче „развијања техничких средстава за откривање и доказивање кривичних дела“, чиме се њено деловање види и када је у питању криминалистичка техника и њено опште развијање.²³

Без обзира што према појединим немачким теоретичарима, криминалистичка стратегија не чини један од општих сегмената криминалистике²⁴, не треба негирати самосталност криминалистичке стратегије у односу на традиционалне, класичне гране криминалистике, имајући у виду њену посебно наглашену превентивну компоненту, која је нешто више изражена у односу на традиционалне криминалистичке дисциплине.

²¹ Б. Симоновић, М. Матијевић *op. cit.*, стр. 19.

²² Више о томе: *Ibid.*, стр. 20.

²³ Више о томе: М. Шкулић, „Основи криминалистичке истраге“, *Ревиија за криминологију и кривично право*, 2-3/2011, стр. 76-77.

²⁴ *Ibid.*, стр. 74.

2.4.2. Криминалистичка оператива

Ова криминалистичка дисциплина, новијег датума бави се, најшире посматрано оперативном делатношћу органа унутрашњих послова. Рад ових органа заслужује посебну пажњу, имајући у виду, између осталог, значај доказних радњи, које на основу предлога тужиоца и наредбе судије за претходни поступк, предузимају полицијски органи, што представља један од бројних примера неопходне повезаности криминалистичких дисциплина и кривичног процесног права.

Постоји немали број начина дефинисања криминалистичке оперативе, али имајући у виду основене елементе од којих полазе Бошковић и Матијевић, чини се да се њихов приступ може означити као један од најадекватнијих. Поменути аутори сматрају да криминалистичка оператива представља криминалистичку дисциплину „која изучава, усавршава и примењује специфичне методе и средства којима се обезбеђују оперативне и доказне информације и које улазе у садржај појма оперативног рада (посебне доказне радње и оперативне везе) а који су регулисани законским и подзаконским актима који се одобравају и примењују по одређеном поступку у конкретној криминалистичко-оперативној ситуацији, као и методе криминалистичко-аналитичке делатности (криминалистичко моделирање, криминалистичко профилисање, географски информациони систем), криминалистичко-обавештајне делатности и криминалистичко-оперативног коришћења свих трагова и других индицијалних чињеница, а у циљу спречавања и откривања кривичних дела и учинилаца и обезбеђења доказа“²⁵. Дакле, уопштено говорећи, она „изучава најефикасније моделе организације и метода реализације криминалистичких истрага“²⁶. Поједини аутори наглашавају да се одређени методи и средства који представљају предмет изучавања криминалистичке оперативе, одобравају и спроводе на основу посебног поступка и у посебним криминалистичко оперативним ситуацијама, а које нису обухваћене криминалистичком техником, тактиком и методиком, чиме јасно истичу да криминалистичка оператива има самостални предмет изучавања у односу на поменуте криминалистичке дисциплине.²⁷

²⁵ М. Бошковић, М. Матијевић, *Криминалистичка оператива*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2007, стр. 36., у: З. Ђурђевић, Н. Радовић, *Криминалистичка оператива*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 2.

²⁶ *Ibid.*, стр. 3.

²⁷ Више о томе: М. Бошковић, *Криминалистичка оператива I*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2002, стр. 54.

3. КРИМИНАЛИСТИКА ТЕРОРИЗМА – „ТЕОРИЈСКО-ТЕРМИНОЛОШКА КОЗМЕТИКА“ ИЛИ СТВАРНА ПОТРЕБА ?

Значај криминалистике је велики, с обзиром да норме кривичног права нису у стању да мимо доприноса криминалистике, доведу до откривања и санкционисања учиниоца. Колико се криминалистика као наука развила, говори између осталог и чињеница да су се временом издвојиле одређене њене подгрупе попут малолетничке криминалистике²⁸, која своја знања примењује искључиво на ту категорију лица.

Када је реч о сузбијању тероризма, у теорији се још увек не говори у том контексту, тј. о потреби издвајања подгрупе криминалистике чија би се учења примењивала искључиво на сузбијање тероризма, што не значи да се, независно од тога, постепено не изграђују одређени принципи који су специфични за откривање и доказивање тероризма. Међутим, по свему судећи, то није довољно да се инсистира у теоријским оквирима пошто-пото на „криминалистици тероризма“, јер би постојала опасност да се такво поступање претвори у неку врсту „теоријско-терминолошке козметике“²⁹. Од спомињања тероризма у оквиру наведене синтагме „криминалистика тероризма“, далеко је важнија адекватна примена поменутих специфичности у пракси, односно да оне дају задовољавајуће резултате у сузбијању наведене врсте кривичног дела. У сваком случају, колико год се још увек чинило далеким стварање некакве „криминалистике тероризма“, то не значи да не треба и даље инсистирати на изналажењу правилности које се односе на сузбијање тероризма. Један од примера у којима долази до изражаја значај и примена датих правилности односи се на „криминалистичке истраге терористичких напада“, која се може поделити на три дела: „криминалистичко-форензичка истрага места догађаја (лица места); криминалистичке мере проналаска и хватања извршилаца, односно спречавања њиховог бекства; криминалистичко обавештајни рад на идентификовању извршилаца, терористичке организације и њених чланова“³⁰.

²⁸ Више о томе: Ж. Алексић, „Малолетничка криминалистика“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1-2/1994, стр. 7-17.

²⁹ М. Шкулић, *Увиђај и криминалистичке верзије*, Савет пројекта Конституисање Србије као правне државе, Београд, 1998, стр. 112.

³⁰ Д. Маринковић, О. Лајић *op. cit.*, стр. 271.

ДРУГО ПОГЛАВЉЕ – ОПШТА ИЗЛАГАЊА О ПОЈМУ И ТИПОЛОГИЈИ ТЕРОРИЗМА

1. ПОЈАМ ТЕРОРИЗМА

Порекло речи „терор“, доводи се у везу са латинском речју „*terrere*“, што се може превести као „изазивати снажан страх“. Премда терор, односно радња која подсећа на овај феномен, постоји од античких времена, у поменутом облику је прихваћен и своје место нашао у политичком и научном речнику 1794. године, тј. након Француске револуције, у јакобинско време, у оквиру „владавине терора“ Робеспјера, а након тога Сен-Жиста, Барера.³¹ У сваком случају, није свако чињење терора тероризам, али се у сваком тероризму по правилу садржи терор или претња терором, имајући у виду да терор мора представљати „резултат терористичких акција“³².

Приликом разматрања појма тероризам, треба избећи „замку“ која се неретко среће и код неких других кривичних дела попут геноцида^{33,34}, а то је да се у свакојаким контекстима, многе појаве и ситуације неоправдано подводе под тероризам.³⁵ Осим кривичноправног контекста у оквиру којег се понекад тероризмом означавају кривична дела у погледу којих нема довољно основа за тако нешто, то могу бити и неки други научни контексти, попут философског³⁶, али и они који се тичу дневнополитичких тема.

³¹ М. Зиројевић, „Тероризам као неконвенционална претња безбедности“, *Међународни проблеми*, 2-3/2008, стр. 351.

³² Д. Петровић, „Покушај одређења универзално прихватљиве дефиниције тероризма“, *Безбедност*, 1/2014, стр. 36.

³³ Синтагма културни геноцид се, примера ради последњих година, неоправдано користи за активности Исламске државе, на чијем удару су се током 2014. и 2015. године нашли локалитети попут Цитаделе Алепа, музеја у Мосулу, с обзиром да се такво поступање евентуално може квалификовати као кривично дело уништавање културних добара (члан 383 КЗ).

³⁴ Први је појам „културни геноцид“ употребио 1944. године Ралф Лемкин, сматрајући га једним од техника геноцида, уз политички, друштвени, економски, биолошки, физички, религијски и морални геноцид. - Више о томе: R. Lemkin, *Axis rule in occupied Europe: Laws of occupation, analysis of government, proposals for redress*, Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, Washington, 1944, стр. 82-90.

³⁵ Примера ради, америчка радикална феминистичка активисткиња и књижевница Андреа Дворкин, својевремено је у својим говорима и текстовима називала порнографију тероризмом, што се без обзира на бројне њене негативне последице, не може прихватити. - А. Дворкин, „Порнографија: нови тероризам“, (прев. Н. Грујовић), *Женска солидарност*, 2.8.2022., <https://zenskasolidarnost.org/pornografija-novi-terorizam/>, asp, 14. мај 2023.

³⁶ Више о томе: М. Брдар, „Маркиз де Сад: Рационализам као просвећујући тероризам“, *Култура полиса*, 2-3/2005, стр. 441-468.

Осим тога, могу се срести и ставови који се служе непопуларном тзв. методом набрајања, чиме се избегава давање конкретне дефиниције, већ се инсистира на набрајању појединих недозвољених понашања. Примера ради, у оквиру великог броја међународних инструмената, Уједињене нације полазе од тероризма „као скупа злочиначких дела (нпр. узимање талаца, бомбашки напади, напади на цивилне летелице или активности група које се сматрају терористичким, попут талибана у Резолуцији Већа сигурности УН-а (УНСЦР) 1267 (1999) и ИСИС-а и фронта Ал-Нусра у УНСЦР 2253 (2015))”³⁷. Занимљиво је да према одређеним тврдњама, у теорији се може срести преко 150 дефиниција појма тероризам.³⁸ Међутим, ни за једну од њих се не може рећи да је прихваћена на светком нивоу³⁹, што не значи да не треба трагати за оном која се може сматрати најприхватљивијом.

Из прегршт дефиниција, могу се издвојити одређени елементи који су заједнички за већину њих, као што је чињеница да се по правилу тероризам јавља као организовано криминално деловање, као што је насилни карактер отелотворен у одређеним актима насиља, затим усмереност истих ка људима и/или имовини, као и вршење застрашивања и доминантно присуство политичких циљева, односно да је „увек политички мотивисан”⁴⁰.

Једно од становишта које узима у обзир неке од поменутих елемената, тероризам дефинише као „физичко насиље које производећи страх има за циљ реализацију политичких интереса”⁴¹. Друго гледиште истиче да је у питању „организована примјена насиља усмерена против цивилног друштва и институција државе по унапријед утврђеном плану да би постигао неки политички циљ”⁴². За разлику од датих становишта и многих сличних, у погледу којих се то не може констатовати, приступ за који се може рећи да обухвата све

³⁷ Уред ОЕСС-а у Загребу (Организација за еуропску сигурност и сурадњу), *Родне перспективе превенције и супротстављања насилном екстремизму и радикализацији који воде ка тероризму: Добре праксе за агенције за спровођење закона*, Одјел за транснационалне пријетње, Секретеријат ОСЦЕ-а, Беч, 2019, стр. 19.

³⁸ В. Б. Конатар, „(Не)обавештајне операције као акти агресије”, *Култура полиса*, 17/2012, стр. 37.

³⁹ Више о томе: Д. Симеуновић, „Дефинисање тероризма као научни изазов”, текст у зборнику *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања – III део* (ур. Ђ. Игњатовић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 141-158.

⁴⁰ Р. Гађиновић, „Дефинисање савременог тероризма”, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 2/2005, стр. 45.

⁴¹ С. Иветић, Т. Маричић, „Тероризам и међународни односи”, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амиџић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011, стр. 513.

⁴² Н. Халилагић, С. Хасанспахић, „Тероризам – болест савременог доба”, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амиџић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011, стр. 604.

поменуте кључне елементе дефиниције, полази од тога да „тероризам представља облик организоване криминалне делатности која се одликује вршењем аката насиља, попут подметања експлозива, изазивања пожара и предузимања других општеопасних радњи, те вршења убиства, атентата и отмица, као и других аката насиља у односу на људе и имовину, ради застрашивања становништва и представника власти⁴³⁴⁴, а ради насилног остварења одређених претежно политичких циљева.“⁴⁵

Ипак, за разумевање тероризма у једном екстензивнијем смислу, потребно је на овај проблем гледати и кроз призму неких других наука попут социологије. Примера ради, ако као критеријум узмемо последицу коју тероризам производи по друштво за тероризам се може рећи и да представља друштвену девијацију, с обзиром да „ствара социјалне страхове, блокира политичке процесе и подстиче социјално-политичке сукобе и ратове“⁴⁶. Осврте на тероризам попут овог треба узети у обзир и због чињенице да и он као битан елемент наводи страх, који је као што је речено, један од неизоставних елемената приликом дефинисања тероризма и када се о њему говори у контексту његовог доказивања и сузбијања, што додатно говори у прилог оправданости тог елемента, с обзиром да је он у овом случају у фокусу посматрања тероризма из два различита научна аспекта, криминалистичког и социолошког.

⁴³ Иако закон експлицитно говори о „намери озбиљног застрашивања становништва“, а не и о застрашивању представника власти, сматрамо да је сасвим оправдано што је у оквиру наведене дефиниције споменуто застрашивање и у погледу њих. Оправданост нешто екстензивнијег приступа видимо, у чињеници да напади који производе страх становништва, уједно по правилу проузрокују и страх представника власти за грађане и државне институције, чија угроженост и страдање, уједно може бити и показатељ немогућности државних представника да се изборе са тероризмом. Осим тога, евентуални аргумент да и представници власти чине део становништва, те их не треба посебно наводити, не делује довољно убедљиво.

⁴⁴ Потребу навођења и застрашивања представника власти, као једног од елемената дефиниције тероризма, препознали су и неки други теоретичари, истичући да тероризам представља „метод смишљене и систематске употребе насиља с циљем развијања страха код људи и представника власти, ради остваривања личних политичких и других идеолошких циљева.“ – Р. Милашановић, С. Мијалковић, „Тероризам као савремена безбедносна претња“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амиџић), Висока школа унутрашњих послова Бања Лука, Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011, стр. 2.

⁴⁵ М. Шкулић, „Посебне доказне радње у функцији сузбијања тероризма“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања тероризму и другим кривичним дјелима насилничког карактера*, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд, Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016, стр. 96.

⁴⁶ Д. Живаљевић, А. Југовић, „Тероризам као безбедносни проблем и друштвена девијација“, *Наука безбедност полиција – Журнал за криминалистику и право*, 1/2014, стр. 90.

2. ПОЈАМ ТЕРОРИСТИЧКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Најуопштеније говорећи терористичка организација се може дефинисати као „професионална организација криминалне оријентације, која користи средства насиља у остваривању заједничких циљева за све припаднике те организације“, које одликују „строга правила унутрашње хијерхије и милитантне организованости, солидарност и анонимност“.⁴⁷

У широј, лаичкој, али понекада чак и у стручној јавности⁴⁸, ставља се знак једнакости између појмова терористичка група и терористичка организација. Из тог разлога потребно је направити јасну дистинкцију између истих, уз помоћ одређених критеријума квантитативног и квалитативног карактера. Другим речима, терористичке групе представљају „групе терориста који су повезани ради заједничког деловања“, док су терористичке организације „веће, хијерхијски организоване групе, сложеније структуре и израженијих механизма управљања организацијом, које су континуирано финансиране и изводе сложеније облике терористичких акција“.⁴⁹ Према појединим ауторима, једна од кључних карактеристика свих терористичких организација је и та да формирају политичко крило, посредством којег настоје да истакну „оправданост циљева и неопходност коришћења тероризма као једино могућег начина борбе“⁵⁰. Међутим, осим што се могу ослањати на политички фактор у циљу легитимизирања терористичке борбе, неке од терористичких организација су добиле и додатне погодности захваљујући датом фактору, међу којима нарочиту треба истаћи ту да је неке од њих, као што је то био случај са тзв. ОВК, међународна заједница првобитно третирала као терористичку организацију, а на крају као „легалну војну формацију“⁵¹. Иако у неким ситуацијама улажу велике напоре како би своју борбу представили легитимном, па чак и легалном, за велики број терористичких организација се може рећи да имају и „криминалну компоненту“, која се манифестује кроз деловање организовано криминалног типа, како би се оснажиле

⁴⁷ Н. Станковић, *Увод у криминалистику*, Европски универзитет Брчко дистрикт, Брчко, 2016, стр. 281.

⁴⁸ Примера ради, Филипс користи термине терористичка група и терористичка организација као синониме. – Више о томе: В. Ј. Phillips, „What is a terrorist group? Conceptual issues and empirical implications“, *Terrorism and Political Violence*, 2/2015, стр. 227.

⁴⁹ С. Мијалковић, „Обавештајне структуре терористичких и криминалних организација“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 2/2010, стр. 103.

⁵⁰ И. Јоксић, М. Д. Мијатовић, „Осврт на терористичке организације и модалитети њиховог финансирања“, текст у зборнику *Тероризам као глобална претња*, (ур. Ж. Бјелајац, М. Зиројевић Фатић), Правни факултет за привреду и правосудје Нови Сад, Центар за безбедносне студије Београд, Нови Сад, 2012, стр. 269.

⁵¹ *Ibidem*

базе, односно у циљу планирања, припремања и спровођења терористичких напада.⁵²

3. УВОДНА РАЗМАТРАЊА О КЛАСИФИКАЦИЈАМА ТЕРОРИЗМА

Колико је тероризам специфична појава, између осталог говори и чињеница да одређена теоријска размимоилажења нису присутна само приликом одређивања појма тероризма. Напротив, она нису значајно мање изражена ни када је реч о његовим класификацијама. Са једне стране, као што је то случај уопште приликом вршења класификација у науци, поставља се питање који су оптимални критеријуми поделе у мору оних који се потенцијално могу јавити. Са друге стране, оно што би требало да подстакне све теоретичаре који се баве овим питањем, јесте чињеница да тероризам као појава динамичног карактера, захтева преиспитивање појединих традиционалних класификација, односно намеће потребу за одређеним видовима њихове корекције или чак надоградње. Уколико са правом очекујемо од надлежних органа да прилагођавају и развијају свој начин рада у складу са поменутом природом ових учинилаца, иста очекивања би требало имати и од оних који се са теоријског аспекта баве овим озбиљним проблемом.

Не спорећи велики значај који класификације тероризма имају, треба рећи да исте не треба схватити крајње искључиво, имајући у виду да динамички карактер ових учинилаца, може неретко довести до појаве терористичких организација мешовитог карактера у класификационом смислу. Примера ради, једна организација, чији предмет борбе представља сепаратистички циљ, може из одређених разлога „истовремено бити и религијски или идеолошки веома опредељена“⁵³. У прилог томе говоре и поједине класификације, које као посебну врсту терористичких организација, издвајају „оне које теже да остваре више циљева“.⁵⁴

Међутим, када говоримо о класификацији ових учинилаца, динамички карактер, не треба посматрати искључиво у контексту постојања већег броја циљева. Другим речима, нестатичност ових организација, може се огледати и у њиховој потреби да промене основни циљ деловања, вођени многим, неретко и прагматичним разлозима. Та чињеница намеће потребу за избегавањем теоријске учаорености, приликом сврставања једне терористичке организације под

⁵² Више о томе: М. Талијан, „Савремени тероризам и облици испољавања савременог урбаног тероризма“, *Политика националне безбедности*, 1/2016, стр. 197-198.

⁵³ Д. Симеуновић, *Тероризам: општи део*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 82.

⁵⁴ И. Јоксић, М. Д. Мијатовић *op. cit.*, стр. 262.

одређену врсту, „зацеметирајући“ јој ту место, без спремности да се сагледавају тренутне околности и да се константно прати њен рад и циљеви. Примера ради, Радничка партија Курдистана је основана ради остваривања сепаратистичких циљева, односно оснивања независне курдске државе, што је временом престало да буде њен циљ. О томе је у изјави пред јавним тужиоцем Суда за националну безбедност у Анкари, говорио оснивач и вођа Радничке партије Курдистана, Абдулах Оцелан, рекавши како је „у почетку, његов и циљ партије био да оснују независну курдску државу, али су с временом променили свој циљ и настојали да обезбеде део власти за Курде као слободан народ који је играо важну улогу у оснивању Републике“⁵⁵.

Основни разлог због којег смо се определили за прихватање класификационе стандардизације, која приликом одређивања критеријума поделе полази од циљева, средстава, метода и субјеката (типа актера)⁵⁶, јесте тај што се поменути критеријуми природно надовезују на нека од основних (златних) питања криминалистике, тј. на одређене аспекте, као што су мотивационо-узрочни аспект, инструментални аспект, модални аспект и субјективно-идентификациони аспект. Осим тога, ова класификација, за разлику од неких других, које су сачињене на недовољно јасним критеријумима разврставања, пружа јасне, недвосмислене критеријуме поделе. Истовремено, осврт на дате поделе, послужиће као фин шлагворт за представљање и аргументовање потребе за постојањем засебног облика тероризма у виду „јаничарског тероризма“.

3.1. Класификација тероризма према својим циљевима

3.1.1. Идеолошки мотивисан тероризам – Левичарски и десничарски

За разлику од неких других области, попут политике, у којој се на светском нивоу, све више губи граница између „левичарског и десничарског“ (мада постоје ставови да је та граница изгубљена падом Берлинског зида⁵⁷), а чији представници услед разних прагматичних мотива, кроз одређене видове „умерености“, све више клизе у леви и десни центар, односно ређе у класичан центар. Самим тим, са аспекта политичких односа, поставља се питање оправданости традиционалне поделе на левицу и десницу у контексту савремених политичких односа. О томе на доста сликовит начин говори Цветићанин, који наводи: „...подела на левицу и десницу, ограничава делатни политички простор тражећи да се опредељујемо

⁵⁵ Више о томе: *Öcalan v. Turkey*, ECHR, App. no. 46221/99, 12 May 2005, para 24.

⁵⁶ *Ibidem*

⁵⁷ Нема више ни левике ни деснице, <https://www.politika.rs/sr/clanak/330212/Nema-vise-ni-levice-ni-desnice>, asp. 18. јул 2021.

према њима, док оне саме нису ништа више од политичких конструката који су некад били од важности за конкретно позиционирање у политичком простору, али који су сада, много више модни мотив попут лепезе или мараме, него препознатљив политички дрес за који би се могло навијати и који има значење у конкретној политичкој борби.“⁵⁸

О превазиђености ових појмова, у контексту класификације идеолошки мотивисаних терориста на левичарски и десничарски тероризам, не може се говорити. Међутим, никако се не сме изгубити из вида да и они могу бити вођени, као што је истакнуто различитим, комбинованим циљевима, међу којима се ипак најчешће може препознати доминантан. Од терористичких организација које теже остваривању комбинованих циљева, треба разликовати оне којима „прокламовано идеолошко опредељење служи само као покриће за остварење сасвим других циљева, чега обични припадници терористичке организације ни не морају бити свесни“⁵⁹. Примера ради, према одређеним схватањима, италијанска „Црвена бригада“, иако декларативно представља ултра леву, као и у великој мери анархистички опредељену терористичку организацију, заправо своје деловање базира на интересима моћника из политичке сфере, под покровитељством одређених државних агентура, првенствено од стране америчке Централне обавештајне агенције.⁶⁰

Тешко је замислити да можемо направити барем кратак осврт на идеолошки мотивисан тероризам, а да се не дотакнемо Симеуновићеве тврдње да „тероризам, као и свако друго политичко насиље, може да стоји у извесној вези са неком идеологијом, и то најмање на три начина: 1. у смислу постојања система оријентационих вредности које подстичу на терористичку радњу, 2. идеологија делује усмеравајуће код избора циљева, метода и садржаја терористичког као политичког деловања (нпр. нису дозвољени сви облици деловања), 3. идеологија оправдава учињено – интерпретативна функција идеологије (свака друштвена ситуација условљава одређен ниво оправдавајућих садржаја)“⁶¹. Занимљиво је да, иако тероризам одликује, између осталог и његов динамичан карактер, на теоријском плану у погледу тврдње поменутог аутора, није било потребе за било каквим допунама⁶², ни неколико деценија након њеног настанка, што доста говори о утемељености и оправданости исте и у данашње време. Другим речима, динамички карактер тероризма генерално, па тако и идеолошки мотивисаног, се

⁵⁸ Н. Цветићанин, „Критика идеолошког пуританства – деконструкција појмова леве и деснице“, текст у зборнику *Померамо границе* (ур. М. Рашевић, З. Мршевић), Институт друштвених наука, Београд, 2007, стр. 153.

⁵⁹ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 367.

⁶⁰ *Ibidem*

⁶¹ Д. Симеуновић (20096) *op. cit.*, стр. 123.

⁶² *Ibidem*

може уочити у одређеним сегментима деловања терориста, али не и када су у питању неки основни постулати који се тичу односа, тј. везе тероризма и одређене идеологије.

О идеолошки мотивисаном тероризму може бити речи, уколико је „веза између тероризма и идеологије, врло тесна и изразито наглашена“, имајући у виду да не постоје подаци који указују на то да „су умерене идеологије породиле икакав тероризам“, као и чињеницу да је идеолошки мотивисан „увек ослоњен на тло „врхуних“ идеологија“⁶³.

3.1.1.1. Левичарски тероризам

Левичарски тероризам представља врсту тероризма, чији припадници настоје „да изазову револуцију која ће бити спроведена у складу са принципима идеологије марксизма-лењинизма“, а све у циљу „промене друштвеног уређења у складу са истим принципима, односно успостављања социјалистичког, односно комунистичког, политичког и економског система“.⁶⁴

Иако се на основу одређених навода, утемељених на подацима који показују да је број левичарских терористичких напада, у паду у периоду од 1968. до 2003., године, а да су се од 2002, 2003. године напади од стране верски фундираних терориста, првенствено исламиста повећавали, може тврдити да су исламистички терористички напади потиснули левичарске⁶⁵, то никако не сме представљати аргумент у прилог занемаривања левичарског тероризма. Тим пре, што на одређеним примерима попут оног који се односи на деловање поменуте италијанске „Црвене бригаде“, комбинација циљева, међу којима неки могу бити карактеристични и за левичарски тероризам, данас не представља реткост.

Као што је то случај и са неким другим терористичким организацијама, ни многе левичарске нису биле имуне на сарадњу са организованим криминалитетом, тачније одређеним нарко-картелима. То представља један од примера који потврђују чињеницу да у неким случајевима није лако неку терористичку организацију сврстати искључиво у једну врсту, имајући у виду комбинацију циљева и метода деловања који их могу красити, што не значи да не постоји доминантна компонента. На пример, не улазећи у то да ли су и у којој мери својим деловањем доприносили међусобном развоју, чињеница је да су на тлу Јужне Америке, међусобно сарађивале зарад испуњења заједничких интереса

⁶³ *Ibidem*

⁶⁴ А. Јазих, „Успон и пад левичарског тероризма“, *Међународни проблеми*, 2/2013, стр. 243.

⁶⁵ Више о томе: К. К. Robison, Е. М. Crenshaw, Ј. С. Jenkins, „Ideologies of violence: The social origins of Islamist and leftist transnational terrorism“, *Social Forces*, 4/2006, стр. 2009.

комплементарне природе, разни нарко-картели и терористичке левичарске организације попут ФАРАК-а⁶⁶, Ослободилачке националне армије, Народне ослободилачке војске, Покрет 26. јул, Сендеро Луминосо, итд.⁶⁷ Иако се њихов левичарски терористички карактер не доводи у питање, наведене организације испуњавају и многе услове својствене нарко-терористичким организацијама.

Једна од карактеристика левичарског тероризма јесте неретко присуство фракционизма и ривалитета у оквиру организација овог типа. Примера ради, то је био случај у Турској током друге половине седамдесетих година двадесетог века, када је дошло до фракцијских подела унутар Федерације револуционарне омладине Турске, познатије као ДЕВ-ГЕНЦ, из које су настале Турска народноослободилачка партија и Турска народоослободилачка војска-Фронт, а које су касније и саме биле предмет фракционистичког деловања.⁶⁸

Често се у теорији може чути констатација да су ови терористи непријатељски настројени према држави, међутим исту треба са резервом прихватити. Наиме, левичарски терористи, за разлику од примера ради верски фундираних који то могу бити, нису непријатељски настројени према самој идеји секуларне државе.⁶⁹ Међутим, према одређеним наводима, сличност између њих, могуће је уочити када је у питању њихов однос према националној држави. У вези са тим, Хунтингтон примећује да „исламистички фундаментализам одбацује националну државу⁷⁰ у корист јединства ислама, као што је марксизам то учинио у корист јединства мађународног пролетеријата“⁷¹. Међутим, иако не представљају брану концепту секуларне државе и њеним институцијама, оно што може подстаћи заговорнике левичарских идеја на тероризам, јесте немогућност да их остваре посредством истих. Примера ради, многи левичари, првенствено студенти, имали су велика очекивања од Турске лабуристичке партије, као прве легалне марксистичке политичке организације у Турској, која је међутим на првим изборима на којима је учествовала 1965. године, остварила свега 3% гласова, а четири године касније, њихова подршка је опала на 2,7%. Такав резултат,

⁶⁶ Више о томе: М. Гјуровски, Г. Павловић, „Суштине тероризма и познате терористичке организације“, текст у зборнику *Организовани криминалитет изазов XXI века* (ур. Ж. Бјелајац, М. Зиројевић), Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад, Нови Сад, 2012, стр. 473.

⁶⁷ К. Стевановић, „Развој нарко-тероризма кроз призму морфогенетске теорије – студија случаја ФАРК-а“, *Култура полиса*, 44/2021, стр. 71.

⁶⁸ S. Sayari, „Political violence and terrorism in Turkey, 1976–80: a retrospective analysis“, *Terrorism and Political Violence*, 2/2010, стр. 199.

⁶⁹ K. K. Robison, E. M. Crenshaw, J. C. Jenkins *op. cit.*, стр. 2010.

⁷⁰ Више о томе: V. A. Tishkov, „Forget the “nation”: post-nationalist understanding of nationalism“, *Ethnic and Racial Studies*, 4/2000, стр. 627.

⁷¹ S. P. Huntington, *The clash of civilizations and the remaking of world order*, TOUCHSTONE, New York, 1996, стр. 175.

подстакао је младе турске левичаре да одустану од борбе за своје идеје путем гласачке кутије и парламентарне политике и да се окрену тероризму.⁷²

3.1.1.2. Десничарски тероризам

Једно од бројних становишта полази од тога да десни, односно десничарски тероризам представља „производ политичке интеракције и радикализација других облика застрашивачких екстремно десничарских ставова и понашања, као што су тзв. „насиље прилике“ уличних банди, супкултурно насиље (нпр., *skinhead*), организовано насиље екстремних политичких партија и религиозно оријентисаних десничарских група“⁷³.

Танка је линија између екстремизма⁷⁴ и тероризма, на шта је потребно указати како се ови појмови не би поистовећивали, до чега понекада долази у теорији. Једно од схватања појма екстремизма, полази од тога да он представља „претензију одређене групе или поједница да се нека идеја употребом недозвољених средстава и метода доведе или реализује до границе дозвољеног са тенденцијом да се поменута граница и пређе и наруше општеприхваћене норме у политичко-друштвеном систему“⁷⁵. Дакле, на основу наведене дефиниције, може се закључити да екстремизам представља доста шири појам од појма тероризам, имајући у виду да је маргина радњи које екстремисти могу предузети доста широко постављена, с обзиром да у својим радњама могу ићи до границе дозвољеног уз могућност преласка исте. На основу тога произилази да предузимање терористичких аката, може изузетно представљати кулминацију екстремистичког деловања, али често и отелотворење екстремистичких ставова. Другим речима, екстремизам је првенствено „став кога може да следи и понашање, а далеко је мање све остало“⁷⁶. Сваки тероризам је уједно и екстремизам, односно његова најрадикалнија форма, али није сваки екстремизам тероризам.⁷⁷ Узимајући у обзир, изнету дефиницију тероризма, чини се да све

⁷² Више о томе: S. Sayari *op. cit.*, стр. 200.

⁷³ W. Heitmeyer, „Right-wing Terrorism“, *Root Causes of Terrorism – Myths, Reality and Ways Forward* (ed. T. Bjergo), Routledge, New York, 2005, стр. 142., у: Ж. Кешетовић, В. Нинковић, С. Милашиновић, „Екстремна десница у Србији и ризик десног тероризма“, *Култура полиса*, 1/2012, стр. 294.

⁷⁴ У теорији се могу уочити ставови о неоправданом начину на који се врши етикетирање левичарског и десничарског насиља, с обзиром да се, према одређеним наводима левичари неретко етикетирају и кривично гоне као терористи, док се обично десничари представљају кроз друге дискурсе, као што је екстремизам. - M. Loadenthal, „Leftist Political Violence: From Terrorism to Social Protest“, *Terrorism in America* (eds. R. M. Valeri, K. Borgeson), Routledge, New York, 2018, стр. 36.

⁷⁵ М. Ђорић, „Глобализација и политички екстремизам“, *ГОДИШЊАК*, 5/2011, стр. 421.

⁷⁶ Д. Симеуновић (2009б) *op. cit.*, стр. 152.

⁷⁷ Више о томе: М. Ђорић, „Проблем дефинисања савременог десничарског тероризма у политичкој теорији“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 72/2016, стр. 203.

екстремистичке организације не испуњавају све оне елементе који су потребни да бисмо једну такву организацију могли окарактерисати као терористичку.

Иако је карактеристика великог броја десничарских терористичких организација, тј. њених припадника, теизам односно припадност одређеној религији, постоје и многи међу њима који се изјашњавају као атеисти. Међутим, оно што може представљати опасност за обе категорије, јесте прихватање учења које се неретко означава и као секташко, познатог под називом „Хришћански идентитет“⁷⁸, који је успео да продре у многе десничарске организације, што је добар показатељ испреплетаности ове врсте тероризма и религијског насиља. У складу са тим, многи неонацисти су постали „верници“, испољавајући у неким случајевима и синкретистичка учења. Примера ради, у периоду друге ере озлоглашеног Кју-Клукс-Клана, тј. за време трајања тзв. „Другог Клана“ од 1915. до 1944. године⁷⁹, његови припадници заговарали су протестантистичке идеје, као и идеологију „Хришћанског идентитета“, која се одржала и до данашњих дана, тј. и за време трајања тзв. „Трећег Клана“ (од 1950. године). Уосталом, негативне последице деловања ове организације, осим промовисања наведене идеологије, огледају се и у томе што је извршила снажан утицај на многе терористичке организације које су настале на темељима његовог учења, али и на неке појединце попут Андреаса Брејвика, извршиоца терористичких напада 2011. године у Норвешкој, Брентона Таранта учиниоца терористичког напада на Новом Зеланду 2019. године и друге.

За разлику од неких других врста терористичких организација, за десничарски тероризам је карактеристична „ослоњеност на државу или институцију“⁸⁰, о чему сведоче примери неких од најпознатијих терористичких организација овог типа у свету, али и из региона. Примера ради, такав однос је био између ВМРО и Бугарске, усташких организација и Италије, Сивих вукова и Турске, итд.⁸¹ Поред тога, кључне карактеристике ових терориста су и униформисаност, изразита посвећеност организацији, тенденција ка чињењу насиља и кривичних дела ради испуњења циљева, испољавање нетрпељивости у односу на сексуалне, верске, етничке и остале мањине, али и према члановима организација које су идеолошки супротстављене, као што су комунистичке.⁸²

⁷⁸ Више о томе у делу у којем се говори о верски фондираном тероризму.

⁷⁹ C. C. Alexander, *The Ku Klux Klan in the Southwest*, The University Press of Kentucky, Kentucky, 2014, стр. 1-19.

⁸⁰ Д. Симеуновић (2009б) *op. cit.*, стр. 161.

⁸¹ *Ibidem*

⁸² Д. Видаковић *et al.*, *Превенција радикализације и тероризма*, Мисија ОЕБС-а у Србији, 2020, стр. 54.

3.1.2. Етно-сепаратистички

Етно-сепаратистички тероризам представља врсту тероризма чији актери предузимају терористичке акције у циљу постизања самоодређења у једној од форми, које се могу кретати у распону од добијања шире аутономије до формирања у потпуности независне државе.⁸³ Иако приликом дефинисања овог облика тероризма у теорији готово да нема супротстављених становништа, бар када је реч о оним најбитнијим елементима дефиниције, то није случај у погледу одређивања самог термина који одговара датој врсти тероризма. Примера ради, постоје аутори који не користе овај назив, међу којима поједини користе називе етнички и сепаратистички као синониме.⁸⁴ Појединачно коришћење ових израза не одражава суштину овог типа тероризма, већ се као најбоље решење намеће истовремена употреба оба израза у виду етно-сепаратистичког тероризма. Као доста јак аргумент у прилог томе, у теорији се наводи да, осим што се нај тај начин недвосмислено указује на основни циљ датог вида тероризма, на тај начин су обухваћене и поједине „егзотичне варијанте сепаратистичког терористичког делања“ које за циљ најчешће има првенствено „личну политичку, и вероватно и финансијску корист од сепарације, неголи истинско добро по неку етничку групу у целини“.⁸⁵

Потребно је нагласити да је скоро свим терористичким нападима, заједничко постојање стратешког политичког циља. Неретко циљеви терориста подразумевају повлачење „државе са територије коју они сматрају својом домовином или која је веома цењена“⁸⁶. Примера ради, од Либана, Западне Обале, Шри Ланке, Кашмира и Чеченије, главни циљ сваке самоубилачке терористичке акције од 1980. године, био је успостављање самоопредељења. У догађају, познатом под називом „Талачка криза у московском театру“, који је трајао у периоду од 23. до 26. октобра 2002. године, група наоружаних терориста, припадника чеченског сепаратистичког покрета, узела је као таоце око девет стотина људи у театру Дубровка, при чему су захтевали моментално повлачење руских трупа из Чеченске републике.⁸⁷

⁸³ М. Крстић, „Тероризам са сепаратистичким претензијама“, *Војно дело*, 6/2018, стр. 350.

⁸⁴ Више о томе: Д. Батавељић, „Етнички и верски тероризам – реална претња уставном поретку Републике Србије“, текст у зборнику *Међународно јавно и кривично право у ХХ1 веку* (ур. С. Ного), Удружење за међународно кривично право и "INTERMEX" Београд, Тара, 2020, стр. 440-450.

⁸⁵ Д. Симеуновић, „Етно-сепаратистички тероризам у Западној Европи ИРА и ЕТА“, текст у зборнику *Тероризам као глобална претња* (ур. Ж. Бјелајац, М. Зиројевић Фатић), Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад, Центар за безбедносне студије Београд, Нови Сад, 2012, стр. 89.

⁸⁶ R. Pape, „Dying to win: The strategic logic of suicide terrorism“, *Australian Army Journal*, 3/2006, стр. 28.

⁸⁷ *Finogenov and others v. Russia*, ECHR, App. no. 18299/03 and 27311/03, 20 December 2011, para 8-9.

Међу најпознатије етно-сепаратистичке терористичке организације на простору Балкана, треба споменути тзв. Ослободилачку војску Косова (ОВК), Албанску националну армију (АНА), Ослободилачку војску Прешева, Медвеће и Бујановца (ОВПМБ), Ослободилачку националну армију (ОНА).

Ова врста тероризма је неретко исплеплетана са верски фундираним тероризмом, с тим што се као посебан фактор издваја исламистички фундиран тероризам. Наиме, као пример утицаја датог фактора, који се може посматрати двојачко, може послужити пример озлоглашене ОВК. С једне стране, већинска религијска припадност албанског народа је исламска, поред мањег броја католика и православних. Овај први чинилац, свакако није кључан за терористичко деловање појединих припадника овог народа, али представља темељ за дејство другог чиниоца. Други фактор, представља сарадња и подршка Ал Каиде, у чијим камповима је на територији Албаније организована обука будућих припадника ОВК, а где је према обавештајним подацима био присутан и сам вођа Осама бин Ладен.⁸⁸ Међутим, без обзира на неспорни исламско-фундаменталистички утицај, због у више наврата декламованог сепаратистичког циља у правцу стварања независне државе и предузимања терористичких акција зарад остваривања истог, ОВК заслужује да буде сврстана међу сепаратистичке терористичке организације. Може се рећи да не постоје чак ни додатни циљеви или други сегменти, који би релативизовали, односно на било који начин довели у питање примарну циљну опредељеност наведене терористичке организације, па самим тим ни њено позиционирање у датом класификационом погледу. Уосталом, један од бројних показатеља одсуства верски фундираног тероризма је њихов *modus operandi*, којег не карактеришу самоубилачки напади, повици Алаху екбер итд., што наравно не значи да индиректно посматрано, није долазило до ширења исламског утицаја у културолошком, архитектонском и осталим погледима, када би као последица терористичког деловања, долазило до напуштања вишевековних огњишта Срба, рушења српских споменика и православних обележја⁸⁹, али и у другим бројним ситуацијама. Осим тога, за разлику од неких гледишта које акценат стављају на джихад као „основни покретач албанског тероризма и побуне“⁹⁰, као додатни аргумент у прилог тврдње да је у овом случају акценат ипак на тежњи ка сепаратизму и стварању велике Албаније и „Косова без Срба“⁹¹, представља чињеница да су неке од њих формално

⁸⁸ У. В. Шуваковић, „Терористички акти Албанаца на Косову и Метохији – постоји ли заснованост на исламском фундаментализму?“, *Политика националне безбедности*, 1/2015, стр. 38.

⁸⁹ *Ibid.*, стр. 39-41.

⁹⁰ М. Мијалковски, „Угроженост безбедности Западног Балкана албанским тероризмом“, *Војно дело*, 1/2004, стр. 149.

⁹¹ О. Стевановић, „Застрашивање и страх као терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији“, текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 1

расформиране, попут ОВК, док су друге престале са терористичким деловањем, поготово након противуставно самопроглашене независности тзв. Републике Косово, уз политичку подршку појединих кључних међународних фактора, а првенствено Сједињених Америчких Држава. Уосталом, неки од припадника и лидера ових терористичких група заузели су водеће позиције у поменутој нелегалној творевини, чиме су сепаратистичко терористичко деловање заменили „институционалним“ деловањем, уз примарни циљ добијања столице у Уједињеним Нацијама. Дакле, да је у питању класични верски фондирани тероризам, било би очекивано да вођени идејама цихадизма, непрекидно воде борбу против „неверника“, а не да направе заокрет у наведеном правцу. Осим тога, жртве ових учинилаца били су и многи Албанци, како хришћани, тако и припадници муслиманске вероисповести, који су били лојални Републици Србији.⁹²

Наравно, осим неспорног исламистичког утицаја на албанске терористе, не треба изгубити из вида ширу слику, односно чињеницу да сепаратистичко деловање у правцу стварања независне државе, као једног у низу корака у правцу прављења тзв. велике Албаније која би била само један део Балканског емирата, чије стварање представља „главни стратешки циљ свих исламистичких екстремиста на Западном Балкану“⁹³.

Најпознатије етносепаратистичке терористичке организације које постоје или су постојале у свету су Еускади та аскатасуна (ЕТА), Ирска револуционарна армија ИРА⁹⁴, Радничка партија Курдистана (РКК), Тамилски тигрови (Ослободилачки тигрови Тамилског Елама, ЛТТЕ), Иргун (Иргун Зваи Леуми, Национална војна организација)⁹⁵, Палестинска ослободилачка организација (ПЛО), с тим што су многе од њих попут ЕТЕ⁹⁶ и појединих албанских терориста,

(ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015, стр. 336.

⁹² О. Стевановић, С. Мијалковић, „Терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији“, текст у зборнику *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције*, Тара, 21–23. октобар 2014., Том 1 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2014, стр. 220.

⁹³ D. Simeunović, „Islamistični ekstremizem na Zahodnem Balkanu“, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 2/2018, стр. 133.

⁹⁴ Попут неких других терористичких организација, ИРА је доживела распад и поделу на две струје, које су чиниле Службена ИРА и Привремена ИРА, која се залагала за радикалне и насилне методе.

⁹⁵ Више о томе: J. L. Peeke, *Jewish: Zionist terrorism and the establishment of Israel*, Naval Postgraduate School, Monterey, 1977, стр. 46-82.

⁹⁶ Колико може бити велика улога представника власти у радикализацији појединих покрета, показује управо случај ЕТЕ, која се није служила насилним методама све до покушаја Франка да угуши њено деловање. - С. Давидов, „Дух тероризма и немоћ кривичног права“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања тероризму и другим кривичним дјелима*

скинути са листе терористичких организација од стране Сједињених Америчких Држава.

3.1.3. Верски фондиран тероризам – Тероризам секти и тероризам фондирана интерпретацијама великих религија

Пре упуштања у разматрање појединих видова верски фондираног тероризма, потребно је направити одређену појмовну дистинкцију. Постоје појмови попут верског фундаментализма, верског радикализма, верског екстремизма, који се на извешан начин доводе у везу или чак изједначавају са верски фондираним тероризмом. Најчешће се верски фундаментализам схвата као „повратак на старо, на изворно, на сам Свети спис“⁹⁷, с обзиром да фундаментализам води порекло од латинске речи *fundamentum*, при чему се *fundus* може превести као база, основа или темељ, те би буквално преведено фундаментализам био темељизам („темељ+изам“).⁹⁸ Другим речима, у овом контексту, фундаментално може означавати нешто што је причвршћено, фиксирано, односно „у основу нечега“, тј. „утемељеност у нечему“.⁹⁹

С верским фундаментализмом неретко се поистовећује верски радикализам, који представља учење чији је основни постулат заснован на неизмењеним радикалним облицима вере. Он дакле инсистира на аутентичном учењу, без додатних интерпретација и тумачења текста. Другим речима, може се констатовати да ова два термина представљају скоро синониме, при чему „верски фундаментализам више описује појавна испољавања (начин живота), а верски радикализам доктринарно учење“¹⁰⁰.

На крају, за верски екстремизам може се рећи да „представља манифестни облик верског радикализма и верског фундаментализма“¹⁰¹, што га чини

насилничког карактера, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд, Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016, стр. 533.

⁹⁷ В. Станковић, „Верски фундаментализми, друштвена интегрисаност и тероризам“, *Политика националне безбедности*, 1/2016, стр. 138.

⁹⁸ В. Станковић, „Фундаментализам и/или верски интегритет“, текст у зборнику *Религија, политика, право* (ур. Ј. Ђирић, В. Џомић, М. Јевтић), Институт за упоредно право, Митрополија црногорско-приморска СПЦ, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд-Будва, 2015, стр. 761.

⁹⁹ Р. Гађиновић, В. Станковић, „Фундаментализам-фанатизам-тероризам“, *Српска политичка мисао*, 3/2017, стр. 224.

¹⁰⁰ В. Станковић (2016) *op. cit.*, стр. 138.

¹⁰¹ *Ibidem*

безбедносним феноменом најприближнијем тероризму. Дакле, верски фундаментализам, попут верског радикализма „не користи насиље у остваривању својих циљева. Тек када то почне да чини, он прераста у екстремизам“¹⁰².

3.1.3.1. Тероризам секти

Реч „секта“¹⁰³ води порекло од латинског глагола *sequi*, што значи „следити“, односно пратити нечија начела.¹⁰⁴ Оне се могу дефинисати као „мале групе истомишљеника које су се одвојиле од матице религије у неку другу, самосталну религијску групу“¹⁰⁵. Једна од најсадржајнијих дефиниција секте, формулисана је од стране парламентарне комисије француске Националне скупштине, на основу које секте представљају: „Групе које се могу препознати по својој манипулацији усмереној на психолошку дестабилизацију својих следбеника, с циљем да се из њих извуче потпуна потчињеност, смањење критичког духа, прекид са општеуспојеним препорукама (етичким, грађанским, општеобразовним) и које са собом повлаче опасност за индивидуалне слободе, здравље, образовање, демократске институције. Те групе користе филозофске, религиозне и терапеутске маске да би сакриле циљ добијања власти, утицаја и стицања следбеника“¹⁰⁶. У нашем законодавству, било је неких неуспелих покушаја да се усвоји једна од савремених дефиниција секти, која гласи: „Секте су организације формално и неформално регистроване, које користећи стања незнања или ситуације слабости врше преварну злоупотребу, односно менталну манипулацију чланства доводећи их до физичке или психичке зависности или обољења“¹⁰⁷.

¹⁰² К. Радојевић, „Религија и тероризам“, *Религија и толеранција*, 14/2010, стр. 241.

¹⁰³ Многи наши аутори користе термине „секта“ и „култ“ као синониме, попут Луковића, Протића и Коларевића, док се у англосаксонском поднебљу углавном користи израз „култ“, а у европском термин „секта“. - Више о томе: З. Луковић, А. Протић, Д. Коларевић, „Ритуални и култни злочини и карактеристике њихових извршилаца“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 3/2015, стр. 116.

¹⁰⁴ Ж. Ђ. Бјелајац, „Деструктивне секте као латентни извор угрожавања безбедности“, *Култура полиса*, 32/2017, стр. 152.

¹⁰⁵ З. Луковић, *Верске секте: приручник за самоодбрану*, Драганић православна мисионарска школа, Београд, 2000, стр. 6.

¹⁰⁶ Француски парламент о сектама, *Београдски дијалог*, 1/97, стр. 13., у: М. Срдановић, „Безбједносни аспекти дјеловања деструктивних секти“, *Криминалистичке теме*, 3-4/2011, стр. 146-147.

¹⁰⁷ Н. Иванчић, И. Милосављевић, Д. Стевановић, „Верске секте претња за друштво и војску“, текст у зборнику 15. *Међународно саветовање: Ризик и безбедносни инжењеринг* (ур. П. Тановић), Висока техничка школа струковних студија у Новом Саду, Копаоник, 16-18. јануар 2020, стр. 215.

Осим поменутих схватања појма секте, која представљају нека од оних која се чине оправданим, постоје примери оних за које се то не може констатовати. У питању су случајеви у којима такође можемо говорити о присуству одређених елемената који чине део садржине највећег броја дефиниција секте, попут постојања истомишљеника, тј. следбеника који усвајају и верују у одређено учење, с тим што се не ради о једној, самосталној религијској групи, већ о скупу самосталних религијских, а неретко и група које не можемо окарактерисати као искључиво религијске.

Примера ради, иза бројних напада мотивисаних верским екстремизмом, стоје групе тзв. „хришћанског идентитета“, попут Аријевске републиканске армије, Светске цркве створитеља и Финехас свештенства.¹⁰⁸ Према дефиницији њујоршке „Лиге против клевете“ – АДЛ (*Anti-Defamation League*), водеће организације против свих облика мржње, „Хришћански идентитет“ представља расистичку и антисемитску верску секту, која је настала средином двадесетог века, иако њено порекло датира из средине деветнаестог, чији следбеници верују да су белци европског порекла потомци „изгубљених племена“ древног Израела.¹⁰⁹ Реч је о религијској идеологији, популарној међу екстремно десничарским круговима, чије бројне присталице „сматрају Јевреје сотонским потомством Еве и Змије, док су небелци, „блатни народи“ створени пре Адама и Еве“.¹¹⁰ Међутим, иако поменуте групе не само да представљају опасност, већ и стоје иза одређених терористичких напада, чини се да сам „хришћански идентитет“, не можемо сматрати сектом, како је она дефинисана од стране њујоршке „Лиге против клевете“, већ идеологијом коју усвајају поменуте организације. До таквог закључка се може доћи, с обзиром да тзв. „хришћанском идентитету“, недостају основни елементи који чине једну секту, а пре свега ауторитативно вођство¹¹¹, будући да нема никакву организацију, а камоли вођу. Самим тим, не можемо говорити ни о неким другим карактеристикама, као што су, између осталих: постојање техника „контроле ума“ и средства обмане, којима се онеспособљава критичко размишљање и доношење рационалних одлука следбеника; коришћење већег броја регрутера и трикова за регрутовање чланова; практиковање обреда, церемонија, у циљу прибављања наклоности светих сила и бића; окренутост маргиналним, рањивим групама, подобним за успешно тзв. „испирање мозга“;

¹⁰⁸ E. Miller, *Ideological Motivations of Terrorism in the United States, 1970-2016*, College Park, Maryland, November 2017, стр. 4.

¹⁰⁹ Више о томе: Christian Identity, <https://www.adl.org/resources/backgrounders/christian-identity>, asp. 8. септембар 2021.

¹¹⁰ *Ibidem*

¹¹¹ Више о томе: И. Ђурчик, „Робови лажне наде: Секте на религиозној сцени“, *Религија и толеранција*, 10/2008, стр. 5-6.

скривање правих циљева од жртве; уређивање свакодневног живота чланства, попут слободног времена, избора одеће, хране, брачног партнера итд.¹¹²

Осим потребе за релативизацијом одређених подела тероризма, која је условљена првенствено разноликошћу циљева у оквиру одређене терористичке организације, на шта је указано у оквиру уводних разматрања о класификацијама тероризма, не сме се изгубити из вида утицај који одређени појединци, који су истовремено чланови или чак вође идеолошки различитих терористичких група, могу имати на позиционирање истих у класификационом смислу. Примера ради, једна од кључних фигура поменутог „хришћанског идентитета“ у Сједињеним Америчким Државама средином двадесетог века био је Весли Свифт¹¹³, бивши методистички свештеник из Јужне Калифорније. Он је четрдесетих година, основао своју цркву, познату под називом Црква Исуса Христа – Хришћанина, али је био и један од организатора фракције Кју-Клукс-Клана, протестантских фундаменталиста, тзв: „бораца за чисту, белу, протестантску Америку, коју кваре: „обојени“, католици, Јевреји и друге мањине“¹¹⁴. Такође, био је близак пријатељ са Џералдом Смитом, најистакнутијим послератним антисемитом у Сједињеним Америчким Државама. Ативности Свифта и његових сарадника, имале су за последицу чињеницу да се „хришћански идентитет“ све више повезивао са екстремним десничарским идеологијама.¹¹⁵

Иако секте најчешће делују деструктивно у материјалном, психичком, физичком смислу на своје следбенике и на чланове њихових породица, постоје и случајеви у којима њихово деструктивно деловање може попримити знатно шире размере у виду терористичких напада. Један од таквих примера, односи се на случај Аум Шинрикјо, јапанске секте чији су следбеници извршили терористички напад у токијском метроу 1995. године, када је преминуло дванаест лица, а 5500 повређено, због пуштања гаса сарин кроз вентилациони систем. Захваљујући појединим заврбованим припадницима јапанске војске, успели су да се повежу са КГБ-ом, руском обавештајном службом, од којих су прибавили 200 тона хемикалија, које су им послужиле за прављење поменутог гаса.¹¹⁶

Осим што се по многим општим карактеристикама, попут организованости, бруталности, разноликости објеката напада, насилности, итд.,

¹¹² Оснивач Цркве уједињења, познатије као Мунијевци, Сан Мјунг Мун, тврдио је како му се када је имао 16 година, указао Христ, који га је послао да буде нови Месија, као и између осталог, да ће спасење наћи само они који ће му бити одани дуже од седам година, као и они који се венчају партнером којег ће им сам Мун одредити. – Више о томе: Ж. Ђ. Бјелајац *op. cit.*, стр. 163-164.

¹¹³ M. Barkun, *Religion and the racist right: The origins of the Christian Identity movement*, UNC Press Books, Chapel Hill, 1997, стр. 4.

¹¹⁴ В. Станковић (2016) *op. cit.*, стр. 129.

¹¹⁵ Christian Identity, *op. cit.*

¹¹⁶ Више о томе: Н. Иванчић, И. Милосављевић, Д. Стевановић *op. cit.*, стр. 221.

не разликује од осталих врста тероризма, са њима дели и политичку мотивисаност напада, која у овим случајевима може неретко превазилазити потребу застрашивања грађана, скретања пажње на одређене политичке проблеме, приморавања власти на одређене потезе и сл. Као адекватна илустрација за наведено, може послужити случај поменуте јапанске секте, чији гуру Шоко Асахара је ишао дотле да је намеравао да влада Јапаном, у складу са чим је организовао „владу у сенци“, која је настојала да се инфилтрира у војску. Из бележнице министра те „влада“, Кијохиде Хајакава, између осталог, произилази да су поседовали хемијска и биолошка средства, која су била довољна да се отрују милиони људи, као и да су у тајним лабораторијама радили на обогаћивању уранијума, производњи барбитурата и тзв. „серума истине“.¹¹⁷

3.1.3.2. Тероризам фундиран на интерпретацијама великих религија

Окончање хладног рата, утрло је пут настанку нове геополитичке ере, у оквиру које су традиционални сукоб суперсила, као и расправа између марксистичке и капиталистичке идеологије, замењени „културним сукобима дефинисаним у верском и цивилизацијском погледу“¹¹⁸. Међутим, иако се једним делом базирају на њима, сукоби су временом прерасли оквире културног, што је за последицу имало све већи број терористичких напада, чијем оправдању је послужила религија, односно њена злоупотреба, манифестована кроз „прагматично“ тумачење учења исте. Осим тога, о комплексности значаја и улоге верског тероризма, говори чињеница да се његов карактер временом мењао, од првобитног „пратећег карактера давања подршке национално-ослободилачком замаху, временом задобија међународни и претежно чисто верски карактер“¹¹⁹.

У теорији се наводи да „исламистички терористички напади представљају карактеристичан „четврти талас“¹²⁰ транснационалног тероризма који је заменио левичарски тероризам¹²¹. Међутим, постоје и схватања која говоре у прилог томе да је адекватнији термин четири сојева(соја), имајући у виду да појам таласи, сугерише да се ради искључиво о „понављању терористичког насиља вођеног узастопним, широким историјским трендовима“, док концепт сојева полази од тога да се „терористичке групе ослањају и на савремене и на историјске лекције у

¹¹⁷ Више о томе: М. Срдановић *op. cit.*, стр. 160.

¹¹⁸ К. К. Robison, Е. М. Crenshaw, Ј. С. Jenkins *op. cit.*, стр. 2010.

¹¹⁹ В. Станковић (2016) *op. cit.*, стр. 141.

¹²⁰ Више о томе: D. С. Rapoport, „The four waves of modern terror: international dimensions and consequences“, *An International History of Terrorism* (eds. B. М. Hanhimäki, B. Blumenau), Routledge, London, 2013, стр. 293-321.

¹²¹ К. К. Robison, Е. М. Crenshaw, Ј. С. Jenkins *op. cit.*, стр. 2009.

развоју њихових тактика, стратегија и циљева“¹²². Чини се да је ово, друго схватање прихватљивије, имајући у виду да више одговара динамичном карактеру тероризма, а не статично-цикличном, који није својствен тероризму, а којем би синтагма „четири таласа“ одговарала.

Међутим, било да говоримо о четвртом таласу или соју тероризма, чини се да не би било адекватно исте поистовећивати искључиво са тероризмом фундираним на интерпретацији ислама, иако он неспорно има највише удела. Другим речима, можемо говорити у том контексту и о тероризму фундираном на интерпретацији неких других религија. Међу њима се посебно истиче протестантски фундаментализам. Примера ради, током осамдесетих, а нарочито током деведесетих година прошлог века, забележен је већи број терористичких напада од стране противника абортуса, при чему је током последње декаде двадесетог века, најмање 46% напада изведено од стране учинилаца чија су уверења против побачаја укореењена у Хришћанству.¹²³ За разлику од протестантског, чија је основа у целости верског карактера, за јудаистички фундаментализам се може рећи да је она само једним делом таква, с обзиром да се његова основа једним делом састоји од национал-шовинистичке основе у односу на Палестинце и Арапе.¹²⁴ Поставља се питање да ли и у којој мери основ хиндунационалистичког фундаментализма, можемо сврстати у основ верског карактера, не због тога што Хиндуизам представља скуп више верских учења и филозофских погледа и традиција, већ зато што је са безбедносног аспекта од значаја првенствено „његова националистичка позадина хомогенизатора споља, пре свега према исламу, што за изучавање односа чисто верског фундаментализма и тероризма нема неки већи значај“¹²⁵.

Оно што посебно погодује настанку верски фундираног тероризма, поготово исламистичког, јесте затвореност и укореењеност муслимана у својим верским учењима и евентуално њихово погрешно и радикално тумачење¹²⁶, што за последицу може имати ширеење исламистичког тероризма. Томе свакако погодује и чињеница да је идеја суверених, националних држава неспојива са

¹²² T. Parker, N. Sitter, „The four horsemen of terrorism: It's not waves, it's strains", *Terrorism and Political Violence*, 2/2016, стр. 197.

¹²³ E. Miller *op. cit.*, стр. 4.

¹²⁴ Више о томе: В. Станковић (2016) *op. cit.*, стр. 135.

¹²⁵ *Ibidem*

¹²⁶ Разлог и оправдање спровођења терористичких акција исламистички фундирани терористи виде у одређеним деловима Курана, што је погрешно, имајући у виду да он не позива на ратовање и насиље, већ на самилост и мир. То наравно не значи да се у појединим деловима књиге не говори о ратовању и страдању, међутим на њих треба гледати искључиво узимајући у обзир дух времена у којем је ова религија настала. – Више о томе: Ј. Стеванчевић, „Тероризам са посебним освртом на верски фундиран–исламистички тероризам“, *IUSTITIA*, 1/2015, стр. 41.

веровањем у Алахов суверенитет и примат.¹²⁷ У складу са тим, „исламски фундаментализам¹²⁸, који се обично сматра политичким исламом“ се често доживљава као „само једна од компонената на доста опсежном путу оживљавања исламске идеје, праксе, реторике и поновном посвећивању муслиманског становништва исламу“.¹²⁹ Штавише, постоје становишта која говоре у прилог томе да, генерално посматрано, „религија ретко представља основни узрок тероризма, али се може користити као средство за регрутовање у сужби ширег стратешког циља“¹³⁰.

Оно што разликује муслимане¹³¹ од хришћана, будиста, хиндуса, итд., а уједно може бити и предмет злоупотреба од стране терористичких организација, јесте јак кохезивни фактор у виду постојања међудржавних организација са чланством заснованим на вери, чиме се одражава и охрабрује осећај муслиманског јединства.¹³² Примера ради, лидери Саудијске Арабије у сарадњи са лидерима из Марока, Пакистана, Туниса, Ирана и Турске, организовали су први исламски самит у Рабату, из чега је настала Организација исламске конференције, која уједно представља једину међудржавну организацију те врсте и којој данас припадају скоро све државе са значајним уделом муслиманског становништва.¹³³ Осим озбиљних активности на оснаживању веза на датој основи, оне постоје и када је реч о невладиним организацијама. У вези са тим треба споменути активности влада Саудијске Арабије, Ирана, Либије и Пакистана, које су подржале и спонзорисале неке од невладиних организација као што су Светски муслимански конгрес, Муслиманска светска лига, али и многе режиме, партије и покрете са којима деле заједничку идеолошку оријентацију, што, између осталог, може „обогатити проток информација и ресурса међу муслиманима“¹³⁴.

Међутим, споменута хомогеност, не значи да не постоје одређене идеолошке или циљне разлике међу појединим терористичким организацијама које постоје на тлу држава у којима живи претежно муслиманско становништво. Примра ради, некадашња палестинска терористичка организација Фатах је

¹²⁷ S. P. Huntington *op. cit.*, стр. 175.

¹²⁸ Исламски фундаменталисти су они који „желе да воде краљевску битку за основе ислама“. - М. Cook, „The appeal of Islamic fundamentalism“, *Journal of the British Academy*, 2/2014, стр. 38.

¹²⁹ S. P. Huntington *op. cit.*, стр. 110.

¹³⁰ R. Pape *op. cit.*, стр. 28.

¹³¹ Битно је уочити разлику исламиста и муслимана, с обзиром да се „муслиман постаје рођењем и значи транс-генерацијско преношење породичне традиције“, а да „муслиман постаје исламиста свесном одлуком“. - М. Р. Суботић, „Исламистички екстремизам као парадигма верски фундираног насиља“, *Култура полиса*, 20/2013, стр. 34.

¹³² S. P. Huntington *op. cit.*, стр. 176.

¹³³ *Ibidem*

¹³⁴ *Ibidem*

социјалистички настројен, секуларни покрет.¹³⁵ Иако се исламистички покрети разликују од државе до државе, могу се приметити одређене тенденције. По правилу не добијају већу подршку од сеоске елите, обичних сељака и старијих људи, с обзиром да су попут фундаменталиста других религија, претежно учесници и производи процеса модернизације¹³⁶, односно „мобилни и модерно оријентисани млађи људи“¹³⁷. Та чињеница је у складу са изјавом, коју је својевремено дао тадашњи престолонаследник Саудијске Арабије Абдулах, рекавши да је највећа претња његовој земљи пораст исламског фундаментализма међу њеном омладином.¹³⁸

3.2. Класификација тероризма према средствима

3.2.1. Класични тероризам

Иако класична средства извршења, попут конвенционалног оружја последњих деценија прошлог века и почетком двадесет првог века имају примат у квантитативном погледу, односно када је реч о броју средстава која су коришћена током терористичких напада, о чему ће бити више речи у делу који се односи на златна питања криминалистике, тачније на инструментални аспект, током последњих година све већа пажња се поклања и неконвенционалном, односно атипичном оружју. То се првенствено односи на биохемијски, али и на нуклеарни тероризам.

3.2.2. Биохемијски тероризам

У теорији не постоји сагласност када је реч о овом облику тероризма. Осим сврставања као једног од типова тероризма у оквиру квалификационе групе која за критеријум узима средство извршења, постоје и другачији погледи. Наиме, поједина становишта, не прецизирају о којем критеријуму поделе се ради и не употребљавајући формулацију биохемијски тероризам, наводе као један од савремених облика тероризма еколошки тероризам у који убрајају нуклеарни, хемијски и биолошки.¹³⁹ Слично томе, нека гледишта у контексту „постмодерног“, односно „супертероризма“ говоре о оружју за масовно

¹³⁵ The Open Meeting with Shaykh Ayman al-Zawahiri, part one, *As-Sahab Media*, april 2008, стр. 26., https://www.washingtonpost.com/wp-srv/world/OpenMeetingZawahiri_Part1.pdf, asp, 15. август 2022.

¹³⁶ O. Roy, *The failure of political Islam*, Harvard University Press, Cambridge, 1994, стр. 53.

¹³⁷ S. P. Huntington *op. cit.*, стр. 112.

¹³⁸ *Ibid.*, стр. 119.

¹³⁹ С. Ружић, „Хемијски тероризам“, *Војно дело*, 2/2016, стр. 292.

уништење, под којим подразумевају биолошко, хемијско, нуклеарно, али и радиолошко оружје.¹⁴⁰ Међутим, чини се да је термин биохемијски адекватнији, с обзиром на уску повезаност биолошке и хемијске компоненте. Дату повезаност не треба мешати са повезаношћу која неретко у пракси постоји између одређених облика тероризма, имајући у виду да постоје терористичке организације које у свом деловању имају елементе више облика тероризма истовремено или су временом заменили елементе једног облика другим, поготово када се као критеријум узме циљна опредељеност. Наиме, биолошка и хемијска компонента су често комплементарне, при чему се надовезујући однос може приписати хемијском. Примера ради, човек може у вештачким условима створити вирус¹⁴¹, који је сам по себи организам који постоји у природи, али за тако нешто је неопходно познавати његову грађу, састав, итд., тј. поседовати познавање одређених биолошких и хемијских дисциплина. У прилог повезаности биолошке и хемијске компоненте биохемијског тероризма, а самим тим и оправданости овог назива, говори чињеница да је тачка раздвајања хемијског и биолошког оружја у неким случајевима доста танка. То се можда на најбољи начин може приметити на примеру токсина. С обзиром да они не представљају живе организме, поставља се питање да ли је у питању биолошко или хемијско оружје. У складу са тим, отрови се са једне стране могу добити на вештачки начин, тј. лабораторијским путем, док са друге стране, у природи се налазе разни микроорганизми, као и биљне и животињске врсте које саме стварају токсине,¹⁴² чија је отровност већа од већине хемијских агенаса.¹⁴³ Један од таквих примера је ботулинум токсин, „неуротоксин који ствара Грам-позитивна, анаеробна бактерија *Clostridium botulinum*“, захваљујући чијем деловању настаје ботулизам, који у најтежим ситуацијама може бити праћен парализом респираторних мишића, која у случају неблаговремене реакције, може чак довести до тешкоћа при дисању и смрти.¹⁴⁴

Са друге стране, постоје становишта која иду у другу крајност, тиме што биолошки и хемијски тероризам сматрају синонимима и идентично их дефинишу. Нека од њих „биолошки или хемијски тероризам“ дефинишу као „претњу или намерно ослобађање или испоруку таквих агенаса у циљу утицаја на понашање владе, или застрашивање или присиљавање цивилног становништва“.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Д. Милић, „Биотероризам и употреба биолошког оружја“, *Ревизија за безбедност*, 2/2010, стр. 104.

¹⁴¹ У јавности су се појавиле спекулације да је Ковид 19, људска творевина. Сличне теорије постоје деценијама уназад и када је реч о ХИВ-у.

¹⁴² В. Цветковић, „Могућности злоупотребе биолошког оружја у терористичке сврхе“, *Безбедност*, 1/2013, стр. 131.

¹⁴³ С. Рутић *op. cit.*, стр. 292.

¹⁴⁴ С. Голочорбин–Кон *et al.*, „Ботулинум токсин – токсин и лек“, *ПОНС Медицински часопис*, 1/2019, стр. 24-26.

¹⁴⁵ S. M. Presley *et al.*, „State of the Science: Background, History, and Current Threats“, *Advances in biological and chemical terrorism countermeasures* (eds. R. J. Kendall *et al.*), London – New York, 2008, стр. 3.

Теорија не нуди јединствену дефиницију биохемијског тероризма. Из тог разлога, одговор на питање шта представља биохемијски тероризам, можемо добити кроз синтезу битних елемената дефиниција биолошког (биотероризма) и хемијског тероризма. Бiotероризам представља „злоупотребу биолошких агенаса у терористичке сврхе, из политичких, економских, религијских, идеолошких побуда“¹⁴⁶. Том приликом као средство се користи биолошко оружје, тј. разни микроорганизми, попут вируса, бактерија, паразита, гљивица, као и њихови продукти – токсини.¹⁴⁷ Другим речима, у питању су микроорганизми који размножавајући се у домаћину, доводе до клиничке болести, која његов организам онеспособљава или убија.¹⁴⁸ Суштинска разлика између биолошког и хемијског сегмента биохемијског тероризма је у томе што се биолошка састоји од природних елемената као што су поменути вируси, бактерије, паразити, гљивице и сл., док се хемијска односи на вештачки створене елементе, хемијске суптанце попут разних токсичних хемикалија, које по правилу настају у оквиру мање или више захтевних хемијских процеса.

Не поседују сви биолошки агенси исти степен штетности, односно степен потенцијалне опасности. У складу са тим, они се могу сврстати у три категорије у зависности од степена штетног утицаја по јавно здравље.¹⁴⁹ Прву, А категорију (вирус вариоле, антраксни бацил, јерсенија пестис, клостридијум ботулинум, аренавирус – нпр. Ебола, итд.) чине биолошки агенси који имају најштетнији утицај, при чему већина захтева велике напоре ради обезбеђивања припремљености јавног здравља, попут појачаног надзора и лабораторијске дијагностике, као и прављење залиха посебних лекова. Поседују умерен до висок потенцијал за ширење огромних размера, односно за повећање опште јавне свести, која би могла изазвати масовни јавни страх и грађанске немире.¹⁵⁰ За разлику од њих, агенси из групе Б (алфавируси, токсини – нпр. рацин, коксидела бурнети, бруцела, буркхолдерија, итд.), иако такође поседују одређен потенцијал за масовно ширење, али генерално узрокују мањи број болести и смртних случајева, те у мањој мери оптерећују јавно здравље, док се за трећу, Ц категорију (нпр. вирус нипа¹⁵¹, хантавирус¹⁵²) биолошких агенаса може рећи да тренутно не

¹⁴⁶ Е. Ристановић, „Биотероризам: стари изазов у новој безбедној архитектури савременог света“, *Политика националне безбедности*, 1/2016, стр. 235.

¹⁴⁷ *Ibidem*

¹⁴⁸ В. Бајовић, „Одговорност за употребу хемијског и биолошког оружја пред Међународним кривичним судом“, текст у зборнику *Казнена реакција у Србији – X део* (ур. Ђ. Игњатовић), Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд, 2020, стр. 264.

¹⁴⁹ D. L. Rotz *et al.*, „Public Health Assessment of Potential Biological Terrorism Agents“, *Emerging infectious diseases*, 2/2002, стр. 226.

¹⁵⁰ *Ibidem*

¹⁵¹ Више о томе: J. Cappelle *et al.*, „Nipah virus circulation at human-bat interfaces, Cambodia“, *Bulletin of the World Health Organization*, 8/2020, стр. 539-547.

представљају велику опасност у погледу биотероризма по јавно здравље, али би то потенцијално могли постати.¹⁵³

Опасност коју могу произвести биолошко и хемијско оружје, препозната је и на међународном нормативном нивоу. У складу са тим, као правне акте који имају највећи значај, треба споменути Конвенцију о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичког оружја и о њиховом уништавању из 1972. године, која је ступила на снагу 1975. године, односно Конвенцију о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и његовом уништавању из 1993. године, која је ступила на снагу 1997. године.¹⁵⁴

У складу са конвенцијама које је ратификовао¹⁵⁵, наш законодавац је донео Закон о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичког оружја и о њиховом уништавању и Закон о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању. Као уосталом и у самој Конвенцији, у називу првог закона користи се примарно термин „бактериолошко оружје“, који сматрамо неадекватним, с обзиром да бактерије представљају само једну од више врста микроорганизама. Из тог разлога термин биолошко оружје се чини прихватљивијим, с обзиром да готово све дефиниције биолошког тероризма, као и биолошког оружја, као битан елемент постављају биолошке агенсе, тј. микроорганизме, односно, бактерије, вирусе, гљивице, паразите, итд.

Уосталом тако поступа и наш законодавац, с обзиром да под биолошким оружјем сматра: „а) микробиолошки или други биолошки агенс или токсин, без обзира на његово порекло или начин производње, који по врсти и количини није намењен употреби у профилактичке, заштитне или друге мирнодопске сврхе; б) оружје, опрему или средства намењена за коришћење таквог агенса или токсина у непријатељске сврхе или у оружаним сукобима.“ (члан 2 ЗЗУПСЗБОЊУ)¹⁵⁶ Са друге стране, у Закону о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању се наводи да је хемијско оружје: „а)

¹⁵² Више о томе: A. Vaheri, H. Henttonen, J. Mustonen, „Hantavirus Research in Finland: Highlights and Perspectives“, *Viruses*, 8/2021, стр. 1452-1465.

¹⁵³ D. L. Rotz *et al.*, *op. cit.*, стр. 226.

¹⁵⁴ Поред ових пуних, званичних назива, често се користе скраћени, незванични називи, Конвенција о биолошком оружју и Конвенција о хемијском оружју.

¹⁵⁵ То је учињено путем Уредбе о ратификацији Конвенције о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичног оружја те о њихову уништавању, која је донета 1974. године, односно Закона о потврђивању Конвенције о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању из 2000. године.

¹⁵⁶ Закон о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичког оружја и о њиховом уништавању, *Службени гласник РС*, бр. 87/2011 – 11

отровна хемијска супстанца и њени прекурсори, осим за сврхе које нису забрањене Конвенцијом, све док су врсте и количине у складу са циљевима Конвенције; б) муниција и средства, посебно направљени да изазову смрт или повреде отровним својствима хемијских супстанци наведеним у тачки а) овог става; в) свака опрема која је посебно пројектована за употребу у непосредној вези са муницијом и средствима наведеним у тачки б) овог става.“(члан 2 ЗЗРПСУХОЊУ)¹⁵⁷

За разлику од домаћег, као и многих страних нормативних решења која ово питање регулишу у форми посебних закона, поједине државе то чине у оквиру законика. Примера ради, у Сједињеним Америчким Државама, о биолошком оружју (наслов 18, део I, поглавље 10, одељак 178) и хемијском оружју (наслов 18, део I, поглавље 11Б, одељак 229Ф) говори се у оквиру Кодекса Сједињених Држава (*United States Code*).

Постоји већи број разлога који говоре у прилог предузимања акција које потпадају под ову врсту тероризма.

Једна од њених предности је та што подразумева знатно мање трошкове од конвенционалног и нуклеарног оружја, што посебно долази до изражаја када је реч о биолошкој компоненти биохемијског тероризма. Одређене процене су показале да је коришћење конвенционалног наоружања најскупље, с обзиром да би за уништење цивила по једном квадратном метру, требало издвојити средства у вредности од две хиљаде долара, док би у случају употребе нуклеарног оружја трошкови истог износили осамсто долара, односно шесто када је у питању коришћење нервних бојних отрова, а свега један долар када је реч о употреби биолошких агенса.¹⁵⁸

Осим тога, као једну од предности биохемијског тероризма, треба издвојити и његову подмуклост, имајући у виду да учиниоци овог облика тероризма, неретко имају могућност да неприметно и без изазивања било какве сумње, на време напусте место извршења, с обзиром да је потребно да протекне некада и по неколико дана да би се први симптоми појавили.¹⁵⁹

Овим терористима у прилог иде и то што у неким ситуацијама, не само да симптоми наступају кроз неколико дана, већ није лако ни утврдити са сигурношћу да ли је реч о терористичком нападу, с обзиром на карактеристике

¹⁵⁷ Закон о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању, *Службени гласник РС*, бр. 36/2009, 104/2013

¹⁵⁸ С. Рутић *op. cit.*, стр. 295.

¹⁵⁹ Р. Гађиновић, „Еколошки тероризам“, 10. Међународни научни скуп Синергија 2012: „Заштита и управљање животном средином“, Бијељина, 2012, стр. 261.

биолошких агенаса, а првенствено чињеницу да обитавају на разним местима у природи. Та места могу бити у необрађеним, односно сировим биљним или животињским производима, попут спора антракса које се налазе на крзну, али и у медицинском отпаду и узорцима и лабораторијским материјалима.¹⁶⁰ Уосталом, у историји су забележени бројни примери избијања разних епидемија које су биле изазване одређеним биолошким агенсима, међу којима су неке од њих довеле до извесних спекулација у погледу потенцијалне биотерористичке позадине, као што је то био случај са епидемијом еболе 2014. године на западном делу афричког континента.¹⁶¹ Такође, до хемијских удеса који могу имати стравичне последице, не само по становништво већ и по целу животну средину, у највећем броју случајева долази у оквиру хемијских постројења услед недостатака техничко-технолошке природе, као и због људске грешке, али и услед деловања терориста.¹⁶²

У квантитативном смислу посматрано, један од разлога зашто се терористи одлучују за овај вид тероризма је тај што биолошко оружје поседује већи потенцијал и у поређењу са термонуклеарним оружјем, које има јачину од једне половине мегатона, што је отприлике двадесет пет пута снажније у односу на плутонијумске бомбе које су бачене у Другом светском рату на Нагасаки.¹⁶³

Један од најпознатијих случајева покушаја извођења хемијског терористичког напада код нас, догодио се 1972. године, када је деветнаесторо припадника Хрватског револуционарног братства у оквиру акције Феникс, имало задатак да затрују водовод у Београду. Ови терористи су на располагању имали, сакривено у лутки коале,¹⁶⁴ отприлике пет килограма високотоксичне хемикалије „VX“, која се и дан данас сматра ако не најсмртоноснијим, онда свакако једним од најсмртоноснијих отрова направљених од људске руке.

У погледу хемијских терористичких напада у свету, један од најпознатијих и најтежих напада, не само када је у питању овај вид тероризма, представља напад од стране секте Аум Шинрикјо извршен у токијској подземној железници 1995. године. Том приликом припадници ове секте, користили су сарин, нервни гас, захваљујући којем је дванаест особа изгубило живот, док је тешко рањено нешто

¹⁶⁰ Биолошки агенси: Здравље и сигурност, Еуропска комисија – Опорезивање и Царинска унија, https://ec.europa.eu/taxation_customs/dds2/SAMANCTA/HR/Safety/BiologicalAgents_HR.htm, asp, 17. новембар 2022.

¹⁶¹ Више о томе: Е. Ристановић *op. cit.*, стр. 252-253.

¹⁶² С. Рутић *op. cit.*, стр. 296.

¹⁶³ *Ibidem*

¹⁶⁴ Р. Биочанин, „Нуклеарни, хемијски и биолошки тероризам и угрожавање животне средине“, ИМК-14 Истраживање и развој, 1-2/2003, стр. 105.

више од 5500 људи, при чему је здравље многих од њих тешко нарушено, услед трајног нервног оштећења.¹⁶⁵

Када је реч о биолошким терористичким нападима, један такав је спречен у Чикагу 1972. године, када је разоткривен припремљен напад појединаца који су себе сматрали супериорном расом, припадника тзв. „Ред излазећег сунца“, који су намеравали да захваљујући количини од 30 до 40 килограма „чисте културе узročника трбушног тифуса“, коју су скривали у тајном складишту, контаминирају главне водоводе одређених већих градова, попут Чикага и Сент Луиса.¹⁶⁶

3.2.3. Нуклеарни тероризам

Појаву, односно прецизније говорећи, претњу од нуклеарног тероризма можемо везати за двадесети век, с обзиром да су у Берлину 1939. године, немачки хемичари Хан и Страсман, открили нуклеарну фисију, што је за последицу имало стварање и унапређивање првог нуклеарног оружја током четрдесетих и педесетих година прошлог столећа.¹⁶⁷ Иако се не може сврстати међу видове тероризма последње генерације, попут сајбер тероризма, нуклеарни тероризам свакако се може уврстити у облик тероризма релативно новијег датума, поготово у односу на неке друге видове, попут самоубилачког, биохемијског итд., чији су поједини појавни облици стари и по више векова.

Опасност од ове врсте наоружања, препозната је и на нормативном плану. У складу са тим, посебно треба издвојити „уговор о непролиферацији (неширењу) нуклеарног оружја“, од 5. марта 1970. године, који је склопљен са основним циљем да се ограничи број држава које поседују поменуто наоружање, а чији су иницијатори били САД, Велика Британија, Северна Ирска и СССР.¹⁶⁸ Осим генерално посматрано, страха од нуклеарног оружја, који је довео до различитих иницијатива и корака у правцу нуклеарног разоружавања¹⁶⁹, посебно је била присутна и бојазан од нуклеарног тероризма, која је за последицу имала да

¹⁶⁵ Р. Гађиновић *op. cit.*, стр. 261.

¹⁶⁶ *Ibid.*, стр. 260.

¹⁶⁷ Више о томе: В. М. Цветковић, И. Млађовић, „Могућност злоупотребе нуклеарног оружја у терористичке сврхе и кривичноправна заштита“, *Субјекти система безбедности у остваривању безбједносне функције државе - VII међународни научни скуп „Дани безбједности“*, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, 2015, стр. 1-2.

¹⁶⁸ *Ibid.*, стр. 5.

¹⁶⁹ Љ. Никшић, „Истраживање кризе мира и нове иницијативе за нуклеарно разоружање“, текст у зборнику *Тероризам као глобална претња* (ур. Ж. Бјелајац, М. Зиројевић Фатић), Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад, Центар за безбедносне студије Београд, 2012, стр. 61.

Генерална скупштина Организације уједињених нација, у Њујорку 13. априла 2005. године усвоји „Међународну конвенцију о сузбијању аката нуклеарног тероризма“¹⁷⁰, а код нас усвајање Закона о радијационој и нуклеарној сигурности и безбедности.

Најекстензивније схватање појма нуклеарног тероризма, полази од тога да је реч о „злоупотреби нуклеарне енергије од стране терористичких група“, или нешто прецизније „употреби нуклеарних материјала у терористичке сврхе“¹⁷¹, под којима се подразумевају „високо обогаћени уранијум или плутонијум“¹⁷². Међутим, за разлику од одређених теоријских гледишта, законодавац проширује појам нуклеарног материјала и на торијум, наводећи поред тога да се нуклеарним материјалом могу сматрати и поменути материјали „у форми метала, легуре, хемијског једињења или концентрата“¹⁷³(члан 5 став 72 ЗРНСБ), итд. У сваком случају, избегнуто је коришћење термина нуклеарно оружје, јер је намера да се укаже на то да ова врста тероризма „обухвата више могућности“ када говоримо о средству извршења, тако да поменуто оружје не мора увек бити употребљено приликом предузимања акција у оквиру нуклеарног тероризма. У складу са тим, нуклеарне терористичке нападе је могуће извршити на више начина. Дакле, ови учиниоци у неким случајевима прибегавају и нападима или саботажама у самим нуклеарним објектима, али и коришћењу такозваних прљавих бомби, тј. распршивању радиоактивног материјала конвенционалним експлозијама.¹⁷⁴ Веома ефикасан у том погледу може бити поменути плутонијум, који је доста доступнији од уранијума.

Нека од најпогоднијих нуклеарних средства за спровођење терористичких напада су: „фисионо нуклеарно гориво, пројектили веома мале снаге фисионог порекла (ручне израде или набављени на „црном“ тржишту) и, евентуално неутронско оружје“¹⁷⁵.

Премда нуклеарно оружје представља, као уосталом и биолошко и хемијско, оружје за масовно уништење, постоје одређене предности, али и мане нуклеарног оружја, што се може рећи самим тим и за нуклеарни тероризам у односу на биохемијски. При томе, када говоримо о предностима нуклеарног тероризма, треба нагласити да се на поједине чињенице које представљају

¹⁷⁰ В. М. Цветковић, И. Млађовић *op. cit.*, стр. 6.

¹⁷¹ С. Милојевић, „Нуклеарни тероризам“, *Безбедност*, 3/2009, стр. 47.

¹⁷² В. М. Цветковић, И. Млађовић *op. cit.*, стр. 4.

¹⁷³ Закон о радијационој и нуклеарној сигурности и безбедности, *Службени гласник РС*, бр. 95/2018 и 10/2019

¹⁷⁴ S. Z. Rutic, „Nuclear terrorism“, *Military technical courier*, 2/2016, стр. 536.

¹⁷⁵ Р. Биочанин, „Заштита животне средине у случају нуклеарних удеса и тероризма“, *Војно дело*, 1/2004, стр. 136.

поменућу предност, као на такве гледа из угла самих терориста. Примера ради, као једну од предности треба истаћи, огромну моћ разарања коју нуклеарни тероризам поседује, с обзиром да се том врстом оружја могу проузроковати осим великих негативних последица по живот и здравље људи и огромна разарања на грађевинским објектима и инфраструктури.¹⁷⁶ Веома ефикасан у том погледу може бити поменути плутонијум, који је доста доступнији од уранијума. Према одређеним подацима, довољна количина високо обогаћеног уранијума је 14, а плутонијума 9 килограма да би се направила бомба која би поседовала снагу једнаку оној коју је имала бомба бачена у Другом светском рату на Нагасаки.¹⁷⁷ Такође, као предност, посматрано из перспективе ових учинилаца треба истаћи да је у случају благовременог откривања, са већом вероватноћом могуће да буду осујећени напади изведени хемијским и биолошким оружјем, него нуклеарним.¹⁷⁸ Са друге стране, као недостатак нуклеарног тероризма у односу на поменуте облике, треба истаћи већи степен предвидљивости напада, трајна контаминација простора, чије негативне последице, попут радијације, могу трпети и сами терористи, како они који живе на том простору, тако и они који се налазе на оближњем, с обзиром да радијација не познаје територијалне оквире.

3.3. Класификација тероризма према методима

3.3.1. Класични тероризам

Одредити шта представља класични, односно конвенционални тероризам, посматрано уз угла метода представља незахвалан задатак, поготово уколико се узме у обзир неизоставан утицај класификације тероризма према средствима. Другим речима, „интенционална потрошња“ одређеног средства може у неким ситуацијама представљати „главну претпоставку неког метода“, као што је то случај с људским животом код самоубилачког тероризма.¹⁷⁹ То је уједно и разлог више који говори у прилог оправданости коришћења „збирне класификације тероризма према средствима и методима“¹⁸⁰. Дакле сама теорија не пружа конкретан одговор на питање шта се може сматрати класичним тероризмом сагледавано из угла метода, а који би се битно разликовало од одговора на питање шта се може сматрати класичним тероризмом сагледавано из угла средстава. Осим тога, грубо и недовољно прецизно се може евентуално рећи да се под њим сматрају сви они методи које не можемо сврстати у неку од преостале три

¹⁷⁶ S. Z. Rutic *op. cit.*, стр. 541.

¹⁷⁷ *Ibid.*, стр. 538-539.

¹⁷⁸ *Ibid.*, стр. 541.

¹⁷⁹ Д. Симеуновић (2009б), стр. 84.

¹⁸⁰ *Ibidem*

категорије, односно под методе које користе представници самоубилачког, сајбер и нарко тероризма. Међутим, уколико термину „класичан“ дамо значења која се у свакодневном говору и иначе њему приписују, попут уобичајен, типичан, трајно својство нечега, итд., у том случају се и методе коришћене у оквиру самоубилачког тероризма, могу донекле сматрати класичним, имајући у виду његову дугу историју и широку примену.

3.3.2. Самоубилачки тероризам

Феномен самоубиства је стар колико и човечанство. Марковић у својој књизи истиче да је „само човек од свих живих бића досегао тај ступањ свести који му омогућује да сопственом одлуком заустави процес који је почео без његове сагласности“¹⁸¹. Реч је о феномену на који се различито гледа у зависности од утицаја религије, културе, итд. Примера ради, Српска православна црква не практикује црквени погреб и држање опела покојнику који је извршио самоубиство¹⁸², осим уколико је то учинио у стању неурачунљивости¹⁸³, мада у односу на поменућу забрану у последње време постоје и нешто флексибилнија схватања¹⁸⁴. Сличан сатав постоји и у католичанству, с обзиром да црквени обред није био предвиђен са самоубицу, али је та забрана временом укинута.¹⁸⁵ Са друге стране, за делове јапанске културе, карактеристично је ритуално самоубиство сепуку, за које се често користи и доста познатији термин харикири, чији је узрок углавном губитак части или други етички разлози.

Не улазећи у појединости које се односе на позитивне или негативне аспекте односа према самоубиству, са сигурношћу се може рећи да је оно

¹⁸¹ А. Марковић, *Време као потреба*, Свитак, Пожега, 2018, стр. 13.

¹⁸² М. Токаи, „Превенција суицида и друштвено-психолошки чиниоци“, *Религија и толеранција*, 4/2004, стр. 113.

¹⁸³ Л. Мирковић, *Православна литургија – други, посебни део (Свете тајне и молитвословља)*, Задруга штампарских радника „Родољуб“, Београд, 1926, стр. 181.

¹⁸⁴ Суштина тако оштрог става према суициду је у томе што се сматра да, за разлику од убице који након што изврши убиство, има времена да се покаје, самоубица ту могућност нема па с тога под теретом греха напушта овоземаљски живот. Међутим, према речима једног духовника Српске православне цркве, на поједина правила не треба гледати црно-бело, већ да постоје и нијансе сиве, позивавши се на патријарха Павла који је говорио да треба првенствено имати у виду не само пуко слово, већ и дух закона. У складу са тим духовник наводи пример самоубице чија смрт није наступила моментално, већ је прошло одређено време у току којег се самоубица можда покајао и изразио жељу за животом, па „не можемо знати шта се дешавало у души тог човека у тренутку смрти“. - Духовник-О опелу над самоубицом, *Телевизија храм – Српска православна црква - рубрика „Одговор духовника“*, 1.4.2021., <https://www.tohram.rs/odgovor-duhovnika/odgovor-duhovnika/2109/duhovnik-opelu-nad-samoubicom>, asp, 4. септембар 2022.

¹⁸⁵ М. Токаи *op. cit.*, стр. 113.

апсолутно неприхватљиво као „средство“ напада на живот и тело других људи, што се може рећи и за самоубилачки тероризам, без обзира што наш законодавац не познаје самоубиство као кривично дело, иако инкриминише „навођење на самоубиство и помагање у самоубиству“.¹⁸⁶

Историјат самоубилачког тероризма је доста дуг, с обзиром да се на основу појединих навода, његов почетак везује за једанаести век и тзв. асасине, односно ратнике ислама.¹⁸⁷ Нажалост, бројни примери сведоче у прилог томе да је ова врста тероризма не само опстала, већ и да се током времена и те како одржао континуитет спровођења истог. У складу са тим, он је последњих година доста заступљен, при чему је у великој мери присутан код верски фундираног тероризма, првенствено код исламистичког, мада не у толикој мери у којој се нертко у широј јавности сматра. На основу резултата истраживања спроведеног у оквиру Чикашког пројекта, који је за предмет имао 315 извршених самоубилачких терористичких напада, извршених од стране 462 бомбаша, произилази да је неоправдано ову врсту напада приписивати првенствено исламистичком фундаментализму, како се иначе широко верује. Напротив, водећи експоненти самоубилачких напада су тамилски тигрови, марксистичка, секуларна група. Штавише, резултати овог пројекта показују да најмање 50% самоубилачких напада није повезано са исламским фундаментализмом.¹⁸⁸

Осим тога, поменуто истраживање је показало да се самоубилачки тероризам ретко јавља као изолован, случајан или раштркан феномен, као што би то био случај када је реч о неурачунљивим појединцима или верским фанатичцима, већ се такви напади најчешће предузимају од стране група и имају обележја оркестриране кампање.¹⁸⁹ Конкретно, једно истраживање које је за предмет имало 315 напада, чак 301 напад догодио се кохерентно, тј. као део организоване стратешке кампање, које су терористичке групе осмислиле, првенствено ради испуњења политичких, секуларних циљева.¹⁹⁰

Иако је неспорно да исламистички терористи самоубице верују да таквом врстом напада завређују загробни живот и девице које их тамо очекују, то према одређеним ставовима није врховни идеал коме треба тежити. Према тумачењу Ал-Баидавија, борац мора током борбе бити стрпљив и не би требало само тежити

¹⁸⁶ Више о томе: З. Стојановић, Н. Делић, *Кривично право-посебни део*, Правна књига, Београд, 2017, стр. 24-26.

¹⁸⁷ Е. Sprinyak, „Rational Fanatics“ *Foreign Policy*, September - October 2000, стр. 68., у: Д. Д. Зедалис, „Жене бомбаша самоубице“ (прев. З. Килибарда), *Безбедност*, 6/2005, стр. 1062.

¹⁸⁸ R. Pape *op. cit.*, стр. 26-27.

¹⁸⁹ *Ibid.*, стр. 28.

¹⁹⁰ *Ibid.*, стр. 26-27.

мучеништву, иако је оно велика части и благослов, с обзиром да као глобални циљ треба поставити то да „Алахова реч буде највиша“¹⁹¹.

Битно је указати да се неретко можемо срести са разним предрасудама, погрешним уверењима када су у питању актери самоубилачког тероризма. У складу са тим, доста дуго је владало уверење да су терористи самоубице, „необразовани, незапослени, социјално изоловани, слободни мушкарци у касним тинејџерским и раним двадесетим годинама“, међутим бројни примери показују да заправо ови учиниоци могу бити „факултетски образовани или необразовани, ожењени или самци, мушкарци или жене, социјално изоловани или интегрисани, најчешће узраста од 13 до 47 година“¹⁹². Осим тога, као још једна од предрасуда која се доводи у везу генерално са самоубилачким нападима је и та да њих спроводе искључиво припадници терористичких организација или представници индивидуалног тероризма. Међутим, поменути метод напада користе и војске појединих држава. Примера ради, на основу одређених обавештајних сазнања, утврђено је да војска Северне Кореје редовно спроводи припрему и обуку појединаца за самоубилачке акције.¹⁹³

3.3.3. Сајбер тероризам

Крај прошлог, а посебно почетак овог века, између осталог су у великој мери обележили искораци у технолошком погледу, а поготово у области информатике. Међутим, поред великог броја погодности које човечанство захваљујући тој чињеници ужива, постоје и бројне негативне стране. Осим проблема на социолошком, психолошком и другим пољима у виду отуђености, когнитивних проблема, проблема у држању пажње поготово када су у питању деца и малолетници, итд., сајбер свет је постао погодно тло и када је компјутерски криминалитет у питању, како у погледу извршења одређених кривичних дела¹⁹⁴, тако и у погледу откривања и сузбијања истих.

Сајбер тероризам је један од најмлађих врста тероризма. Може се дефинисати као „незаконити напад на рачунаре, мреже и податке“, који терористи предузимају са циљем „да скрену пажњу на себе, шире страх, и на

¹⁹¹ A. U. Abdulah al-Adm, „Safety and Security guidelines for Lone Wolf Mujahideen and smallcells“, стр. 5., <https://cryptome.org/2016/01/lone-wolf-safe-sec.pdf>, asp, 17. август 2022.

¹⁹² A. R. Pape, „The Strategic Logic of Suicide Terrorism“, *American Political Science Review*, 3/2003, стр. 344.

¹⁹³ Д. Петровић, „О узроцима бомбашког тероризма – екстремна гледишта“, *Безбедност*, 2/2018, стр. 70.

¹⁹⁴ Више о томе: Ђ. Спасојевић, Ж. Миладиновић Богавац, „Малолетници као жртве кривичних дела учињених злоупотребом рачунарске мреже“, *Трендови у пословању*, 12/2018, стр. 61-70.

такав начин утичу на јавност и доносиоце одлука“¹⁹⁵. Данас готово да не постоји ниједна терористичка организација, неvezано од разлика које се тичу циљева, идеологије и других специфичности, која не користи у одређеном обиму сајбер простор, првенствено путем званичних, али и незваничних интернет веб-сајтова.¹⁹⁶ Постоји широк спектар могућности у том правцу од разних претњи, врбовања, самопромоције, па до приказивања непосредних егзекуција у циљу застрашивања непријатеља. Примера ради, током прве декаде овог столећа, регистровано је више од педесет хиљада веб-сајтова разних терористичких организација, који им служе првенствено за промовисање активности и врбовање нових чланова.¹⁹⁷

Оно што је специфично за терористе који користе рачунар је чињеница да, по правилу, у многим случајевима изостаје сегмент анонимности¹⁹⁸ који је карактеристичан за учиниоце компјутерског криминалитета. Другим речима, поготово уколико говоримо о тероризму који се односи на вршење традиционалних кривичних дела посредством рачунара, попут других видова тероризма, ако се не преузме одговорност за учињено, као да се исто није ни догодило, имајући у виду циљеве и мотиве ових учинилаца. Свакако то не значи да ће идентитет непосредног учиниоца, бити откривен јавности, без обзира што сама организација не крије да она стоји иза напада.

У неким случајевима, да би се извела ова врста напада, неопходно је поседовање хакерских вештина. У улози хакера могу се наћи обучени припадници терористичких организација, њихови симпатизери, али и лица која немају везе са структуром саме организације нити деле њихове идеале и циљеве, већ поменуте „услуге“, пружају због новца, забаве, самодоказивања, жељом за моћи и осталих разлога. Примера ради, Калид Ибрахим припадник Харкат ул-Ансара, пакистанске терористичке организације, понудио је првобитно 2.000 долара, а потом и 10.000 долара хакеру кодног имена *Comrade*, за приступ

¹⁹⁵ К. Јонев, Х. Бериша, „Опасност од кибер тероризма“, текст у зборнику *Злоупотребе информационих технологија и заштита* (ур. С. Р. Петровић), Удружење судских вештака за информационе технологије ИТ ВЕШТАК, Београд, 2016, стр. 2.

¹⁹⁶ Више о томе: Ж. Кешетовић, М. Благојевић, „Интернет и тероризам“, текст у зборнику *Сузбијање криминала и европске интеграције, с освртом на високотехнолошки криминал* (ур. М. Шикман), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Лакташи 28-30. март 2012, стр. 46-47.

¹⁹⁷ З. Јевтовић, Љ. Деспотовић, „Редизајнирање медијских слика савременог тероризма у систему међународне безбедности“, текст у зборнику *Сузбијање криминала у оквиру међународне полицијске сарадње – Зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем* 28-30. јун, 2011. године, Тара (ур. Ж. Никач), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2011, стр. 384.

¹⁹⁸ Више о томе: В. Бајовић, „Кривично право и интернет - (Не)могућност сузбијања компјутерског криминала класичним кривичноправним механизмима“, текст у зборнику *Казнена реакција у Србији – V део* (ур. Ђ. Игњатовић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2015, стр. 249-252.

подацима са „SIPRNET-a (*Secret Internet Protocol Router Network*)“, који представља „срж командовања и контроле у вијсци САД“, као „део одбрамбеног информационог система, DISN-a (*Defense Information System Network*).¹⁹⁹

Наравно, било би погрешно ову врсту тероризма доводити у везу искључиво са организацијама, већ то може бити и терориста појединац, који зарад сопствених мотива прибегава сајбер тероризму. У том случају може постојати доста танка граница између тероризма и класичног хакерског напада, док у неким случајевима она објективно и не постоји. Прво, не захтева сваки вид испољавања сајбер тероризма поседовање хакерских вештина. Друго, и када то јесте случај, хакер не мора предузимати радњу извршења кривичног дела вођен мотивима и циљевима који имају везе с тероризмом. Не сме се занемарити и чињеница да и у оним случајевима када објективно није реч о тероризму, у јавности се како од стране појединих представника државних институција, тако и од стране медија и пре вођења и окончања кривичног поступка, наведена лица проглашавају терористима. Оно што је заједничко за терористе и хакере, јесте начин на који себе виде. Дакле, као што терористи себе не виде као криминалце, већ као борце за одређене идеале попут слободе и сл., тако и хакери себе сматрају „борцима“, који теже легитимним циљевима, попут слободног протока информација, указивања на пропусте у компјутерској безбедности и др.²⁰⁰

Међутим, као што су се терористи прилагодили новим технолоким достигнућима, то се може рећи и за надлежне органе који су ангажовани на сузбијању њихове недозвољене делатности. У складу са тим у теорији се све више говори о термину „интернет истрага“, који обухвата већи број активности.²⁰¹

Иако многи случајеви сајбер тероризма немају тако снажан одјек у широј јавности, попут неких других врста тероризма, дати вид тероризма привлачи доста пажње надлежних органа, првенствено оних који се баве дигиталном форензиком²⁰², као науком која за свој предмет има „идентификовање, прикупљање, чување, документовање и анализу података који су ускладиштени,

¹⁹⁹ D. K. Mitnick, L. W. Simon, *The Art of Intrusion: The Real Stories Behind the Exploits of Hackers, Intruders and Decivers*, Wiley Publishing, Indianapolis, 2005, стр. 29.

²⁰⁰ З. Савић, М. Поповић, И. Шћепановић, „Даровитост и етички принципи у сајбер свету“, текст у зборнику *Даровитост и моралност: зборник 17* (ур. Г. Гојков, А. Стојановић), Висока школа струковних студија за образовање васпитача *et. al.*, Вршац *et. al.*, 2012, стр. 762.

²⁰¹ Канцеларија Уједињених нација за дрогу и криминал, „Страни терористички борци“, *Приручник за институције за едукацију судија и тужилаца у Југоисточној Европи*, Беч, 2017, стр. 27.

²⁰² Више о томе: С. Миладиновић, „Заштита видљивих и невидљивих дигиталних доказа код форензичке истраге“, текст у зборнику *Тематски зборник радова Криминалистичко-форензичка обрада места кривичних догађаја II* (ур. Љ. Машковић), Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2014, стр. 111-126.

обрађивани или преношени у дигиталној форми²⁰³. При томе, битно је нагласити да је поље деловања дигиталне форензике знатно шире од самог компјутера и компјутерских система као средства извршења, с обзиром да се она бави и доказима који се односе на камере, дигиталне фото-апарате, мобилне телефоне²⁰⁴, као и током последњих година тзв. „смарт“ тј. „паметне“ мобилне телефоне итд.

3.3.4. Нарко-тероризам

Иако не постоји јединствена, опште прихваћена дефиниција овог облика тероризма, неспорно је да у питању „посебан, хибридни облик криминално-политичке делатности који је спој тероризма и организованог криминала“²⁰⁵. Без обзира што бројна становишта, чини се са правом, у великој мери наглашавају политичку димензију тероризма, поготово када је реч о мотивима којима се руководе ови учиниоци, не би било у складу са динамичним карактером тероризма оправдано, истом ригидно приписивати искључиво поменућу димензију, премда она свакако има епитет једне од базичних карактеристика. Другим речима, прање новца²⁰⁶, корупција, па и нарко-криминалитет, као криминалне форме су са тероризмом неретко испреплетени, што доводи до закључка да „тероризам губи карактер искључиво политичке инкриминације“²⁰⁷. Између осталог, трговина дрогом је, ако не најпрофитабилнији, онда свакако један од најпрофитабилнијих извора финансирања тероризма.²⁰⁸ Примера ради, као један од најпознатијих примера ове појаве представља Авганистан²⁰⁹, као и поједине државе Јужне Америке²¹⁰ у којима је присутно терористичко деловање разних картела, за које је карактеристично да се баве недозвољеном производњом и стављањем у промет наркотика²¹¹, једним од кривичних дела која се односе на

²⁰³ Т. Лукић, „Дигитални докази“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2012, стр. 181.

²⁰⁴ Више о томе: Z. Miladinovic Bogavac, Ђ. Spasojevic, „Importance of Forensics of Mobile Phones as a Type of Digital Forensics in the Process of Evidence“, *MEST Journal*, 1/2019, стр. 48-52.

²⁰⁵ Д. Симеуновић (2009б) *op. cit.*, стр. 84.

²⁰⁶ Више о томе: И. Вуковић, „О извесним недоумицама у погледу кривичноправне заштите од прања новца“, *Crimen*, 2/2019, стр. 122-143.

²⁰⁷ В. Кривокапић, „Тероризам као облик организованог криминалитета и мере супротстављања“, *Безбедност*, 5/2002, стр. 665.

²⁰⁸ М. Талијан *op. cit.*, стр. 190.

²⁰⁹ Више о томе: М. Главина, Р. Шимић Бановић, „Тероризам: Контекст, финансирање и економске посљедице“, *Правник: часопис за правна и друштвена питања*, 102/2017, стр. 60.

²¹⁰ К. Стевановић *op. cit.*, стр. 71.

²¹¹ Р. Леви Р., С. С. Пајовић, „Међународни тероризам и Латинска Америка“, *Међународни проблеми*, 1-2/2002, стр. 77.

злоупотребу опојних дрога²¹². Колико је спрега дроге и тероризма донела снажан утицај одређеним нарко босовима, види се на примерима који постоје у државама попут Колумбије и Перуа, где су неки од њих, захваљујући огромном профиту од дроге уложеним у локалну инфраструктуру и употреби појединих терористичких метода, успели у политичке воде и постали један од значајнијих фактора представничке власти.²¹³ Уосталом, сам термин нарко-тероризам, први пут је јавно употребљен 1983. године, од стране тадашњег перуанског председника Белаунде Териа, како би означио терористички облик напада на припаднике полицијских снага његове државе, задужених за сузбијање наркотика.²¹⁴ Међутим, овај феномен привукао је велику пажњу 1985. године, када је Медељински картел, удружен са терористичком групом М-19, извршио напад на Врховни суд у Боготи, у циљу спречавања екстрадиције неколико главних кокаинских профитера Сједињеним Америчким Државама.²¹⁵

Нарко-тероризам је у одређеној мери присутан и на простору западног Балкана, где се може довести у везу са одређеним терористичким организацијама које посматрано из угла циља као критеријума, припадају или су припадале етносепаратистичком типу. У том погледу, свакако предњачи противправно деловање²¹⁶ организација овог типа, првенствено на Косову и Метохији, али и у прешевској долини и Македонији²¹⁷, тачније албанских терориста, паравојних група у сарадњи са албанским криминалним организацијама, на обострану корист.

Терористи обезбеђују залихе дроге и оружја, контакте са произвођачима и кријумчарима дроге широм света и што је од посебне важности, неретко држе под контролом велике територије на којима нема владавине права, док криминалци финансирају набавку оружја, новцем од продаје наркотика широм Европе.²¹⁸ Осим директне финансијске помоћи, неретко су албански криминалци и дилери дроге, снабдевали оружјем албанске терористе, од којих су у замену добијали дрогу. Примера ради, дилер дроге Албанац Амариљдо Вриони, признао је пред

²¹² Више о томе: В. Бајовић, „Злоупотреба опојних дрога и легитимност кривичноправне заштите“, *Crimen*, 3/2017, стр. 531-535.

²¹³ Више о томе: Д. Перковић, Р. Микац, „Изазови и пријетње наркотероризма“, *Полемос*, 30/2012, стр. 84.

²¹⁴ J. Hartelius, „Narcoterrorism“, *Policy Paper*, 3/2008, стр. 1.

²¹⁵ V. Rusumanov, „Narco-terrorism in the western Balkans“, *International Journal Scientific and applicative papers*, 2/2015, стр. 236.

²¹⁶ Више о томе: О. М. Стевановић, „Противправност као терористичко обележје насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији“, *Политика националне безбедности*, 1/2016, стр. 31-46.

²¹⁷ Б. Павлица, „Албанска мањина у Македонији – од међуетничких сукоба до тероризма“, *Војно дело*, 1/2004, стр. 166.

²¹⁸ V. Rusumanov *op. cit.*, стр. 238.

италијанским судом у Бриндизију, да је у замену за дрогу снабдевао оружјем припаднике ОВК.²¹⁹ Поједина становишта се базирају на тврдњи да је заправо једини разлог војних дејстава тзв. Ослободилачке војске Прешева, Медвеђе и Бујановца, као и Ослободилачке војске Македоније, стварање несметаног пута за шверц хероина, првенствено преко тзв. „балканске руте“²²⁰²²¹, што указује на непостојање разлике између албанских паравојних јединица и њихове мафије.²²²

3.4. Класификација тероризма према типу актера – субјеката тероризма

3.4.1. Индивидуални тероризам

На овом месту, биће речи о појму индивидуалног тероризма, док ће о одређеним феноменолошким питањима попут специфичности индивидуалног тероризма у односу на терористичке организације, одређеним предностима и недостацима, бити речи у оквиру петог поглавља.

Индивидуални терориста, који се у теорији неретко назива вуком самотњаком, као актер ове врсте тероризма, представља „особу која самостално делује, без налога или прикључења организацији, из јаких политичких, идеолошких или религијских уверења и која карактеристично планира и пажљиво и темељно припрема своје нападе“²²³. Чињеница да се поменута уверења ових учинилаца, у пракси често подударају са уверењима неких терористичких организација, не сме да заваља и доведе у питање сврставање датих учинилаца под индивидуалне терористе, с обзиром да нису део структуре одређене терористичке организације.

Иако на први поглед звучи као проста игра речи која објашњава исту појаву, о идентичним појавама не можемо говорити када је реч о индивидуалном тероризму и индивидуалној терористичкој акцији. Наиме, индивидуалну терористичку акцију може предузети припадник одређене терористичке

²¹⁹ Ј. Тирић, „О феномену косовске мафије“, *Социолошки преглед*, 1/2006, стр. 51.

²²⁰ Б. Добовшек, Е. Јунг, „Модел борбе против тероризма у оквиру ЕУ: импликације за државе Западног Балкана“, текст у зборнику *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму - IV* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2013, стр. 25.

²²¹ „Балканску руту“, најчешће користи нарко-мафија из Ирана, Либаиа, Турске и Бугарске. – Више о томе: N. Radović, Z. Đurđević, „European Union's information exchange legal framework: A prerequisite for successful co-operation in fighting organized crime“, *NBP - Journal of criminalistics and law*, 3/2016, стр. 99-101.

²²² V. Rusumanov *op. cit.*, стр. 238-239.

²²³ М. Крстић, „Тероризам „Lone Wolf““, *Безбедност*, 1/2018, стр. 116.

организације, али и терориста појединац који делује сам. Другим речима, индивидуални тероризам увек подразумева предузимање индивидуалне терористичке акције, али индивидуална терористичка акција не мора бити увек спроведена од стране индивидуалног терористе, с обзиром да је може предузети и припадник терористичке организације.

3.4.2. Тероризам организација и илегалних група

Тероризам организација представља квантитативно посматрано доминантни облик тероризма, ако као критеријум узмемо тип актера. Иако смо све чешће последњих година сведоци индивидуалних терористичких акција, оне се и даље знатно ређе јављају у поређењу са терористичким нападима учињеним од стране терористичких организација. О многим од ових организација било је речи у оквиру неких од изнетих класификација, међутим, за већину је заједничка „методологија“ поступања, која се своди на употребу различитих облика насиља, у виду отмица, уцена, бомбашких напада, и сл., а све ради испуњења верских, идеолошких, сепаратистичких, или већег броја циљева.²²⁴

Илегална група представља појам који је у овом контексту доста екстензивно постављен у теорији. Поставља се, у складу са тим питање, шта тачно она подразумева. Најједноставније схватање датог термина подразумевало би да је у питању свака група чије постојање и деловање није у складу са позитивноправним прописима. Међутим, у теорији се не врши прецизирање да ли је реч о делинквентној групи, криминалној групи или организованој криминалној групи.

Делинквентну групу карактерише, осим „спонтаности, непредвидивости и хомогености понашања“, и непостојање било какве структурираности, односно недостатак организованих активност чланова и поделе улога и положаја.²²⁵ То је група „асоцијалних и антисоцијалних особа“, попут криминалаца, проститутки, коцкара, наркомана, који се „повремено и спонтано окупљају и заједнички проводе слободно време“²²⁶. С обзиром на њене карактеристике, чини се да нема пуно основа да се делинквентна група сматра безбедносном претњом у контексту опасности од тероризма. Међутим, не треба искључити могућност да се из група овог типа појави појединац као актер индивидуалног терористичког напада, при чему припадништво истим не треба доводити у директну везу са самим нападом, већ оно може евентуално дати одговоре на нека питања у погледу личних

²²⁴ И. Јоксић, М. Д. Мијатовић *op. cit.*, стр. 261-262.

²²⁵ М. Бошковић, „Криминалне групе и организације“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1-2/2008, стр. 295.

²²⁶ *Ibidem*

карактеристика учиниоца и фактора који су допринели томе да се одлучи за чињење једног таквог кривичног дела.

Криминална група, односно како је законодавац формулисао, група представља „најмање три лица повезаних ради трајног или повременог вршења кривичних дела која не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру“ (члан 112 став 22 КЗ). Према одређеним наводима, оне се у највећој мери формирају „у социјалном окружењу адолесцената“, са циљем „задовољавања многих личних потреба и жеља“ и по правилу су усмерене на „примарне видове криминалне орјентације“.²²⁷ С обзиром на наведене карактеристике, и за њих се не може рећи да су као група нарочито безбедносно интересантни као потенцијални терористи. Међутим, то не значи да треба потпуно искључити могућност да се неки њен појединац, вођен мотивима који немају директно везе са колективним циљевима групе, одлучи за неки вид терористичког напада. То, примера ради, може бити појединац који је заврбован од стране одређене терористичке организације, за којег је претходно утврђено да поред склоности ка вршењу кривичних дела и одсуства поштовања моралних норми, поседује одређене вештине од значаја за терористички напад.

„Организована криминална група је група од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради непосредног или посредног стицања финансијске или друге користи“ (члан 112 став 35 КЗ). Њих не мора карактерисати дефинисаност улога, постојање континуитета чланства, нити развијеност организационе структуре, у супротном оне прерастају у криминалну организацију, као виши облик криминалне структуре.²²⁸ Организоване криминалне групе могу представљати безбедносно опасност, осим приликом вршења својих „редовних активности“ и у случају повезаности са одређеним терористичким организацијама.²²⁹ Као један од примера за дати однос, али и као један од разлога зашто све класификације тероризма треба схватити условно и са одређеном дозом резерве, јесте пример нарко-тероризма, о којем је претходно било речи. Однос организованих криминалних група, као једне од врста илегалних група и терористичких организација представља доста шири однос у поређењу са односом нарко картела и терористичких организација, имајући у виду да осим кривичних дела у вези са дрогом, постоје многе друге криминалне активности које могу, примера ради

²²⁷ М. Бошковић *op. cit.*, стр. 296.

²²⁸ *Ibid.*, стр. 298.

²²⁹ Г. Амиџић, М. Саламадија, „Последице организованог криминала и тероризма по безбедност Босне и Херцеговине“, текст у зборнику *Зборник радова са регионалне конференције „Регионална сарадња у сузбијању прекограничног криминала: савремени изазови тероризма и мигрантске кризе“ Бијељина, Република Српска, БиХ, 22-24. мај 2018 године* (ур. П. Ђеранић), Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбедносних наука, Бања Лука, 2018, стр. 120.

послужити као вид финансирања тероризма, попут трговине оружјем, трговине људима²³⁰, разних видова изнуда итд. Међутим, чини се сасвим оправданим то што је управо нарко-тероризам издвојен као посебна хибридна категорија, имајући у виду негативне последице кривичних дела у вези са дрогама и улогу тих учинилаца, припадника разних нарко-картела у постојању и функционисању појединих терористичких организација.

3.4.3. Институционални тероризам

Ако је судити по називу ове врсте тероризма, за разлику од осталих врста из ове групе, (изузимајући евентуално тероризам илегалних група) где се на основу назива може релативно лако дати одговор на питање ко су начелно њихови актери, назив „институционални тероризам“, не пружа тако јасне одговоре. Разлог можемо наћи у чињеници да сам појам институције оставља већи број одговора на питање ко је актер ове врсте тероризма. Другим речима, поставља се питање, да ли су то политичке, социјане, односно „обичне корпоративне институције“, попут удружења, синдиката, итд.²³¹, поготово имајући у виду схватања на основу којих је „једна друштвена организација институција онда када је остварилачка власт, која у њој постоји, потчињена у извесној мери основној идеји предузећа и својој функцији, устаљеним правним правилима и ефикасним средствима“²³².

Међутим, у највећем броју случајева, под институционалним тероризам се подразумева првенствено државни тероризам.²³³ Са друге стране, постоје и они који под наведеним сматрају, поред државног тероризма и „тероризам за државу“, што представља доста неодређену формулацију из које се не може са сигурношћу утврдити да ли се терористички акти предузимају од стране појединца или организације за интересе државе, при чему иза самог напада незванично, индиректно стоје одређене државне структуре или се пак на основу одређених становишта ради о терористима који „желећи да преузму улогу државе предузимају оне радње које би према њиховом мишљењу требало да ради држава“²³⁴.

²³⁰ Више о томе: Н. Радовић, „Трговина женама и децом у циљу сексуалне експлоатације“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 3/2007, стр. 95-112.

²³¹ В. М. Грол, *Теорија институције Мориса Ориуа*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1939, стр. 16.

²³² *Ibid.*, стр. 10.

²³³ Д. Симеуновић (2009б) *op. cit.*, стр. 85.

²³⁴ Г. Ђорђевић, „Тероризам као недовршени рат (проблеми појмовног одређења)“, *Економика*, 3/2011, стр. 267-268.

Које год од два гледишта да прихватимо, чини се да овакви екстензивнији приступи, иако у светлу одређених практичних примера имају оправдање, свакако релативизују одређене традиционалне класификације тероризма.

Примера ради, не само у лаичкој, већ и у стручној јавности доста је заступљено мишљење, које за разлику од званичне верзије, полази од тога да иза терористичког напада 11. септембра 2001. године, (ин)директно стоје делови државне структуре Сједињених Америчких Држава, премда је као виновник овог догађаја означена Ал Каида и њен вођа Осама бин Ладен²³⁵, односно да је исти предузет за интересе поменуте државе.²³⁶ Другим речима, ако бисмо прихватили наведени екстензивнији приступ, дати терористички напад, који представља један од најчешће спомињаних примера верски фундираног тероризма, могли бисмо подвести под институционални тероризам. Сличну судбину могу доживети и други облици тероризма уколико њени представници делују „за државу“. Чини се да када говоримо о класификацији тероризма у контексту типа актера, треба поћи од појединаца или организације која непосредно стоји иза одређеног напада, а да интересе и циљеве истог треба посебно разматрати, чак и када су по среди интереси државе. Дакле, ми ћемо се у складу са тим држати става да под институционалним тероризмом треба сматрати првенствено државни тероризам, што свакако не значи да не треба посветити посебну пажњу структурама које (ин)директно стоје иза напада, поготово када је реч о институцијама државе.

Државни тероризам, који поједини аутори називају и легалним тероризмом²³⁷, што се може прихватити првенствено уз велику дозу ироније, врши се „над властитим становништвом и страним држављанима“, а може се манифестовати „као диктаторски, експлоататорски режим, односно као окупациона власт или колонијализам“²³⁸. Међутим, заступници овог становишта, приликом разматрања одређених форми, попут квазиреволюционарног и револуционарног (или левичарског тероризма)²³⁹, врше значајан утицај облика идеолошки мотивисаног тероризма у оквиру државног, што може довести до

²³⁵ Осама бин Ладен је својевремено прошао обуку у Сједињеним Америчким државама у оквиру Централне обавештајне агенције. – Више о томе: М. Ранковић, „Савремени/глобални тероризам: социолошки приступ“, *Социологија*, 4/2004, стр. 314.

²³⁶ Више о томе: А. Д., Пасторе, *Чудније од фантазије: независна истрага о позадини напада 9.11.*, Dandelion Books, LLC, Меса, 2004, стр. 5-55.

²³⁷ А. Залман, „Да ли је државни тероризам другачији од тероризма?“, *EFerit*, <https://bs.eferit.com/dali-je-drzavni-terorizam-drugaciji-od-terorizma/>, asp, 16. мај 2022.

²³⁸ М. Талијан *op. cit.*, стр. 188.

²³⁹ Према овом становишту, квазиреволюционарни тероризам „врше политичке групе, партије или странке (илегално), ради успостављања углавном истих друштвених односа, само уз промену носиоца власти“. Са друге стране, револуционарни тероризам чине „радикалне групе које теже коренитим и фундаменталним друштвено-политичким променама у земљи из које потичу“, при чему „верују да насиљем могу променити носиоце власти и целокупни политички и друштвено-економски поредак“. - *Ibidem*

забуне, када је реч о класификацијама тероризма према одређеним критеријумима, с обзиром да је критеријум поделе у овом случају тип актера, а не циљеви.

Осим тога, заступници поменутог гледишта поистовећују термине државни терор и државни тероризам. Примера ради, то чине у случају француских револуционара, за које наводе да су након рушења француске монархије „успоставили владавину терора француске владе која је донела концепт тероризма“. Осим тога, о државном тероризму говоре и у случају нацистичке Немачке, Стаљиновог Совјетског Савеза, итд. Чини се да иако оба термина, између осталог, у себи садрже страх као заједнички елемент, ипак имају другачије значење. Према одређеним наводима „суштинска одлика терора је организовано, планско и циљно изазивање страха широких размера да би се кроз жељено понашање и деловање застрашених постигли одговарајући циљеви, односно остварили конкретни интереси терорске власти“²⁴⁰. Другим речима, како Димитријевић наводи „најједноставније је, а најближе општем поимању, извесну врсту коришћења страха ради владања назвати просто терором, а сличне методе, употребљене у супротном правцу, тероризмом“²⁴¹. Дакле, терор представља „облик континуираног спровођења насиља који има за циљ одржавање на власти што би се могло дефинисати као „насиље власти““, док је тероризам супротно томе „облик насиља уперен против нечије и некакве власти“²⁴².

Не треба занемарити чињеницу да терористичко поступање може представљати „средство међународне политике, где су у сукобу две владе“²⁴³. Слично томе, синтагму државни тероризам треба разликовати од знатно ширег концепта умешаности државе у тероризам. У складу са тим, Перешин разликује „терористичке државе“ од „држава-спонзора тероризма“²⁴⁴. У оквиру терористичке државе, треба разликовати оне које над својим становништвом врше терор, попут разних тоталитарних и ауторитарних режима и оне „које користе легалне снаге сигурности за терор изван својих граница у сврху постизања властитих политичких интереса“²⁴⁵. Са друге стране, постоји велики број начина на који држава може спонзорисати тероризам. Осим оног који је најпрепознатљивији у виду финансијске подршке, међу остале видове тзв. спонзорства, треба издвојити идеолошку, војну и оперативну подршку, као и

²⁴⁰ Р. Гађиновић, „Појмовно одређење насиља, тероризам и терор“, *Војно дело*, 1/2004, стр. 120.

²⁴¹ В. Димитријевић, *Страховлада: оглед о људским правима и државном терору*, Пешчаник, Фабрика књига, Београд, 2016, стр. 106.

²⁴² С. Лутовац, Н. Лутовац, „Тероризам као облик политичког насиља“, *Војно дело*, 7/2019, стр. 495.

²⁴³ *Ibidem*

²⁴⁴ А. Перешин, „Државни тероризам: борба за слободу или тешки злочин“, *Политолошки појмовник: државни тероризам*, 3/2010, стр. 60.

²⁴⁵ *Ibid.*, стр. 61.

„иницирање терористичких напада“ (одабир мете, давање посебних инструкција) и у крајњој линији „директну укљученост у теористичке нападе“ путем припадника својих обавештајних агенција, безбедносних снага или њихових сарадника.²⁴⁶

Дакле, о државном тероризму може бити речи једино уколико је он усмерен према другом субјекту међународног права, у супротном ако је насиље усмерено према свом становништву посреди ће бити државни терор, уз сејање страха ради остваривања политичких циљева. Насупрот томе, у контексту инволвираности државе у тероризам, можемо говорити о различитим видовима „спонзорстава“ тероризма од стране одређене државе.

3.5. Остале поделе тероризма и засебни видови тероризма

Као што је то случај у погледу појма тероризма и када је реч о класификацији истог, поред поменуте класификације, постоје и друге, које првенствено у зависности од критеријумима поделе са њом имају одређене сличности, али и разлике.

Примера ради, Милошевић говори о осам критеријума поделе: 1) елемент иностраности (унутрашњи, односно домаћи, међудржавни и транснационални); 2) средства терора (конвенционални, хемијски, биолошки, нуклеарни и импровизовани); 3) номинални циљеви активности (идеолошки, сепаратистички, иредентистички и унитаристички); 4) објекат непосредног насиља (индивидуални и масовни); 5) начин избора жртве (селективни и неселективни); 6) локација напада насиљем (урбани и рурални); 7) пројектовани циљеви и политичке последице (антидржавни и продржавни/прорежимски); 8) степен подршке страних земаља (аутохтони, односно либерални и покровитељски односно постмодерни).²⁴⁷

На нешто другачији начин Гађиновић класификује тероризам. Поменути аутор разликује две велике групе, унутрашњи и спољни, тј. међународни тероризам. Унутрашњи чине две подгрупе, „интризичко мотивисан циљни тероризам“ и „просторни“.²⁴⁸ У прву спадају религиозни, етничко-

²⁴⁶ *Ibidem*

²⁴⁷ М. Милошевић, *Одбрана од тероризма*, Свет књиге, Београд, 2005, стр. 14., у: В. А. Станковић, Г. Г. Стојаковић, „Тероризам у ваздушном простору“, *Војно дело*, 2/2014, стр. 305.

²⁴⁸ Р. Гађиновић, *Тероризам*, Драслар, Београд, 2005, стр. 61., у: Д. Трифуновић, Г. Стојаковић, М. Врачар, *Тероризам и вехабизам*, Издавачко предузеће Филип Вишњић, Београд, 2011, стр. 30.

сепаратистички и идеолошки, док другу чине рурални и урбани тероризам.²⁴⁹ Са друге стране, међународни може бити међудржавни и транснационални.²⁵⁰

У теорији је присутна и четворodelна подела савремених облика тероризма на: конвенционални, који се даље дели на убилачки терористички удар са дистанце и самоубиачки тероризам; неконвенционални; еколошки, који може бити нуклеарни, хемијски и биолошки; сајбер тероризам.²⁵¹

Када је реч о схватањима у страној теорији, једно од познатијих је класификација Сигела, који полазећи од средстава која се употребљавају, као и од објеката који су предмет напада и угрожавања, тероризам дели на: револуционарни, политички, националистички, циљни, од државе спонзорисан, нуклеарни, криминални и тероризам против животне средине.²⁵²

Осим наведених класификација тероризма, насталих у зависности од одређених критеријума поделе, у теорији се могу срести и неки засебни видови тероризма, који се могу доводити у везу са неким традиционалним поделама тероризма, односно неким врстама у оквиру њих, попут самоубилачког. Примера ради, поморски тероризам представља један од таквих облика. У октобру 2000. године, бомбаш самоубица припадник Ал Каиде, оштетио је америчку подморницу, користећи глисер који је био напуњен експлозивом, при чему је живот изгубило седамнаест морнара.²⁵³

Иако се у теоретским оквирима, чини се сасвим оправдано, још увек не може срести чак ни као засебни вид тероризма, у одређеним деловима јавности у последње време, пажњу привлачи појава настала у Јапану, помало комичног назива „суши тероризам“, који подразумева „нехигијенско и узнемирујуће понашање“, усмерено првенствено против индустрије суши ресторана и нарушавања односа поверења између њих и њихових муштерија.²⁵⁴ Након првог забележеног случаја тинејџера који је након што је олизао ивицу шоље за чај, исту вратио на раф за самоуслуживање, плъунувши такође у тањир са сушијем, који се налазио на покретној траци, у Јапану су се догодила прва хапшења припадника

²⁴⁹ Више о томе: Р. Гађиновић, „Енергија у условима урбаног тероризма“, *Војно дело*, 3/2016, стр. 280-287.

²⁵⁰ Д. Трифуновић, Г. Стојаковић, М. Врачар *op. cit.*, стр. 30.

²⁵¹ С. Рутић *op. cit.*, стр. 292.

²⁵² L. Siegel, *Criminology*, Belmont, 2003., у: Ђ. Игњатовић, *Криминологија*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 118.

²⁵³ Више о томе: М. Крстић, „Пиратски (поморски) тероризам – ризици, ефекти и последице“, *CIVITAS*, 2/2015, стр. 95.

²⁵⁴ J. McCurry, „Arrests made after wave of ‘sushi terrorism’ upends Japan’s restaurant industry“, *The Guardian*, 9.3.2023., <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/09/arrests-made-after-wave-of-sushi-terrorism-upends-japans-restaurant-industry>, asp, 11. март 2023.

једне групе, међу којима девојке која је истресала слине у храну која је била намењена другим гостима, двадесетједногодишњака који је пио из заједничке боце у којој се налазио соја сос, као и деветнаестогодишњег младића и петнаестогодишње девојке јер су помагали учиниоцу да видео снимак на којем се јасно види како ставља у уста боцу са поменутом садржином, постане виралан.²⁵⁵ Последица оваквог поступања су бројне непопуларне мере на које су поједини ланци ресторана били приморани, како би смањили ризик од сличних инцидената. Примера ради, један ланац ресторана је саопштио да прекида рад покретних трака на пар седмица, други је прешао на тзв. експресне траке, чиме се одмах по поруџбини муштеријама испоручује храна, док је трећи ланац најавио употребу уређаја за снимање са вештачком интелигенцијом и слично.²⁵⁶

²⁵⁵ *Ibidem*

²⁵⁶ *Ibidem*

ТРЕЋЕ ПОГЛАВЉЕ - „ЈАНИЧАРСКИ ТЕРОРИЗАМ“ КАО ЗАСЕБНИ ОБЛИК ТЕРОРИЗМА

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Иако највећи број чланова из различитих мотива, а најчешће из мржње, добровољно приступа одређеној терористичкој организацији, све су чешћи случајеви у којима терористи примењују широку лепезу присилних метода регрутације будућих припадника. Када су у питању они најмлађи, може се уочити принцип, за који сматрамо да га можемо назвати савременим „јаничарским принципом“. Наиме, терористи се последњих година, неретко одлучују за противвољно одвођење деце оних које они сматрају „неверницима“, односно кривичноправно говорећи, деце и малолетника неисламске вероисповести, које користе као средство, оружје за испуњење својих циљева, те у томе уочавамо аналогију са поступањем Османлија у освојеним земљама и тзв. данком у крви²⁵⁷, односно потребу да такво деловање ових учинилаца, назовемо „јаничарским тероризмом“. Дакле, намера није да се овом поглављу да изразито историјска конотација, како се на први поглед може закључити на основу формулисане синтагме и да се у складу са тим говори о јаничарима као терористима. То произилази из знака навода који говоре о сликовитом покушају да се путем повлачења одређених паралела, објасни поменуто поступање терориста исламске вероисповести, не занемарујући при томе и одређене разлике које неминовно постоје у њиховом поступању у односу на поступање Османлија. Другим речима, намера није да се постави знак једнакости између деце одведене у оквиру данка у крви, поступања карактеристичног за османлијско време и противвољно одведене деце коју терористи у данашње време обучавају за вршење терористичких напада, јер би такво поистовећивање било у најмању руку неприхватљиво.

2. ОПШТА РАЗМАТРАЊА О ЈАНИЧАРИМА

Како би се повукле одређене паралеле и уочиле аналогије, неопходно је направити краћи осврт на јаничаре и дух времена у којем се спроводила пракса одвођења деце из освојених земаља, како је изгледао поступак рада са отетом децом, која је била њихова каснија улога и значај, итд.

Иако у теорији не постоји сагласност у погледу тога када се данак у крви први пут јавља, обично се тај догађај доводи у везу са периодом владавине султана

²⁵⁷ У литератури се осим овог израза, може срести и термин „девширма“. - Више о томе: Л. Мичета, *Сулејман, Хурем и Срби*, Лагуна, Београд, 2012, стр. 110-114.

Бајазита I (1389-1402)²⁵⁸. Међутим, према одређеним наводима, данак у крви је правно регулисан тек у периоду владавине султана Мурата II (1421-1444. и 1446-1451.), чиме је предвиђена могућност да се од „османских немуслиманских поданика узима по један дечак одређеног узраста“²⁵⁹. Јаничари или у преводу „нови војници“²⁶⁰, представљали су „елитну стајаћу професионалну војску, стално смештену у војарнама и под оружјем“²⁶¹. Дакле, регуларне трупе, које су представљале значајан део копнене војске, састојале су се од четири пешадијска корпуса, кога су осим јаничарског, чинили и нишанџијски, тобџијски и топарабацијски, као и од два коњичка кога су сачињавали спахијски и силахдарски корпус.²⁶²

Николаи истиче да су јаничари били деца, отета од родитеља, „подстакнута да напусте истински закон и светлост Исуса Христа како би следили нејасну и заслепљену секту лажног пророка Мухамеда“²⁶³, док за децу каже да су „нечистог духа и дивљи, јер не желе ни да се сретну с родитељима кад одрасту“²⁶⁴. Сагледававши друштвене односе у Османском царству, Вебер је тврдио да једно од основних обележја „султанизма“, представља постојање јаничара, професионалне војске робова, која је била привилегована над масама и потпуно лојална свом господару²⁶⁵, при чему је управо та оданост издвојена као најважнија препрека свим врстама слободе. Нека схватања иду и корак даље од пуке лојалности, полазећи од тога да су јаничари временом постали посредници између султана и народа, односно балансирајући фактор.²⁶⁶ Међутим, на хетерогеност гледишта, када је реч о овом односу, указује између осталог и оно на основу којег је током седамнаестог века у Истанбулу, постојала „солидарност између јаничара и цивилног становништва, при чему јаничари нису оклевали да

²⁵⁸ У теорији се могу срести и наводи на основу којих је јаничарска војска настала 1330. године за време владавине султана Орхана, међутим такве тврдње нису у складу са царским хроникама, које говоре у прилог томе да поменута војска настаје неколико деценија касније. – Више о томе: M. d'Ohsson, *Tableau Général de L'Empire Othoman*, Impr. de Monsieur, Paris, 1824, стр. 356.

²⁵⁹ А. Влашић, „Данак у крви султану Османског царства“, *HISTORY.INFO*, стр. 21., https://bib.irb.hr/datoteka/763081.Danak_u_krvi_sultanu_Osmanskog_Carstva.pdf, asp, 13. март 2021.

²⁶⁰ Ч. Мијатовић, *Пропаст јаничара*, Књижаре Сретена Ђорђевића, Београд, 1899, стр. 5.

²⁶¹ З. Вукшић, „Харач“, *Порезни вјесник*, 7-8/2016, стр. 146.

²⁶² Б. Јовановић, „Слика османске војске у делу једног немуслиманског поданика – Мурадџа Д'Осон и његов *Tableau général de l'empire Othoman*“, *Војноисторијски гласник*, 1/2017, стр. 14.

²⁶³ N. de Nicolay, *Dans L'empire de Soliman le Magnifique*, Press du Cnrs, Paris, 1989, стр. 156.

²⁶⁴ *Ibid.*, стр. 154.

²⁶⁵ Више о томе: M. Weber, *Economy and society: An outline of interpretive sociology*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1978, стр. 1015-1019.

²⁶⁶ Више о томе: C. Kafadar, „On the Purity and Corruption of the Janissaries“, *Turkish Studies Association Bulletin*, 2/1991, стр. 273-279.

протестују против султана, када год нису одобравали политику османске државе”²⁶⁷.

Другим речима, било да говоримо о јаничарима као о најоданијим поданицима султана и тадашњег државног апарата, било да их посматрамо као фактор нестабилности по исти, што су на махове свакако били, не може се оспорити њихова велика улога у османском друштву, имајући у виду историјску чињеницу да су ти редови дали и одређен број великих везира, који су представљали „десну руку“ султана, а неретко и *de facto* најутицајнију личност у царству. У сваком случају, на основу бројних навода, систем девширме сматра се, оличењем „највеће окрутности царства према Хришћанима”.²⁶⁸

3. СЛУЧАЈ ОТМИЦЕ ДЕЦЕ ЈЕЗИДА

Међу бројним примерима који говоре у прилог отмице деце „неверника”, тј. деце „друге верске припадности” у циљу вршења терористичких, првенствено самоубилачких напада, може се издвојити случај отмице деце Језида од стране припадника Исламске државе²⁶⁹ (ИСИС, односно ДАЕШ²⁷⁰).

Језиди²⁷¹ представљају етничку групу Курда, која је насељена у крајње северном делу Сирије и Ирака и броји око триста хиљада припадника.²⁷² Неретко је на мети цихадиста, за које они представљају невернике (*kuffar*), које је потребно

²⁶⁷ G. Yilmaz, „The Orientalist Construction of the Ottoman Governance”, *Studies of the Ottoman domain*, 7/2014, стр. 77.

²⁶⁸ *Ibid.*, стр. 60.

²⁶⁹ H. Readhead, „Isis abducts 600 children to use as suicide bombers”, *Metro*, 14.1.2016., <https://metro.co.uk/2016/01/14/isis-abducts-400-children-to-use-as-suicide-bombers-5623404/>, asp, 19. јун 2021.

²⁷⁰ Након терористичког напада 13. новембра у Паризу, све чешће је у употреби назив ДАЕШ за тзв. Исламску државу. Према наводима преводиоца Алиса Гатриа, реч је о транскрипцији једне скраћенице из арапског језика „*Al dawla al islamiyya fi l-Irak wa l sham*”, што у зависности од тога на који начин се комбинује, може значити: „нешто што треба згњечити или згазити”, „нетолерантан”, или „онај који сеје раздор”. Таква пракса наилази на велико противљење њених припадника. Поред претњи да ће одсећи језик свакоме ко употреби тај назив, забележен је и случај кажњавања адолесцента због изговарања исте, бичевањем по леђима са шездесет удараца. – Више о томе: С. Максимовић, „Шта значи „ДАЕШ” и зашто Исламска држава мрзи да је тако зову?”, *Стање ствари*, 2015., <https://stanjestvari.com/2015/12/07/sta-znaci-daes/>, asp, 14. априла 2021.

²⁷¹ Сликавит приказ језида пружа у својој књизи Надија Мурад, говоривши о њима „као о прастаром дрвету са хиљадама година, од којих сваки казује причу о дугој језидској историји”, од којих су многе, како наводи „трагичне”. – Н. Мурад, Ц. Крацески, *Последња девојка: Моја прича о заробљеништву и борби против Исламске државе* (прев. М. Бижић), Вулкан издаваштво, Београд, 2018, стр. 16.

²⁷² Више о томе: И. Матејић, „Демогеографске одлике Курдистана”, *ГЛОБУС 36-часопис за методолошка и дидактичка питања географије*, 36/2011, стр. 128.

убити.²⁷³ У питању је древна монотеистичка религија, која има одређене заједничке елементе са разним блискоисточним религијама, од митраизма и зороастризма до ислама и јудаизма.²⁷⁴ Међутим, треба истаћи да су ставови о њима поларизовани, имајући у виду да се, иако их многи попут чланова Исламске државе сматрају сектом²⁷⁵, могу срести и сасвим супротни ставови који језидизам проглашавају „за једину праву и најстарију националну веру Курда“²⁷⁶.

О односу Исламске државе према овој етничкој групи, можда на најбољи начин говори њихово поступање према језидској деци. Наиме, око шест стотина поменуте деце је отето из Синцара, ирачке провинције, као и из околних села, при чему је око две стотине деце успело да побегне, на основу тврдњи курдских власти. На основу сведочења једног од њих, дванаестогодишњег дечака, цихадисти су их обучавали првенствено за извршење самоубилачких бомбашких напада. Важан сегмент „рада“ са децом, чинио је и поступак индоктринације²⁷⁷. У оквиру њега, између осталог, осим што су деца њихови родитељи представљани као неверници, од њих је захтевано да исте убију. Према његовим речима, док најiskusнији припадници Исламске државе учествују у директним борбама на фронтовима, деца војници познати под називом „младунци калифата“, међу којима је најмлађи имао свега пет година, користе се за попуњавање оних сектора у којима недостаје људство, првенствено за самоубилачке нападе или стражу. Одбијање извршавања наређења кажњава се смрћу, о чему сведоче многобројне дечије масовне гробнице на више локација у Синцару. Вршење индоктринације уз константно уливање страха, код ове деце оставило је озбиљне психолошке последице. Реч је о проблему о којем се не говори довољно, с обзиром да се поменута деца у теорији неретко сагледавају искључиво као извршиоци, док су као жртве представљена углавном само деца, која чине део друштва и средине против којих су терористички напади усмерени²⁷⁸.

²⁷³ Н. Мурад, Џ. Крацески *op. cit.*, стр. 15.

²⁷⁴ Више о томе: *Ibid.*, стр. 15-16.

²⁷⁵ Верују да је Бог послао седам анђела да чувају свет. Главни међу њима је „мелек тавс“, односно „паунов анђео“. С обзиром да је већина муслимана пауна сматрала за отелотворење самог ђавола, Курде који су били следбеници језида, прогонили су као сатанисте, поготово у периоду Османлијског царства. – Више о томе: И. Матејић *op. cit.*, стр. 128.

²⁷⁶ *Ibidem*

²⁷⁷ Деца су по правилу индоктринирана „насилном антизападњачком идеологијом; идеологијом која је у сукобу са друштвеним, културним и законским нормама у европским земљама“. – „Деца повратници из зона сукоба“, *Тематски документ РАН*, 2016, стр. 6.

²⁷⁸ Више о томе: Ж. Врућинић, „Утицај терористичких напада на психолошко благостање дјеце“, текст у зборнику *Зборник радова са регионалне конференције „Регионална сарадња у сузбијању прекограничног криминала: савремени изазови тероризма и мигрантске кризе“* Бијељина, Република Српска, БиХ, 22-24. мај 2018 године (ур. П. Ђеранић), Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбједносних наука, Бања Лука, 2018, стр. 67-83.

4. СТУБОВИ НА КОЈИМА СЕ ЗАСНИВА ПОЈАМ „ЈАНИЧАРСКИ ТЕРОРИЗАМ“

На основу пажљивог сагледавања природе и специфичности османлијског система прављења будућих јаничара и случајева отмице деце од стране одређених терористичких организација, попут претходно описаног, може се закључити да одређене аналогije и паралеле, као и оправданост синтагме „јаничарски тероризам“, леже на пет стубова, које можемо класификовати у три групе: стубови (чисто) објективног карактера, стуб (чисто) субјективног карактера и стуб субјективно-објективног карактера.

Стубовима чисто објективног карактера, могу се сматрати: религијска припадност деце и малолетника; узраст; селекција и обука.

Стуб чисто субјективног карактера представљају сличности у погледу мотива данашњих терориста и мотива Османлија.

На крају, стуб субјективно-објективног карактера представља противвољно одвођење.

4.1. Противвољно одвођење

За разлику од осталих стубова, уз које можемо додати епитет „чисти“, имајући у виду да садрже искључиво објективну или субјективну компоненту, у погледу овог стуба то није случај због постојања синтезе обе компоненте, које су изражене у одвођењу, где долази до изражаја објективна страна и одсуству добровољности од стране жртава, у чему се огледа субјективна страна.

Иако се у поменутим случајевима, најчешће употребљава појам отмица, чини се да је ипак адекватнији израз противвољно одвођење, у прилог чему постоји неколико разлога.

Први разлог односи се на циљеве ради којих се одвођење спроводи. У складу са тим, посматрано строго из угла данашњих терориста и нашег позитивног законодавства, сасвим адекватан израз би био отмица. То проистиче из члана 134, става 1, Кривичног законика: „Ко силом, претњом, обманом или на други начин одведе или задржи неко лице у намери да од њега или другог лица изнуди новац или какву другу имовинску корист или да њега или кога другог принуди да нешто учини, не учини или трпи, казниће се затвором од две до десет година.“ (члан 134 став 1 КЗ), тачније из дела овог члана, у којем се наводи да се радња предузима у намери да се пасивни субјект принуди да нешто учини. У пракси је то, као уосталом и у овом случају, као што је речено, најчешће

самоубилачки бомбашки напад. Иако не треба заборавити бројне случајеве у којима се одвођење врши у намери да се, најчешће од породице²⁷⁹, изнуди новац који би се даље користио за финансирање терористичких организација и њихових акција, исти нису од значаја када је реч о разматрању појединости које се односе на „јаничарски тероризам“, с обзиром да у том случају субјективно биће кривичног дела не подразумева намеру изнуђивања новца или неке друге имовинске користи, већ првенствено крајњу намеру да се дете принуди на одређено чињење.

Са друге стране, циљеви Османлија су били доста сложенији и нису се сводили на искоришћавање деце, односно коришћење исте као пуког, неретко једнократног оружја. Такође, њихови циљеви нису примарно ишли у правцу одвајања деце од њихових породица, иако је до тога свакако долазило. Напротив, њихови основни циљеви су подразумевали обезбеђивање нормалног функционирања султанске палате, одреда јаничара и државне администрације. Осим тога, настојало се да се избегне урушавање државног система, односно његово прерастање у наследну аристократску касту, што је могло угрозити положај и власт султана, што је за последицу имало то да се једино на немуслимане могла односити девширма.²⁸⁰

Такође, треба истаћи да, посматрано из перспективе Османлијског царства, то није било кривично дело, већ један од четири легална начина опорезивања²⁸¹ који се примењивао у освојеним хришћанским земљама, у складу са тадашњим правним системом²⁸², који је важио и у поменутим земљама. О томе сведоче, између осталог и бројни примери у којима је и на нивоу подзаконских аката ово питање регулисано.²⁸³

Зато се не може говорити о кривичном делу, а самим тим ни о постојању противправности, као заједничким елементима данка у крви и одвођења деце од стране терориста данас. Али заједничку тачку свакако представља елемент противвољности, како код деце, тако и код њихових родитеља. Данас се у теорији могу срести одређена гледишта која систем девширме представљају у крајње позитивном светлу. Она то чине првенствено истицањем одушевљености појединих родитеља чињеницом да су баш њихова деца изабрана, с обзиром да у

²⁷⁹ Више о томе: Н. Мурад, Џ. Краџески *op. cit.*, стр. 16.

²⁸⁰ А. Влашић *op. cit.*, стр. 22.

²⁸¹ Осим данка у крви, постојао је и порез у народној снази, порез у земаљским производима и порез у новцу. - Више о томе: Јањичари: порез у живој дјеци или данак у крви, РАСЕН, <http://www.rasen.rs/2018/07/ko-su-bili-janjaricari/#.YH-bcugzYdU>, *asp*, 11. април 2021.

²⁸² Више о томе: М. Јевтић, „Исламско-османско државно право у Србији“, текст у зборнику *Зборник Матице српске за друштвене науке* (ур. Р. Буквић), Матица српска, Нови Сад, 2006, стр. 271-285.

²⁸³ G. Yilmaz, „The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4“, *Belleten*, 286/2015, стр. 903.

томе виде перспективни пут, односно прилику за бег од сиромаштва и могућност напредовања за своју децу²⁸⁴. Међутим, чак ни таква схватања не могу негирати чињеницу да се по правилу радило о одсуству добровољности, не само код деце већ и код њихових породица, о чему сведоче бројни примери сакаћења делова тела деце, најчешће прстију, од стране родитеља како би их сачували од данка у крви, имајући у виду да су за потребе истог бирана искључиво здрава деца без икаквог хендикепа.

Међу осталим разлозима, треба навести и тај да у складу са криминалистичким аспектом посматрања тероризма, овај стуб треба сагледавати и из углова који нису строго правног карактера, са циљем да се у феноменолошком смислу приближи овај појам, а не да се у кривичноправном погледу квалификује дело. Другим речима, чини се да је сасвим довољно и у крајњој линији најпрецизније, поћи од тога да се ради о противвољном одвођењу, иако оно неспорно у нашем позитивном законодавству представља једну од алтернативно предвиђених радњи извршења кривичног дела отмица²⁸⁵, схваћену као „промену места на коме се лице налазило противно његовој вољи“²⁸⁶. У прилог томе говори и одсуство осталих алтернативно предвиђених радњи извршења. Одсуство истих је више него очигледно, када је реч о радњи „задржавања“, тј. спречавању лица да место на коме се до тада налазило напусти, међутим у овом случају изостаје и радња вршења отмице „на други начин“, схваћена као задржавање или одвођење које се „врши противно вољи отетог лица, а да није употребљена сила, претња или обмана“.²⁸⁷

4.2. Мотиви (дефицитарност људства)

Премда је питање мотива доста комплексно, на овом месту акценат ће бити првенствено на оним мотивима који представљају тачку повезивања између поменутих система. У складу са тим, чини се да је она највише изражена кроз потребу да се прошири број јаничара, односно терориста ако проблем посматрамо из данашње перспективе.

Многи истакнути познаваоци историје тог времена, попут Гулаји Илмаз, о систему девширме говоре као о методу који се користио за „попуњавање

²⁸⁴ Више о томе: D. Trevisano, „Relazione dell'impero Ottomano“, *Relazioni Degli Ambasciatori Veneti al Senato* (ed. E. Alberi), All'insegna di Clio, Firenze, 1840, стр. 130.

²⁸⁵ Више о томе: В. Делибашић, „Кривично дело отмица у кривичном законодавству Републике Србије“, *Култура полиса*, 27/2015, стр. 499-510.

²⁸⁶ З. Стојановић, Н. Делић *op. cit.*, стр. 42- 43.

²⁸⁷ *Ibidem*

административних и војних редова османске државе и војске“²⁸⁸. Међутим, нешто прецизније речено, спровођење девширме настало је првенствено из разлога дефицитарности лојалних²⁸⁹ и послушних службеника²⁹⁰ и војника неподложних корупцији²⁹¹, у коју је у то време дубко огрезло цело царство. Дакле, „желели су такве поданике који ће бити чиста супротност оном облику поданика који се временом развио: били су то корумпирани и непослушни муслимани турског етничитета који су радили на штету државе, своје породице, свог рода и/или свог места“²⁹².

Када су у питању терористи, најчешће се не може говорити о постојању системских проблема, какав је корупција и неповерење у људство. Међутим, до неповерења у људство генерално може доћи, али код одвођења деце то не представља главни мотив, али свакако да деца представљају добар материјал за прављење оданих припадника организације. У сваком случају, чињеница је да довођење деце у своје редове, представља један од начина попуњавања дефицитарних места. Уосталом, до таквог закључка, може се доћи и на основу сведочења једног дванаестогодишњака, једне од жртава из поменутог случаја отмице деце Језида, у којем се, између осталог наводи да су деца служила за попуњавање оних сектора у којима недостаје људство, првенствено за самоубилачке нападе или стражу. Другим речима, иако се аналогија не може направити када говоримо о разлозима постојања потребе за додатним људством, чињеница је да је поменута потреба постојала у оба случаја.

Дакле, доста изражену аналогију, можемо препознати у попуњавању дефицитарних сектора, међутим разлика постоји у (не)систематичном приступу. Док с једне стране терористи то првенствено чине онда када у датом тренутку постоји потреба за људством, без придржавања одређеног плана који би се између осталог односио на број деце чије довођење треба спровести, с друге стране код Османлија је наведена потреба диктирала чак и нормативно утврђивање тачног временског периода у којем ће се девширма спроводити, што указује на њено континуирано спровођење. Примера ради, данак у крви је током шеснаестог века

²⁸⁸ G. Yilmaz (2015) *op. cit.*, стр. 901.

²⁸⁹ Више о томе: G. Yilmaz (2014) *op. cit.*, стр. 51.

²⁹⁰ Временом су јаничари прешли дуг пут, од једног од основних стубова Османског царства, па до иницијатора и кључних учесника политичких превирања и побуна, попут оне у којој су збацили са власти султана Бајазита II. – Више о томе: Ч. Мијатовић *op. cit.*, стр. 7.

²⁹¹ Од парадигме непоткупљивости, јаничари су се почетком осамнаестог века, понашали „као организована чета хајдука, која је робила државу и исисавала народе“. Примера ради, у Цариграду и осталим већим градовима „од свега што се увозило и извозило они су преко својих људи наплаћивали извесне дажбине за себе“. - *Ibid.*, стр. 8.

²⁹² А. Влашић *op. cit.*, стр. 23.

примењиван сваке треће, пете или седме године, у зависности од потребе за новим дворским слугама, слугама у војсци и државном апарату.²⁹³

Осим тога, чини се да је круг потреба и разлога за такво поступање доста шири код терориста. Поред наведене потребе за проналажењем људства, у таквом поступању крију се и разни други мотиви. Неки од њих су психолошког карактера. Примера ради, до снажног психолошког удараца може доћи услед бомбашких напада од стране поменуте деце, директног емитовања убистава попут одсецања главе од стране исте. На тај начин се задаје двоструки ударац жртвама, поготово када су оне припадници истог народа или чак породице као и деца извршиоци, као што је то био случај на примеру једног броја отете језидске деце.

Иако се не може довести у питање чињеница да су се и османлијске снаге руководиле разним механизмима сламања противника на психолошком плану и спровођењем бројних „дискриминаторних мера којима се изражавала инфериорност“²⁹⁴ истих, такав мотив није постојао приликом установљавања и спровођења девширме, иако је неспорно да је такво поступање имало снажне психолошке последице по породице одвођене деце и саму децу. Разлоге за то треба тражити у чињеници да су Османлије имале на располагању доста широки спектар других начина на које су то могле чинити, међу којима су многи, попут данка у крви, место нашли и у тадашњем правном систему. Један од таквих представља *ius primae noctis*, односно право прве (брачне) ноћи.

4.3. Религијска припадност деце и малолетника (присилно преобраћавање на ислам)

Један од сегмената у којем је највише изражена повезаност и аналогија у поступању Османлија и терориста, јесте религијска припадност одвођене деце, односно чињеница да су она била припадници друге религије.²⁹⁵ У складу са тим, у оба „система“, кључан сегмент, односно предуслов за даље поступање са децом, била је неопходност њиховог преобраћавања на ислам. Међутим, таква пракса представља један од најбољих примера постојања недоследности у примени самог шеријатског права, односно његовог тумачења, сходно испуњењу одређених друштвених, политичких и разних других прагматичних циљева. Наиме, поступање попут одвођења дечака без њихове сагласности и сагласности њихових родитеља, присилног обрезивања, односно преобраћавања на исламску веру, представљају један од примера директног кршења правила шеријатског права, с

²⁹³ *Ibid.*, стр. 21.

²⁹⁴ М. Јевтић *op. cit.*, стр. 280.

²⁹⁵ Т. Милошевић, Р. Точиловач, „Деца војници: случај „Исламске државе““, *Култура полиса*, 38/2019, стр. 100.

обзиром да шеријатско право начелно има толерантан однос по питању верског опредељења, у складу са којим прелазак на ислам мора бити израз слободне воље сваког појединца, а нипошто присилна радња²⁹⁶, иако се у самом Курану у сури, тј. поглављу деветом (ајет 29), позива на борбу против неверника, речима „Борите се против оних којима је дата Књига а који не вјерују ни у Алаха ни у онај свијет, не сматрају забрањеним оно што Алах и његов Посланик забрањују. И не исповједају истинску вјеру све док не дају главарину послушно и смјерно“²⁹⁷. У сваком случају поједини аутори, попут Валенсе наводе како тешко могу да схвате ниво покорности војника који долазе из поробљених хришћанских народа, а поготово и чињеницу да осим послушности, испољавају и висок степен мржње према Хришћанима од којих воде порекло.²⁹⁸ Слично томе и код нас се кроз векове усталила изрека која каже да је „потирица гори од Турчина“.

Непоштовање наведених одредби шеријатског права, представља карактеристику и данашњих терориста. До присилног превођења на ислам, не долази само када је реч о одвођеним дечацама, будућим борцима, већ је то случај и са осталим заробљеним немуслиманима, првенствено женама и осталом мушком и женском децом. Било да је реч о првој категорији деце, тј. оној од којих се праве нови терористи, било да су у питању остала деца, доведена искључиво као заробљеници, након што би их „преобратили“, чланови Исламске државе су деци давали нова имена. Занимљиво је сведочење Кохер, Језидке која је и сама провела две године у заробљеништву Исламске државе. Приликом своје исповести о страхотама које су преживели она и њена породица, између осталог наводи да је покушавала иглом и пепелом да деци истетовира њихова имена како не би заборавила ко су, о чему сведочи неколико грубо урезаних слова на кожи леве руке, једног њеног детета.²⁹⁹ Међутим, може се поставити питање да ли и у којој мери је могуће да деца попут ове створе заборав о свом пореклу, за разлику од јаничара где је то по правилу био случај, првенствено када говоримо о најмлађим жртвама девширме, иако и у погледу њих постоје примери који говоре супротно. Један од најпознатијих таквих примера у историји Балкана, тиче се Мехмед-паше Соколовића који се и те како сећао свог порекла. Са друге стране, постоје и они попут јаничара Константина Михаиловића, аутора дела „Јаничарење успомене“, који су се вратили хришћанству.³⁰⁰

²⁹⁶ М. Јевтић *op. cit.*, стр. 24.

²⁹⁷ Кур'ан – с пријеводом Бесима Коркута, <https://medzlis-split.org/images/pdf/prijevod-kurana-besima-korkuta.pdf>, asp, 12. мај 2021.

²⁹⁸ Више о томе: L. Valensi, *The birth of the despot: Venice and the Sublime Porte*, Cornell University Press, Ithaca - London, 1993, стр. 24.

²⁹⁹ Више о томе: С. Петерсман „Време не лечи ране ако си био у паклу“, DW, 29.6.2018., <https://www.dw.com/sr/vreme-ne-le%C4%8Di-rane-ako-si-bio-u-paklu/a-44456173>, asp, 10. мај 2021.

³⁰⁰ Р. Радић, „Да ли је Константин Михаиловић из Островице знао да је „Константинова даровница“ фалсификат?“, *Истраживања*, 24/2013, стр. 122.

Другим речима, фактор времена не представља толику опасност која може узроковати сам заборав код деце, када су у питању деца одведена од стране терориста, међутим одређен временски период проведен са терористима може довести до настанка тзв. Стокхолмског синдрома³⁰¹ код ових жртава, за чији настанак је потребно знатно мање времена, о чему сведоче бројни примери из праксе. С обзиром да се реаговање у виду „прилагођеног понашања“ учи, према одређеним наводима, у најранијем детињству³⁰², идентификација деце са терористима је и те како могућа. Та чињеница може у знатној мери олакшати спровођење обуке, као једног од поменутих стубова, али у одређеној мери и поступак индоктринације. Осим тога, када су деца у питању одређене препреке настанку овог синдрома, а које се односе на пунолетне жртве, не постоје, што додатно олакшава процес идентификације са терористима. Примера ради, у теорији се наводи да Стокхолмски синдром не може да настане, уколико се „отмичари према таоцима односе тврдо и агресивно или уколико ове две категорије актера одваја идеолошка или политичка припадност“³⁰³. Психолошке игре, попут чувене „добар и лош полицајац“ (у овом случају „добар и лош терориста“), при чему први утерује страх, док се други представља као заштитиник од првог, уз евентуално садејство одсуства крајње ауторитарног опхођења, уз елементе (лажног) пермисивног понашања, у знатној мери могу погодовати развоју поменутог синдрома. Пут настанку истог код деце, додатно могу олакшати чињеница, да у њиховом узрасту још увек не постоји или у највећој мери не постоји осећај идеолошке и политичке припадности.

4.4. Узраст

Узраст деце, иако представља стуб чисто објективног карактера, далеко од тога да његово прецизно утврђивање не представља извор спорења и различитих ставова у теоријским оквирима, првенствено међу стручњацима који се баве друштвеним односима у Османској држави³⁰⁴. Одређен број аутора истиче да су деца жртве девширме, била старости између седме или осме и осамнаесте или чак двадесете године живота³⁰⁵. Поред тога, поједини аутори наводе да је дати узраст

³⁰¹ Овај синдром се може одредити као „психички процес афективног зближавања жртава са злостављачима, а сматра се да је реч о аутоматском, несвесном емоционалном одговору на трауматично искуство виктимизације“. - Т. Strentz, „The Stockholm Syndrome: Law Enforcement Policy and Ego Defenses of the Hostage“, *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1/1980, стр. 138., у: Б. Симеуновић-Патић, „Стокхолмски синдром“, текст у зборнику *Казнена реакција у Србији - II део* (ур. Ђ. Игњатовић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2012, стр. 204.

³⁰² Д. Петровић, „Самоубилачки тероризам“, *Страни правни живот*, 3/2009, стр. 99.

³⁰³ Ђ. Игњатовић (2010) *op. cit.*, стр. 139.

³⁰⁴ Више о томе: I. M. Lapidus, *A history of Islamic societies*, second edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, стр. 248-298.

³⁰⁵ А. Влашић *op. cit.*, стр. 21.

варирао у зависности од посматраног периода, односно у зависности од тренутних интереса и потреба државног система. Примера ради, Јилмаз, указује на постојање декрета који је предвиђао обавезу за очеве да сваког дечака, старости између петнаест и двадесет година доведу ради спровођења селекције.³⁰⁶

Оно што је заједничко и за терористе и за Османлије јесте непостојање стриктне границе, односно распона када је узраст у питању, чему доста доприноси чињеница да се она у Османлијском царству мењала у складу са државним потребама. Уколико на основу наведених података сагледамо просечну старост деце одведених од стране Османлија, чини се да је она нешто виша у поређењу са децом „неверника“, одведеном од стране терориста. Строго кривичноправно посматрано, у случају терориста то су по правилу деца узраста који одговара кривичноправном појму детета, односно лица млађа од 14 година старости. Са друге стране, у случају лица одведених од стране Османлија, иако нису били ретки случајеви лица које можемо подвести под категорију детета, најчешће су у питању млађи и старији малолетници, па чак, доста ређе и млађа пунолетна лица. Прецизније говорећи, просечна старост ових лица крајем петнаестог и почетком шеснаестог века, износила је 13,5 година, а почетком седамнаестог века 16,5 година живота.³⁰⁷

Свакако не треба губити из вида да је прављење оваквих поређења у одређеној мери незахвално, узимајући у обзир да је данак у крви спровођен неколико векова док су примери противвољног одвођења деце од стране терориста појава новијег датума. Остаје да се види колико ће та пракса трајати, односно да ли ће се она уопште одржати, од чега ће зависити одговори на многа питања у вези са овом темом, па самим тим и оно које се односи на узраст поменутих лица.

4.5. Селекција и обука

Иако се сегменти који улазе у састав овог стуба могу посматрати и засебно, одосно као посебни, одвојени стубови, чини се да је оправдано исте посматрати у склопу једног стуба, имајући у виду њихову повезаност и међузависниост. Примера ради, начин и успех спровођења обуке у великој мери зависи од претходно спроведене селекције. Чињеница је да су и селекција дечака и њихова обука карактеристични и за систем девширме и за терористичке организације, уз све неспорне разлике у начину њиховог спровођења, које су углавном условљене чињеницом да их у првом случају спроводи, у то време једна од најразвијенијих и најмоћнијих држава света, а у другом поједине терористичке

³⁰⁶ G. Yilmaz (2015) *op. cit.*, стр. 906.

³⁰⁷ *Ibid.*, стр. 924.

организације, неретко суочене са разним организационим проблемима. Другим речима, док су јаничари представљали вишевековни „државни пројекат“, улога противвољно доведене деце у терористичке групе, своди се на испуњење, краткорочних и средњорочних циљева и по правилу без перспективе за лично напредовање у хијерархији саме организације.

4.5.1. Селекција

У лаичкој јавности неретко влада мишљење да су одвођена деца временом постајала искључиво војници или евентуално део османског административног система. Међутим, историја бележи више начина на који су они били укључивани у друштво. Другим речима, неки су могли постати бирократе на високом нивоу у османској администрацији или успешни војници који су унапређени до високих положаја у јаничарској војсци. Међутим, неки су могли постати „радници у државним радионицама као што су барутне радионице или радници у складиштима оружја“³⁰⁸. Дакле, вршена је одређена селекција, која је са једне стране подразумевала смештање перспективнијих појединаца у дворске школе, у циљу образовања. Они остали би са друге стране, били „изнајмљивани“ сељацима на период од три до пет година, где су радили као пољопривредни радници, учили језик и исламске обичаје.³⁰⁹ У сваком случају, степен интегрисаности у државни систем, био је условљен способностима, односно ограничењима сваког појединца.

Једна од основних разлика у односу на османлијски систем, а може се рећи и уједно један од главних „проблема“ са којима се суочавају терористичке организације, представља недостатак двоструке селекције. Османлије одређену, најгрубљу селекцију, врше већ у моменту одвођења, за шта као пример може послужити случај јеврејске деце која нису ни узимана у даље разматрање, с обзиром да Јеврејима није било дозвољено учествовање у јаничарској војсци, како би било спречено њихово инфилтрирање, поготово када су у питању старија деца. О количини опреза и страха, довољно говори чињеница да су, у случају сумње да се у групи новопридошлих налазе и деца припадници поменутог народа, читаву групу слали у радионице оружја као обичне раднике.³¹⁰

Са друге стране, терористи се неретко суочавају са немогућношћу за такво поступање, што је у највећој мери узроковано недостатком прилике и времена, с обзиром да у планским или спонтаним, ситуационим акцијама одвођења деце, које су често праћене борбама, нису у прилици за тако нешто, већ

³⁰⁸ *Ibid.*, стр. 902.

³⁰⁹ *Ibidem*

³¹⁰ Више о томе: *Ibid.*, стр. 911.

селекцију могу чинити тек онда када дођу у „миран посед“ деце. Осим тога, у случају вршења селекције уочи одвођења, током боравка на непријатељском терену, постоји опасност да у покушају пружања отпора, старија деца или малолетници страдају, што свакако није у интересу терориста, који би се у том случају вратили празних руку.

Из реченог произилази да у случају поступања Османлија, можемо говорити о постојању примарне и секундарне селекције.

Примарна је спровођена уочи одвођења, док се секундарна вршила након довођења деце, односно по повратку. Када је реч о регулисању примарне селекције, од значаја је била Уредба о селекцији дечака³¹¹ која је предвиђала да високе дечаке не треба бирати, с обзиром да су сматрани недовољно интелигентнима, али ни ниске јер су сматрани тврдоглавим.³¹²

Секундарна селекција је спровођена у више фаза. Прва фаза секундарне селекције, односила се на све оне сметње које нису могле бити утврђене током примарне селекције. Она је првенствено подразумевала свлачење деце и утврђивање телесних недостатака. Даљи ток секундарне селекције, односио се на социолошка и психолошка стања. Примера ради, са социолошког аспекта посматрано, поседовање занатских вештина, које би дечаку могле дати економску самосталност, сматране су неком врстом хендикепа. Занимљиво је да се полазило од тога да су сирочад „похлепна и да им недостаје одговарајуће васпитање“³¹³, услед чега нису била прихваћена. Из психолошког угла гледано, подобнима су се сматрали они који су били способни за рад и подложни ауторитету, што је представљало један од предуслова за лакше укључивање у систем.³¹⁴ Последњу фазу секундарне селекције, можемо окарактерисати као „квази-фазу“, с обзиром да се она заправо сводила на регистрацију физичких карактеристика лица која су практично већ била одабрана као одговарајућа. Спроводила се доста систематично и детаљно, у прилог чему говоре посебни регистри који су вођени. У ове регистре су уношени детаљни описи ожиљака деце (округли, мали, велики, дугачки, неважни, раширени, неколико ожиљака, итд.), њихова тачна локација (иза десног уха, на темену главе, на кажипрту леве руке, итд.), описи флека на кожи и младежа.³¹⁵

³¹¹ Критеријуми предвиђени овим правним актом, доста су блиски критеријумима на којима почивају биолошка схватања вршења злочина, која такође инсистирају на, увелико превазиђеном утицају типа телесне конституције. Више о томе: Ђ. Игњатовић (2010) *op. cit.*, стр. 68.

³¹² Више о томе: G. Yilmaz (2015) *op. cit.*, стр. 920.

³¹³ *Ibid.*, стр. 920.

³¹⁴ Више о томе: *Ibid.*, стр. 919-920.

³¹⁵ Више о томе: *Ibid.*, стр. 924.

Иако постављена класификација на примарну и секундарну селекцију, произилази између осталог и из чињенице да је првобитни, најекстензивнији избор представљао спонтани догађај, у оквиру којег су војници децу „одабирали одокативно“, како је наведено у отоманским историјским књигама, забележени су и случајеви у којима је првобитни одабир деце трајао и по неколико, месеци, па чак и до годину дана³¹⁶. С обзиром да у погледу наведених случајева није прецизирано у чему се састојао такав одабир, можемо само претпоставити да је он свакако превазилазио оквире селекције коју смо означили као примарну, али не можемо на основу постојећих података утврдити да ли се простирала и на све фазе селекције коју смо назвали секундарна селекција или је пак она настављана по повратку. Из тог разлога тешко је таквом поступању, односно селекцији дати одређен назив, ако као критеријум узмемо степен и фазе у којима је одабир вршен. Прикладније би било говорити о двомесечној, тромесечној, четворомесечној, осмомесечној и годишњој селекцији.

Када су у питању терористичке организације, по правилу изостаје примарна селекција, изузев у оним ситуацијама када се спроводи одвођење деце, која се налазе на територијама које су под контролом терориста, као што је то случај са Исламском државом, под чијом контролом се налазио Синџар³¹⁷, град и истоимена територија на северу Ирака. Учесталија је пракса неселективног поступања у моменту одвођења, а да се селекција обавља накнадно, тј. након довођења деце. Међутим, чак и она деца за коју се накнадно испостави да нису у стању да обављају било какве задатке, ипак имају одређену сврху. Она могу бити свирепо мучена и на крају убијена и тако послужити као средство за застрашивање остале, у терористичке сврхе „употребљиве“ деце.

4.5.2. Обука

О повезаности селекције и обуке, али и образовања када је реч о спровођењу девширме најбоље говори пут деце, чији је правац био одређен њиховим способностима. Најбољи међу њима, бирани су за пажеве у султанској палати Топкапи. Наиме, њих су у почетку подучавали дворски васпитачи, након чега би уследио други одабир, који је за последицу имао улазак најспособнијих дечака у султанску „Велику и Малу комору“, где би у периоду од четири године „настављали своје образовање и истовремено вежбали јахање, гађање луком, мачевање, рвање и бацање копља“, док су остали упућивани у „коњичке одреде под заповедништвом средишњих власти“.³¹⁸

³¹⁶ Примера ради, селекција у Бурси је трајала два до три месеца, у Албанији четири месеца, у Румелији осам месеци, у Босни годину дана, итд. - *Ibid.*, стр. 906.

³¹⁷ Н. Мурад, Џ. Краџески *op. cit.*, стр. 18.

³¹⁸ А. Влашић *op. cit.*, стр. 22.

Међутим, изум нових облика наоружања, крајем шеснаестог века, створио је потребу за новом врстом јаничара, што је изискивало спровођење посебне обуке за коришћење ватреног оружја, које постаје главни део наоружања.³¹⁹ Другим речима, значај новонасталог наоружања је у томе што није условило само процес оспособљавања, већ и организацију и величину не само јаничарских структура, него и читаве војске.³²⁰

Треба напоменути да су Османлије, осим раду на развоју разних општих способности, посебну пажњу поклањали и развоју посебно надареној деци, односно посебним вештинама или умећима. Примера ради, дечаци који су имали смисла за верске науке, обучавани су за верске позиве, док су они који су исказивали писарске вештине, пролазили обуку за чиновничку каријеру.³²¹

Невезано од тога у којем правцу је вршена обука деце, од суштинског значаја било је да се паралелно са обуком, ако не и раније, спроводила индоктринација деце, односно усађивање осећаја потпуне и безусловне оданости и покорности султану, у складу са мантром да је „смрт у султановој служби највећи благослов“³²². Сличан принцип можемо уочити и код терориста, с тим што је у њиховом случају, као врховни и искључиви идеал постављен Алах.

Слично као и у погледу вршења селекције, и овде се могу уочити одређене сличности и разлике када је реч о спровођењу обуке од стране Османлија и данашњих терориста. У оба случаја, можемо уочити однос комплементарности између обуке и индоктринације, без које би не само обука, већ и вршење конкретног терористичког напада од стране деце, били последица искључиво приморавања, без трунке идеолошке потпоре. Свакако да је у складу са правилом да квантитет производи квалитет, спровођење селекције и обуке било знатно лакше у време Османлија, с обзиром на разрађен систем који је редовно обезбеђивао потребан број деце и малолетника. Такав приступ, искључивао је негативне последице евентуалног недостатка потребног времена за адекватно обучавање најмлађих снага.

Једна од кључних разлика, састоји се у томе што је обука деце као будућих војника, јаничара представљала неку врсту улагања у будућност, с обзиром да се од њих очекивало да покажу ефекте обуке, након дужег низа година, у зависности од узраста којег су били у моменту довођења и отпочињања обуке. Насупрот томе, терористи спроводе обуку противвољно доведене деце „неверника“ из истог разлога из којег врше обуку остале деце, а то је коришћење њиховог тренутног

³¹⁹ Х. Иналџик, *Османско царство: Класично доба 1300-1600*, Утопија, Београд, 2003, стр. 169.

³²⁰ Више о томе: G. Yilmaz (2015) *op. cit.*, стр. 925.

³²¹ Више о томе: А. Влашић *op. cit.*, стр. 22.

³²² *Ibidem*

узраста и на први поглед безазленог изгледа, као фактора изненађења у персоналном смислу и то првенствено за извођење самоубилачких бомбашких напада. Врста и начин спровођења напада, свакако опредељује начин вршења обуке ове деце, што искључује могућност улагања времена и енергије на поспешивање и трагање за њиховим осталим корисним вештинама, као што су то чиниле Османлије.

Предност коришћења ове деце у односу на ону која не долазе из редова противвољно доведене деце „неверника“, је у томе што, као што је речено, само сазнање да је самоубилачки бомбашки напад извршило противвољно одведено дете и то у средини из које је одведено, може представљати додатан психолошки ударац, поготово уколико међу страдалим има чланова породице те исте деце.

Међутим, отежавајућа је околност то што је у неким случајевима потребно више радити на индоктринацији или евентуално застрашивању, будући да су остала деца у немалом броју случајева већ била изложена утицају екстремног тумачења ислама, за разлику од деце „неверника“.

Када је у питању сам начин спровођења обуке, не постоје никакве суштинске разлике у односу на обучавање остале деце, која се неретко користе као „оруђе“³²³ за извршење терористичких напада. Та обука се најчешће односи на самоубилачке нападе, али и на руковање осталим хладним и ватреним оружјем. Саставни део психолошке стране наведене обуке, могу бити заробљеници чија се егzekуција неретко обавља пред камерама. Ови несрећни људи, могу у том смислу имати вишеструку улогу. Осим што могу послужити као нека врста живог полигона за вршење убистава на неке од најсуровијих начина, на психолошком плану могу представљати озбиљан тест спремности „младих лавова“ да одузму један или више људских живота, што у крајњој линији може представљати уједно и неку врсту њихове накнадне селекције.

³²³ И. Вуковић „О ситуацијама посредног извршилаштва у српском кривичном праву“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1/2013, стр. 109-110.

ЧЕТВРТО ПОГЛАВЉЕ - ТЕРОРИЗАМ И ЗЛАТНА ПИТАЊА КРИМИНАЛИСТИКЕ

1. ПОЈАМ И КЛАСИФИКАЦИЈА ЗЛАТНИХ ПИТАЊА КРИМИНАЛИСТИКЕ

Основна питања криминалистике или како се неретко другачије називају, златна питања криминалистике, представљају сва она „питања на која треба потпуно и тачно одговорити да би се једно кривично дело сматрало расветљеним у криминалистичком смислу“³²⁴. Она обухватају питања, тј. аспекте који се могу поделити на објективне и на субјективне аспекте.

Под објективним треба сматрати: објективно-идентификациони аспект (шта се догодило?); просторни аспект (где се догодило?); временски аспект (када се догодило?); модални аспект (како се догодило?) и инструментални аспект (којим средством је дело извршено?). Са друге стране, у субјективне треба сврстати: субјективно-идентификациони аспект (ко је извршио дело?); виктимолошки аспект (ко је жртва кривичног дела?) и мотивационо-узрочни аспект (зашто је дело учињено?).³²⁵

Поред овог приступа који се заснива на осмоделној подели основних питања криминалистике, у теорији се могу срести и другачији ставови. Неки од њих базирани су на деветоделној класификацији златних питања криминалистике: шта се десило?; ко је извршилац?; када је извршено?; где је извршено?; како је извршено?; чиме је извршено?; с киме је извршено?; зашто је извршено?; кога или што?³²⁶³²⁷. Осим одређених варијација у називу појединих аспеката (питања)³²⁸, ова подела је специфична и по томе што, за разлику од прве, субјективно-идентификационом аспекту, посвећује посебну пажњу тиме што у оквиру њега издваја две категорије, једну која се бави искључиво извршиоцем (ко је извршилац?) и другу која одвојено сагледава питање које се односи на саучеснике (с киме је извршено?).

Међутим, ми ћемо се за потребе овог рада придржавати осмоделне класификације, будући да сматрамо да нема потребе одвојено сагледавати питања

³²⁴ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 17.

³²⁵ *Ibid.*, стр. 20.

³²⁶ Више о томе: Б. Симоновић, М. Матијевић *op. cit.*, стр. 68.

³²⁷ Више о томе: М. Матијевић, Н. Шушљик, З. Шарчевић, *Увод у криминалистику*, Универзитет ПИМ Бања Лука/Брчко, Брчко-Бања Лука, 2020, стр. 120-130.

³²⁸ Примера ради, виктимолошки аспект је нешто другачије означен, премда се у оквиру обе класификације говори о значају везе између учиниоца и жртве за откривање и доказивање кривичног дела.

која се односе на учиниоце и саучеснике, већ да давање одговора на питање „ко је извршио кривично дело“, треба проширити на саучеснике, уколико наравно постоје у датом случају. То наравно не значи да сматрамо да, у теоријском погледу, предност треба дати принципалној теорији, на основу које не постоји дистинкција између извршиоца и саучесника, већ се изједначавају сви облици учешћа у кривичном делу. Међутим, с обзиром да дати проблем сагледавамо са аспекта криминалистике, чини се да за потребе откривања и доказивања кривичног дела, не треба сувише сепаратно у класификационом смислу, гледати на поменуте институте. На крају крајева, у прилог таквог става, говори и доминантно прихваћена акцесорна теорија, на основу које је неопходан услов за постојање саучесништва то „да је извршилац извршио кривично дело, односно да је предузео радњу која улази у криминалну зону“³²⁹. Другим речима, „извршилац је тај који представља централну фигуру“³³⁰, док „саучесници имају споредну улогу“³³¹, те из тог разлога их не треба посебно издвајати из субјективно-идентификационог аспекта.

2. ЗНАЧАЈ ЗЛАТНИХ ПИТАЊА КРИМИНАЛИСТИКЕ ЗА СУЗБИЈАЊЕ ТЕРОРИЗМА

Пре разматрања значаја и потребе за освртањем на свако појединачно златно питање криминалистике у контексту откривања и доказивања кривичног дела тероризам, не сме се изгубити из вида њихов свеобухватни утицај на теоријско сагледавање поменутог проблема. У том смислу, приликом формулисања одређених критеријума класификације тероризма, међу њима можемо препознати присуство и утицај неких од поменутих златних питања. Другим речима, поједини аутори наводе да се тероризам, како из криминалистичког, тако из криминолошког угла посматрања „различито третира, у зависности од тога да ли се као доминантан критеријум класификације узима мотив извршења, средство извршења, начин извршења, објект напада или неки други критеријум“³³².

³²⁹ З. Стојановић, *Кривично право-општи део*, Правна књига, Београд, 2017, стр. 255.

³³⁰ *Ibidem*

³³¹ *Ibid.*, стр. 256.

³³² М. Шикман, „Тероризам као криминални феномен – криминолошко, криминалистичко, кривичноправно гледиште“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму - међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амиџић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011, стр. 46.

2.1. Објективно – идентификациони аспект и тероризам

Иако се питање „шта се догодило“ обично не сматра главним питањем, оно неспорно представља питање од којег је неопходно кренути, приликом сагледавања свих златних питања. За разлику од осталих аспеката (питања), код којих се не доводи у сумњу да је по среди одређен догађај инкриминисаног карактера, већ је он из различитих полазишта предмет разматрања, објективно – идентификациони аспект се не суочава са таквим чињеничним стањем, тј. аксиомом. Напротив, његов задатак је да постављањем диференцијалне криминалистичке дијагнозе, утврди да ли је оно што се догодило деликтне природе (кривично дело, прекршај, дело које се тиче кривице у дисциплинском или грађанскоправном погледу) или је пак реч о вишој сили, задесу или случају, односно о догађају неделиктне природе.³³³

Примера ради, смрт одређеног лица може бити природна, насилна, задесна³³⁴ или самоубилачка.³³⁵ Да би се поменуте нејасноће разрешиле, потребно је поставити „диференцијалну криминалистичку дијагнозу“³³⁶. У случају природне и задесне не може се говорити о постојању кривичног дела убиства, за разлику од насилне смрти. Иако се и самоубилачка смрт обично наводи као пример догађаја неделиктне природе, не треба изгубити из вида могућност предузимања радњи помагања или подстрекавања на самоубиство³³⁷, које су инкриминисане као посебно кривично дело, услед своје друштвене опасности³³⁸. Фејеш и Лајић наводе да „уколико је у питању задес, криминалистичко поступање на лицу места, биће исто као и код убиства, све док се не утврди да је смрт лица проузрокована намерно, услед деловања различитих унутрашњих или спољних фактора, односно у њиховим стицају“, при чему ће у одређеним случајевима „то бити могуће одмах“ (...), „док ће у другим случајевима бити неопходно спровести криминалистичка истраживања на месту догађаја како би се утврдила његова

³³³ Више о томе: *Ibid.*, стр. 17-18.

³³⁴ М. Бошковић, „Криминалистички аспекти прикривања кривичног дела убиства фингираним догађајем“, *Безбедност*, 3/2006, стр. 437-448.

³³⁵ Узрок смрти једног лица услед пожара, може бити разноврстан - насилан, нпр. у случају изазивања несигурности и немира становништва од стране терориста; природан, нпр. дејством сунца, струје или грома; самоубилачки, нпр. поливањем бензином, као и задесан, нпр. узрокован људском непажњом (бацањем опушака, неопрезним паљењем растиња, извођењем грађевинских радова супротно прописима, итд.) – Више о томе: Ж. Л. Алексић, Р. А. Костић, *Пожари и експлозије: приручник за откривање узрока и утврђивање одговорности*, Привредна штампа, Београд, 1982, стр. 198.

³³⁶ М. Шкулић, „Убиство или самоубиство (диференцијална криминалистичка дијагноза)“, *Зборник Српског удружења за кривично право*, Копаоник, 1998, стр. 246-247.

³³⁷ Више о томе: М. Шкулић, *Малолетници као учиниоци и као жртве кривичних дела*, Досије, Београд, 2003, стр. 465-470.

³³⁸ Више о томе: З. Стојановић, Н. Делић *op. cit.*, стр. 24-26.

права природа“.³³⁹ Из тог разлога, чини се да овај аспект један од најзначајнијих, с обзиром да погрешно постављање диференцијалне криминалистичке дијагнозе, може довести до низа негативних последица и усмерити надлежне органе у потпуно погрешном смеру.

Када је у питању значај објективно – идентификационог аспекта за сузбијање тероризма, он је у великој мери условљен специфичностима кривичних дела тероризма. Примера ради, постоји немали број разлога који могу узроковати пад авиона (табела 1.), што најчешће за последицу има фаталан исход (табела 2.)³⁴⁰, од техничких кварова, грешака пилота³⁴¹, неочекиваних временских непогода (грмљавина, магла, снажни удари ветра, итд.), до терористичких напада и осталих разлога³⁴².

Приликом истраживања узрока пада авиона, подаци на које смо наишли, а који се односе на терористичке нападе, приказани су у табели 1 заједно са саботажама, те се не може са прецизношћу утврдити тачан проценат који се тиче терористичких напада. Међутим, неспорно је да су у већој мери заступљене грешке пилота, механички кварови и временски услови. Није сасвим јасно из ког разлога поменута холандска Мрежа за безбедност авио-саобраћаја није одвојила узроке који се односе на поменуте нападе од саботажа. У сваком случају, ако направимо кратак осврт на начин на који се гледа на ово питање, можемо уочити одређену „колизију“ између начина на који наш законодавац и теорија гледају на исто. Наиме, постоје схватања која, приликом сагледавања тероризма у авио-саобраћају полазе од тога да се он првобитно манифестовао у слетањима под принудом, а да се након тога проширио на саботажу као најстарији облик тероризма.³⁴³ Иако поменуто становиште саботажу сматра видом тероризма, законодавац повлачи јасну разлику између истих, сматрајући их засебним кривичним делима, не сврставајући их при томе чак ни у исту групу кривичних

³³⁹ И. Фејеш, О. Лајић *op. cit.*, стр. 25-26.

³⁴⁰ State of Global Aviation Safety, ICAO Safety Report 2019 Edition, 2019, стр. 7., https://www.icao.int/safety/Documents/ICAO_SR_2019_final_web.pdf, asp, 13. септембар 2020.

³⁴¹ Крајем осамдесетих година, услед дуголинијског психичког замора и искусни капетан љубљанске Адрије, приликом лета од Љубљане за Корзику је пред само слетање, направио процедуралну грешку, што је узроковало смрт 180 људи приликом удара авиона у планину. - Више о томе: В. Балевић, „Задаци полиције приликом авионске несреће“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амиџић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара 2011, стр. 224.

³⁴² Пад авиона авио-компаније US Airwaus у Њујорку у реку Хадсон 2009. године, био је узрокован налетом јата гусака, након чега је спашено свих 155 путника као и чланови посаде. - Више о томе: Руше их терористи и обарају гуске: Ово су најчешћи разлози због којих падају авиони, 25.3.2015., <https://www.telegraf.rs/vesti/1493548-ruse-ih-teroristi-i-obaraju-guske-ovo-su-najcesci-razlozi-zbog-kojih-padaju-avioni-video>, asp, 12. септембар 2020.

³⁴³ Ж. Ђ. Бјелајац, М. Б. Јовановић, „Савремени тероризам у авио-саобраћају“, *Међународна политика*, 1147/2012, стр. 126.

дела. Кључна разлика се огледа на субјективном плану. Учиниолац кривичног дела саботежа, мора поступати с намером „угрожавања уставног уређења или безбедности Србије“, док се код кривичног дела тероризам код учиниоца захтева постојање намере да „озбиљно застраши становништво, или принуди Србију, страну државу или међународну организацију да нешто учини или не учини, или да озбиљно угрози или повреди основне уставне, политичке, економске или друштвене структуре Србије, стране државе или међународне организације“ (члан 391 став 1 КЗ).

Табела 1. Процентуална учесталост авионских несрећа, узрокованих људским фактором и временским условима, према подацима холандске Мреже за безбедност авио-саобраћаја.

	Узроци авионских несрећа (људски фактор и временски услови)	Процентуална учесталост
1.	Грешке пилота	50%
2.	Механички кварови	22%
3.	Временски услови	12%
4.	Саботаже или терористички напади	9%
5.	Грешке контролора	7%

Табела 2. Однос броја смртних исхода и броја авионских несрећа у периоду 2014-2018. на основу извештаја Међународне организације цивилног ваздухопловства.

	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
Број смртних исхода	911	474	182	50	514
Број авионских несрећа	8	6	7	5	11

Међутим, оно што у наведеном примеру може, а по правилу и олакшава давање одговора на питање „шта се десило?“ надлежним органима је сама природа тероризма као кривичног дела, тачније природа терориста. Наиме, с обзиром да терористи предузимају одређене акте насиља ради застрашивања³⁴⁴ грађана и представника власти, а како би остварили углавном одређене политичке циљеве, важну улогу при томе има јавно преузимање одговорности за исте. Другим речима, непредузимањем таквог потеза, посматрано из перспективе самих терориста, отмица и рушење авиона, готово да би изгубило сваку сврху. Сврставање таквог једног случаја у један од догађаја неделиктне природе, значило би и немогућност остваривања основних циљева ових учинилаца. Дакле, управо

³⁴⁴ Више о томе: L. D. Altheide, „Terrorism and the Politics of Fear“, *Cultural Studies – Critical Methodologies*, 10/2006, стр. 415-439.

јавно преузимање одговорности и то у кратком временском периоду након окончања одређене акције, представља кључан елемент, који у великој мери разрешава и поједностављује проблем објективно – идентификационог аспекта, али у још већој мери и субјективно-идентификационог аспекта. На пример, за баскијску терористичку организацију ЕТА је карактеристично „да се покретање акција редовно најављује, а да се по извршењу терористичког акта јавно преузме одговорност“³⁴⁵.

Наравно, не сме се изгубити из вида, могућност лажног преузимања одговорности, при чему они који то чине, могу бити вођени различитим мотивима. Иако је на основу таквог критеријума могуће извести већи број класификација, чини се да их је првенствено могуће поделити у две основне категорије. Прву представљају они који лажно преузимају одговорност за терористички акт зарад настојања за повратком изгубљене (пољуљане) репутације. Другу категорију чине појединци или групе, који лажно преузимају одговорност за терористички акт у циљу стицања репутације у терористичким круговима, али и широј јавности.

Као пример терористичке организације која је лажно преузела одговорност за терористички акт зарад покушаја³⁴⁶ повратка изгубљене репутације, може послужити случај из 2017. године, у којем је Исламска држава преузела одговорност за напад у Лас Вегасу, коју је Федерални истражни биро негирао. Том приликом шездесет четворогодишњи Стивен Педок је са тридесет другог спрата оближњег хотела пуцао аутоматским оружјем на око 30.000 посетилаца кантри концерта и притом усмртио 59 особа и ранио 529. У вези са тим догађајем, амерички стручњак за борбу против тероризма Питер Винсет истакао је да, захваљујући таквом потезу који је окарактерисао као „знак њиховог чистог очајања“, Исламска држава „донекле постаје спрдња међу обичним члановима међународне терористичке елите“³⁴⁷. Сличног става је и аналитичар за безбедност, Данкан Гардам, који сматра да се лажним објавама о преузимању одговорности за напад, „Исламска држава концентрише на свој имиџ на Западу, пре него на развој догађаја у Ираку и Сирији“³⁴⁸.

³⁴⁵ М. Зиројевић Фатић, „Злоупотреба интернета у сврхе тероризма“, *Међународни проблеми*, 3/2011, стр. 444-445.

³⁴⁶ Такви покушаји неретко производе контрапродуктивно дејство, уколико се неуспешно окончају, с обзиром да се у том случају додатно продубљује пољуљана или изгубљена репутација, јер такав чин најбоље сведочи о незавидном утицају одређене терористичке организације.

³⁴⁷ Ен-Би-Си њуз: Лажно преузимање одговорности за напад доказ очаја ИД, 3.10.2017., <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/2892105/en-bi-si-njuz-lazno-preuzimanje-odgovornosti-za-napad-dokaz-ocaja-id.html>, asp, 30. септембар 2020.

³⁴⁸ Недуго пре тог догађаја, у јулу исте године, ирачке безбедносне снаге су успеле да протерају из Мосула Исламску државу, а само неколико седмица пре масакра у Лас Вегасу, њени противници

Када је реч о другој категорији, неопходно је правити разлику између оних који лажно преузимају поменућу одговорност, али истински намеравају да се афирмишу у терористичким круговима и јавности, односно намеравају да такве акте заиста у будућности и чине, од оних који су само жељни медијског простора, без намере да се упусте у вршење тероризма³⁴⁹, те их као такве не можемо сврстати у ову категорију. Међутим, без обзира на то, они својим деловањем могу нанети доста штете, првенствено органима истраге кроз ометање њиховог рада, али и грађанима код којих могу створити страх за безбедност.

2.2. Просторни аспект са освртом на место извршења терористичких напада

Просторни, или како се у теорији неретко назива, локални или месни аспект, може се односити, у ужем смислу на место извршења кривичног дела или у ширем смислу на место кривичног догађаја.³⁵⁰ Иако не носи епитет централног питања, овај аспект је од посебне важности, с обзиром да уз учиниоца и жртву, место извршења кривичног дела чини саставни део тзв. „троугла анализе“ који представља „најчешћи научни оквир за анализу, извођење закључака и објашњење кривичних дела“³⁵¹.

Под местом извршења треба подразумевати, осим места „где је учинилац радио, или био дужан да ради“ и место „где је последица наступила“, односно, у случају припремања и покушаја кривичног дела и „место где је по умишљају учиниоца последица требало да наступи или је могла наступити“.³⁵² Другим речима, може се запазити одређено подударане у погледу одређивања граница простирања просторног аспекта, посматраног из угла криминалистике са кривичноправним схватањем поменутих граница, будући да потоње схватање, наслоњено на став законодавца, прихвата тзв. теорију убиквитета (теорију јединства), која под местом извршења кривичног дела подразумева, осим места

су се приближили Раки, сиријском граду који је важио за такозвану престоницу калифата Исламске државе. – Више о томе: *Ibidem*

³⁴⁹ Примера ради, о томе се може говорити у случају двадесетпетогодишњег канађанина Шехрозе Чаудрија. Осим што је од 2016. године на друштвеним мрежама објављивао да је члан Исламске државе, дао је и већи број интервјуа за медије у којима је, између осталог тврдио да се у Сирији придружио Исламској држави и да је извршио одређене егзекуције. Међутим, Чаудри је ухапшен због „лажне терористичке активности“, с обзиром да је истрага утврдила да поменути нема никакве везе са том групом. Више о томе: Хвалио се на интернету: Ухапшен због лажног тероризма, <https://srpskainfo.com/hvalio-se-na-internetu-uhapsen-zbog-laznog-terorizma/>, asp, 2. октобар 2020.

³⁵⁰ Више о томе: Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 18.

³⁵¹ З. Ђурђевић, „Појам и врсте анализе криминалитета“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 1/2007, стр. 99.

³⁵² Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 18.

„где је предузета (или пропуштена) радња“ и „место где је у целини или делимично последица наступила“.³⁵³

Са друге стране, место кривичног догађаја („лице места“), представља било који „простор где се могу пронаћи трагови кривичног дела или предмети који су у некој релевантној вези са извршеним кривичним делом“³⁵⁴. Чини се да просторни аспект у ширем смислу, тј. место кривичног догађаја, може бити од посебног значаја за расветљавање кривичног дела, поготово уколико предмети који су у релевантној вези са кривичним делом, представљају само средство извршења, што представља посебну ситуацију својеврсног прожимања просторног и инструменталног аспекта.

У погледу овог аспекта, тј. давања одговора на питање „где се догодило?“, могуће је пружити велики број одговора, с обзиром да на основу бројних примера из праксе, можемо уочити широк спектар потенцијалних места на којима ови учиниоци обично предузимају терористичке акције. Међутим, оно што је заједничко за све њих јесте тзв. фактор изненађења³⁵⁵. Фактор изненађења, као врло битна компонента деловања терориста, није карактеристичан искључиво за просторни аспект. Напротив, ништа мање није присутан и у погледу временског аспекта³⁵⁶, али је у нешто мањој мери присутан и код неких других аспеката, тј. златних питања криминалистике. Из тог разлога, веома је тешко предвидети место и време потенцијалног напада. Најчешће су то места на којима се окупља велики број људи, попут тржних центара, метроа, аеродрома, аутобуских и железничких станица, места одржавања концерата, разни други јавни објекти, саобраћајни системи, итд.³⁵⁷

³⁵³ З. Стојановић, *Међународно кривично право*, Правна књига, Београд, 2015, стр. 45.

³⁵⁴ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 18.

³⁵⁵ Холандски стручњаци, Алекс Шмид и Алберт Џонгман, утврдили су на основу квантитативне анализе 109 дефиниција тероризма, да се међу 22 елемента који се константно појављују, непредвидивост, неочекиваност појаве насиља, јављају у 9% случајева - Више о томе: A. P. Schmid, A. J. Jongman, *Political terrorism: A new guide to actors, authors, concepts, data bases, theories, and literature*, Routledge, London – New York, 2017, стр. 5-7.

³⁵⁶ У оквиру „Сигурносног и безбедносног водича за слободне стрелце Мухаџедине и мале хелије“, тачније његовог првог поглавља под називом „Дефиниција безбедности, њен значај и њена обавеза према исламу“, између осталог се наводи да изненађење представља „пола победе“ и да изненађење непријатеља временом и местом напада повећава максимално шансе за успех. - A. U. Abdulah al-Adm, *op. cit.*, стр. 5.

³⁵⁷ Борислав Пекић је у свом делу „Писма из Туђине“, на сликовит начин описао место, али и начин извршења терористичких напада реченицом: „У међувремену, улице нам осветљавају бејрутски ватромети, по трговима звижде меци снајпера, у робној кући плаћамо једном новцем на каси, други пут животом на излазу, експлодирају нам намирисана писма и канте за ђубре, излет у суседни град постаје пут за гробље, авиони се претварају у мртвачке сандуке, а дечија колица у покретне бомбе.“ – Б. Пекић, *Писма из туђине*, Лагуна, Београд, 2015, стр. 128.

Примера ради, као добра илустрација претходно наведеног, може послужити случај из 2016. године, када је тридесетједногодишњи Мохамед Лауиж Буле, на познатом шеталишту у Ници, на тзв. Енглеској променади, камионом усмртио 84 и ранио више од 100 људи, док га полицијске снаге нису убиле на крају другог километара.³⁵⁸

Иако се у највећем броју случајева, када је реч о кривичном делу тероризам, поклапају место предузимања радње извршења и место наступања последице, код одређених врста тероризма то не мора бити и најчешће није случај, попут примера ради код хемијског или еколошког, када ово кривично дело може добити елементе дистанционог кривичног дела, за које је карактеристично да се радња „предузима у једном месту, а последица наступа у другом“³⁵⁹.

2.3. Временски аспект са освртом на време извршења терористичких напада

Пре упуштања у разматрање питања који је значај и допринос овог аспекта расветљавању кривичних дела, односно конкретно тероризма, неопходно је најпре одредити које су његове границе простирања. У том погледу, може се запазити рзаличит теоријски, криминалистички приступ поменутом питању. Са једне стране, постоји гледиште да се временски аспект простира искључиво на „утврђивање времена извршења“³⁶⁰. Са друге стране, постоји становиште које дате границе проширује, полазећи од тога да се питање „када се догодило?“, односи осим на „одређивање времена извршења кривичног дела“ и на „одређивање других релевантних временских момената“.³⁶¹ При томе се полази од тога да се кривично дело „сматра учињеним у време када је учинилац радио или био дужан да ради, без обзира када је последица наступила“, а под друге релевантне моменте, ово гледиште на првом месту убраја „одређивање времена наступања последице, уколико се то време битно разликује у односу на време у којем је предузета радња извршења“³⁶².

Иако прво схватање у одређеној мери има утемељење у теорији за коју се определио наш законодавац, односно у тзв. теорији делатности, на основу које време извршења кривичног дела представља „време када је предузета радња извршења“³⁶³, не сме се сметнути с ума да говоримо о једном од златних питања

³⁵⁸ Овако су полицајци изрешетали терористу, <https://www.srbijadanas.com/clanak/ovako-su-policajci-izresetali-teroristu-je-ubio-najmanje-84-ljudi-u-nici-video-15-07-2016>, *asp*, 4. јануар 2021.

³⁵⁹ З. Стојановић (2017) *op. cit.*, стр. 230.

³⁶⁰ Више о томе: Б. Симоновић, М. Матијевић *op. cit.*, стр. 69.

³⁶¹ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 18.

³⁶² *Ibidem*

³⁶³ З. Стојановић, *Коментар кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2020, стр. 107.

криминалистике, те стога наведено треба посматрати кроз призму криминалистике и њеног основног циља, а не из перспективе кривичног права. Дакле, за разлику од својеврсног теоријског подударања које постоји између кривичноправног и криминалистичког схватања места извршења кривичног дела, када је реч о временском аспект, то није случај. Другим речима, имајући у виду суштину постојања, како овог, тако и свих осталих елементарних питања криминалистике, а која се у коначном своду на расветљавање кривичних дела, чини се да је ипак прихватљивије друго становиште, с обзиром да свођење временског аспекта на време извршења кривичног дела, уз занемаривање других битних временских момената, може довести у питање долажење до жељеног резултата.

Премда одређивање времена наступања последице представља примарни задатак када говоримо о тзв. „другим релевантним временским моментима“, рад на расветљавању кривичног дела не би био потпун и делотворан, уколико не бисмо узели у обзир и друге значајне тренутке. Примера ради, битно је установити време деловања осталих учесника кривичног дела, попут саучесника, без обзира што они „не остварују биће кривичног дела, већ само учествују у делу извршиоца“³⁶⁴. Такође, потребно је прецизно одредити присуство сведока, као и тачно време предузимања одређених релевантних радњи саме жртве кривичног дела. У сваком случају, независно од тога да ли говоримо о утврђивању времена извршења или одређивању других релевантних временских момената, од великог значаја је што прецизније утврдити дате моменте. Другим речима, битно је утврдити не само годину и месец, што у многим случајевима не представља проблем, већ и дан, сат, па по могућности и минут.³⁶⁵

Када је реч о кривичним делима тероризма, одређивање времена извршења, у многим случајевима не представља проблем за надлежне органе због саме природе кривичног дела. Често није проблем прецизно утврдити датум, час, па и минут извршења. То је рецимо случај са радњом извршења која подразумева „уништење државног или јавног објекта, саобраћајног система, инфраструктуре укључујући и информационе системе(...) опште добро или приватну имовину на начин који може да угрози животе људи или да проузрокује знатну штету за привреду“ (члан 391 став 1 тачка 3 КЗ). Примери из праксе показују да је то неретко случај и са радњом извршења која подразумева „напад на живот, тело и слободу другог лица“ (члан 391 став 1 тачка 1 КЗ). Међутим, озбиљан изазов за надлежне органе може представљати прецизно утврђивање времена извршења, када је реч о радњи извршења која подразумева „испуштање опасних материја или проузроковање пожара, експлозије или поплаве или предузимање друге

³⁶⁴ И. Вуковић, *Кривично право Општи део*, Универзитет у Београду – Правни факултет Центар за издаваштво, Београд, 2022, стр. 365.

³⁶⁵ Више о томе: М. Жарковић, З. Ивановић *op. cit.*, стр. 65-66.

општеопасне радње које могу да угрозе живот људи“ (КЗ, члан 391 став 1 тачка 6). Примера ради, терористи могу у циљу контаминације воде и хране употребљавати разна хемијска средства, што за последицу може имати загађење земљишта око потока, река, језера и осталих и извора, односно смрт већег броја људи. У складу са тим, они могу контаминирати и „водоводне системе (водоводне цеви, бунаре итд.), постројења за прераду воде, базене или резервоаре у којима се вода чува“³⁶⁶. Како због немогућности контроле наведеног понашања, али и недовољне обезбеђености поменутих простора, у неким ситуацијама није лако са прецизношћу утврдити време извршења.

Посебан изазов за надлежне органе може представљати утврђивање радње извршења код продужених кривичних дела, с обзиром да је у тим случајевима неопходно прецизно одредити време предузимања свих релевантних радњи у кривичноправном погледу. Као један од примера у којем је са доста прецизности утврђено време извршења, може послужити добро познати случај који се догодио 11. септембра 2001. године, када су према званичним подацима, припадници Ал Каиде отетим америчким авионима извршили неколико координисаних терористичких акција у којима је страдало око 3000 особа. Напади су отпочели у 8.48 по локалном времену, када је авион Американ ерлајнса, који се првобитно упутио са 92 људи од Бостона до Лос Анђелеса, ударио у северну кулу светског трговинског центра. Други напад догодио се 18 минута касније, када је авион Јунајтед ерлајнса, који се првобитно кретао са 65 људи на истој релацији, ударио у јужну кулу светског трговинског центра. Последњи напад догодио се у 9.40, када је авион Американ ерлајнса, који се првобитно упутио са 64 људи од Дулеса до Лос Анђелеса, ударио у западно крило Пентагона. Четврти авион, авион Јунајтед ерлајнса, који је превозио 45 људи и који се првобитно упутио од Њуарка ка Лос Анђелесу, срушио се у граду Шанксвил у савезној држави Пенсилванија, а који се како је утврђено, такође кретао према Вашингтону, као и претходни.³⁶⁷

У погледу доба дана када терористи најчешће предузимају радњу извршења, тешко је изнети прецизан податак. Велика већина случајева, говори у прилог томе да то најчешће чине у преподневним и поподневним часовима, поготово када је реч о радњи извршења из члана 391 Кривичног законика, став 1, тачка 1 (напад на живот, тело или слободу другог лица), али и када је реч и о неким другим тачкама овог става, у случајевима када су те алтернативно прописане радње извршења у конкретном случају директно повезане са већим бројем људских жртава, које лако могу представљати колатералну штету. Кључни разлог за то јесте чињеница да су у том временском периоду, жртве најдоступније

³⁶⁶ С. Рутић *op. cit.*, стр. 294.

³⁶⁷ Више о томе: M. Grunwald, „Terrorists Hijack 4 Airliners, Destroy World Trade Center, Hit Pentagon; Hundreds Dead“, *The Washington Post*, 12.9.2001., <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/09/12/terrorists-hijack-4-airliners-destroy-world-trade-center-hit-pentagon/38f92398-c747-456d-a86e-d4768548aa7c/>, *asp*, 8. јануар 2021.

и представљају релативно лаку мету. Као један од бројних примера који говоре у прилог предузимања терористичких напада у наведеном временском периоду, може послужити изјава терористе Ал Каиде, Ал Овхалија у којој је између осталог навео да је као време напада на америчку амбасаду у Најробију, одређен петак у интервалу од 10.30 до 11.00 часова, с обзиром да у том временском периоду највећи број муслимана одлази у џамије, те је вероватноћа да неко од њих случајно страда најмања.³⁶⁸

Међутим никако не би било оправдано негирати и присуство терористичких акција у ноћним или раним јутарњим часовима. Поменути временски интервали су посебно подобни за неке од „перфиднијих“ облика тероризма попут, примера ради хемијског тероризма. У прилог томе говоре и одређене чињенице и наводи, попут тог да би „највероватнији начин употребе токсина био у аеросолном облику и то ноћу када је смањена могућност визуелне детекције“³⁶⁹.

Иако код кривичног дела тероризам, утврђивање времена извршења у већини случајева не представља проблем, одређене потешкоће се могу јавити у погледу одређивања времена деловања саучесника. Иако не треба занемарити могућност деловања одређених подстрекача, с обзиром да се радња подстрекавања манифестује у „умишљајном навођењу другог лица да изврши кривично дело“³⁷⁰ тј. у стварању, учвршћивању или модификовању одлуке да то учини, оно је код кривичног дела „тероризам“ из члана 391 Кривичног законика, нешто ређе заступљено од помагања као другог облика саучесништва у ужем смислу. Примера ради, код појединих облика тероризма, тешко је замислити потребу за подстрекавањем једног индоктринисаног и верски фанатизованог исламисте, који је у складу са тим спреман да се дигне у ваздух и са собом однесе више десетина живота, уз поклич „Алаху акбар“³⁷¹. По правилу, код таквог лица већ постоји чврста одлука да изврши поменуто кривично дело, па се из тог разлога не може радити о подстрекавању, већ о неуспелом подстрекавању или психичком помагању, с обзиром да такво „подстрекавање“ није узрок дате

³⁶⁸ М. Бајагић, „Специјални извештај: Ал Каида“, *Безбедност*, 6/2001, стр. 811.

³⁶⁹ С. Ружић *op. cit.*, стр. 301.

³⁷⁰ З. Стојановић (2017) *op. cit.*, стр. 263.

³⁷¹ Поклич „Алаху акбар“ је захваљујући коришћењу истог приликом извршења терористичких акција од стране припадника разних екстремистичких фракција, попут ИСИС-а и осталих, добио епитет озлоглашеног, иако је заправо само злоупотребљен од стране тих организација. Он се, напротив „широко користи као једна од најутицајнијих верских парола од појаве ислама у 7. веку нове ере“ и као такав по правилу има миран контекст употребе. - Више о томе: М. Ghazanfari, А. Attaran, М. Zabetipour, „Contemporary Sociopolitical Functions of the “Allahu Akbar” Ritual Speech Act in Today’s Muslim Communities: A Focus on the Iranian Society“, *International Journal of Society, Culture & Language*, 2/2019, стр. 94-106.

одлуке.³⁷² У складу са наведеним, неопходно је направити дистинкцију са подстрекавањем које *de facto* постоји код кривичног дела „јавно подстицање на извршење кривичних дела тероризма“ (члан 391а КЗ).³⁷³

Посебну пажњу завређује и утврђивање времена предузимања делатности које се тичу помагања, тим пре што је законодавац препознао потребу за посебним кажњавањем припремних радњи за вршење тероризма, предвиђајући да : „Ко набавља или оспособљава средства за извршење кривичног дела из става 1. овог члана или отклања препреке за његово извршење или са другим договара, планира или организује његово извршење или предузме другу радњу којом се стварају услови за његово непосредно извршење, казниће се затвором од једне до пет година“ (члан 391 став 5 КЗ), односно: „Ко ради извршења дела из става 1. овог члана упућује или пребацује на територију Србије лица или оружје, експлозив, отрове, опрему, муницију или други материјал, казниће се затвором од две до десет година.“ (члан 391 став 6 КЗ), чиме је искључио могућност да помагач као саучесник, буде блаже кажњен. Када говоримо о радњама помагања, било као облику саучесништва, било као посебном кривичном делу, неопходно је постојање умишљаја код лица које их предузима, а у случају кривичног дела тероризма, осим умишљаја, неопходно је постојање и одређене намере³⁷⁴, те се у овом случају може говорити искључиво о директном умишљају.

2.4. Модални аспект са освртом на начин извршења терористичких напада

Одговор на питање на који начин је кривично дело учињено, може представљати веома значајан извор података о учиниоцу који је непознат. Између осталог, његовом анализом можемо доћи до информација које се односе на њихова стручна знања, вештине, навике, обичаје, схватања, психичке особине личности. Посматрано са аспекта криминалистике, начин извршења неопходно је екстензивно посматрати, те из тог разлога „он мора обухватити све радње

³⁷² Више о томе: З. Стојановић (2017) *op. cit.*, стр. 263-264.

³⁷³ За разлику од подстрекавања као облика саучесништва у ужем смислу, које се односи увек на одређено кривично дело, подстрекавање код кривичног дела „јавно подстицање на извршење кривичних дела тероризма“, подразумева делатности које се „не морају односити на конкретно одређено кривично дело тероризма“, као што није потребно ни да су оне „усмерене на стварање или учвршћивање одлуке код неког да изврши кривично дело тероризма“. - Више о томе: З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, ОЕБС и Министарство правде, Подгорица, 2010, стр. 870., у: И. П. Бодрожић, „Тероризам као савремена категорија националног кривичног законодавства“, *Војно дело*, 7/2017, стр. 500-501.

³⁷⁴ „Намера мора бити управљена на остварење једног од три циља: 1) да се озбиљно застраше грађани, 2) да се принуди Србија, страна држава или међународна организација да нешто учини или не учини, или 3) да се озбиљно угрозе или повреде основне уставне, политичке, економске или друштвене структуре Србије, стране државе или међународне организације.“ - З. Стојановић, Н. Делић *op. cit.*, стр. 338.

учиниоца кривичног дела, које значе припремање, вршење и прикривање (инсценирање и фингирање) кривичног дела³⁷⁵, независно од тога да ли у датом случају припремне радње или радње прикривања, представљају радњу кривичног дела. Ако оставимо по страни велики значај, који из угла кривичног права, модални аспект може имати, првенствено кроз одређивање квалификаторних околности, са криминалистичког становишта, ово питање је од велике важности за постојање криминалистичке евиденције на основу начина извршења, тзв. МОС, тј. *modus operandi system*³⁷⁶. Њега карактерише веома велики дистинктивни карактер, с обзиром да велики број учинилаца користи специфичан начин извршења, који „представља неку врсту њиховог „потписа“³⁷⁷, односно „ауторизације“ извршеног дела“³⁷⁸.

Иако се тероризам глобално посматрано, „мора посматрати као интерактивни и динамички процес“³⁷⁹, једна од основних специфичности модалног аспекта терориста, састоји се у чињеници да га можемо посматрати кроз статичну и динамичну страну.

Са једне стране, одређене терористичке организације примењују начин извршења по којем су препознатљиве и који не мењају, што, чини се можемо окарактерисати као тероризам статичког карактера модус операндија. Препознатљив начин извршења, иако код многих кривичних дела може бити камен спотицања, када је реч о тероризму, он има своје позитивне стране, с обзиром да је овим учиниоцима у интересу да ставе до знања и на тај начин, да они стоје иза напада, што додатно може погодовати ширењу страха. Осим тога, као предност статичне стране начина извршења, може се издвојити обученост терориста за вршење напада на тачно одређен начин, па би одступање од истог, могло довести под знак питања успешно спровођење акције.

Са друге стране постоје учиниоци овог кривичног дела који, фактички жртвујући одређене предности тероризма статичног карактера начина извршења,

³⁷⁵ З. Ивановић, „МОС и криминалистичко профилисање“, *Безбедност*, 1-2/2009, стр. 224.

³⁷⁶ Више о томе: *Ibid.*, стр. 222-235.

³⁷⁷ Постоје схватања у оквиру којих се прави дистинкција између начина извршења и потписа тј. „визит карте“ учиниоца. Потпис, за разлику од модус операндија, представља „криминално понашање које превазилази радње које су неопходне за извршење кривичног дела“, чиме „указује на јединствену личност учиниоца“. Као битна разлика у односу на модус операнди, наводи си и то да се „потпис серијског учиниоца некада неће у основи променити“, при чему се истиче да се „одређени детаљи могу временом дорадити“. - J. E. Douglas et al., *Crime Classification Manual: A standard system for investigating and classifying violent crimes*, Jossey-Bass A Wiley Imprint, San Francisco, 2006, стр. 22.

³⁷⁸ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 19.

³⁷⁹ Више о томе: J. M. Rabbie, „A behavioral interaction model: Toward a social-psychological framework for studying terrorism“, *Terrorism and Political Violence*, 4/1991, стр. 134-163.

исти мењају, како би тиме обезбедили одређене предности, првенствено кроз смањивање могућности да њихове акције буду откривене, онемогућене, односно како би биле што ефикасније реализоване, што можемо означити као тероризам динамичког карактера модус операндија. Такав приступ може дати резултате у ситуацији када терористима није у интересу да путем препознатљивог начина извршења одмах оставе поруку да они стоје иза напада, већ желе да из тактичких разлога до евентуалног јавног преузимања одговорности за напад, надлежне још неко време држе у неизвесности. То примера ради могу бити ситуације када се напад предузима у више етапа на различитим локацијама, у временски сличним интервалима.

Сматрамо да еволуирање модус операндија не треба изједначавати са тероризмом динамичког карактера модус операндија. Еволуирање представља развој, усавршавање одређеног начина извршења. У том погледу и код тероризма статичног карактера модус операндија, може доћи до одређених модификација и усавршавања, али он суштински остаје готово непромењен, као што и тероризам динамичног карактера модус операндија у наведеном смислу, не мора увек подразумевати да ће нови начин извршења, у извесној мери накнадно и еволуирати, а не бити, примера ради замењен неким трећим.

Као пример за еволуирање начина извршења, може послужити пример модус операндија једног обијача. Приликом првог обијања, касно у току ноћи, он је разбио стакло подрумског прозора, како би кроз подрум дошао до просторија у кући у којима су се налазиле драгоцености при чему је морао да пожури са тражењем, јер је био у страху да је бука коју је произвело разбијање стакла пробудило укућане. За своју наредну акцију, која се такође одвијала у касним ноћним сатима, понео је потребан алат, како би смањио буку на најмању могућу меру. Иако је тиме добио на времену и даље је био узнемирен, због могућности да пробуди укућане. Из тог разлога, одлучио је да убудуће обија ненасељене куће и то у јутарњим сатима, како би боље видео где се налазе драгоцености за којима је трагао.³⁸⁰ Чини се да у датом примеру, не можемо говорити о апсолутној промени модус операндија, већ о његовој релативној промени, тј. о еволуцији. У сва три случаја учинилац је извршио обијање, које се може дефинисати као „насилно продирање у затворене просторе, тј. употребом физичке снаге ради насилног уклањања препрека у циљу улажења у затворени простор или његовог отварања, што по правилу има за последицу оштећење уређаја за затварање, или чак делова затвореног простора“³⁸¹. Дакле, у сва три случаја учинилац је извршио насилно продирање у кућу, с тим што је у првом случају сломио стакло, а у другом и трећем користио алат за уништење браве. Такође, постоје одређене корекције у односу на прво обијање, у виду промене времена извршења, као и у томе што се

³⁸⁰ Више о томе: J. E. Douglas *et al.* (2006) *op. cit.*, стр. 20.

³⁸¹ З. Стојановић, Н. Делић *op. cit.*, стр. 130.

определио за ненасељене куће. О динамичном модус операндију би у овом примеру могли говорити уколико би поменути учинилац, вршио у наредним ситуацијама уместо обијања, „улажење или отварање затворених простора без физичког оштећења уређаја за затварање, односно делова затвореног простора“³⁸², тј. провале, чиме би извршио исто кривично дело, тешка крађа. Другим речима, с обзиром да је у датом примеру реч само о варијацијама насилног продирања, чини се да је у питању еволуирање начина извршења тешке крађе од стране учиниоца, а не о динамичном карактеру модус операндија учиниоца, који подразумева потпуну промену начина извршења.

Уколико надлежни органи не би направили дату дистинкцију, тј. ако би олако кренули од претпоставке да је у одређеном случају по среди неки други, нови начин извршења у односу на претходне и да не постоји узрочна веза између начина извршења кривичних дела и истог учиниоца, који је заправо само кориговао свој модус операнди, то би их могло навести на погрешан траг, односно усмерити истрагу у нежељеном смеру.

С обзиром да се значај модус операндија првенствено огледа у откривању непознатих учинилаца, поставља се питање колика је његова улога и допринос у откривању кривичног дела тероризам. Као што је речено у делу који се односи на објективно-идентификациони аспект, за терористе је по правилу карактеристично јавно преузимање одговорности за одређену акцију, у кратком временском периоду након извршења исте, те се из тог разлога, најчешће у конкретном случају, не ради о непознатом учиниоцу. Међутим, као што је такође истакнуто, приликом разматрања објективно-идентификационог аспекта, на посебном опрезу треба бити због могућности лажног преузимања одговорности из различитих мотива, па из тог разлога, између осталог и модус операнди, може у великој мери помоћи приликом давања одговора на одређена питања, приликом разјашњења кривичног дела. У сваком случају, када је у питању кривично дело тероризам, утврђивање начина извршења може имати посебан значај на пољу превенције³⁸³, тим пре уколико га посматрамо на изнет начин, тј. уколико њиме обухватимо осим непосредно предузетих акција и припремне радње, као и радње прикривања, што може бити од изузетног значаја, не само за расветљавање будућих кривичних дела, већ и за разбијање читаве једне терористичке организације и њихових сарадника.

³⁸² *Ibidem*

³⁸³ Више о томе: Б. Стефановић, „Неки аспекти превентивног деловања код угрожавања објеката експлозивом“, *Безбедност*, 3/2005, стр. 462-482.

2.5. Инструментални аспект са освртом на средство извршења терористичких напада

Премда су сви аспекти који заједно чине златна питања криминалистике, у одређеној мери повезани, такав међусобни однос посебно долази до изражаја када је реч о инструменталном аспект. Осим својеврсног прожимања просторног и инструменталног аспекта, на који је указано приликом разматрања просторног аспекта у ширем смислу, тј. места кривичног догађаја, а до којег може доћи у случају да предмети који се налазе у релевантној вези са кривичним делом, представљају средство извршења, постоје и друге ситуације, када можемо говорити о уској повезаности овог аспекта са осталим. Такође, осим што инструментални аспект поседује велики дистинктиван карактер, попут модалног аспекта, са њим је неретко у спрези, што је понајвише приметно када су извршене „провалне крађе или нпр. професионално извршена убиства коришћењем експлозива, пушке са снајперским нишаном, аутоматског оружја са пригушивачем и сл.“³⁸⁴. Међутим, поред наведених корелација, овај аспект је на различите начине тесно повезан и са учиниоцем кривичног дела. У том смислу од посебног значаја у конкретном случају може бити веза између средства извршења и: занимања учиниоца; хобија; особина личности; физичких особина личности.³⁸⁵ Међутим, никако не треба изгубити из вида да у неким ситуацијама, употребљено средство не мора бити плански намењено за извршење одређеног кривичног дела, односно да његово коришћење може бити резултат „ситуационих фактора“, као што ће то бити случај приликом убиства разбијеном флашом током кафанске туче.³⁸⁶

За разлику од великог броја кривичних дела, чији учиниоци могу користити средство или средства извршења која представљају производ ситуационих фактора, када су у питању терористи, бројни примери показују да то није чест случај. Разлози за то могу се пронаћи првенствено у чињеници да је по правилу реч о темељно и пажљиво планираним нападима, за чију успешну реализацију, избор и припрема адекватног оружја представља један од кључних фактора. Из тог разлога, уколико и дође до примене средства извршења које је последица ситуационих фактора, то неретко може указивати на постојање одређених проблема у спровођењу првобитног плана напада, било да је реч о потпуној немогућности спровођења истог или само о појединим потешкоћама. Оно што свакако треба разликовати од средства извршења употребљених под дејством ситуационих фактора, јесте примена средства извршења проистеклог из резервног, тзв. „плана Б“, што представља чешћу појаву, када је реч о тероризму у односу на прво наведену. За обе ситуације је заједничко то да првобитни план

³⁸⁴ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 19.

³⁸⁵ Више о томе: Б. Симоновић, М. Матијевић *op. cit.*, стр. 70.

³⁸⁶ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 20.

није уродио плодом и да се јављају као нека врста његовог алтернативног решења, с тим што се у првом случају до њега долази сплетом околности, док је у другом он последица испланираног напада.

Примера ради, о средству извршења проистеклог из ситуационог фактора, може се говорити у случају у којем, након неуспешно изведеног бомбашког напада на одређени објект, због деактивирања експлозивних направа од стране надлежних органа, један од терориста који се налазио у близини објекта, случајно приликом повлачења са места догађаја, уочава цистерну са запаљивим материјалом, убија возача и истом се залеће на поменути објект. Међутим, о коришћењу средства извршења, проистеклог из резервног плана, биће речи уколико у истом примеру, један од актера након деактивирања постављене експлозивне направе од стране надлежних органа, активира експлозив којим је био опасан.

Поменути дистинкцију, треба правити у сваком конкретном случају, будући да једно исто средство извршења, може у одређеној ситуацији бити производ ситуационих фактора, а у некој другој део резервног плана. Разликовање ових средстава извршења, може бити од посебне важности када је реч о превенцији терористичких напада од стране одређених терористичких организација, с обзиром да погрешно подвођење средстава извршења коришћеног у оквиру спроведеног резервног плана, под средство извршења које је последица ситуационих фактора, може створити погрешну слику о начину деловања поменутих организација. Дата дистинкција, додатно указује на напред изнето становиште, да постоји велика повезаност инструменталног и модалног аспекта.

Значај средства извршења, препознат је приликом формулисања одређених класификација тероризма. У складу са тим, треба поменути класификацију тероризма према средствима, на класични, биохемијски и нуклеарни тероризам, која приликом одређивања критеријума поделе, полази од средстава „која терористи претежно користе, или се спремају да користе“³⁸⁷.

Када је реч о питању које се односи на средство извршења кривичног дела тероризам, постоји доста широк спектар одговора који долазе у обзир. Међутим, имајући у виду тежину последице њиховог деловања, оно што је неретко карактеристично за већину ових учинилаца, без обзира на избор средства извршења, јесте „недостатак пропорције између уложених ресурса и остварених ефеката“³⁸⁸. Битно је напоменути да појам ресурси, треба схватити у

³⁸⁷ Д. Симеуновић (2009б) *op. cit.*, стр. 83.

³⁸⁸ М. Crenshaw, *Terrorism in Context*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2010, стр. 4.

најекстензивнијем смислу. У складу са тим, Коехлер и Милтон, напомињујући да је избор оружја условљен ресурсима и стратешким разлозима, истичу да ће углавном више преферирати ватрено оружје у односу на експлозив, оне терористичке групе које су велике, те с тога могу приуштити ризик да њихови оперативци буду физички присутни на месту напада (чиме и чланове терористичких организација сматрају ресурсима), док ће у супротном више преферирати нападе експлозивом који се може активирати на даљину.³⁸⁹

Бројни примери из праксе, показују да ови учиниоци, осим конвенционалног оружја, све чешће користе и усавршавају примену, хемијског, биолошког, нуклеарног, али и тзв. атипичног оружја.³⁹⁰ Примера ради, приликом планирања напада у Танзанији, припадници једне хелије Ал Каиде, припремили су бомбу која је у себи имала ТНТ, али којој су истовремено придодати, зарад повећања ефекта експлозије, „канистери са кисеоником и гасом“³⁹¹.

Терористи неретко користе оружје, које се на основу Закона о оружју и муницији, сврстава у „А категорију“, односно оружје чије је набављање, држање и ношење, забрањено за физичка лица, правна лица и предузетнике, изузев у случајевима који су предвиђени овим законом или неким другим (члан 5 ЗОМ), попут „минско-експлозивних средстава, аутоматског кратког и дугог ватреног оружја, оружја сакривеног у другим предметима“³⁹²(члан 4 ЗОМ).

Набављање оружја, може представљати камен спотицања за терористе, а уједно и прилика за надлежне органе. Другим речима, канали посредством којих терористи набављају оружје, а првенствено сам добављач је неретко контролисан од стране полицијских и обавештајних структура, било да је њихово кретање и пословање под надзором, било да директно раде за њих. То је био случај са Мубин Шејком³⁹³ некадашњим селафитским проповедником, иначе бившим поверљивим извором канадске обавештајне службе и полицијским агентом Краљевске канадске коњичке полиције и Интегрисаног тима за спровођење националне безбедности, који данас ради као професор јавне безбедности на колеџу Сенеца у Торонту и специјалиста је у невладиној организацији „Родитељи за мир“, захваљујући коме су у јуну 2006. године ухваћени терористи, чанови хелије

³⁸⁹ Више о томе: G. Koehler-Derrick, D. J. Milton, „Choose Your Weapon: The Impact of Strategic Considerations and Resource Constraints on Terrorist Group Weapon Selection“, *Terrorism and Political Violence*, 5/2019, стр. 909-928.

³⁹⁰ Више о томе: Н. В. Ковачевић, М. М. Талијан, „Наоружање терориста“, *Војно дело*, 3/2017, стр. 378-389.

³⁹¹ М. Бајагић *op. cit.*, стр. 814.

³⁹² Закон о оружју и муницији, *Службени гласник РС*, бр. 20/2015, 10/2019 и 20/2020

³⁹³ Amarasingam A., Shaikh M., „Canadian Terror: Multi-Disciplinary Perspectives on the Toronto 18 Terrorism Trials, chapter 4 - The Infiltration of the Toronto 18: A Conversation with Mubin Shaikh“, *Manitoba Law Journal*, 1/2021, стр. 81-82.

назване „Торонто 18“, чије је деловање било инспирисано Ал Каидом.³⁹⁴ Том приликом ухапшени су мушкарци старости од 15 до 43 године, након што су купили три тоне амонијум нитрата, уобичајног састојка за прављење бомби, путем којих су планирали да разнесу одређене зграде у Торонту и да упадну у канадски парламент.³⁹⁵

У „Сигурносном и безбедносном водичу за слободне стрелце Мухаџедине и мале хелије“ препоручује се коришћење посредника приликом набављања оружја, како би поменута опасност од разоткривања била сведена на најмању могућу меру.³⁹⁶ Из истог разлога, саветује се да одређене материјале за прављење експлозива, попут нитратног амонијума, не купују на једном месту, односно у већим количинама, већ да на више места купују мање количине, од пет до десет килограма или чак мање, како не би изазвали сумњу.³⁹⁷ Иако је наведени начин набављања оружја безбеднији у односу на куповину целокупне количине на једном месту, од истог продавца, не значи да он такође не носи одређену дозу ризика, која у неким ситуацијама не мора бити ништа мања или чак може представљати и већу опасност. Наиме уколико постоје и неки додатни фактори који могу изазвати одређену дозу сумње, попут понашања, изгледа купца, чињеница да се купује мања количина наведеног материјала, неће отклонити потенцијалну сумњу. У таквим ситуацијама, можемо чак донекле направити аналогију са грешкама које се праве приликом сакривања леша од стране убице. Иако се на први поглед посматрано чини да комадање леша, чији делови се остављају на различитим локацијама, олакшава његово скривање, већи број делова леша неретко подразумева већи број потенцијалних места на којима се могу пронаћи трагови учиниоца. Осим тога већи број делова леша на различитим локацијама, повећава шансе да се неки од њих пронађе и тиме олакша идентификација леша, коришћењем различитих методама у зависности од околности случаја, попут дактилоскопије и других.³⁹⁸ Другим речима и у погледу набављања оружја, услед стицаја више поменутих фактора ризика, укључујући и тај да се долази у контакт са већим бројем продаваца, расте могућност да неки од њих алармира надлежне органе. Из тог разлога чини се да је опција која носи најмање ризика, уколико не постоји један проверен и поуздан продавац, та да се набављање потребних материјала обавља преко посредника, који купује на више места мање количине и који својим физичким изгледом, понашањем итд. не изазива сумњу.

³⁹⁴ M. Shaikh, S. Bonino, „In Conversation with Mubin Shaikh: From Salafi Jihadist to Undercover Agent inside the “Toronto 18” Terrorist Group”, *Perspectives on Terrorism*, 2/2016, стр. 61.

³⁹⁵ R. Cook Dube, „Leader turned informant rattles Muslims”, *The Christian Science Monitor*, 31. 7. 2006., <https://www.csmonitor.com/2006/0731/p06s01-woam.html>, asp, 2. септембар 2022.

³⁹⁶ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 46.

³⁹⁷ *Ibidem*

³⁹⁸ Више о томе: Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 277.

Анализом великог броја, припреманих, покушаних и извршених терористичких напада у свету крајем прошлог и почетком 21. века, који су таксативно навели и описали италијански стручњаци за међународну безбедност, Писано и Полидори³⁹⁹, издвојили смо средства извршења коришћена у описаним случајевима и донели одређене закључке у погледу учесталости примене појединих средстава извршења, представљајући у табели 3 бројчану и процентуалну заступљеност одређених средстава извршења, када је реч о терористичким акцијама у поменутом временском периоду. У складу са наведеним, најзаступљеније средство представљале су одређене експлозивне направе, са чак 75,44% заступљености. На другом месту налазило се ватрено оружје са 15,79%, на трећем хемијско оружје са 4,10%, на четвртном месту коришћени су као средство авиони са 2,92%, док се на петом налазило хладно оружје са свега 1,74%.

Табела 3. Процентуални и бројчани приказ најзаступљенијих средстава извршења коришћених у терористичким нападима.

Најзаступљенија средства извршења	Експлозивне направе	Ватрено оружје	Хемијско оружје	Авиони	Хладно оружје
Бројчана заступљеност	129	27	7	5	3
Процентуална заступљеност	75,44%	15,79%	4,10%	2,92%	1,74%

Иако се у теорији могу издвојити становишта која под средством извршења подразумевају и самог човека, тј. „људски живот“⁴⁰⁰ у контексту самоубилачког тероризма, чини се да она могу бити прихваћена само у једном фигуративном смислу. Међутим, када је реч о разматрању питања која се односе на инструментални аспект, чини се да нема места таквој констатацији. Другим речима, у случају самоубилачког напада, под средством извршења треба сматрати примера ради, одређен експлозив, авион⁴⁰¹, камион, односно неко друго превозно средство подобно за извршење терористичког напада, које је терориста користио, као што је учињено у табеларном приказу број 3.

³⁹⁹ Више о томе: V. Pisano, C. M. Polidori, *Minaccia terroristica e contromisure nell' Unione Europea (The Terrorist Threat and Countermeasures in the European Union)*, CEMISS - Centro Militare di Studi Strategici, Roma, 2007, стр. 95-109.

⁴⁰⁰ Д. Симеуновић (2009б) *op. cit.*, стр. 84.

⁴⁰¹ Постоје примери у којима су терористи отете авионе користили као „авион-бомбу“, међу којима је свакако најпознатији напад на тзв. куле близнакиње, тј. на Светски трговински центар 11. септембра 2001. године у Њујорку од стране припадника Ал Каиде. – Више о томе: В. А. Станковић, Г. Г. Стојаковић, стр. 311.

Без обзира на велику ефикасност конвенцијалног оружја, као и осталих поменутих, терористи све чешће испољавају завидан степен креативности у избору „софистициранијих метода“⁴⁰² и средства извршења. Као пример за то, може послужити случај у којем је деветнаестогодишњи Цохар Царнајев, натурализован Американац чеченског порекла, 2013. године, убио три и ранио 264 особе, активирањем тзв. импровизоване експлозивне направе⁴⁰³, тачније бомбе направљене од претис лонца на циљу Бостонског маратона. Према саопштењу федералног тужилаштва, дотични је следио исламистичку идеологију, желећи да казни Сједињене Америчке Државе бомбашким нападом.⁴⁰⁴

Када је реч о употреби атипичног оружја, забрињавајуће делују песимистичке прогнозе некадашњег првог човека ЦИА Џејмса Вуслија, који сматра да би терористи могли убудуће да користе непознато оружје, у виду генетски модификованог вируса⁴⁰⁵, који би били присутни у крви терористе камиказе, а које би било немогуће благовремено детектовати, уколико би се први симптоми јавили две до три недеље након уношења вируса, што би могло бити веома ефикасно оружје у току, примера ради авионског лета, чиме би сами путници од жртава таквог напада, постали истовремено шириоци поменутог вируса, по принципу домино ефекта. Осим тога, заражену крв, првенствено крв оболелих од сиде, као атипично оружје користе припадници Хамаса. Наиме, израелске безбедносне снаге, успели су да открију у прслуцима бомбаша самоубица, као својеврсни додатак и крв заражених људи смештену у кесе, што може бити доста делотворно и довести до ширења заразе на преживеле и рањене, по којима би се крв услед експлозије распршила, па евентуално и на оне који би им указали помоћ на лицу места.⁴⁰⁶

Такође, захваљујући информационо-технолошком развоју, створено је широко поље потенцијалних средстава извршења.⁴⁰⁷ Једну од кључних улога имају информационо-комуникационе технологије, које могу представљати средство извршења, како кривичног дела тероризам из члана 391 Кривичног

⁴⁰² R. H. Ward, „The economics of terrorism“, *Forum on Crime and Society*, 1-2/2004, стр. 18.

⁴⁰³ Више о томе: М. Терзић, Д. Ђекић, Б. Станојевић, „Прилог унапређењу заштите снага од радио-контролисаних импровизованих експлозивних направа у мултинационалним операцијама“, текст у зборнику *Управљање квалитетом и поузданошћу* (ур. Љ. Папић), Пријевор, 25-26. јун 2020, стр. 381-390.

⁴⁰⁴ Више о томе: Witheridge A., Quigley R., Warren L., „Lid of Boston Marathon pressure cooker bomb was found on sixth floor rooftop of hotel 35 yards away - and guests thought it was a hubcap“, *MailOnline*, 17.4.2013., <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2310200/Boston-Marathon-pressure-cooker-bomb-lid-6th-floor-hotel-rooftop-35-yards-away.html>, asp, 12. мај 2023.

⁴⁰⁵ Н. В. Ковачевић, М. М. Талијан *op. cit.*, стр. 388-389.

⁴⁰⁶ Више о томе: З. Лукић, „Данашњи терористи“, *БС магазин*, 2/2008, стр. 39-41.

⁴⁰⁷ Више о томе: М. J. Morgan, „The Origins of the New Terrorism“, *Parameters*, 1/2004, стр. 39-41.

законика⁴⁰⁸, тако и кривичних дела новијег датума, попут јавног подстицања на извршење кривичних дела (члан 391а КЗ), врбовања и обучавања за вршење терористичких дела (члан 391б КЗ), као и финансирања тероризма (члан 393 КЗ), при чему све већу пажњу стручњака за безбедност и тероризам, односно органа надлежних за сузбијање тероризма, привлаче тзв. виртуелне валуте (биткоин, итериум, рипле, лајткоин и друге), захваљујући којима је могуће финансирати терористичке организације и њихове акције. За давање инструкција за вршење кривичних дела, за врбовање нових чланова, за изношење и проношење идеолошке пропаганде и подстицање на вршење тероризма итд., користе се разни сајтови, социјалне мреже, форуми, при чему се у највећој мери користе „сервиси VoIP⁴⁰⁹ и заштићени форуми“⁴¹⁰.

2.5.1. Дронови као средство извршења терористичких напада

Осим што могу бити од велике користи када је реч о борби против тероризма и терористичких организација⁴¹¹, као једно од средстава извршења овог кривичног дела новијег датума, треба споменути беспилотне и беспосадне летелице и пловила, познатије као дронови, чија злоупотреба може изазвати бројне штетне последице. Наиме, осим све шире употребе у многим сферама, као што су између осталих пољопривреда и шумарство⁴¹², рударство, медији и сл., у циљу лакшег обављања свакодневних потреба, постоје многи разлози и предности злоупотребе истих у терористичке сврхе.

Дронови су први пут коришћени као оружје за борбу против тероризма, у фебруару 2002. године, од стране америчке Централне обавештајне агенције, у

⁴⁰⁸ Кривични законик - КЗ, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019

⁴⁰⁹ VoIP (*Voice over IP*) представља „способност остваривања телефонских разговора (тј. свега онога што се може остварити путем јавне комутиране телефонске мреже (ПСТН)) и слања факсимила преко ИП мрежа уз одговарајући квалитет сервиса (QoS) и знатно повољније цијене. *Voice over IP* користи интернет протокол (ИП) за пренос говора у облику пакета преко ИП мреже, тј. може се остварити само у мрежама за пренос података које користе ИП (интернет, интранет и ЛАН)“. - М. Пајовић, В. Драгаш, П. Мијушковић, „Регулација VoIP сервиса“, *XXIII Симпозијум о новим технологијама у поштанском и телекомуникационом саобраћају – Пос Тел 2005*, Београд, 2005, стр. 112.

⁴¹⁰ Б. Живковић *et al.*, *Стратешка процена јавне безбедности*, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, 2017, стр. 66.

⁴¹¹ Више о томе: J. Jordán, „The Effectiveness of the Drone Campaign against Al Qaeda Central: A Case Study“, *Journal of Strategic Studies*, 1/2014, стр. 4-29.

⁴¹² У том контексту, треба нагласити да је 2015. година била „проглашена годином успона и велике примене дрон летелица у свим областима људских активности, а нарочито у пољопривреди и шумарству (75% употребе)“. - М. В. Ољача *et al.*, „Примена дронова у пољопривреди“, текст у зборнику *Зборник радова PROCEEDINGS* (ур. М. Пајић), Универзитет у Београду Пољопривредни факултет, Београд, 9. 12. 2016, стр. 89.

оквиру ваздухопловног напада у Авганистану, ради убиства оснивача и вође Ал Каиде, Осаме бин Ладена.⁴¹³ Сличну судбину доживео је и његов наследник Ајман Ал-Завахири, који је ликвидираан 31. јула 2021. године, у нападу који уједно представља најновији пример коришћења дрона у антитерористичким акцијама, када су из дрона испале две модификоване ракете „Хелфајер“, које су садржале „шест оштрица за оштећење циљева“⁴¹⁴.

Са друге стране, прва екстремистичка група⁴¹⁵, која је користила беспилотну летелицу, опремљену експлозивним материјалом, био је Хезболах, жртвујући исту у намерном судару са метама које су за Израел биле од стратешког значаја, док је први ваздухопловни напад без жртвовања дрона, забележен од стране исте организације, септембра 2014. године, приликом бомбардовања штаба Ал Нусра Фронта, на граници Сирије и Либије.⁴¹⁶

Као кључне предности њиховог коришћења треба навести, на првом месту разлоге економичности, што представља један од показатеља да су терористи у стању да делују „са врло ограниченим ресурсима“⁴¹⁷. Чини се да је економичну страну коришћења дрона, могуће сагледавати из више углова. Са једне стране, дронави су лако доступни по крајње приступачним ценама, које се крећу од неколико хиљада динара, до неколико хиљада евра. Са друге стране, економичност постоји и у погледу штедне значајних „ресурса“, чија су дронави супституција, па у крајњој линији и човека, тј. припадника терористичких организација, који се на тај начин не излажу опасности по живот.

Међутим, када је реч о лакој доступности дрона, ниске цене ових направа не представљају једини фактор који говори у прилог наведеног епитета. Наиме, мада на доста компликованији начин, уколико терористи у својим редовима имају чланове који поседују завидне хакерске вештине, над беспилотним летелицама непријатељских снага је могуће преузети контролу. Иако у стручним круговима влада становиште да није могуће хаковати напредније типове беспилотних

⁴¹³ J. Sifton, „A Brief History of drones“, *The Nation*, 7.2.2012., <https://www.thenation.com/article/archive/brief-history-drones/>, asp, 23. август 2022.

⁴¹⁴ E. Pilkington, „How Ayman al-Zawahiri’s “pattern of life” allowed the US to kill al-Qaida leader“, *The Guardian*, 2.8.2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/aug/02/ayman-al-zawahiri-how-us-killed-al-qaida-leader>, asp, 19. август 2022.

⁴¹⁵ Једногласном одлуком двадесет осам држава чланица Еропске уније, од 22. јула 2013. године, војно крило Хезболаха, стављено је на листу терористичких организација. – Више о томе: М. Максимовић, „Хезболах на листи терористичких организација“, *DW*, 22.7.2013., <https://www.dw.com/sr/hezbollah-na-listi-teroristi%C4%8Dkih-organizacija/a-16967465>, asp, 17. јул 2021.

⁴¹⁶ Више о томе: М. Ћорић, Т. Милошевић *op. cit.*, стр. 210-211.

⁴¹⁷ М. Зиројевић *op. cit.*, стр. 365.

летелица, у пракси је забележено неколико случајева успешног приземљења ових направа и то без наношења било какве штете.⁴¹⁸

Осим тога, потребно је споменути и разлоге који се односе на физичке карактеристике ових направа, с обзиром да услед својих релативно малих димензија, дрон представља погодно средство за предузимање неупадљивих и дискретних напада, што у значајној мери сужава манерварски простор на пољу благовременог откривања и спречавања таквих акција.

Као пример злоупотребе ове направе, односно искоришћавања његових поменутих својстава, може послужити случај који се догодио 14. октобра 2014. године, када је активирањем дрона, претходно постављеног на кров оближње Цркве Светог архангела Гаврила у Београду, прекинута фудбалска утакмица, чији су актери били репрезентације Србије и Албаније, након што је исти вишеминуто надлетао терен, виоривши заставу тзв. Велике Албаније, чиме је послата не само добро позната политичка порука, већ је наведеним чином јасно стављено до знања да је том приликом лако могла бити угрожена безбедност присутних да је на истом или неком другом, модификованом дрону била постављена експлозивна направа или одређено ватрено оружје. Дрон коришћен том приликом је четвороелисни квадрокоптер типа „ДЈИ фантом“, превасходне намене за снимање из ваздуха, чија се цена креће се у зависности од опреме и типа камере, од 400 до 1.000 евра. Може да се контролише са удаљености до 700 метара, у зависности од модела, с тим што одређеним надградњама досег може бити повећан чак и до два километра. Тежина овог дрона, чија батерија са једним пуњењем може трајати око 25 минута, износи око 1,2 килограма, а ширина 35 центиметара.⁴¹⁹

Захваљујући овим направама, могуће је извршити нападе експлозивним средствима, као и ватреним оружјем. Осим тога, могуће је посредством њих извршити нападе распршавањем супстанци које могу представљати или представљају опасност по здравље људи⁴²⁰. У том случају, можемо говорити о

⁴¹⁸ М. Ћорић, Т. Милошевић, „Злоупотреба вештачке интелигенције у екстремистичке и терористичке сврхе“, *Српска политичка мисао*, 1/2021, стр. 215.

⁴¹⁹ Више о томе: З. Ускоковић, С. Ј. Матић „Дрон летео од оближње цркве до стадиона: шиптар се попео на врх храма и одатле пустио летелицу“, *Србија данас*, 15.10.2014., <https://www.srbijadanas.net/dron-leteo-od-obliznje-crkve-do-stadiona-siptar-se-popeo-na-vrh-hrama-i-odatle-pustio-letelicu/>, asp, 10. фебруар 2021.

⁴²⁰ Случај коришћења тзв. „прљавог дрона“ догодио се у Јапану 2015. године, када је ухапшен четрдесетогодишњи мушкарац, који је у знак протеста против нуклеарне енергетске политике владе Јапана, спустио дрон који је носио мању количину радиоактивног песка, на кров куће јапанског премијера. – Више о томе: D. Bolton, „Man arrested for landing 'radioactive' drone on Japanese Prime Minister's roof“, 25.4.2015., <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/man-arrested-landing-radioactive-drone-japanese-prime-minister-s-roof-10203517.html>, asp, 11. фебруар 2021.

примени тзв. „прљавих дрона“⁴²¹. Другим речима, поменуте летелице треба посматрати као одређен облик „помоћног средства извршења“, које првенствено служе ради делотворније примене неког од главних средстава, с обзиром да без својеврсне модификације, дрон сам по себи, поготово када је реч о мањим и лакшим моделима, по правилу не може представљати ефикасно и адекватно средство извршења овог кривичног дела. У томе се огледа и основна разлика у односу на остале летелице, попут авиона, које у рукама терориста, могу представљати подобно средство извршења терористичког напада и без додатних модификација.

Међутим, битно је нагласити да би било погрешно дроновима приписати искључиво улогу помоћног средства извршења напада. Њихова улога, може бити и по правилу јесте доста комплекснија, за оне који их користе. У складу са наведеним, треба навести пример Исламске државе, која их користи на три начина: „за извиђачке или надзорне активности у циљу прикупљања обавештајних података; за координацију самоубилачких напада у циљу повећања жртава; за директан напад испуштањем импровизованих експлозивних уређаја или бомби“⁴²². У којој мери су припадници ове терористичке организације искористили могућности беспилотних летелица, говори податак да су дроне опремали *GoPro* камерама, посредством којих су вршили „снимање напада и пропагандних материјала“⁴²³.

2.6. Субјективно – идентификациони аспект и тероризам

Уколико се за објективно-идентификациони аспект, може рећи да представља почетни корак у расветљавању кривичног дела, субјективно-идентификациони се може, иако постоје другачија мишљења⁴²⁴, сматрати централним питањем⁴²⁵, с обзиром да је његово успешно решавање неопходан услов за вођење кривичног поступка на бази основане сумње, на коју указују докази потребног доказног кредибилитета, против одређеног лица. Значај овог

⁴²¹ Д. Совиљ, М. Поје Совиљ, „Тероризам дроновима – нови начин ратовања?“, *Полиција и сигурност*, 3/2017, стр. 256.

⁴²² S. Balkan, *Daesh's drone strategy: technology and the rise of innovative terrorism*, SETA – Foundation for political, economic and social research, Istanbul, 2017, стр. 23.

⁴²³ М. Ћорић, Т. Милошевић *op. cit.*, стр. 213.

⁴²⁴ Постоје становишта на основу којих модални аспект представља „централно питање криминалистичке истраге“, док се за субјективно – идентификациони аспект наводи да представља „кључно питање истраге“. – Више о томе: М. Матијевић, „Криминалистичка правила код истрага терористичких деликата“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амићић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011, стр. 460.

⁴²⁵ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 20.

аспекта, огледа се и у чињеници да извршилац, као његова централна фигура, представља уједно и неизоставан део тзв. „криминалистичког јединства, односно криминалистичког троугла, кога чине: а) кривично дело, б) жртва и в) извршилац“⁴²⁶.

Премда у погледу великог броја кривичних дела, није лако дати одговор на питање ко је извршио дело, пружање истог најчешће не представља проблем, када је реч о терористима, с обзиром да кривична дела извршена од стране ових учинилаца неретко не улазе у групу оних чији је учинилац непознат. Један од кључних аргумената у прилог томе, представља разлог на који је указано приликом разматрања објективно-идентификационог аспекта, а који се састоји у томе да терористи по правилу убрзо по извршењу кривичног дела, преузимају одговорност за исто⁴²⁷, при чему свакако треба водити рачуна о могућности лажног преузимања одговорности услед мотива на које је претходно скренута пажња.

Осим због могућности лажног преузимања одговорности, један од разлога зашто овом питању треба посветити посебни пажњу, без обзира што учинилац у овом случају, за разлику од већине других кривичних дела, често не остаје непознат, је и неопходност давања одговора на питање ко су његови, односно њихови саучесници. То може бити од великог значаја, не само због утврђивања одговорности и привођења правди тих лица због саучесништва у конкретном случају, већ и због сузбијања неких наредних кривичних дела, како кроз онемогућавање истих да допринесу извршењу некој новој акцији, односно нападу, тако и кроз могућност да се посредством ових лица дође до битних информација које се између осталог тичу планирања и припремања кривичних дела, положаја терориста, других саучесника, итд.

2.7. Виктимолошки аспект и тероризам

Не залазећи у кривичноправну „оправданост“⁴²⁸ класификације објекта кривичног дела на нападни и граматички објекат, посматрано са аспекта криминалистике и њених основних циљева, чини се да је наведена подела

⁴²⁶ Н. Станковић *op. cit.*, стр. 74.

⁴²⁷ Имајући у виду да терористи обично преузимају одговорност за извршене нападе и да таква пракса, често у одређеном делу и одређеној мери олакшава рад надлежним органима, будући да се на тај начин поједностављује како објективно-идентификациони, тако и субјективно-идентификациони аспект, није неосновано, услед уске повезаности и прожимања, узрокованим природом поменутог кривичног дела и њихових учинилаца, ова два аспекта, у класификационом смислу, посматрати као јединствен аспект, тј. као објективно-субјективни идентификациони аспект, када је реч о кривичном делу тероризам.

⁴²⁸ З. Стојановић (2017) *op. cit.*, стр. 130.

прихватљива и од посебне важности. Другим речима, нападни објект, схваћен као предмет или лице против којег је управљена радња кривичног дела⁴²⁹, може дати одговоре на бројна питања, укључујући и оно централно „ко је извршио дело?“. Дакле, виктимолошки аспект (ко је жртва кривичног дела?), представља само један сегмент нападно-објектног аспекта, чије искључиво разматрање не би у неким ситуацијама подразумевало сагледавање комплетне слике, првенствено имајући у виду да поједине алтернативно прописане радње извршења кривичног дела тероризам, подразумевају управо напад на одређене предмете, односно објекте. Иако не употребљавају овај назив, поједини аутори говоривши о питањима „над ким(чим) је извршено?“⁴³⁰ и „кога или шта?“⁴³¹, заправо говоре у прилог потребе да се у центар пажње овог аспекта, осим жртве, сврста и нападни објект.

Када је реч о жртви, неопходно је правити дистинкцију са оштећеним, који такође може представљати значајан извор информација за надлежне органе. У односу на схватања појма жртве, као пасивног субјекта кривичних дела, појам оштећени је доста екстензивније постављен, с обзиром да се он обично дефинише као „физичко или правно лице чије је неко лично или имовинско право извршењем кривичног дела повређено или угрожено“.⁴³² Иако, свакако ове изразе карактеришу суштинске разлике, не значи да у одређеном случају једно лице не може бити и жртва и оштећени, те је у том случају могућа формулација „оштећени који је и жртва кривичног дела“ или „оштећени према којем је кривично дело учињено“⁴³³. Примера ради, терориста у случају пуцања на присутне на паркингу, између осталог може ранити одређено лице и притом му оштетити возило.

Премда се у једном фигуративном смислу, може констатовати да и средства, начин, место и време, неретко „говоре“ доста о самом учиниоцу, жртва кривичног дела, односно информације о њој су у многим случајевима, од кључног значаја за откривање учиниоца, односно за постављање криминалистичких верзија о њему.⁴³⁴ Другим речима, утврђивањем појединости које се тичу личности, понашања, кретања, трагова учиниоца који су на жртви евентуално

⁴²⁹ Више о томе: Ј. Ђ. Таховић, *Кривично право: Општи део*, Савремена администрација, Београд, 1961, стр. 89.

⁴³⁰ М. Жарковић, З. Ивановић *op. cit.*, стр. 70-71.

⁴³¹ Б. Симоновић, М. Матијевић *op. cit.*, стр. 71.

⁴³² М. Шкулић, *Положај жртве кривичног дела/оштећеног кривичним делом у кривичноправном систему Србије: актуелно стање, потребне и могуће промене*, Нормативна анализа, Београд, децембар 2015, стр. 2.

⁴³³ *Ibid.*, стр. 3.

⁴³⁴ З. Ђурђевић, Н. Радовић, „Значај идентификовања виктимогених фактора за поступак доказивања кривичних дела“, *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму - II* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2011, стр. 165.

остали приликом пружања отпора, па у крајњој линији и њеног доприноса⁴³⁵ самом кривичном делу итд., неретко је могуће са успехом дати одговор на поменуто централно питање.

Упоредном анализом података Института за економију и мир⁴³⁶ (*The Institute for Economics & Peace – IEP*), могуће је уочити одређен глобални тренд, када је реч о броју жртава тероризма у периоду од 2014. до 2022. године.⁴³⁷ За 2014. годину, може се рећи да је представљала „кулминацију“, с обзиром да је те године страдало највише људи у поређењу са претходних 14 година, у односу на 2014. годину.⁴³⁸ Међутим, већ од наредне, 2015. године, следи константан пад у броју жртава на светском новоу, до дан данас. Међутим, иако поменута анализа на први поглед даје разлога за оптимизам, постоје бројне суморне прогнозе, које полазе од тога да ће овај век бити „обележен деструктивним деловањем терористичких организација, док ће страдање грађана као случајно одабраних мета бити све масовније“⁴³⁹.

Табела 4. Приказ броја жртава тероризма у свету у периоду од 2014-2022. на основу података Института за економију и мир (*The Institute for Economics & Peace – IEP*)⁴⁴⁰

⁴³⁵ Б. Симоновић, М. Матијевић *op. cit.*, стр. 71.

⁴³⁶ Институт за економију и мир се може дефинисати као „независни, нестраначки, непрофитни аналитички центар, посвећен развијању нових концептуалних оквира за дефинисање мирољубивости, пружању метрике за мерење мира и откривању односа између пословања, мира и просперитета као и промовисању бољег разумевања културних, економских и политичких фактора који стварају мир“. Његово седиште налази се у Сиднеју, а канцеларије у Њујорку, Хагу, Мексико Ситију, Бриселу и Харареу. - Више о томе: *Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, Institute for Economics & Peace, 2020*, стр. 107.

⁴³⁷ Више о томе: *Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, Institute for Economics & Peace, 2016*, стр. 4; *Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, Institute for Economics & Peace, 2017*, стр. 4.; *Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, Institute for Economics & Peace, 2018*, стр. 4.; *Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, Institute for Economics & Peace, 2019*, стр. 4.; *Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, Institute for Economics & Peace, 2022*, стр. 4.; *Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, Institute for Economics & Peace, 2023*, стр. 4

⁴³⁸ *Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism (2016) op. cit.*, стр. 4.

⁴³⁹ П. Б. Симеуновић *op. cit.*, стр. 34.

⁴⁴⁰ Подаци који су приказани у табели, односе се на наведени период, осим на 2020. годину, с обзиром да међу подацима Института, у оквиру „Индекса глобалног тероризма“, није било могуће доћи до истих. Међутим, да је и у тој години дошло до наставка започетог тренда смањења броја жртава тероризма, говори прелиминарни податак из „Индекса глобалног мира“, такође билтена наведеног Института, где је констатовано, додуше недовољно прецизно, да је број жртава тероризма у датој години био испод 10.000. - *Global peace index - Measuring peace in a complex world, Institute for Economics & Peace, 2021*, стр. 8.

Година	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Број жртава	32.765	29.376	25.673	18.814	15.952	13.826	непо-знато	7.142	6.701

Битно је нагласити, да су предмет ове анализе биле жртве, схваћене у најрестриктивнијем смислу, тј. лица која су изгубила живот у терористичким нападима. То је битно истаћи, с обзиром да постије многа гледишта која на појам жртве гледају доста шире, те је у том случају њихов укупан број готово немогуће с прецизношћу утврдити.

Једно од њих, потиче од Бена Емерсона, специјалног известиоца Уједињених нација за промовисање и заштиту људских права и основних слобода у оквиру супротстављања тероризму, који у свом извештају жртве тероризма схвата на крајње екстензиван начин, имајући у виду да указује на постојање четири категорије жртава: „директне жртве – физичка лица која су у терористичком акту убијена или претрпела озбиљне физичке или психичке трауме; секундарне жртве – физичка лица која су сродници директне жртве или лица која она издржава; индиректне жртве – индивидуе које трпе озбиљне физичке и психичке повреде као индиректну последицу терористичког акта. Ова категорија укључује: а) грађане који су (нпр. као таоци или случајни пролазници) убијени или повређени услед примене смртоносне силе против осумњичених за тероризам; б) очевице који трпе психичку повреду непосредно посматрајући терористички инцидент; ц) појединце који су били изложени потенцијално смртосној сили коју су применили органи власти погрешно их идентификујући као осумњичене за тероризам; д) чланове спасилачких екипа који су претрпели озбиљне физичке или психичке повреде пружајући хитну помоћ; потенцијалне жртве – лица која уживају право на заштиту на темељу позитивне обавезе држава да спроведу брзу, темељну, независну и непристрасну истрагу сваког терористичког акта“⁴⁴¹.

Поставља се питање, да ли је и дато гледиште коначно у погледу ширине приступа. Чини се да је поменути извештај, пропустио да наведе лица која чине, једну посебну категорију или барем заслужују да као поткатегија нађу место у једној од њих. Реч је о „жртвама“ тероризма, који смо у делу који се односи на врсте терористичких организација, означили као „јаничарски тероризам“. Без обзира, што од противвољно одведене деце неверника, терористи праве

⁴⁴¹ Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism, Ben Emmerson: Framework principles for securing the human rights of victims of terrorism, Human Rights Council – A/HRC/20/14, 4. јун 2012. године., у: Б. Симеуновић-Патић, „Заштита и подршка жртвама тероризма: развој међународних стандарда“, текст у зборнику *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму - IV* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2013, стр. 39 - 40.

својеврсно „оружје“, односно учиниоце тог кривичног дела, сматрамо да они уједно представљају и жртве тих истих терориста, те с тога заслужују посебан осврт и када је реч о класификацијама жртава, управо због свог двоструког карактера, тим пре што се Емерсонов извештај односи на класификацију жртава терориста у контексту њихове заштите, а реч је о деци и малолетницима, тј. категоријама које су општепознато веома рањиве у многим сегментима. Осим тога и та лица, односно њихова сведочења, могу бити од значаја за упознавање одређених терористичких група, односно њиховог рада. То је, између осталог, био случај приликом исповести поменутог дванаестогодишњака који је успео да побегне из канџи својих отмичара.⁴⁴²

За разлику од већине кривичних дела, где пажљиво сагледавање виктимолошког аспекта, може у великој мери допринети расветљавању кривичног дела, наведени аспект, нема толики значај када је у питању кривично дело тероризам, уколико појам жртве схватимо на најрестриктивнији начин. Постоје бројни разлози, који говоре у прилог томе. Један од њих, неселективност жртава, као јадан од кључних постулата деловања ових учинилаца, представља фактор који у многосте отежава рад на постављању криминалистичких верзија и уопштено сузбијању и превенцији тероризма. Примера ради, док вишеструке убице по правилу свесно бирају одређен профил жртве⁴⁴³, што може у одређеним случајевима у великој мери помоћи надлежним органима у откривању учиниоца и предвиђању њихових будућих корака, кроз сужавање круга нових, потенцијалних жртава, такве пројекције је јако тешко направити када су у питању жртве тероризма. Наравно, томе треба придодати и чињеницу да ова кривична дела по правилу не улазе у круг оних са непознатим учиниоцем. Другим речима, два кључна разлога која лимитирају улогу жртава кривичних дела тероризма у сузбијању и превенцији истих су чињеница да се у бројним случајевима не поставља питање ко је учинио кривично дело, као и чињеница да је избор жртава насумичан. Наравно, као што то неретко бива и од овог правила постоје изузеци. На пример, једна од основних карактеристика Фракције црвене армије (РАФ), представља „селективан политички терор“, с обзиром да приликом избора лица и установа, као предмета напада, „увек траже класну кривицу“⁴⁴⁴. Међутим, чак и у том случају, „селективност“ је доста шире постављена у односу на одабир жртава који врше учиниоци неких других кривичних дела.

Један од ретких закључака до којих се може доћи на основу њих, јесте у оквирима квантитативности и огледа се у масовности жртава. Масовне жртве, се

⁴⁴² Н. Readhead, *op. cit.*

⁴⁴³ Више о томе: З. Ђурђевић, Н. Радовић, „Криминалистичка анализа профила жртве кривичног дела“, *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму - I* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2011, стр. 203-217.

⁴⁴⁴ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 376.

првенствено могу довести у везу са просторним аспектом, у циљу предвиђања потенцијалних места нових напада. Тврдња Брајана Џенкинса из 1975. године да „терористи желе да пуно људи посматра, а не да пуно људи погине“⁴⁴⁵, ако је судећи по броју жртава, првенствено цихадистичког тероризма, као и бројних појединаца инспирисаних њиховим деловањем, заслужује да буде релативизована, односно модификована. Наравно, имајући у виду циљеве ових учинилаца, не треба оспоравати жељу за публицитетом, као један од основних циљева, при чему потребу за масовношћу жртава⁴⁴⁶ треба схватити као, шаховским жаргоном речено, „квалитет више“ у прилог јачања публицитета, а не као засебан и конкурентан циљ.

2.8. Мотивационо – узрочни аспект са освртом на мотиве извршења терористичких напада

Мотивациони аспект, осим што представља једно од три златних питања криминалистике субјективног карактера, чини се да уједно представља и аспект код којег је та субјективна компонента највише изражена, чије утврђивање неретко подразумева веома озбиљан задатак. О значају мотива за поступак доказивања, доста говори често спомињана констатација Шерлока Холмса, познатог лика из збирки прича Артура Конана Дојла, да је „најтеже разјаснити кривично дело учињено без мотива“⁴⁴⁷. Утврђивање мотива, може бити од посебне важности, када је реч о непознатом учиниоцу, с обзиром да у том случају „мотив извршења може послужити као значајна индиција и бити основ за одређивање круга могућих извршилаца“⁴⁴⁸. Оно се најчешће чини на основу категорија објективног карактера, као што су: врста дела, начин и средство извршења, време и место извршења, итд.

Међутим, када су у питању поменути објективни показатељи, неопходно је бити на опрезу, с обзиром да је могуће да сви они говоре у прилог томе да је у конкретном случају реч о терористичком нападу, а да се заправо ради о другом кривичном делу. Примера ради, то може бити случај приликом експлозије бомбе у тунелу у центру града, при чему је живот изгубило и повређено неколико десетина грађана, на дан одређеног државног празника, неколико дана након што

⁴⁴⁵ B. M. Jenkins, „International Terrorism: a New Mode of Conflict“, *International Terrorism and World Security* (eds. D. Carlton, C. Schaerf), Croom Helm, London, 1975, стр. 13-49.

⁴⁴⁶ Према одређеним наводима, терористи најчешће нападају цивиле, између осталог зато што они представљају лакшу мету у поређењу са снагама безбедности. - A. P. Schmid, *Strengthening the Role of Victims and Incorporating Victims in Efforts to Counter Violent Extremism and Terrorism*, The International Centre for Counter-Terrorism (ICCT), The Hague, 2012, стр. 2.

⁴⁴⁷ М. Шкулић, „Брутални злочин и „хладна глава““, *Политика – рубрика „Погледи“*, 7.8.2019., <https://www.politika.rs/sc/clanak/434955/Brutalni-zlocin-i-hladna-glava>, asp, 17. новембар 2022.

⁴⁴⁸ М. Жарковић, З. Ивановић *op. cit.*, стр. 69.

су снаге безбедности те државе осујетиле напад одређене терористичке организације, ликвидиравши при томе неколико њених припадника. Иако сви показатељи у наведеном случају изазивају сумњу да је по среди терористички напад, могућ је између осталих и сценарио по којем су припадници једног криминалног клана, након вишедневног праћења линије кретања вође супротстављеног, установили да ће тог дана у одређено време проћи поменутим тунелом и то искористили, рачунајући да ће размере напада и остали објективни показатељи, али и очекивани револт и услед датих околности, продубљено осећање мржње припадника дотичне терористичке организације, послужити као нека врста паравана који ће заварати траг надлежним органима.

Иако је у теорији претежно заступљено становиште да се функција мотива своди на побуђивање и покретање одређеног лица на неку акцију⁴⁴⁹, његова улога је доста сложенија. Сходно томе, може се рећи да се функција мотива састоји „и у усмеравању тока акције па чак и у одређивању њеног интензитета“⁴⁵⁰, што другим речима значи да мотиви представљају факторе који, поред тога што изазивају, уједно утичу и на усмеравање, одржавање и окончање конкретног понашања⁴⁵¹. Из тог разлога, може се констатовати да је мотив садржан у свим могућим стадијумима остваривања кривичног дела⁴⁵², тј. у доношењу одлуке, припремним радњама, покушају и довршеном кривичном делу.

У погледу прављења дистинкције између мотива и циља, може послужити пример такозване Ослободилачке војске Косова. Она је, као шовинистичко-сепаратистичка терористичка организација, чији су припадници деловали са циљем, односно тежњом ка „националном ослобођењу“, била мотивисана „мржњом према српској држави, али и према Србима и свима који нису Албанци, као и према Албанцима који су лојални Србији“⁴⁵³.

Независно од постављеног циља, уколико би било неопходно у вези са тероризмом, у само једној речи дати одговор на питање „зашто је дело учињено?“, а узимајући у обзир поменуто схватање о функцији мотива, чини се да би најадекватнији одговор, онај који би објединио или се барем надовезао на све остале потенцијалне одговоре, био садржан у мржњи, која на основу појединих

⁴⁴⁹ Више о томе: Н. Рот, *Општа психологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр. 260.

⁴⁵⁰ Љ. Јовановић, „Мотиви и одлучивање“, текст у зборнику *Зборник радова Правног факултета у Нишу* (ур. М. Миљковић), Правни факултет у Нишу, Ниш, 1985, стр. 41.

⁴⁵¹ *Ibidem*

⁴⁵² Више о томе: З. Стојановић (2017) *op. cit.*, стр. 211.

⁴⁵³ М. Шкулић, „Филозофија бомби“, *Политика – рубрика „Погледи“*, 21.7.2009., <https://www.politika.rs/scc/clanak/96444/filozofija-bombi>, *asp*, 10. септембар 2020.

ставова представља „осећање са највећим деструктивним потенцијалом“⁴⁵⁴. Таквог става је и Џејмс Форест, стручњак за међународну и унутрашњу безбедност и тероризам, који наводи да терористи гаје мржњу, до те мере да су спремни да без кајања убију.

У највећем броју случајева је управо мржња покретач за остваривање разних политичких циљева. У складу са тим, у стручној литератури о тероризму и терористима, може се срести синтагма „филозофија бомби“⁴⁵⁵⁴⁵⁶. „Филозофи“ који говоре „језиком бомби“ „сеју“ терор да би „пожњели“ политичке „плодове“⁴⁵⁷, при чему онима које мрзе, могу чинити „најсвирепије ствари без икаквог саосећања или самилости“⁴⁵⁸. У прилог тврдњи о мржњи као елементарном мотиву, говори и Спринзакова „теорија раздвојеног делегитимирања“, која је базирана на крајње негативној слици терориста према онима које сматрају непријатељима, а на основу чега он тврди да терористи због „уверења о нелегитимности непријатеља“ иду чак дотле да га „не сматрају човеком“⁴⁵⁹.

Иако, мржња неспорно представља централни мотив којим се ови учиниоци руководе, то никако не значи да се тиме разматрање мотивационо – узрочног аспекта заокружује. Уколико говоримо о деловању терориста, није оправдано питање мотива поставити искључиво у вези са извршеним нападима. Ако посматрамо ширу слику, што је неопходно ради подробнијег упознавања са њиховим поступањем, неопходно је питање мотива довести у везу са целокупним деловањем терориста, а не искључиво са предузетим акцијама. Премда њихов основни и константни мотив представља мржња, невезано од идеолошких

⁴⁵⁴ З. Миливојевић, „Мржња“, *Online psihijatar*, <https://doktorsosonline.com/mrznja/>, asp, 6. март 2021.

⁴⁵⁵ Више о томе: J. J. F. Forest, „Terrorism as a Product of Choices and Perceptions“, *Terrorizing Ourselves*, (eds. B. H. Friedman, J. Harper, C. A. Preble), Cato Institute, Washington Dc, 2010, стр. 23-44.

⁴⁵⁶ Посматрано из угла лексикологије, постоје различити ставови у погледу оправданости коришћења термина „филозофија“. Наиме, поједини истакнути стручњаци попут професора Милоша Ђурића, залагали су се за употребу термина „философија“, који етимолошки посматрано, значи љубав према мудрости, док би у наведеном смислу филозофија подразумевала љубав према мраку. Не залазећи у дебату поводом овог питања, може се са дозом ироније констатовати да је, у контексту сагледавања питања мотива терориста, првенствено мржње, синтагма „филозофија бомби“ у сваком случају оправдана, чак и ако прихватимо, данас превазиђено етимолошко значење.

⁴⁵⁷ М. Шкулић (2009) *op. cit.*

⁴⁵⁸ З. Миливојевић *op. cit.*

⁴⁵⁹ Више о томе: E. Sprinzak, „Right-wing terrorism in a comparative perspective: the case of split delegitimization“, *Terrorism and Political Violence*, 1/1995, стр. 17- 43.

разлика и циљева, поставља се питање који су то секундарни мотиви, који на бази комплементарности са њом чине специфичан „мотивациони сноп“⁴⁶⁰.

Примера ради и припадник одређене терористичке организације, али и појединац, терориста који не припада ниједној организацији, могу бити мотивисани мржњом, међутим првог најчешће карактерише и постојање тзв. грегарног мотива, познатијег као „мотив стада“, који се код људи „манифестује у тежњи појединца да буде заједно с другим људима, да буде део неке социјалне групе, као и у осећању узнемирености и нелагодности када се нађе изван свог „стада““⁴⁶¹, што по правилу није случај, када је реч о индивидуалном тероризму. Иако поменути „мотив стада“, не мора произвести већи интензитет мржње у односу на терористе који њему не припадају, његово постојање или одсуство, може пружити бројне и значајне одговоре о начину рада и размишљања терориста, те је као такав, посматрано из перспективе криминалистике, знатно плодноснији од мржње као основног мотива, у чијој сенци из тог разлога, никако не сме остати заборављен. У складу са тим, посебно треба узети у обзир да тероризам превентивно представља „групну активност“, као и чињеницу да „заједничка идеолошка опредељеност и групна солидарност, представљају доста значајније одреднице терористичког понашања, у односу на индивидуалне особине“⁴⁶², при чему је неретко „осећај припадности појачан осећајем заједничког ризика“⁴⁶³.

Наравно, не сме се изгубити из вида да истрагу додатно може отежати и лажно преузимање одговорности, о чему је било речи у оквиру објективно – идентификационог аспекта, за чим терористи могу посегнути, било да је реч о онима који то чине ради настојања за повратком изгубљене или пољуљане репутације⁴⁶⁴, било да су у питању они који лажно преузимају одговорност за терористички акт у циљу стицања репутације у терористичким круговима, али и широј јавности. Другим речима, у наведеном случају терористи су мотивисани потребом за поштовањем, која се према познатој теорији Абрахама Маслоу⁴⁶⁵, налази на другом месту у хијерхији мотива. Примера ради, у случају две

⁴⁶⁰ Више о томе: Б. Симоновић, М. Матијевић *op. cit.*, стр. 114.

⁴⁶¹ Ж. Требјешанин, *Речник психологије*, Стубови културе, Београд, 2004., у: Љ. С. Плазинић, С. М. Бањац, Ј. Ђ. Јоксимовић, „Конформистичко понашање адолесцената у доношењу естетских судова услед притиска ауторитета и вршњачке групе“, *Иновације у настави*, 3/2019, стр. 25.

⁴⁶² М. Crenshaw, „The Psychology of Terrorism: An Agenda for 21st Century“, *Political Psychology*, 2/2000, стр. 409.

⁴⁶³ Више о томе: D. della Porta, „Political socialization in left-wing underground organizations: Biographies of Italian and German militants“, *Social movements and violence: Participation in underground organizations* (ed. D. della Porta), JAI Press, Greenwich, 1992, стр. 259-290.

⁴⁶⁴ Више о томе: Ђ. Спасојевић, „Откривање и доказивање кривичних дела учињених злоупотребом рачунарске мреже од стране малолетника“, *Правни живот*, 9/2019, стр. 682-683.

⁴⁶⁵ Н. Павловић, *Основи организације*, Алфа Граф НС, Нови Сад, 2007, стр. 46.

истакнуте активисткиње Организације подземног времена (*Weather Underground Organization*), Сузан Стерн и Диану Оугхтон, утврђено је да су током детињства и адолесценције, претрпеле психичка оштећења, што је за „последицу имало њихово ниско самопоштовање“⁴⁶⁶.

Иако по правилу прву асоцијацију, када се говори о новцу у контексту тероризма, представља његово финансирање, које је посебно регулисао и наш законодавац (члан 2 ЗСПНФТ), може се сасвим оправдано поставити питање, да ли и у којој мери новац представља мотив деловања ових учинилаца. Иако није једноставно установити у којем проценту међу терористима има оних који су вођени искључиво идеолошким или верским мотивима, а у којем оних који су део оваквих организација подстакнути искључиво новцем, чињеница је да у њима има и оних чланова за које је карактеристична комбинација ових мотива.⁴⁶⁷ Као пример терористе за кога је била карактеристична комбинација мотива, може послужити чувени Иљич Рамирез Санчез, познатији под надимком Шакал или Карлос⁴⁶⁸, марксистички орјентисан милитант, али и плаћеник великог броја левичарских режима. За разлику од Шакала, за кога се може рећи да је био „професионални терориста“ и коме је такав „занат“ омогућавао живот на високој нози, постоје терористи који су се придружили одређеним терористичким организацијама делом због идеолошке пријемчивости њихове пропаганде, делом или чак искључиво због лоших економских услова, као што је то случај са појединим припадницима Исламске државе, међу којима је било и појединаца са Балкана.

Дакле, може се рећи да мржња представља тачку раздвајања верски или идеолошки мотивисаних терориста, код којих је она најчешће присутна према онима који не деле с њима наведене постулате, и класичних плаћеника, поготово у оним ситуацијама када је и код првих присутан у, одређеној мери, мотив материјалног карактера. Осим тога, прављење поменуте дистинкције, значајно је и због тога што плаћеници који делују у оквиру терористичких организација, имају по природи ствари, нешто ужи *modus operandi*, с обзиром да поједини начини извршења, који се односе на одређене видове самоубилаких напада, не долазе у обзир. Евентуално, изузетак постоји у оном ситуацијама када је цена таквог напада, материјално обезбеђење чланова његове породице. Наравно, у обзир треба узети и могућност да плаћеник, услед дужег борава у терористичкој организацији, прихвати њену идеологију и циљеве и на тај начин и сам постане припадник исте, вођен мотивима који се не тичу материјалне компоненте. Као

⁴⁶⁶ M. Crenshaw (2000) *op. cit.*, стр. 408.

⁴⁶⁷ Више о томе: B. A. Krueger, J. Malečková, „Education, Poverty and Terrorism: Is There a Causal Connection?“, *Journal of Economic Perspectives*, 4/2003, стр. 122-123.

⁴⁶⁸ Више о томе: T. Samuel, „Yours in Revolution: Retrofitting Carlos the Jackal“, *Culture unbound: journal of current cultural research*, 3/2013, стр. 451-478.

пример деловања већег броја мотива приликом извршења терористичких напада, може послужити пример тзв. шехида, бораца „мученика“, страдалих у борби за ислам против неверника, о којима ће бити више речи у делу који се тиче обичаја и схватања терориста. Њима се, након одређених видова испирања мозга, односно „индоктринације и менталне манипулације“ и усађивања мржње према непријатељу, а најчешће према „неверницима“ гарантује место у рају, тј. ценету, друштвени углед и почести њиховим породицама, али и огромне количине новца.⁴⁶⁹

⁴⁶⁹ Више о томе: Д. Петровић (2018) *op. cit.*, стр. 74.

ПЕТО ПОГЛАВЉЕ – ФЕНОМЕНОЛОГИЈА ТЕРОРИЗМА

1. ОПШТА РАЗМАТРАЊА О ФЕНОМЕНОЛОГИЈИ ТЕРОРИЗМА

Иако криминална феноменологија представља „област криминологије која изучава појавне облике, структуру, класификацију и динамику криминалитета“, њено изучавање има велики значај и за криминалистику, будући да захваљујући њеном познавању могуће је направити најделотворнију стратегију спречавања и откривања кривичних дела.⁴⁷⁰ Феменолошка питања која завређују посебну пажњу кроз призму криминалистичке методике, а која су од значаја и када је у питању кривично дело тероризам су „стручна знања, вештине, навике, обичаји, схватања, начин живота, психологија и типологија учинилаца“⁴⁷¹.

Постоји широк спектар фактора који утичу на стварање и развој тероризма у одређеној средини, с тим што друштва у транзицији представљају једно од најпогоднијих тла за такав процес, имајући у виду да „брза урбанизација, растуће неједнакости, присуство странаца, ерозија традиционалних друштвених норми и брзи раст нових институција (попут школа и урбаног запошљавања) стварају за терористичке организације идеалне терене за регрутовање.“⁴⁷²

Осим поменутих друштвених околности на државном, па и глобалном нивоу, оно што може бити од посебног значаја за стварање позитивне климе за јачање утицаја терористичких организација, јесу њихове паралелне активности у односу на државу, у развоју одређених институција. Примера ради, у Јордану су припадници Муслиманског братства⁴⁷³, које се налази на попису терористичких организација више држава, пропагирали политику развоја друштвене и културне инфраструктуре исламске републике, што је резултирало тиме да је у овој држави до раних деведесетих година прошлог века, радила велика болница, двадесет клиника, четрдесет исламских школа.⁴⁷⁴ Разне исламистичке организације попут ове, пружале су социјалне услуге, које се према одређеним наводима могу упоредити са оним у Сједињеним Америчким Државама с почетка двадесетог века.⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ Ж. Алексић, М. Шкулић, М. Жарковић, *Лексикон криминалистике*, ауторско издање, Београд, 2004, стр. 166.

⁴⁷¹ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 1.

⁴⁷² К. К. Robison, Е. М. Crenshaw, Ј. С. Jenkins *op. cit.*, стр. 2011.

⁴⁷³ Више о томе: З. Грбић, „Муслиманска браћа: нова терористичка претња“, *CIVITAS*, 2/2017, стр. 107-126.

⁴⁷⁴ Више о томе: S. P. Huntington (1996) *op. cit.*, стр. 112.

⁴⁷⁵ *Ibidem*

2. ФЕНОМЕНОЛОШКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ ТЕРОРИЗМА

2.1. Стручна знања терориста

Стручна знања ових учинилаца се неоправдано неретко у теорији стављају у други план, односно остају у сенци неких других питања, поготово када говоримо о, данас најдоминантнијем верски фондираном тероризму. Супротно неким предрасудама, језгро разних исламистичких организација, које су представљале расадник тероризма, састојало се претежно од студената и интелектуалаца. Такође, школе и универзитети, неретко су инкубатори за индоктринацију, представљајући младима идеологије које промовишу радикалне промене и социјални активизам.⁴⁷⁶ У већини земаља фундаменталисти освајају контролу над студентским удружењима и сличним организацијама, што је представљало прву фазу у процесу политичке исламизације, са политичким пробојем седамдесетих година, најпре на универзитетима у Египту, Пакистану и Авганистану, што се касније преселило и у друге муслиманске земље.⁴⁷⁷

Једном студијом која је за предмет имала истраживање милитантних вођа египатских исламиста, установљено је постојање неколико њихових карактеристика, које су типичне и за исламисте у другим државама. Реч је о младим људима, углавном двадесетих и тридесетих година. Осамдесет процената чинили су студенти или факултетски образовани. Скоро педесет процената је дошло са елитних факултета или са интелектуално најразвијених области, попут медицине и инжењеринга. Преко седамдесет посто припадали су нижој средњој класи и били су прва генерација у њиховој породици која је стекла високо образовање.⁴⁷⁸ Док су студенти и интелектуалци формирали милитантне кадрове и ударне трупе Исламистичких покрета, припадници градског становништва средње класе, чинили су већину активног чланства, међу којима је највише било трговаца, власника малих предузећа и пијачних продаваца. Осим што су одиграли кључну улогу у Иранској револуцији, пружили су значајну подршку фундаменталистичким покретима у Алжиру, Турској и Индонезији.⁴⁷⁹

Анализирајући образованост и стручност исламистичких активиста, Булиет је утврдио да међу њима предњаче, „лекари, адвокати, инжењери, научници, наставници, државни службеници“⁴⁸⁰. До сличних резултата дошао је Пеип, који

⁴⁷⁶ K. K. Robison, E. M. Crenshaw, J. C. Jenkins *op. cit.*, стр. 2011.

⁴⁷⁷ S. P. Huntington (1996) *op. cit.*, стр. 113.

⁴⁷⁸ *Ibidem*

⁴⁷⁹ *Ibidem*

⁴⁸⁰ Више о томе: R. W. Bulliet, „The Future of the Islamic Movement“, *Foreign Affairs*, 5/1993, стр. 38-44.

истиче да свега 10 процената арапских терориста нема никакво или има основно образовање, док 54 процената има неки од виших образовних степена, претежно запослени припадници „радничке или средње класе“, попут „техничара, механичара, конобара, полицајаца, возача хитне помоћи, чувара и учитеља“⁴⁸¹. Када је реч о лидерима појединих терористичких организација, међу најобразованије спада један од лидера Ал Каиде Алман ал Завахири, лекар, тачније хирург, који је према одрђеним наводима, лично лечио његовог претходника на челу поменуте организације, Осаму Бин Ладена, иначе грађевинског инжењера⁴⁸², у авганистанским пећинама током сукоба са совјетским трупима.

Од стручних знања, треба разликовати знања до којих појединац није дошао захваљујући својој струци. Дакле, није неопходно доћи до знања посредством формалног образовања, с обзиром да је могуће процес учења и стицања истих спровести и неформалним путем.

Примера ради, терористи Ал Каиде који су припремали убиство Ахмада-шаха Масуда, авганистанског политичара и министра одбране, анализирајући његове особине, дошли су до закључка да воли медијску пажњу. Такође, било им је познато да се Масуд школовао у Француској. Из тих разлога за спровођење те акције, одредили су двојицу својих припадника који су поседовали знање француског и италијанског језика, са задатком да се представе као новинари европске телевизије, како би му се приближили. У циљу несметаног уласка у просторију, експлозив чија је количина била довољна да убије све присутне, сакрили су унутар камере. До атентата, односно активирања импровизованог експлозивног уређаја, дошло је након што су га „новинари“ замолили да направе неколико његових фотографија.⁴⁸³

2.2. Вештине терориста

Теорија пружа многе одговоре на питање шта представља вештина. Поједини овом питању приступају користећи се тзв. методом набрајања, који се једноставно своди на набрајање одређених критеријума или особина. Насупрот њима, налазе се они који настоје да дефинишу наведени појам. На пример, Пејлард полази од тога да су вештине „међу моторним активностима посебне категорије фино координисаних вољних покрета, који ангажују посебне делове мускулатуре приликом извођења различитих техничких аката чија је општа карактеристика њихово изванредно прилагођавање, економија њиховог извођења

⁴⁸¹ R. Pape (2006) *op. cit.*, стр. 35.

⁴⁸² К. Стевановић, „Веза између нивоа образовања и тероризма“, *Политичка ревија*, 3/2020, стр. 34.

⁴⁸³ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 35.

и тачност њиховог постигнућа”⁴⁸⁴. И поред бројних и неспорних важних елемената које поменуто гледиште садржи, чини се да изоставља, можда и најзначајнији елемент, тј. процес учења. Из тог разлога, чини се да је прихватљивије становиште које је дао Кнап, који вештине дефинише као „научене способности које омогућавају да се са максималном извесношћу унапред одреди исход, често са минимумом времена или енергије или обоје”⁴⁸⁵.

Реч је о појму који је у великој мери повезан са појмом „знање”, са којим се, између осталог понекада погрешно поистовећује. За разлику од знања које се своди на теоријско разумевање, вештине представљају одређене способности, за чији развој је често потребно постојање обуке или искуства. Другим речима, оне се могу усавршити искључиво путем инструменталног учења, познатијег као учење путем покушаја и погрешки.

Бројни примери из праксе, говоре у прилог постојања широког спектра вештина терориста. У неким случајевима, појединци већ поседују одређене вештине, које их, између осталог „препоручују” за припадност организацијама оваквог типа, те се предузимају интензивни кораци у правцу врбовања истих, док у другим случајевима поменуте вештине терористи стичу услед обуке. Она се може спровести унутар саме организације, када је реч о интерној обуци или од стране лица или организација које не припадају датој терористичкој организацији, када је у питању екстерна обука. Потоњи облик стицања вештина, можемо даље поделити на релативно-екстерну обуку и апсолутно-екстерну обуку.

Интерна обука се спроводи најчешће у оквиру терористичких кампова. Неки од најпознатијих кампова у којима су одређене вештине стицали припадници Ал Каиде су судански и авганистански у којима је вршена обука употребе експлозивним направама, ватреним оружјем, токсина и отрова, као и савладавање разних оперативних вештина.⁴⁸⁶

Релативно-екстерна обука се спроводи од стране субјеката који не припадају терористичкој организацији чији се припадник или припадници обучавају, али који су сами по себи део структура других терористичких или екстремистичких организација са којима односна организација сарађује. Свакако да је, у зависности од степена сарадње или идеолошке и циљне блискости и других критеријума, могуће направити додатне потподеле релативно-екстерне обуке. Осим, обуке коју је припадницима ОВК пружала Ал Каида у својим камповима на територији Албаније, о чему је било речи делу који се односио на етносепаратистички тероризам, као један од бројних примера релативно-екстерне

⁴⁸⁴ А. Милојевић, „Моторичко учење”, *Теме*, 3/2002, стр. 362.

⁴⁸⁵ *Ibidem*

⁴⁸⁶ М. Бајагић *op. cit.*, стр. 811-812.

обуке може послужити случај турских радикалних левичара, почевши од 1970. године, када је велики број левичарских милитаната из Турске, отишао у кампове Палестинске ослободилачке организације у Сирији и Јордану, где су пролазили обуку за прављење бомби и руковање малокалибарским оружјем⁴⁸⁷, без обзира на међусобно различите циљеве.

Апсолутно-екстерна обука се предузима од стране лица која, поред тога што не припадају датој терористичкој организацији, нису примарно ни на који начин повезани са тероризмом. Примера ради, осим у циљу реализовања одређених пројеката који су од значаја за успешно извршење планиране мисије, терористи могу ангажовати хакере ради стицања или усавршавања специјалних информатичких вештина.⁴⁸⁸

Поред наведене класификације, направљене на основу тога да ли се обука врши унутар терористичке организације или изван ње, могуће је направити и неке друге. Примера ради, на основу квантитативног критеријума, тј. на основу броја вештина које терористи поседују, могуће је разликовати оне који поседују једну вештину и оне који поседују две или више вештина. Иако је у интересу руководства терористичких организација да у свом саставу имају што способније људство, инсистирање на поседовању већег броја вештина може изазвати одређене проблеме, односно произвести контраефекат. У тим случајевима, квалитет често може испаштати због квантитета, што може у крајњој линији довести у питање и коначан исход појединих акција. С тим проблемом, обично се суочавају мање терористичке групе, чији су припадници неискусни и нестрпљиви, а који у намери да што више скрену пажњу на себе и своје способности, некада посежу за акцијама чије успешно реализовање захтева одређен ступањ вештина, а који њихови чланови у неким ситуацијама немају. С друге стране, оне искусније у стању су да направе баланс између објективних могућности и циљева, те се стога одлучују за начин извршења који подразумева вештине које њихови чланови поседују. Наведено свакако не значи да не треба радити на проширивању и додатном усавршавању постојећих вештина, али такав подухват је првенствено могуће остварити у озбиљнијим и већим терористичким организацијама у којима неретко постоје и посебни кампови за ту сврху, када говоримо о интерној обуци. Мање терористичке организације и групе у којима је интерна обука теже изводљива се зарад тога, могу евентуално ослонити на релативно интерну и екстерну обуку.

Поседовање разних вештина међу људством, не значи превише без праве координације. Другим речима, да би се постигли максимални резултати,

⁴⁸⁷ Више о томе: С. Çandar, „A Turk in the Palestinian resistance", *Journal of Palestine Studies*, 1/2000, стр. 68-82.

⁴⁸⁸ D. K. Mitnick, L. W. Simon *op. cit.*, стр. 41.

потребно је добро познавати могућности сваког појединца и што је веома битно, постигнут успех у акцијама које подразумевају једну врсту вештина, у најмању руку не може гарантовати такав резултат од стране истог појединца, када је реч о задацима који подразумевају друге квалитете. Према речима једног од чланова Ал-Каиде, постојао је захтев са врха ове организације, тачније од стране једног од кључних људи Осаме бин Ладена, Абу Зубајдаха, да се на одређеним задацима ангажује извесни „брат“. Међутим, након што се распитао у вези са поузданошћу истог, Абу Зубадијих је обавештен да појединац који му је привукао пажњу, поседује све вештине потребне када су у питању финансијске операције, али да није поуздан и да не поседује вештине да буде емир над малом групом, с обзиром да је у Авганистану у критичним ситуацијама показао слабе живце и одсуство смирености и хладокрвности, када је било потребно у кратком временском периоду донети брзе одлуке.⁴⁸⁹

Код бројчаних и добро организованих терористичких организација, устаљени и добро препознатљив *modus operandi*, неретко може одређивати у ком правцу ће ићи стицање и развој одређених вештина, поготово када је реч о новим члановима. Супротно томе, код мањих и лошије организованих терористичких група, а поготово код индивидуалних терориста, њихове вештине у великој мери одређују *modus operandi*, како би напад био успешно реализован.

Међутим, иако је веза између начина извршења и вештина веома изражена, погрешно би било вештине ових учинилаца доводити искључиво у везу са начином извршења. Другим речима, њима треба у овом контексту приступити доста екстензивније, с обзиром да терористи могу поседовати већи број вештина, при чему се неке од њих не могу довести у директну, непосредну везу с начином извршења самог терористичког напада. Примера ради, у случају Мек Кан и други против Уједињеног Краљевства, родитељи троје чланова ИРА-е, убијених на Гибралтару од стране припадника јединице „*Special Air Service*“, иначе регименте британске Армије, поднели су представку, тврдивши да се ради о повреди члана 2 Конвенције, тј. повреди права на живот. Влада је, износећи своје аргументе, навела да су „поступци војника били апсолутно неопходни у одбрани лица од незаконитог насиља у оквиру значења члана 2 став 2(а) Конвенције“, да су морали донети одлуку у делићу секунде, која је могла имати последице по велики број живота, као и да су веровали да покрети осумњичених, у тренутку када су их пресрели, одају утисак да активирају бомбу, те да нису имали другог избора него да отворе ватру.⁴⁹⁰ Осим потенцирања технолошких вештина припадника ове терористичке организације⁴⁹¹, додали су и да је „искуство показало да је ИРА била

⁴⁸⁹ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 15-16.

⁴⁹⁰ *McCann and others v. The United Kingdom*, ECHR, App. no. 18984/91, 27 September 1995, para 187.

⁴⁹¹ *Ibid.*, para 208.

изузетно немилосрдна, али и вешта у техникама избегавања праћења и да су учинили све да сакрију своје намере од власти“⁴⁹².

2.3. Навике терориста

Не постоји универзално прихваћена дефиниција навике. Међутим, један од начина на који је то учињено, полази од тога да је навика „рутина или понашање које се обавља редовно и, у многим случајевима, аутоматски.“⁴⁹³ Без обзира што су многа истраживања показала да су навике старе колико и човечанство, прва значајнија интересовања за овај појам односе се на почетак деветнаестог века, за шта је најзаслужнији француски анатом, физиолог и патолог Мари Франсоа Ксавије Биша, творца „закона инверзног деловања навике“, за кога је навика била „један од фактора разграничења између органске и анималне сфере живота бића“.⁴⁹⁴ Навика је током претходних векова и деценија, била предмет изучавања, поред психологије, физиологије и неких других наука, попут социологије, економије итд. Међутим, иако овом питању није у тој мери посвећена пажња са криминалистичког аспекта, тј. у погледу сузбијања криминалитета, а поготово када је реч о сузбијању тероризма, оно може бити од великог значаја и на поменутом пољу.

Иако навике имају додирних тачака и могу се довести у везу са начином извршења кривичних дела, на овом месту биће речи о навикама схваћеним на рестриктивнији начин, тј. о животним навикама. На бази одређених примера, покушаћемо да покажемо двоструки карактер навика. Другим речима, чини се да оне у неким случајевима могу представљати слабост и рањивост, а у другим снагу и предност терориста.

2.3.1. Навике као слабост и рањивост терориста

Теоретичари криминалистике често понављају фразу да савршен злочин не постоји, која захваљујући технолошком развоју и многим наукама с којима је криминалистика повезана, све више добија на тачности. Међутим, колико год је тешко успешно спровести у дело планиран злочин, још теже је, а неретко и немогуће исконтролисати животне навике. У складу са тим, потребно је да надлежни органи на адекватан начин спроведу одређене оперативне радње,

⁴⁹² *Ibid.*, para 189.

⁴⁹³ Џ. Клир, *Атомске навике – једноставан доказан начин за изградњу добрих и прекидање лоших навика* (прев. Ј. Стојановић), Финеса, Београд, 2019, стр. 6.

⁴⁹⁴ М. Трајковски, „Закон инверзног деловања навике – психологија страсти и емоција“, *Theorija*, 4/2013, стр. 23.

попут праћења, присмотре и осталих, у супротном ће овај значајан „ресурс“ остати неискоришћен. Другим речима, многи свакодневни „ритуали“, попут ношења исте одеће, устаљеног кретања истим путем у исто време, коришћења истог превозног средства и других, могу уз адекватно детектовање представљати слабу тачку учинилаца и прилику за надлежне органе за хватање и поготово када је реч о терористима, њихово елиминисање.

Као један од најпознатијих и најсвежијих примера у којем су терористе навике коштале главе, можемо споменути случај који се догодио у 06.18 у недељу, 31. јула 2022. године, када је ликвидиран Алман ал Завахири⁴⁹⁵, вођа и по многим мозак организације Ал Каиде⁴⁹⁶, који је на то место дошао након убиства Осаме бин Ладена. Наиме, Завахири чија је „глава“ вредела 25 милиона долара, имао је навику да на балкону куће у Шерпуру често проводи време, а поготово након јутарње молитве, уживајући у погледу на излазак сунца над Кабулом. На тај начин је олакшао обавештајним службама Сједињених Америчких Држава, по свему судећи ЦИА да сачине тзв. „животни образац“, овог терористе, чему су допринела и претходна сазнања да је поменути лидер са породицом напустио планинска скровишта и да се преселио у главни град Авганистана. Захваљујући томе, покренут је „прилагођени ваздушни удар“, у оквиру којег су испале из дрона ракете „хелфајер“⁴⁹⁷, којима је убијен Завахири. Занимљиво је да је у склопу планирања напада, направљена и макета терористине куће.⁴⁹⁸

У другом случају, навика наручивања увек исте хране у ресторанима, коштала је живота терористу из Саудијске Арабије, који је волео специјално јело од меса са пиринчем. Захваљујући тој чињеници, као и томе да је у целом граду постојало само три, четири ресторана који су служили то јело, у њима су постављени тимови за надзор, којима се благовремено придружио убица дотичног терористе.⁴⁹⁹ О томе колико треба водити рачуна о, на први поглед баналној ствари попут хране, односно врстама хране која се једе, говори и чињеница да су припадници пакистанске обавештајне службе (ИСИ), имали обичај да у Пешевару гледају садржај смећа из кућа, за које је постојала сумња да у њима бораве Арапи, захваљујући чему су неке од њих успели да ухвате. Сличан метод користила је америчка ЦИА.⁵⁰⁰

⁴⁹⁵ Више о томе: The Open Meeting with Shaykh Ayman al-Zawahiri *op. cit.*, стр. 1-46.

⁴⁹⁶ Y. H. Aboul-Enein, „Ayman Al-Zawahiri: The Ideologue of Modern Islamic Militancy“, *Counterproliferation Paper*, 21/2004, стр. 1.

⁴⁹⁷ Назив ових ракета се може превести као „паклена ватра“.

⁴⁹⁸ E. Pilkington *op. cit.*

⁴⁹⁹ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 21.

⁵⁰⁰ *Ibid.*, стр. 22.

Међу значајнијим терористима који су страдали због рутинског понашања, треба споменути и убиство изведено коришћењем импровизоване експлозивне направе, ментора Осаме бин Ладена, Абдулаха Азама⁵⁰¹, који је страдао због навике да увек користи исти правац кретања.⁵⁰²

2.3.2. Квази-навике као „оружје“ и предност терориста

Рад на побољшању својих мана и првенствено лоших навика, не представља лак задатак. То се генерално може рећи и за учиниоце кривичних дела, па и за терористе, односно њихов труд у погледу отклањања лоших навика, па и оних које објективно не спадају у категорију лоших, али у одређеним околностима, могу представљати озбиљну опасност у погледу њиховог хватања или ликвидације, као што је то био случај са навиком убијеног Завахирија.

Међутим оно што на тактичком плану представља неку врсту посебног умећа, јесте трансформација навика као слабости и потенцијалног проблема у предност. Другим речима, прављењу лажне слике о себи, у великој мери могу допринети „квази-навике“, тј. обрасци понашања појединца или евентуално групе, који су вештачки створени, односно који не представљају израз личних жеља и потреба, већ додатно „оружје“ које доприноси неприметности и лакшој инфилтрацији у одређену средину. То углавном примењују тзв. спаваачи, који чекају тренутак активације, како би деловали за потребе терористичке организације, али и терористи који константно активно делују када су ангажовани на нешто дугорочнијим задацима.

Колико се овом питању посвећује пажња, говори чињеница да се у једном поглављу „Сигурносног и безбедносног водича за слободне стрелце Мухаџедине и мале хелије“, говори о избегавању рутине и навика и да изгледом и свакодневним понашањем треба да настоје да се уклопе у западњачки свет.⁵⁰³ Дакле, осим савета који се односе на избегавање рутине, попут мењања превозног средства, од таксија па до аутобуса и метроа, облачења одеће какву носе религиозни људи, посебан акценат је стављен на то да је потребно да поприме животне навике које имају становници средине у којој се налазе и да се ни по чему не издвајају у односу на њих и да се према истима увек опходе са потребном дозом љубазности, како би лакше прикупили потребне информације и отклонили

⁵⁰¹ Више о томе: G. Kepel, *Jihad: The Trail of Political Islam*, The Belknap Press Of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2002, стр. 144-147.

⁵⁰² A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 21.

⁵⁰³ *Ibid.*, стр. 21-22.

сумњу о стварним намерама.⁵⁰⁴ У поменутом Водичу, индивидуалним терористима, тзв. вуковима самотњацима, као и припадницима мањих ћелија су дате одређене инструкције, које се односе на стицање одређених навика.

Примера ради, велика већина људи носи сат на левој руци. Разлог за то је чињеница да је већини људи, као деснорукима то „подређена“, тј. „слабија“ рука. Временом је ношење сата на левој руци постало неписано правило, којег су се придржавали и леворуки. Међутим, према одређеним наводима у исламу се сматра да ношење сата на десној руци, представља знак да је у питању религиозна особа, па се из тог разлога препоручује терористима да стекну навику ношења часовника на левој руци.⁵⁰⁵

Колико се стицању навика посвећује пажња у безбедносном погледу, показује чињеница да се зарад неприметности и лакшег уклапања у нову, непријатељску средину, саветује чак и понашање које је експлицитно забрањено мушкарцима исламске вероисповести. На пример, премда ислам мушкарцима забрањује ношење златног прстења, терористима се саветује или неношење никаквог прстења или да оно баш буде од злата, јер сребрни прстен на руци, може сугерисати да се ради о муслиману.⁵⁰⁶ Такође, с обзиром да муслимани користе безалкохолне парфеме, који су на бази уља, како не би привукли пажњу, препоручује им се стекну навику коришћења алкохолних парфема. На крају, као можда најупечатљивији пример испољавања флексибилности у поступању у односу на верска учења, а све зарад испуњења коначног циља, треба навести и да се сматра оправданим ношење огрлица са крстом, посебно уколико поседују фалсификовани пасош са немуслиманским именом и презименом, што се иначе такође саветује.⁵⁰⁷

У којој мери немогућност стицања одређених навика може представљати озбиљан проблем, показује случај терористе који је замало био разоткривен због зеленог чаја. Наиме, приликом боравка у Авганистану у оквиру специјалног задатка, иако је био прерушен у Кашмирца, дотични је привукао пажњу једног од присутних јер није могао да пије зелени чај, те је исти посумњао да је у питању Арапин. У намери да измами реакцију и поглед маскираног терористе, младић је захваљујући познавању језика на којем је говорио терориста⁵⁰⁸, изговорио

⁵⁰⁴ Љ. Вујић, „Како постати успешан терориста на западу“, *Политика – рубрика „Свет“*, 16. 1. 2016., <https://www.politika.rs/scc/clanak/347211/Kako-postati-uspesan-terorista-na-Zapadu>, *asp*, 17. август 2022.

⁵⁰⁵ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 39.

⁵⁰⁶ *Ibidem*

⁵⁰⁷ *Ibidem*

⁵⁰⁸ Познавање језика на којем говоре терористи може бити од великог значаја на разним нивоима, а поготово „на нивоу оперативних структура“, првенствено ради инфилтрирања у њихове групе и сл. – Више о томе: М. Јорданов Тодоровић, „Утицај познавања страних језика на ефикасност деловања безбедносно-обавештајних служби у сузбијању тероризма и организованог криминала“,

неколико реченица на арапском. Поред тога што није насео на провокацију, терориста је, како би отклонио сумњу, започео комуникацију на кашмирском језику са такође присутним чланом његове терористичке организације.⁵⁰⁹

2.4. Обичаји и схватања терориста

Иако је свакако могуће извести већи број класификација схватања терориста, у зависности од одређених критеријума поделе, чини се да је једну од њих могуће извести и у зависности од ширине круга терориста на коју се односи. У складу са тим, треба разликовати: 1) схватања која су заједничка за све терористе; 2) схватања која су специфична за одређену врсту тероризма и 3) схватања која су специфична за одређену терористичку организацију.

Када је реч о схватањима која су карактеристична за све терористе, једно се посебно издваја, а то је постојање искривљене слике о себи у односу на то како су приказани и доживљавани у широј јавности. Они неретко „сагледавају себе као жртве западног империјализма и колонијализма“.⁵¹⁰ Другим речима, они, као и њихове присталице и симпатизери, себе не доживљавају као терористе, већ као борце за одређене циљеве, идеале и слично, а у складу са максимумом да је „један човек за неког терориста, а за друге борац за слободу човека“⁵¹¹. Примера ради, у току борбе Мозамбика за ослобођење са португалским колонистима, став колонизатора је био да су припадници ослободилачког фронта Мозамбика терористичка организација, за разлику од њихових чланова, за које је он представљао ослободилачки покрет, који је настао 1962. године са циљем стицања независности Мозамбика.⁵¹² Осим тога, на бази овог примера, али и многих других, може се уочити потреба терористичких организација и група да се опредељују за називе који у себи садрже појмове „ослободилачки“, „патриотски“, „национални“, итд., путем којих желе указати да се ради о „праведним, слободољубивим, мученим, угњетаваним, обесправљеним групама које се боре за своја права“⁵¹³.

текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 3 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015, стр. 437-446.

⁵⁰⁹ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 22.

⁵¹⁰ Ј. Ђирић, „Терористи – они и ми“, *Политика националне безбедности*, 1/2016, стр. 13.

⁵¹¹ Д. Спасић, Г. Вучковић, „Жене као терористи - Нови родни идентитет тероризма“, текст у зборнику *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2011, стр. 268.

⁵¹² *Ibidem*

⁵¹³ С. Мијалковић, Б. Бановић, „Обавештајно-безбедносно деловање терористичких група и организација“, текст у зборнику *Тероризам као глобална претња* (ур. Ж. Бјелајац, М. Зиројевић

Нажалост сврставање једне организације у групу терористичких је неретко гео(политичко) питање, с обзиром да, у зависности од наведених интереса, једна организација може добити или изгубити „статус“ терористичке у очима великих светских сила, иако ништа није променила на пољима деловања, структуре, идеологије и циљева.

Схватање које такође можемо сврстати у прву категорију, јесте тзв. „црно-бели“ поглед на свет.⁵¹⁴ При томе, оно је уско повезано са претходним, с обзиром да је оваква искључивост праћена погрешном сликом о себи, с тим што у овом случају имамо, шаховским жаргоном речено и „квалитет више“ у виду друге, непријатељске стране, схваћене као „црни“, погрешан и лош део света. Резоновање по систему „ми или они“⁵¹⁵, односно искључивост која долази до изражаја у бројним случајевима је у великој мери у корелацији са мржњом, као основним мотивом ових учинилаца. Искључивост њиховог вредносног система, представља одређену врсту стуба, који осим што подупире, додатно појачава осећање мржње и у садејству с њом од терориста прави, фигуративно али и буквално говорећи, „темпирану бомбу“. Такви погледи су у највећој мери присутни код верски фунираног тероризма, првенствено код исламистичких терористичких организација, које своје деловање базирају углавном на погрешном, радикалном тумачењу Курана и осталих исламских учења, представљајући при томе себе као жртве и мученике. Такво поступање некада може представљати одређену дозу индиректног притиска, којем могу подлегнути и надлежни органи. Примера ради, Сједињене Америчке Државе су тражиле смртну казну за чланове Ал Каиде, Калфан Кхамис Мухамеда и Ал Овхалија, који су непосредно били умешани у бомбашке нападе, међутим под изговором како од дотичних не би стварали мученике, порота их није осудила.⁵¹⁶

Међутим, искључивост и „црно-бели“ поглед који постоји у вредносном и идеолошком погледу, није пресликана на неке друге аспекте. Не само да не постоји анимозитет, већ напротив у неком сферама непријатељ је на индиректан начин представљен чак као узор, чије обрасце понашања треба следити, чиме поједини терористи показују одређен степен прагматичности која у овом случају одолева, идеолошкој заслепљености, али и принцип опонашања неких метода непријатеља. Примера ради, приликом пружања савета својој браћи како да не изложе опасности личну безбедност, у „Сигурносном и безбедносном водичу за

Фатић), Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад, Центар за безбедносне студије Београд, Нови Сад, 2012, стр. 78.

⁵¹⁴ И. Пауновић, „Црно бели свет“, *Психолошко саветовалиште*, 14.12.2016., <http://psiholosko-savetovaliste.blogspot.com/2016/12/crno-belo-misljenje.html>, asp, 7. новембар 2021.

⁵¹⁵ М. Шкулић, „Посебне доказне радње у функцији сузбијања тероризма и основни правни аспекти противтерористичког деловања војних снага“, *Војно дело*, 6/2016, стр. 290.

⁵¹⁶ М. Бајагић *op. cit.*, стр. 808.

слободне стрелце Мухаџедине и мале Ћелије“, се полази од, како истичу, златног правила ЦИА-е, које се притом дословно цитира речима да је „агент одговоран за обезбеђивање своје безбедности“⁵¹⁷. Такође, методе за прикупљање података путем инфилтрирања у медицинске, хуманитарне, невладине и друге организације које су спроводили агенти ЦИА-е, представљени су као модел који треба следити, а ништа мањи значај се не придаје ни некадашњем КГБ-у, при чему се наводи пример агента који је у циљу евентуалне потребе за доказивањем да је пре доласка у Француску, дуго живео у Италији, припремио лажне, старе биоскопске карте и друге документе, кривотворене од стране самог КГБ-а.⁵¹⁸

Када је у питању друга група, односно схватања која су специфична за одређену врсту тероризма, у погледу њих велику улогу имају одређене тачке раздвајања, попут учења, циљева, идеологије итд., који су уско везани за схватања ових учинилаца, која неретко могу бити у потпуној супротности, у зависности од тога о којој врсти тероризма је реч. Примера ради, за разлику од појединих радикалних феминистичких организација, код исламистичких влада снажан утицај религије из које, између осталог произилази и крајње патријархални однос, који се одражава и на одређена схватања. На њих у највећој мери утиче и сам Куран, који осим што жену ставља у подређен положај, недвосмислено оправдава и физичко насиље, као средство постизања њене покорности. Другим речима, у Курану у сури 24. се наводи: „Мушкарци воде бригу о женама зато што је Алах дао предност једнима над другима и зато што они троше иметке своје. Због тога су честите жене послушне и за време мужевљева одсуства воде бригу о ономе о чему требају бригу водити, јер и Алах њих штити. А оне чијих се непослушности прибојавате, ви посаветујте, а онда се од њих у постељи раставите, па их и ударите; а кад вам постану послушне, онда им зулум не чините! – Алах је, заиста, узвишен и велик!“ (ајет 34.)⁵¹⁹

Осим тога, у складу са политиком стриктне полне сегрегације, које су се одређене терористичке организације (попут Исламске државе) придржавале, сваку жену је константно пратио тзв. махрам, односно „мушки заштитник“.⁵²⁰ Наведено правило се није односило на жене које су биле у саставу бригада хисбах, тј. неке врсте верске полиције, а које су, осим наведене, уживале и друге привилегије попут коришћења оружја, могућности да возе и зарађују плату. Међутим, без

⁵¹⁷ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 52.

⁵¹⁸ *Ibid.*, стр. 53.

⁵¹⁹ Кур’ан – с пријеводом Бесима Коркута *op. cit.*

⁵²⁰ G. Vale, „Women in Islamic State: From Caliphate to Camps“, *The International Centre for Counter-Terrorism*, 10/2019, стр. 4.

обзира на повлашћенији положај у односу на друге жене, ове бригаде су функционисале под претежно мушким лидерством.⁵²¹

Један од разлога зашто се, генерално гледано, питање обичаја учинилаца разматра уз схватања учинилаца, јесте њихова уска повезаност. Неретко у пракси схватања проистичу из одређених обичаја, с тим што је могућа и обрнута ситуација. Оваква корелација, посебно долази до изражаја када су у питању схватања и обичаји терориста.

Имајући у виду претходно поменут начин на који терористи себе виде, као жртве колонијализма и империјализма, борце за слободу, не чуде специфични обичаји који се односе на начин сахрањивања појединих терориста, попут вехабија. Примера ради, вођа вехабија у Србији, ухапшених на Нинаји где су основани и увежбавани, Исмаил Прентић убијен је у противтерористичкој акцији припадника министарства унутрашњих послова Србије, што је доведено у питање од стране одређених политичких чиниоца, блиских овим терористима, уз наводе како иза свега стоје службе безбедности Републике Србије.⁵²² Дате тврдње су демантоване начином на који је обављена Прентићева сахрана. Он је сахрањен на начин како се поступа са ратницима страдалим у „борби за ислам“, односно тзв. шехидима⁵²³, имајући у виду да је његово тело било увијено у платно црне боје, за разлику од уобичајне сахране муслимана, чија се тела увијају у зелена платна, као и чињеницу да му се није „клањала ценаза“.⁵²⁴ Иначе шехиди су мученици страдали у борби против неверника, које према предању у рају чекају огромне повластице и највише место поред Божијег трона.⁵²⁵ Колики значај се придаје шехидима, између осталог говори и чињеница да су ирански, тзв. дренови самоубице, тј. дренови камиказе који су коришћени у руско-украјинском рату током 2022. године, названи по овим ратницима. Тачније у питању су дренови „Шехид 136“.⁵²⁶

⁵²¹ *Ibidem*

⁵²² Више о томе: Б. Рмандић, „Вегабизам и његов продор на Балкан“, *Војно дело*, 3/2017, стр. 399.

⁵²³ Шехиди су по правилу незапослени, неожењени, верујући мушкарци, средњег образовања, узраста од 18 до 27 година. – Више о томе: Д. Петровић (2018) *op. cit.*, стр. 74.

⁵²⁴ *Ibidem*

⁵²⁵ О. Зиројевић, „Шехиди – исламски мученици“, *Пешчаник*, 2019., <https://pescanik.net/sehidi-islamski-mucenici/>, *asp*, 26. јун 2022.

⁵²⁶ Ови дренови су карактеристични првенствено по домету од око 2500 километара, малим димензијама, с обзиром на распон крила од свега два метра, као и по томе што могу понети бојеве главе тешке између пет и тридесет килограма. Најчешће лети на малим висинама и ретко се може уочити на радару, међутим када до тога дође, постаје лака мета с обзиром на малу брзину којом се креће. Осим тога, као ману треба истаћи велику зависност од сателитске навигације, што у случају блокаде исте, може довести до тога да овај дрон изгуби свој правац и пут. – Више о томе: Т. Kadam, „Deadly Drones”: Israeli Expert Explains What Makes Iranian Shahed-136 UAVs So Successful Against

Осим претходно поменутих религијских обичаја, уколико под обичајима сматрамо правило понашања настало услед дуготрајног понављања у одређеном друштву, у том случају под истим у нешто екстензивнијем смислу, можемо сматрати и специфичне облике деловања терориста који су се усталили, односно постали део праксе. У складу са тим као пример таквог поступања, треба поменути силовања старица која су вршили шиптарски терористи на територији Косова и Метохије, ради утњетавања и протеривања Срба.⁵²⁷ Овакви случајеви су још једни у низу оних који потврђују поменуту тврдњу да је мржња један од основних, ако не и основни покретач терористичког деловања, која при томе неретко надилази постављене циљеве и идеолошка питања.

2.5. Начин живота терориста

Начин живота терориста, често је условљен одређеним карактеристикама истих, које неретко могу бити и критеријуми поделе терористичких организација, попут циљева, метода, итд. Као добар пример, може послужити, начин живота појединих представника верски фондираног тероризма. У прилог томе говори случај више терористичких организација, које следе учење тзв. „Хришћанског идентитета“, Веслија Свифта, које између осталог пропагира антисекуларизам, односно „скори колапс светских институција“, при чему апокалипсу схвата као расну битку, што погодује креирању тзв. „атмосфере стакленика“, где год се учење развија, при чему неки од њих живе на изолованим локацијама, било сами, било са својим истомишљеницима.⁵²⁸

Поједине терористичке групе, настоје да удаље своје припаднике од њихових породица. Иако на први поглед овде можемо препознати елементе секташког поступања, разлика је ипак значајна. Класичне секте неретко теже постепеном одвајању чланова од њихових породица, кроз мање или више суптилне начине, како би лакше манипулисали њима. У том случају „удаљавање“ треба схватити у најекстензивнијем могућем погледу, имајући у виду да оно подразумева не само физичко дистанцирање од породице, већ и прекидање односа на емотивном нивоу, што по правилу има још горе последице по жртву. Најчешће се у таквим околностима, секта преузима улогу породице, присвајајући тобоже монопол на дељење љубави и среће својим члановима.

Ако изузмемо тероризам секти, такво поступање се по правилу не среће код осталих терористичких организација, с обзиром да оне у неким ситуацијама

West-Backed Ukraine”, *The EurAsian Times*, 23.10.2022., <https://eurasianimes.com/deadly-drones-israeli-experts-explains-what-makes-iranian-shahed-136/>, asp, 10. новембар 2022.

⁵²⁷ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 289.

⁵²⁸ Више о томе: *Christian Identity op. cit.*

налажу само физичко удаљавање својих припадника од породица, а не и емотивно. Осим тога, за разлику од оних секти које предузимају терористичке акте, остале терористичке организације саветују свом људству дистанцирање од породице, не како би лакше њима манипулисали, већ ради њихове личне заштите, како се не би на тај начин излагали већем ризику да буду ухваћени, а самим тим и да подлегну притиску и издају своју организацију. С обзиром да се у тим ситуацијама, приликом саслушања могу суочити са снажним притисцима, који у неким ситуацијама прелазе оквири дозвољеног поступања, у виду „мучења, нечовечног или понижавајућег поступања“⁵²⁹ итд., тешко је очекивати од ових појединаца да не попусте под истим. Тог ризика су свесне и саме терористичке организације, међутим неке од њих и у тим околностима имају одређена очекивања од својих чланова. Примера ради, војно крило Хамаса, бригада ал-Касам, има „троевно правило“, које подразумева да уколико један од муџахедина падне у руке непријатеља, он мора бити стрпљив и издржати најмање три дана, након чека може рећи све што зна.⁵³⁰ Разлог за постављање ове границе је у томе што је, с обзиром да се, како наводе, информације о хватању доста брзо шире, три дана потребан временски период да бригада предузме све неопходне мере и промени локацију на којој се налази и тиме заштити своју безбедност.⁵³¹

2.6. Психологија терориста

Када је реч о психологији терориста, њу је могуће сагледати са два основна аспекта. Први, односно тзв. „унутрашњи аспект“, подразумева разматрање питања као што је утицај проблема током детињства или адолесценције попут трагања за идентитетом, траума и других фактора који доприносе томе да се појединац окерене тероризму. „Спољашњи аспект“ подразумева сагледавање односа терориста према другима. Он се даље може троструко посматрати, као однос према непријатељској страни, као однос према другим терористичким организацијама и као однос према друштву, тј. према грађанима за чије интересе се декларативно или истински боре. Ова два аспекта су по правилу, повезани с обзиром да први у великој мери може одредити други аспект.

Унутрашњи аспект је веома комплексан, с обзиром да постоји велики број начина испољавања његовог утицаја, међу којима многе није лако уочити, али ни довести у везу са деловањем појединца у оквиру једне терористичке организације или окретању истог индивидуалном тероризму. За већину тих случајева, битну

⁵²⁹ Г. П. Илић, „О незаконитим доказима у кривичном поступку“, текст у зборнику *Казнена реакција у Србији – V део* (ур. Ђ. Игњатовић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2015, стр. 80.

⁵³⁰ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 17-18.

⁵³¹ *Ibid.*, стр. 18.

улогу може имати детињство, било да говоримо о малолетним терористима, било да су по среди пунолетни. У оба случаја, трагање за идентитетом током најранијег животног доба, а нарочито уколико се оно настави и продуби током младости, може имати значајну улогу, поготово код психолошки несигурних појединаца, имајући у виду да се идентитет доводи у везу са појединим осећањима као што су „сигурност, поузданост, припадање и поверење“⁵³². Као начин попуњавања празнине која постоји у погледу неког или неких од наведених осећања, појединци могу пронаћи у припадништву терористичким организацијама, поготово када им се повери одређен задатак, што доводи до тога да се ова лица осећају значајним и корисним за организацију. Таквим појединцима је доста лакше манипулисати и усадити им одређена схватања, чиме се ризик од неуспелог подстрекавања⁵³³ на извршење одређеног напада или од добровољног одустанка до којег би дошло деловањем „унутрашњих мотива“⁵³⁴, своди на најмању могућу меру. Слична је ситуација у када су у питању терористи који су у детињству преживели одређене трауме, с обзиром да исте у неким случајевима могу произвести социопатске црте личности, које неретко представљају погодно тло за вршење убистава, поготово оних које подразумевају садистичко наношење бруталних повреда или хладнокрвну ликвидацију попут одсецања главе, што је често неизоставни део представе која се изводи и снима у сврху застрашивања. Иако је такво поступање карактеристично за исламистички фондиран тероризам, било би генерално погрешно утицај унутрашњег аспекта доводити у везу искључиво са њим. Наиме поједини његови начини манифестације попут трагања за идентитетом, могу бити присутни и код других врста терористичких организација. Поменути тероризам секти може бити један од најбољих примера, с обзиром да психолошки најрањивији појединци представљају њихов редован и најлакши плен.

Колики је утицај унутрашњег аспекта, показује случај Урлике Мајнхоф, једне од најпознатијих жена међу терористима и саоснивача левичарске терористичке организације, немачке Фракције црвене армије. Она је претрпела већи број трауматичних догађаја, који су „нарушили њено самопоштовање и довели до опсесивне потребе за припадношћу и одобравањем“⁵³⁵, што је између осталог, узроковало код ње стварање терористичког идентитета.

Као пример односа ових учинилаца према непријатељској страни, може послужити однос Турске и Ирака према курдским терористима. Турци су били

⁵³² И. Шијаковић, „Тероризам и проблем идентитета“, *Социологија*, 3/2002, стр. 242.

⁵³³ Више о томе: И. Ђокић, „О појму и правној природи неуспелог подстрекавања“, *Српска политичка мисао*, 3/2020, стр. 269-294.

⁵³⁴ И. Ђокић, „О добровољности одустанка од извршења кривичног дела“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1/2015, стр. 194.

⁵³⁵ М. Crenshaw (2000) *op. cit.*, стр. 408.

осамдесетих и деведесетих година „умерено брутални“ према Курдима, што је резултирало самоубилачким нападима припадника Радничке партије Курдистана (познатије под акронимом ПКК) на турску владу, док у истом периоду на свега неколико миља удаљеном Ираку, где је Садам Хусеин био доста бруталнији према Ирачким Курдима, нити ПКК нити било која терористичка група, није ни помислила да изврши самоубилачке терористичке нападе против Садамовог режима.⁵³⁶ Међутим, постоје и другачији примери, попут баскијске ЕТЕ. Она није практиковала насилне методе, до момента док Франко није пробао да угуши њено деловање.⁵³⁷ Дакле, не постоји јединствен рецепт када је начин борбе према овим учиниоцима у питању, с обзиром да крајње радикални однос према терористима у неким случајевима може дати жељени или задовољавајући резултат, док у другим може на психолошком плану имати контрапродуктивно дејство и још више „запалити пожар“. Из тог разлога, било би крајње неопрезно извлачити опште закључке у погледу тога како ће одређен приступ једне државе имати психолошке последице на деловање терориста. Напротив, потребно је у погледу сваке терористичке организације, извлачити конкретне закључке на психолошком плану, на бази емпиријског приступа, тј. анализом већег броја случајева који се тичу дате терористичке организације.

Што се тиче односа терориста према другим организацијама овог типа, премда постоје бројни примери који говоре о сарадњи између појединих терористичких организација, као што је, између осталог приказано приликом осврта на вештине терориста, где је било речи о обуци коју су пролазили турски левичарски милитанти у камповима Палестинске ослободилачке организације⁵³⁸, постоје и супротни примери. Један од њих односи се на фракцијске поделе и ривалство између левичарских група у Турској. Фракционизам у оквиру Револуционарне омладинске федерације Турске (ДЕВ-ГЕНЦ), довео је до настанка две организације, Турске народноослободилачке војске (ТХКО) и Турске народноослободилачке војске – фронт (ТХКО-Ц)⁵³⁹, које су накнадно и саме доживеле одређене поделе, при чему је сваки фракционистички сукоб за последицу имао све већи активизам и настојање сваке организације за медијски примат у односу на остале групе.⁵⁴⁰ На пример, одлука припадника ТХКО-Ц да

⁵³⁶ R. Pape (2006) *op. cit.*, стр. 29.

⁵³⁷ С. Давидов *op. cit.*, стр. 533.

⁵³⁸ На основу података италијанских безбедносних служби, највећи број јерменских терориста, уживао је заштиту Палестинске ослободилачке организације. – Више о томе: Н. Ж. Петровић, „Убиство турског амбасадора у Београду 1983. године и југословенско-турски односи“, *Историја 20. века*, 2/2017, стр. 130.

⁵³⁹ Више о томе: A. Sözen, „Terrorism and the Politics of Anti-Terrorism in Turkey“, *National Counter-terrorism Strategies: Legal, Institutional, and Public Policy Dimensions in the US, UK, France, Turkey and Russia* (eds. R. W. Ortung, A. S. Makarychev), IOS Press in cooperation with NATO Public Diplomacy Division, Amsterdam, 2006, стр. 138.

⁵⁴⁰ S. Sayari *op. cit.*, стр. 200.

киднапује израелског конзула у Истанбулу, који је убијен након што је држан и мучен у терористичкој сигурној кући скоро месец дана, настала је као резултат њихове забринутости да је ТХКО због својих акција почела добијати веће медијско присуство.⁵⁴¹ Ово су само неки од примера који говоре у прилог томе да ривалитет између терористичких организација, односи превагу над заједничким циљевима, што неретко не само што не доводи до сарадња, већ може изазвати одређене сукобе, а да су са друге стране, сарадњи склоне оне организације које се дијаметрално разликују у погледу идеологије и циљева, попут турских левичарских милитаната и Палестинске ослободилачке организације.

Чињеница да терористима по правилу није својствено вршење ситуационих кривичних дела, доста говори о психологији и начину размишљања ових учинилаца. Примера ради, резултати до којих се дошло у оквиру Чикашког пројекта, демантују поједина уверења да приликом извршења самоубилачких терористичких напада, нема никакве логике и доследности, имајући у виду између осталог и податак да се из године у годину, 50-60% напада за мету има главни град, док су остали напади равномерно распоређени по целој земљи.⁵⁴² На тај начин, настоје да пољуљају поверење грађана у институције сопствене државе, с обзиром да се поставља питање како ће влада заштитити остале градове и насеља уколико не може обезбедити сигурност у главним градовима. Неретко, паралелно са намером да доводе у питање ефикасно поступање институција државе, ови учиниоци настоје да себе и своје деловање представе у што позитивнијем светлу, у чему можемо уочити трећи сегмент спољашњег аспекта психологије терориста. У складу са тим, на основу одређених тврдњи, ови учиниоци, осим што настоје да нападима и масовношћу жртава, привуку пажњу јавности, желе и да „изазову самопоштовање, дивљење и углед у патријархалним, фундаментално окошталним верским заједницама“⁵⁴³.

Иако се појам фанатизам првенствено везује за верски фундиран тероризам, он је присутан и код других видова тероризма. Међутим, да бисмо направили одређену дистинкцију у погледу интензитета, неопходно је познавати психологију ових учинилаца, а што у великој мери може одредити начин борбе против ове пошаст. Наиме, верски фундиран, а првенствено исламистички тероризам, досеже фанатизам до крајњих граница, који по правилу не трпи никакве компромисе. Тешко је преговарати и борити се са терористом, који је „пронашао“ одређени верски идентитет, који генерално на скали идентитета по својој снази заузима убедљиво прво место.⁵⁴⁴ То су људи испраног мозга који су

⁵⁴¹ *Ibidem*

⁵⁴² R. Pape (2006) *op. cit.*, стр. 33.

⁵⁴³ Ж. Ђ. Бјелајац, М. Б. Јовановић *op. cit.*, стр. 125.

⁵⁴⁴ Д. Стевановић, Ј. Играчки, „Психосоцијалне карактеристике учиниоца кривичних дела са елементима насиља“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања*

спремни да зарад обећаног загробног живота и одређених задовољстава које их у загробном животу очекују, изврше самоубиство и да са собом поведу на десетине или стотине људи. У таквим ситуацијама, неретко је неопходан најрадикалнији одговор надлежних органа, па често и свесно жртвовање, недужних људи, попут талаца у авиону, како би се спречила већа катастрофа. Наравно, одсуство прагматичности и спремности на компромис представљају, правило које познаје изузетке у погледу ових учинилаца. Уосталом, не треба заборавити и велики број бораца који су се вођени, између осталог и финансијским разлозима прикључили овим организацијама. Међутим, они се, осим изузетно уколико не прођу поступак индоктринације и испирања мозга, углавном користе за фронталне борбе, а не за посебне, самоубилачке задатке.

Насупрот верски фундираним терористима, код осталих степен фанатизма није у тој мери изражен и обично се њихово деловање окончава по коначном испуњењу, претежно политичких циљева, ради којих су и оформљени или поприма други ненасилни облик уколико се у значајнијој мери изађе у сусрет одређеним тежњама које воде испуњењу коначног циља. Примера ради, ЕТА је од терористичке организације постала друштвени покрет, након што су власти у Шпанији, пружиле Баскијцима могућност одржавања културног наслеђа и укључила их у политички живот⁵⁴⁵, што не значи да су тиме окончане њихове националистичке претензије. О својеврсној пацификацији може се говорити и у случају некадашње левичарске терористичке организације, колумбијског ФАРК-а.⁵⁴⁶ Поменута организација, осим што је постала легална политичка странка и променила назив у Партија заједнице, одрекавши се поменуте скраћенице, потписала је и мировни споразум 2016. године, на основу којег им је без обзира на остварен резултат на изборима, загарантовано 5 од 166 мандата у Представничком дому, као и 5 од 102 мандата у Сенату.⁵⁴⁷ Међутим, испољени прагматизам није дао резултате, бар у политичком погледу, с обзиром да су на наредним изборима освојили мање од једног процента гласова.⁵⁴⁸

тероризму и другим кривичним дјелима насилничког карактера, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд, Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016, стр. 473.

⁵⁴⁵ С. Давидов *op. cit.*, стр. 534.

⁵⁴⁶ Колумбијски ФАРК, треба разликовати од албанског ФАРК-а, односно тзв. Оружаних снага Републике Косово, које су формиране од стране сепаратистички настројених некадашњих официра албанске националности бивше ЈНА, а које су касније ушле у састав ОВК. - Више о томе: Влада Републике Србије, *Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији*, Београд, 2003, стр. 11-12.

⁵⁴⁷ Најмирнији избори у новијој историји, DW, 12.3.2018., <https://www.dw.com/sr/najmirniji-izbori-u-novijoj-istoriji/a-42937827>, asp, 4. август 2022.

⁵⁴⁸ *Ibidem*

Осим што помаже у упознавању терориста из једног посебног угла, не треба изгубити из вида да познавање психологије ових учинилаца може представљати веома ефикасно оружје у борби против њих. Примера ради у талачким ситуацијама, приликом вршења преговора, неопходно је са психолошког аспекта прићи им на најадекватнији начин, с обзиром да једна погрешна реч може довести до фаталног исхода. Такође, познавање слабости на менталном плану, попут разних страхова, може бити од великог значаја на превентивном плану, односно у погледу раног откривања намере терориста. На пример, терористи самоубице, иако нису уплашени за свој живот, и те како страхују да не буду откривени. Из тог разлога, вођени искуством Бен Гуриона, једног од најобезбеђенијих аеродрома на свету, многи амерички аеродроми су уврстили у свој безбедносни систем „метод анализе израза лица и понашања“⁵⁴⁹, о чему ће бити више речи у делу који се односи на улогу „људског фактора“ у савременим условима борбе против тероризма.

2.7. Специфичности индивидуалног тероризма у односу на терористичке организације

Иако су последњих година приметне нешто учесталије индивидуалне терористичке активности⁵⁵⁰, неспорно је да оне јављају доста ређе у односу на терористичке акције терористичких организација, којима већина ових учинилаца припада.⁵⁵¹ У сваком случају, квантитативни критеријум, не сме представљати разлог посвећивања недовољне пажње овом озбиљном проблему, поготово уколико се у обзир узме велика забринутост коју су током последњих година показали поједини лидери неких од најпознатијих обавештајних служби у свету, попут бившег директора ЦИА-е, Леона Панете.⁵⁵²

О индивидуалном тероризму можемо говорити и у контексту, углавном лаичког прављења строге поларизације на индивидуални и тероризам терористичких организација, при чему се занемарују ћелије које по различитим критеријумима поседују одређен ниво, односно елементе „индивидуалности“. У складу са тим, а у циљу постизања што већег степена безбедности за своју браћу, у „Сигурносном и безбедносном водичу за слободне стрелце Мухаџедине и мале ћелије“, указано је на бројне предности деловања у оквиру мањих ћелија,

⁵⁴⁹ Више о томе: А. Петров, „Инжењеринг мера безбедности на Међународном аеродрому Бен Гурион“, *Serbian Journal of Engineering Management*, 2/2017, стр. 31.

⁵⁵⁰ У теорији се ови учиниоци између осталог називају и „вукови самотњаци“. – Више о томе: К. К. Robison, E. M. Crenshaw, J. C. Jenkins *op. cit.*, стр. 2014.

⁵⁵¹ А. Р. Schmid, *Defining Terrorism*, The International Centre for Counter-Terrorism, The Hague, 2023, стр. 14.

⁵⁵² М. Крстић (2018) *op. cit.*, стр. 114.

састављених од четворо до петоро људи, а не већих група.⁵⁵³ Примера ради, чланови ћелија би требало да се познају само међусобно, док познанства између припадника различитих ћелија или ћелије са терористичком групом, како не би били у могућности да у случају да падну у руке непријатеља, издају припаднике других ћелија и група.⁵⁵⁴ Осим тога, како не би дошли у исто искушење и од оснивача ћелија се очекује да себе заштите од такве опасности, тако што ће отићи на прву линију фронта или се пријавити за мученичке, самоубилачке операције и на тај начин тајну однети у гроб.⁵⁵⁵

Поред тога, у оквиру давања одговора на питање ко су актери *homegrown* тероризма, осим најчешће споменутих тзв. „вукова-самотњака“⁵⁵⁶, постоје групе, представници тзв. „самониклог тероризма“, за које је карактеристично да се „саморегрутују, самотренирају и саме себи одређују циљ напада“, при чему не садејствују и не ступају у контакт са другима⁵⁵⁷ или то чине у најмањој могућој мери, што се посебно може рећи за однос према „центрима моћи светске терористичке завере“, као што је чувена Ал Каида, или у новије време тзв. Исламска држава.⁵⁵⁸

Синтагма „вукови самотњаци“ се неретко употребљава за индивидуалне терористе у западним медијима и политичким круговима. Сам назив, тј. поређење са вуком у доброј мери осликава одређене карактеристике ових терориста, с обзиром да су и у арапском и у западном свету, вукови препознати као храбри и перфидни опортунисти, који користећи различита средства, предузимају оружане нападе „из идеолошких, социолошких, психолошких или чак патолошких разлога“, без било какве јасне везе са неком терористичком организацијом.⁵⁵⁹

⁵⁵³ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 12-13.

⁵⁵⁴ *Ibid.*, стр. 12.

⁵⁵⁵ *Ibid.*, стр. 13.

⁵⁵⁶ Више о томе: S. Perry, B. Hasisi, G. Perry, „Lone terrorists: A study of run-over attacks in Israel“, *European Journal of Criminology*, 1/2019, стр. 102-123.

⁵⁵⁷ Међу актере *homegrown* тероризма, осим њих могу се сврстати и групе које су настањене у другим државама, али су обавиле тренинге у државама на чијем простору се налазе упоришта Ал Каидиних међународних мрежа, са којима на тај начин одржавају повезаност. Такође, као актери поменутог тероризма могу се јавити и Ал Каидине „успаване ћелије“, које постоје у одређеној држави, како би биле у датом моменту активирани. – Више о томе: Д. Симеуновић, „Социјалне димензије *homegrown* („домаћег“) тероризма“, текст у зборнику *Друштвени аспекти организованог криминала* (ур. А. Фатић, Б. Бановић), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011, стр. 325.

⁵⁵⁸ *Ibid.*, стр. 324-325.

⁵⁵⁹ S. Hermazi, „Lone Wolves: The Identities of Non-Affiliated Terrorists“, *Fikra Forum - An initiative of the Washington Institute for Near East Policy*, 7.12.2016., <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/lone-wolves-identities-non-affiliated-terrorists>, *asp*, 4. септембар 2022.

Премда може доћи до преклапања, те ову класификацију треба схватити с одређеном дозом резерве, могуће је разликовати две врсте вукова самотњака. У првом случају у питању су они који су вођени психолошким факторима, тј. терористи који услед породичних, пословних и друштвених проблема и фрустрација, настоје да усмере своју негативну енергију и да се освете свом окружењу, да приватне проблеме учине видљивим, али и да, у одређеним случајевима, стекну личну славу.⁵⁶⁰ У другом случају, реч је о терористима који се у пракси учесталије срећу и који се сматрају опаснијим, за које је специфично да су мотивисани идеолошким или националистичким осећањима.⁵⁶¹

Најчешће је у питању индивидуална терористичка делатност предузета од стране бивших припадника терористичких организација, који се повремено могу активирати самостално и то након што је њихова организација суштински нестала, тј. уништена.⁵⁶² Такође, актери поменуте терористичке делатности, могу бити и они појединци који се „из одређених психопатолошких или чак екстремно идеалистичких побуда, мимо икакве организације, потпуно самостално и индивидуално упуштају у вршење терористичких аката“⁵⁶³.

Бројни примери из праксе говоре у прилог чињеници, која се уједно може сматрати једном од специфичности индивидуалног тероризма, односно њених учинилаца, да се у великом броју случајева може поставити питање њихове урачунљивости, посебно у оним ситуацијама када, најблаже речено, испољавају одређене облике забрињавајућег понашања⁵⁶⁴. Примера ради, то могу бити лица која су психички болесна, за које се понекада користи термин „авантуристи“⁵⁶⁵. Реч је о лицима која обично врше отмице ваздухоплова или предузимајући радњу неког другог кривичног дела отворено прете, вођени авантуристичким мотивима, како би скренули пажњу на себе, односно како би јавности показали на шта су способни.⁵⁶⁶ То је пропорционално посматрано ређа појава код учинилаца који су припадници терористичких организација, које имају устаљену идеологију и циљеве и чије припаднике по правилу карактерише присуство способности

⁵⁶⁰ *Ibidem*

⁵⁶¹ *Ibidem*

⁵⁶² Више о томе: М. Шкулић, *Основи кривичног права Сједињених Америчких Држава*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд, 2021, стр. 180.

⁵⁶³ М. Шкулић (2016 б) *op. cit.*, стр. 277.

⁵⁶⁴ J. R. Meloy, E. Habermeyer, „The Warning Behaviors of Anders Breivik”, *Journal of Threat Assessment and Management*, 3-4/2015, стр. 164.

⁵⁶⁵ Љ. Пејановић, М. Ракић, М. Комарчевић, „Тероризам и криминално понашање“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амицић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011, стр. 409.

⁵⁶⁶ *Ibidem*

расуђивања и способности одлучивања⁵⁶⁷, како у погледу припадности истој, тако и приликом предузимања радње извршења кривичног дела. У прилог томе говори и чињеница да озбиљне и добро организоване терористичке организације у којима постоји хијерхија и јасна подела улога и задатака, врше проверу и анализу, између осталог и психолошког профила потенцијалног новог члана, како не би довели у питање исход неке од припремљених акција, али и како би на најбољи могући начин искористили његове потенцијале, односно знања, вештине итд. Уосталом, у неким случајевима се део, односно одређена фаза такве провере спроведи и приликом врбовања од стране, у неким ситуацијама, посебно припремљених и обучених лица. Наравно, с обзиром да провере тог типа обавља људски фактор, који сам по себи није непогрешив, одређене видове психичких поремећаја и обољења некада тешко дијагностификовати, чак и од стране највећих стручњака. Примера ради, Андреас Брејвик, осуђен је на двадесет једну годину затвора⁵⁶⁸, због извршења терористичких напада 2011. године.⁵⁶⁹ Иако су лекари на основу првих психијатријских испитивања дошли до закључка да је поменути Норвежанин психотичан, те да му је потребно психијатријско лечење, суд те државе је прихватио накнадни психијатријски извештај у којем је изнет закључак да „Брејвик није био психотичан у време процене“, односно да „није имао озбиљан психички поремећај са значајно оштећеном способношћу за реалну процену свог односа са спољним светом“⁵⁷⁰.

На питање урачунљивости треба посебно обратити пажњу током истраге, имајући у виду да терористи који су део организације, могу покушати да одглуме стање неурачунљивости, како не би били доведени у везу са истом. Из тог разлога, било би опасно доносити исхитрен закључак да је у питању појединац којем је због специфичног психичког стања у којем се налази, између осталог потребна медицинска нега, односно изрицање мере безбедности обавезног психијатријског лечења.

2.7.1. Предности индивидуалног тероризма

Осим одређених сегмената у погледу којих предност можемо дати терористичким организацијама, попут боље организације, постојања обуке у терористичким камповима, итд. у неким сегментима, предност је на страни индивидуалних терориста. Сама чињеница да терориста у овом случају делује

⁵⁶⁷ Више о томе: И. Вуковић, „Материјални појам кривице из угла кривичног права“, *Crimen*, 3/2017, стр. 512.

⁵⁶⁸ *Fjotolf Hansen v. Norway*, ECHR, App. no. 48852/17, 21 June 2018, para 3.

⁵⁶⁹ Више о томе: С. Hemmingby, Т. Bjørge, „Terrorist Target election: The Case of Anders Behring Breivik“, *Perspectives on terrorism*, 6/2018, стр. 164-176.

⁵⁷⁰ В. Richards, „What drove Anders Breivik?“, *Contexts*, 4/2014, стр. 46.

самостално, говори у прилог постојања веће шансе да исти остане неприметан и да се на тај начин лакше уклопи у одређену средину, чиме се смањује могућност да буде ухваћен. Вукови самотњаци су, поред тога, по правилу рођени и, или одрасли у средини у којој планирају напад, што им пружа извесну предност у односу на припаднике терористичких организација који неретко долазе из другачије културолошке средине. Та предност се испољава и у субјективном и у објективном погледу.

Предности у субјективном смислу, односе се на прилагођавање животу којим живе локални становници. На пример у „Сигурносном и безбедносном водичу за слободне стрелце Мухаџедине и мале ћелије“, приликом саветовања терориста да се уздрже од својих навика и да је неопходно да живе животом локалног становништва, наводи се да по правилу са тим много лакше излазе на крај вукови самотњаци који се већ налазе у свом природном окружењу, који су често и рођени у месту и којем планирају напад.⁵⁷¹ Једна од предности индивидуалних терориста тиче се и тзв. „паравана“ (*the cover story*). Другим речима, док је за терористе који се не могу подвести под индивидуалне препоручљиво да имају припремљену логичну, кохерентну и неконтрадикторну причу, односно одговоре на питања о приватном животу, о прошлости, садашњости, али и о будућности, вук самотњак је не мора креирати, имајући у виду да је цео његов живот заправо савршен параван.⁵⁷² Самим тим, будући да не мора измишљати поменућу причу, шансе да при томе направи грешку и изазове сумњу су значајно мање.

Међу предности субјективне природе, али које се не односе на могућности прилагођавања, треба сврстати и ту да у случају да буде ухваћен, не постоји могућност да, за разлику припадника терористичке организације или ћелије, попусти под притиском, који некада у пракси досеже ниво најокрутнијег мучења и да ода остале чланове, било да је реч о локацији на којој се налазе, било да је реч о планираним нападима, њиховом идентитету и слично. Међутим, оно што може отежати позицију вука самотњака, односно повећати сумњу у истинитост њихове изјаве и изложити га додатним притисцима, јесте преузимање туђих заслуга, тј. кићење туђим перјем излагањем у јавност с информацијом како они тобоже стоје иза напада, чему су терористичке организације понекада склоне, поготово када је реч о индивидуалним самоубилачким акцијама вукова самотњака или другим акцијама ових учинилаца уколико дође до њихове ликвидације, с обзиром да ће у складу са познатом изреком „мртва уста не говоре“⁵⁷³, у том случају бити доста

⁵⁷¹ A. U. Abdulah al-Adm, *op. cit.*, стр. 22.

⁵⁷² *Ibid.*, стр. 53.

⁵⁷³ М. Шкулић, „Ништа ново на хашком фронту“, *Политика – рубрика „Погледи“*, 29.11.2012., <https://www.politika.rs/scc/clanak/241563/Ништа-ново-на-хашком-фронту>, *asp*, 10. септембар 2022.

теже утврдити истину, те ће њихова прича, бар у првом моменту звучати вероватније.

Предности у објективном смислу, произилазе из саме чињенице да су вукови самотњаци рођени и, или одрасли у одређеној средини, односно држави. Као држављани „западне“ државе, не морају прибегавати неким потезима којима у одређеним ситуацијама прибегавају чланови терористичких група, као што је примера ради коришћење лажног пасоша, с обзиром да се између осталог они који имају пасоше из тзв. „сумњивих земаља“, попут Сирије, Либије, Египта, Алжира итд., неретко „сматрају терористима у очима тајних служби“⁵⁷⁴.

2.7.2. Недостаци индивидуалног тероризма

Можда не толико као недостатак индивидуалног тероризма, колико као предност терористичких организација треба истаћи веома битан, финансијски сегмент. Терористичке организације релативно лако долазе до одређених видова помоћи, међу којим посебно место заузима финансијска подршка, за разлику од вукова самотњака који су и у том погледу у највећем броју случајева препуштени сами себи. Богати појединац који има терористичке афинитете биће или сам спонзор или један од спонзора постојећих организација, односно група са којима дели исте или сличне идеале и циљеве или ће пак учествовати у формирању једне такве. Иако је свакако могуће замислити да имућнији вук самотњак улаже искључиво у припрему и реализацију планираног, сопственог напада, чини се да не постоје снажни аргументи који би ишли у прилог давања предности „самофинансирању“ над усмеравањем спонзорства према терористичким организацијама. Другим речима, као што бројни примери показују, ови терористи по правилу не располажу ни приближним финансијским средствима као што је то случај са терористичким организацијама, па и мањим групама. Из тог разлога, не чуде случајеви тзв. „самофинансирања“, у виду средстава добијених путем отмица, пљачки банака, превара⁵⁷⁵ и сл., до чега је у највећој мери долазило током „периода Либералног тероризма“, тј. од шездесетих до деведесетих година двадесетог века.⁵⁷⁶ Међутим, овај начин обезбеђивања средстава, има одређене недостатке у односу на стандардне начине финансирања терористичких организација. Као основни проблем, из којег проистичу и неки

⁵⁷⁴ A. U. Abdulah al-Adm, *op. cit.*, стр. 42.

⁵⁷⁵ Више о томе: И. Ђокић, „Кривично дело преваре“, текст у зборнику *Зборник радова „Национално и међународно право – актуелна питања и теме“*, Том II (ур. О. Јовић-Прлаиновић), Научни скуп са међународним учешћем одржан 26. маја 2017. године, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, 2017, стр. 1-18.

⁵⁷⁶ Ж. Бјелајац, Ј. Матијашевић, Д. Димитријевић, „Финансирање међународног тероризма као глобалног феномена“, *Европско законодавство*, 39-40/2012, стр. 391.

други, представља чињеница да поменута традиционална кривична дела предузима исти појединац, који планира и припрема индивидуални терористички напад, чиме и пре предузимања самог напада, себе излаже опасности да буде ухваћен или ликвидиран, услед чега се не могу реализовати планови напада, што се не може рећи за случајеве у којима долази до хватања или ликвидације члана терористичке организације, јер у том случају сам напад може у догледно време извршити неки други члан исте.

Недостатак материјалних средстава може створити одређене потешкоће у погледу избора адекватног средства извршења, начина извршења, итд., што ове учиниоце неретко приморава на нешто неконвенционалнији приступ. Међутим, било би погрешно узрок импровизације и неконвенционалног приступа тражити искључиво у недостатку финансијских средстава. Напротив, постоје и други разлози за такав приступ, попут фактора изненађења, који неретко долази до изражаја управо приликом коришћења импровизованог средства извршења чија израда захтева мање трошкова. Осим тога, значајнија финансијска средства не морају увек имати пресудан значај и представљати један од неопходних предуслова успешно спроведене акције. Примера ради, за прављење хемијске лабораторије у којој се може направити преко десет килограма отровне хемикалије на годишњем нивоу, потребно је уложити свега неколико хиљада долара, што је довољно за производњу супстанце која може усмртити на хиљаде људи.⁵⁷⁷ Другим речима и појединац може без значајнијих новчаних средстава, под условом да поседује адекватно знање, произвести поменуте потребне количине. Међутим, проблем је у томе што шансе нису велике да постоји једна „комплетна особа“ која истовремено поседује способност производње хемијских агенаса, али и многе друге попут способности да изврши анализу циља са оперативне стране, као и начина напада и питања која се односе на безбедносни аспект, могућност бекства и слично.⁵⁷⁸ О томе сведоче бројни примери, попут тог да је на основу одређених процена, само за потребе постављања уређаја за дисперзију, као и за проверавање њиховог рада, неопходно од троје до петоро људи.⁵⁷⁹

Наравно иако финансијски сегмент игра битну улогу и узрокује, па често и ограничава индивидуалне терористе, то никако не значи да све недостатке треба довести у везу искључиво са питањем финансирања. Напротив, неки од њих тичу се знања и вештина. Као што је претходно напоменуто, сужен круг знања и вештина, за чије додатно стицање су вукови самотњаци најчешће ускраћени, у великој мери сужавају избор начина извођења напада. Другим речима, ови учиниоци су ускраћени за обуку коју по потреби пролазе припадници

⁵⁷⁷ Р. Биочанин *op. cit.*, стр. 110.

⁵⁷⁸ *Ibidem*

⁵⁷⁹ *Ibidem*

терористичких организација, што осим утицаја на избор начина извршења, може негативно утицати и на успешан исход планираног напада. Међутим, наведено се не односи на терористу индивидуалца који је раније био припадник неке од организација овог типа или је на друге начине имао прилику да стекне потребна знања и вештине. Ипак, поменути проблеми и недостаци су препознати од стране Исламске државе, која је заслужна за настанак „Сигурносног и безбедносног водича за слободне стрелце Мухаџедине и мале хелије“, који представља ажурирану, унапређену и прилагођену потребама савременог живота верзију текста овог типа који је знатно раније саставила Ал Каида. Међутим у овом водичу акценат је на саветима и инструкцијама који дају одговоре на питања која се тичу сигурности, неприметног деловања и прилагођавања средини у којој живе и делују. Иако су захваљујући овом штиву неки недостаци и проблеми, бар на теоријском плану решени, велики део њих ипак није. Већину знања и вештина који се стичу или унапређују у камповима за обуку или бар на неком нижем ступњу организованости обуке у редовима терористичких организација, путем инструкција и савета у писаној форми као што је овам није могуће стећи. Из тог разлога, било који водич не може бити адекватан супститут инструктору и физичкој, па и менталној обуци коју он спроводи, па чак и они водичи у којима се говори о, примера ради, оружју, његовом руковању или чак изradi.

Премда, одређен значај водича попут наведеног свакако не треба негирати, поставља се питање у којој мери је намера његовог творца била отклањање дела недостатака индивидуалног тероризма, а у којој мери и да ли је евентуално уопште, дато штиво имало улогу једног од пропагандних материјала, тј. средства да се тзв. вукови самотњаци привуку у редове Исламске државе.

2.8. Специфичности узроковане полом и узрастом

2.8.1. Жене терористи

Попут многих сфера живота, ни поглед на тероризам није имун на бројне предрасуде.⁵⁸⁰ У складу са тим и даље је у широј јавности на помен тероризма, једна од првих асоцијација мушкарац специфичног изгледа и по правилу исламске вероисповести. Једно од објашњења за приписивање вршења овог кривичног дела особама мушког пола је свакако да је оно у почетку заиста било у пракси везивано за поменуту групацију. Иако и последњих година мушкарци врше највећи број терористичких напада, све више се и жене укључују у вршење

⁵⁸⁰ Више о томе: Секретаријат ОЕБС-а (Организације за европску безбедност и сарадњу) – експертски округли столови Канцеларије за демократске институције и људска права (ODIHR) при ОЕБС-у, *Жене и терористичка радикализација - Завршни извештај*, Јединица за борбу против тероризма, Одељење за транснационалне претње, Секретаријат ОЕБС-а, Беч, 2013, стр. 3.

истих. Другим речима, премда терористи женског пола, све више добијају на значају, што је у складу са једном од изнетих хипотеза да су терористи кориговали метод рада у персоналном смислу, с обзиром на учесталије коришћење жена и деце у терористичким акцијама, о чему сведоче бројни примери, чињеница је да квантитативно посматрано мушкарци и даље имају убедљиви примат као учиниоци овог кривичног дела. Уосталом, иако се то често губи из вида, исламистичко учење предвиђа „награду“ за терористички бомбашки напад не само за мушкарце, већ и за жене које се одлуче на тај корак. Мушкарци као награду могу очекивати да ће у рају бити са седамдесет две девице⁵⁸¹, а жене бомбаши самоубице да ће бити окружени младићима који их умотани у пешкире масирају миришљавим уљима.⁵⁸²

До учесталијег ангажовања жена и деце не долази само ради деловања фактора изненађења у персоналном смислу, тј. из разлога што ова лица делују мање сумњиво. Напротив, постоје и други разлози укључивања датих лица у вршење ових кривичних дела, међу којима посебно место заузима један разлог који се често заборавља, а чије постојање се не доводи у везу са жртвама, попут претходног, већ са терористима мушког пола. Наиме, њихово приказивање „као, силом прилика, бораца“, је у функцији проузроковања осећаја стида међу мушкарцима због непредузимања активности⁵⁸³, што је још један у низу метода придобијања нових чланова.

Осим предрасуда које су везане за полну припадност терориста, постоје предрасуде које се тичу искључиво женских терориста. Истраживање спроведено у оквиру споменутог Чикашког пројекта, демантује уверење које се често може срести да су жене бомбаши самоубице углавном младе и поводљиве жене. Напротив, резултати су показали да су оне по правилу старије од мушких нападача, тачније око 46 процената ових жена је старије од 24 године, односно показали су да је реч о углавном зрелим, потпуно формираним личностима.⁵⁸⁴ Неретко су то удовице, чији су мужеви страдали у борбама, али и жене које су у истим остале без очева или браће.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ Постоји велики број случајева у којима је наведено учење представљено са доста ироније и сарказма, попут оног који се догодио у Данској 2005. године, када је у једној од карикатура објављених у новинама „Jyllands-Posten“ пророк Мухамед приказан како стојећи на облаку враћа бомбаше самоубице који чекају у реду улазак у рај, под изговором да не могу бити примљени, с обзиром да девица више нема у рају. – Више о томе: И. Вуковић, „Бласфемија и кривично право – упоредно законодавство и јудикатура“, *Crimen*, 2/2018, стр. 139-140.

⁵⁸² Д. Петровић (2018) *op. cit.*, стр. 70.

⁵⁸³ Д. Видаковић *et al.*, *op. cit.*, стр. 54.

⁵⁸⁴ R. Pape (2006) *op. cit.*, стр. 35.

⁵⁸⁵ Више о томе: N. Kemoklidze, „Victimisation of female suicide bombers: The case of Chechnya“, *Caucasian Review of International Affairs*, 2/2009, стр. 185.

Такође, када говоримо о терористима женског пола, још једна од предрасуда је та што се у широј јавности, жене које предузимају самоубилачке бомбашке нападе везују искључиво за припаднице исламистички фундираних терористичких организација. Међутим, постоје бројни примери који говоре другачије, попут припадница Тамилских тигрова, чији самоубилачки бомбашки напади чине једну трећину свих напада, предузетих на тај начин од стране ове терористичке организације.⁵⁸⁶

Иако би било погрешно тероризам жена поистовећивати са бомбашким самоубилачким нападима, с обзиром на специфична традиционална правила одевања поготово жена муслиманске вероисповести, чињеница је да су они у великој мери карактеристични за ову категорију терориста. Другим речима, постоје случајеви самоубилачких бомбашких напада, у оквиру којих не постоји никаква корелација између поменуте гардеробе и предузимања истих. Један од таквих случајева представља догађај из 1985. године, када је шеснаест година стара Сана Кудали, возећи камион натоварен експлозивом, усмртила двојицу израелских војника.⁵⁸⁷ Међутим, имајући у виду учесталост самоубилачких бомбашких напада извршених од стране жена, који се могу директно довести у везу са злоупотребом начина одевања, овом проблему ће бити посвећена нешто већа пажња.

2.8.1.1. Гардероба као „безбедносна претња“

Иако је талас секуларизма заплуснуо и многе исламске државе, бројни примери из праксе говоре у прилог томе да ту чињеницу не можемо повезивати са смањењем тероризма, па ни са смањеним присуством жена у овој сфери. Примера ради, може се рећи да је Турска била сведок јасног разграничења између старије генерације секуларно опредељених жена и исламистички орјентисаних кћери и унука.⁵⁸⁸ Наравно такав поглед, не мора се доводити искључиво у везу са припадношћу терористичким организацијама тог типа. Наиме, поменута верска опредељеност се може тумачити у распону од повратка ношењу традиционалне гардеробе попут хиџаба⁵⁸⁹, што можемо од краја деведесетих година поново у све већој мери срести и у одређеним урбаним срединама у Србији⁵⁹⁰ и региону⁵⁹¹, па

⁵⁸⁶ Д. Петровић (2009) *op. cit.*, стр. 89-90.

⁵⁸⁷ Д. Д. Зедалис *op. cit.*, стр. 1062.

⁵⁸⁸ S. P. Huntington (1996) *op. cit.*, стр. 113.

⁵⁸⁹ У јавности често долази до неразликовања појмова хиџаб, никаб и бурка. Хиџаб, који се може срести и у нашим крајевима, је марама која покрива врат и главу, а не и лице. Никаб представља вео за лице са прорезом за очи, док је бурка најзатворенији вид одевања који се састоји из једног дела, покривајући тело и лице и има уску мрежу у висини очију.

⁵⁹⁰ Више о томе: М. Ђуровић, „Хиџаб као феномен конструисања и оспоравања: примјер савременог Новог Пазара“, *Етноантрополошки проблеми*, 4/2015, стр. 821-838.

до симпатисања или чак припадности наведеним организацијама. Међутим, наведене тачке распона могу и те како бити комплементарне.

Поменути начини одевања, могу уједно представљати и добар начин сакривања одређеног оружја, првенствено експлозива приликом самоубилачких напада. Та чињеница је представљала један од разлога да се ношење одређених делова одеће забрани у појединим државама. Једна од држава која је прва увела одређене забране јесте Француска, која је 2011. године забранила на свим јавним местима ношење бурке и никаба.⁵⁹² Тадашњи председник Француске Николас Саркози такав потез је оправдао потребом за заштитом жена и гарантовањем једнакости, али и обавезом прихватања француске културе уз поруку да „онај ко не жели ово да прихвати није добродошао у Француску“⁵⁹³. За разлику од Шпаније, Италије, Белгије, Немачке, Данске и Кине, које су се званично руководиле истим разлозима, образложење Холандије, Камеруна, Конга, Чада, било је доста отвореније и директније и сводило се на то да то чине због националних интереса и ради безбедносних разлога.⁵⁹⁴ Међутим, поједине државе, последњих година одлазе и корак даље тиме што предвиђају и све ширу забрану ношења хиџаба, попут Француске, чији је сенат у јануару 2022. године изгласао забрану ношења хиџаба на спортским такмичењима, уз доста неуверљиво образложење сенатора да ношење хиџаба представља ризик по сигурност спортисткиња у току наступа.⁵⁹⁵ Неретко се као оправдање за овакво поступање, тј. за сличне забране, наводе и разлози секуларизма или верске неутралности.⁵⁹⁶ Такво понашање може у одређеној мери бити контрапродуктивно и изазвати револт грађана дате вероисповести у виду додатне радикализације.

Поменуте забране могу покренути бројне теме, од проблема ограничавања слобода до безбедносних аспеката. Дакле, може се поставити питање како пронаћи баланс између права жена муслиманске вероисповести да буду одевене

⁵⁹¹ Више о томе: М. Зукорлић, *Облици оријенталне културе на простору Санџака*, Библиотека „Доситеј Обрадовић“ у Новом Пазару, Нови Пазар, 2018, стр. 112.

⁵⁹² И. Дружетић, „Француска забрана муслиманске бурке и њезини одједи у хрватским медијима“, *Studia ethnologica Croatica*, 1/2013, стр. 208.

⁵⁹³ З. Милошевић, „Европска унија и ислам“, *Српска политичка мисао*, 2/2012, стр. 262.

⁵⁹⁴ Ј. Симић „Бурка, хиџаб и никаб – где муслиманке не смеју да их носе“, 4.5.2019., <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/3509838/burka-hidzab-i-nikab--gde-muslimanke-ne-smeju-da-ih-nose.html>, асп, 4. фебруар 2022.

⁵⁹⁵ Француски сенат изгласао забрану хиџаба на спортским такмичењима, 19.1.2022., <https://balkans.aljazeera.net/news/world/2022/1/19/francuski-senat-izglasao-zabranu-hidzaba-na-sportskim-takmicenjima>, асп, 4. фебруар 2022.

⁵⁹⁶ А. Куртовић, *Забрана ношења вјерских обилежја на радном мјесту: перспектива Суда правде Европске уније*, Аналитика - Центар за друштвена истраживања, Сарајево, 2018, стр. 1.

на начин који је у складу са исламским религијским учењима и превентивног деловања у погледу потенцијалне терористичке претње.

Обично се као аргументи у прилог забране ношења бурке и поготово никаба, наводи да су дати одевни предмети погодни за сакривање експлозива, као и да они отежавају могућност идентификовања особе. Што се тиче првог аргумента, чини се да се он само делимично може прихватити. Иако наведена опасност свакако постоји, она није ништа мање изражена приликом ношења и неких „уобичајних“, религијски неутралних одевних предмета, тј. оних који нису карактеристични искључиво за припаднике одређене религије, културе, традиције, итд., попут капута, зимских јакни и сл.⁵⁹⁷ Ако би тако екстензивно сагледавали поменути проблем, односно ако би критеријум за процену ризика био искључиво могућност сакривања експлозивне напаве, онда би сваки појединац који носи, примера ради капут био потенцијални терориста. Иако се на први поглед чини да је праву меру и баланс између потребе уважавања верских слобода и безбедности, пронашла Шри Ланка, која не дозвољава покривање лица, тј. ношење бурки и никаба, док допушта ношење хиџаба и чадора, такво решење изгледа прихватљиво у погледу хиџаба, што се не може у потпуности рећи за чадор. Наиме, чадор представља одређену врсту огртача, црне боје који због своје ширине подсећа на шатор, али који покрива цело тело, осим лица, с тим што жене и њега могу покривати држећи руком један крај преко лица.⁵⁹⁸

Наравно, наведено не треба доводити у везу са одређеним ситуацијама у којима је оправдано краткотрајно скидање неких од наведених предмета, попут фотографисања за потребе израде личних докумената, провере идентитета пред надлежним органима и сл. Генерално, такав став је присутан и у пракси Европског суда за људска права. Примера ради, у случају Морсли против Француске, подносилац представке Фатима Ел Морсли мароканска држављанка у браку са држављанином Француске, отишла је 12. марта 2002. године у Генерални конзулат Француске у Маракешу, како би затражила улазну визу за ту државу. Међутим, није добила дозволу да уђе у просторије конзулата, с обзиром да је одбила да на кратко скине вео у циљу провере идентитета. Супруг је у њено име уложио жалбу Одбору за жалбе, због одбијања одобравања визе, међутим поменути орган је 25. јуна 2003. године одбацио жалбу због неиспуњења

⁵⁹⁷ Иако су се у пракси догађали и случајеви ношења тзв. самоубилачког прслука или појаса и испод неких одевних предмета који у већој мери наглашавају тело нападача, попут мајица, чини се да они ипак нису најпогоднији начин скивања експлозива, те из тог разлога могу довести у питање успешност напада. Један од таквих случајева који је узнемирио светску јавност, био је случај шестогодишњег дечака кога су дихадисти послали да се разнесе када наиђе на припаднике ирачке војске у Мосулу. Међутим војници су благовремено приметили да дечак крије нешто испод мајице.

⁵⁹⁸ Више о томе: Н. Јовановић, „Ислам и савремени свет – религијске забране: примери и праксе у свакодневном животу“, *Религија и толеранција*, 21/2014, стр. 168.

формалних услова, односно због непридржавања подносиоца захтева важећих прописа који уређују поступак издавања визе. Након тога, уследила је нова жалба супруга подносиоца, у њено име, Државном савету Француске, позивајући се на право своје жене на поштовање њеног породичног живота и право на слободу вероисповести, али је иста одбијена.⁵⁹⁹ Европски суд за људска права, закључио је да подносиатељка представке није претрпела несразмерну повреду остваривања свог права на слободу вероисповести, као ни права на поштовање породичног живота, имајући у виду да су због интереса јавне безбедности дате мере биле неопходне, при чему је уклањање вела у сврху безбедносне провере било ограничено на веома кратак временски период.

Проблем који ношење наведених одевних предмета ствара у погледу идентификовања особе не може се оспорити. Одевни предмети који покривају лице, могу примера ради бити искоришћени за прерушавање појединаца у намери да прикрију свој идентитет, што може представљати генералну безбедносну претњу, тј. опасност која не мора бити везана само за сферу тероризма. Постоји велики број примера у којима су се мушкарци терористи прерушавали у жене, како у циљу бекства и скривања, тако и приликом извођења самих напада.

Преобучен у жену која носи бурку, један од вођа терористичке организације Исламски покрет за Узбекистан, који је иначе повезан са много познатијом Ал Каидом, 2011. године је ухапшен са два сарадника на северу Авганистана у граду Кундузу. Утврђено је да је „планирао нападе на авганистанску националну полицију, разне самоубилачке нападе и на друге мете међу безбедносним снагама“⁶⁰⁰. У случају који датира из 2015. године, догодио се неуспешан покушај седамнаест терориста Исламске државе да нашминкани и прерушени у жене, носећи чадор, завајају траг ирачким безбедносним снагама, избегну хватање и побегну из Дијала, области која се простире између Багдада и иранске границе.⁶⁰¹ У нападу који се догодио две године касније, за који је одговорност преузела Исламска држава, четворо мушкараца је успело да прерушени у жене, прођу сигурносне мере и да уђу кроз улаз за посетиоце у зграду иранског парламента, отворивши ватру најпре на чуваре, након чега су

⁵⁹⁹ *Fatima El Morsli v. France*, ECHR, App. no. 15585/06, 4 May, (dec.)

⁶⁰⁰ Ухапшен терориста прерушен у жену, 28.6.2011., <https://www.nezavisne.com/novosti/svijet/Uhapsen-terorista-prerusen-u-zenu/95347>, asp, 7. фебруар 2022.

⁶⁰¹ Више о томе: Можда је рођена с тим, а можда је терориста: Ирачани ухапсили 17 исиловаца прерушених у жене, 15.3.2015., <https://www.srbijadanas.com/clanak/mozda-je-rodena-s-tim-mozda-je-terorista-iracani-uhapsili-17-isilovaca-prerusenih-u-zene-foto>, asp, 7. фебруар 2022.

пуцали насумично у предворју. Успели су да стигну до четвртог спрата, где се један од нападача разнео.⁶⁰²

У прилог става да у јавности треба дозволити једино ношење хиџаба и сличних одевних предмета који не покривају лице, као и чадора, али уз забрану прекривања лица његовим деловима на претходно описан начин, чиме се задовољавају и безбедносни и разлози религијске природе, говори индиректно и сам Куран. У тој светој књизи није прецизирано који су одевни предмети адекватни, односно да ли је потребно покрити и лице. Наиме у сури 24. се каже: „Реци верницима нека оборе погледе своје и нека воде бригу о стидним местима својим; то им је боље, јер Аллах, уистину, зна оно што они раде.(ајет 30.) А реци верницама нека оборе погледе своје и нека воде бригу о стидним местима својим; и нека не дозволе да се од украса њихових види ишта осим онога што је ионако спољашње, и нека вела своја спусте на груди своје; нека украсе своје не показују другима, то могу само мужевима својим, или очевима својим, или очевима мужева својих, или синовима својим, или синовима мужева својих, или браћи својој или синовима браће своје, или синовима сестара својих, или пријатељицама својим, или робињама својим, или мушкарцима којима нису потребне жене, или деци која још не знају која су стидна места жена (...)“ (ајет 31.)⁶⁰³. Такође, у сури 33. се наводи: „О Веровесниче, реци женама својим, и кћерима својим, и женама верника нека спусте хаљине своје низа се. Тако ће се најлакше препознати па неће напастоване бити. А Аллах прашта и самилостан је“ (ајет 59.)⁶⁰⁴. Дакле у овим ајетима се нигде не спомиње неопходност покривања лица, већ једини део тела који се директно спомиње су груди и неопходност њиховог покривања. Осим тога, обавеза ношења хаљина, која се спомиње, такође не подразумева неопходност покривања лица.

Поменути став Европског суда за људска права, о потреби краткотрајног скидања одређених одевних предмета ради безбедносне провере, није карактеристичан само за случајеве чији су актери припадници муслиманске вероисповести. Примера ради, о томе можемо говорити и када су у питању Сики, који су из безбедносног угла интересантни, с обзиром да и улога појединих њихових припадника у терористичким организацијама попут Дамдами Таксал⁶⁰⁵, на челу са вођом Јарнаил Сингх Бхиндранвалом, заузима значајно место

⁶⁰² Више о томе: Хрупић М., „ИС први пут напао Иран: Терористи прерушени у жене лако су прошли сигурносне мјере и побили невинне“, *Јутарњи лист*, 8.6.2017., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/is-provi-put-napao-iran-teroristi-preruseni-u-zene-lako-su-prosli-sigurnosne-mjere-i-pobili-nevine-6203441>, asp, 7. фебруар 2022.

⁶⁰³ Кур’ан – с пријеводом Бесима Коркута *op. cit.*,

⁶⁰⁴ *Ibidem*

⁶⁰⁵ Више о томе: G. S. Dhillon, *Truth about Punjab: SGPC white paper*, Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee, Amritsar, 1996, стр. 158-164.

у историји тероризма.⁶⁰⁶ У случају Паул против Француске, британски држављанин Суку Паул, подносилац представке, позвао се на члан 9 Конвенције, наводећи повреду његовог права на слободу вероисповести, као и на члан 2 став 4, наводећи повреду права на слободу кретања. Наиме, подносилац је припадник Сика, религије која од својих мушких следбеника захтева ношење турбана. Међутим, 10. октобра 2003. године, приликом повратка са пословног пута, када је пролазио кроз безбедносни скенер на аеродрому, припадници обезбеђења аеродрома су од њега захтевали да скине турбан у циљу прегледа, иако је пристао да прође кроз скенер и да буде проверен ручним детектором. Такође, позвао се и на 2 став 4, наводећи повреду права на слободу кретања, јер сматра да би требало да буде изузет од спровођења оваквих безбедносних процедура на територији држава чланица Европске уније јер је држављанин једне од тих држава. Суд је дошао до закључка да су безбедносне провере на аеродромима несумњиво неопходне за јавну безбедност и да модалитети њиховог спровођења у овом случају, спадају у оквиру слободне процене тужене државе, поготово што се ради само о једнократној мери, па је овај део представке очигледно неоснован и мора бити одбачен у складу са чланом 35, ставовима 3 и 4 Конвенције. Такође, Суд је утврдио да безбедносне провере којима се путници подвргавају на аеродромима⁶⁰⁷ пре укрцавања не представљају ограничења слободе кретања, па је овај део представке неспојив са одредбама Конвенције и мора се одбацити у складу са чланом 35, ставовима 3 и 4 Конвенције.⁶⁰⁸

2.8.1.2. „Тероризам жена“ изван терористичких напада

Постоји уврежено мишљење да је тероризам жена појава новијег датума, што се може само условно схватити из више разлога. Са једне стране, одређени примери њихових напада стари су и више од једног века, иако је неспорно да њихов број расте последњих година. Са друге стране, фактор који још више релативизује поменуте наводе, огледа се у ширини сагледавања синтагме „тероризам жена“.

⁶⁰⁶ Сепаратистичке идеје у правцу стварања независне државе Сика, под називом Халистан, ради чега је учињено око 1200 терористичких напада почетком осамдесетих година, за последицу су имале снажну реакцију индијске војске почетком јуна 1984. године под називом „Плава звезда“ у којој је страдао и сам Бхиндранвале у свом упоришту „Златни храм“. Међутим, освета његових присталица убрзо се догодила, убиством индијске премијерке Индире Ганди 31. октобра исте године, од стране њених телохранитеља, иначе Сика, Беанта Синга и Сатванта Синга. - Више о томе: A. India, „Bhindranwale: How One Controversial Religious Figur Threatened the Unity of India“, *History in the Making*, 15/2020, стр. 245-249.

⁶⁰⁷ Више о томе: З. Вејновић, „Карактеристике рендгенских уређаја за контролу пртљага“, *Безбедност*, 4/2000, стр. 411-432.

⁶⁰⁸ *Phull v. France*, ECHR, App. no. 35753/03, 11 January 2005, (dec.)

Наравно, приликом разматрања датог питања, ако бисмо крајње екстензивно посматрали исти, чињеница је да жене имају велику улогу као мајке у васпитању и подизању, односно индоктринацији нових генерација терориста.⁶⁰⁹ Примера ради, о потреби за сагледавањем тероризма жена на наведен начин, говори и наслов једног чланка из е-магазина Дабик, ауторке потписане као Ум Сумајах ал-Мухајирах, под називом „За наше сестре: джихад без борбе“, у оквиру којег се посебно истиче улога и одговорност коју жене имају у подизању и индоктринацији деце, а што је испраћено крупним сликама дечака у предпубертетском периоду, обучених у војну униформу Исламске државе, уз напомену да је реч о чуварима будућности.⁶¹⁰ Такође, у памфлету Исламске државе, под насловом „Улога сестре у джихаду“, мајкама се саветује да деци пред спавање читају приче о борцима и мученицима, да их подстакну на вежбање гађења кроз стрељаштво и игру с играчкама које подсећају на оружје.⁶¹¹ Поред тога, мушки припадници терористичких организација, на „улогу“ жена гледају неретко на начин који превазилази оквире патријархалног односа, о чему је било у делу који се тиче схватања терориста, а који легитимизује силовање истих или чак њихово коришћење као „топовског меса“.⁶¹²

Насупрот томе, екстремно рестрективни поглед, који је поготово присутан у широј јавности, као прву асоцијацију на дату синтагму има самоубилачке бомбашке нападе, предузете од стране жена. Међутим, чини се да је такво гледиште доста уско, имајући у виду да њихова улога може бити и по правилу јесте знатно шира, као и да се иста донекле мењала кроз историју.

Чини се да су ова два гледишта у великој мери поједностављена и самим тим превазиђена, тим пре што је улога жена доста комплекснија. Док жене данас имају и доста активнију улогу у виду извођења директних напада, а поготово у виду предузимања самоубилачких бомбашких, до окончања двадесетог века, њихова улога се састојала у „прикупљању обавештајних података, пружању здравствене заштите, па чак и у пружању сигурносних уточишта за активне терористе“⁶¹³. Иако је неспорна улога коју жене имају приликом извођења самоубилачких бомбашких напада, у теорији се обично запоставља њихова улога у раду „обавештајних структура“ терористичких организација, чије деловање такође по правилу остаје у сенци предузетих напада. У питању су тзв. „псеудо-

⁶⁰⁹ S. de Leede, „Women in Jihad: A Historical Perspective“, *The International Centre for Counter-Terrorism*, 9/2018, стр. 1.

⁶¹⁰ Више о томе: G. Vale *op. cit.*, стр. 4.

⁶¹¹ *Ibid.*, стр. 3-4.

⁶¹² M. Bloom, *Dying to kill: The allure of suicide terror*, NY: Columbia Univ. Press, 2005., у: Д. Спасић, Г. Вучковић *op. cit.*, стр. 263.

⁶¹³ И. Васовић, М. Крстић, „Заступљеност жена у самоубилачком тероризму“, *Култура полиса*, 33/2017, стр. 62.

обавештајне службе“⁶¹⁴, односно одређени специјализовани огранци, који су организовани по угледу на обавештајне службе једне државе, али без карактеристика институционализованости, чије методе терористи користе приликом планирања и предузимања разних безбедносних, обавештајних и субверзивних активности.

Осим тога, бројни примери говоре у прилог томе да се њихова улога може састојати и у: „промовисању терористичког етоса“, односно „подстицању терористичког покрета“⁶¹⁵, промовисању идеологије; регрутацији; пружању помоћи при стварању савеза путем склапања стратешких бракова; скупљању новчаних средстава, преношењу порука, наоружања, итд.⁶¹⁶ Такође, у жељи да се у што већој мери искористе капацитети жена, од њих се неретко очекује и да преузму одређене јавне улоге, као што су медицинске сестре, лекари, наставници и сл.⁶¹⁷

Навођење свих терористичких организација у којима значајно место имају или су имале жене, не представља једноставан задатак, поготово уколико њихову улогу схватимо на поменут, крајње екстензиван начин. У сваком случају, такав приступ је карактеристичан у односу на верски, првенствено исламистички фондиран тероризам. Међутим, ако пођемо од ужег, али и крајње уског схватања њихове улоге, која се своди на извршење терористичких напада од стране жена, осим организација које почивају на верски фондираном тероризму које су и у оквиру ове групе присутни, попут дихадистичке милитантне организације Боко Харам⁶¹⁸, са доста лакоће је могуће издвојити и неке друге терористичке организације. Међу њима се посебно издвајају фракције Црвене армије, Покрет другог јуна, Тамилски тигрови, Црвене бригаде, ЕТА, Бадер-Мајнхоф.⁶¹⁹ Неке од њих су и поименично постале познате по свом ангажману, попут Урлике Мајнхоф из тзв. организације РАФ, чије је презиме чак постало саставни део назива групе Бадер-Мајнхоф или Ла Торе Гузман из организације Сјајни пут.⁶²⁰

⁶¹⁴ С. Мијалковић *op. cit.*, стр. 103.

⁶¹⁵ Д. Спасић, Г. Вучковић *op. cit.*, стр. 263.

⁶¹⁶ S. de Leede *op. cit.*, стр. 1.

⁶¹⁷ G. Vale *op. cit.*, стр. 4.

⁶¹⁸ Уред Уједињених нација за дрогу и криминал, „Страни терористички борци“, *Приручник за институције за едукацију судија и тужилаца у Југоисточној Европи*, Беч, 2019, стр. 13.

⁶¹⁹ Д. Спасић, Г. Вучковић *op. cit.*, стр. 261-262.

⁶²⁰ *Ibid.*, стр. 263.

2.8.2. Специфичности тероризма деце и малолетника у односу на тероризам пунолетних лица

Постоји већи број особености деце и малолетника терориста у односу на пунолетне учиниоце овог кривичног дела. Неке од њих су карактеристичне уопштено за непунолетне учиниоце, неvezано од врсте кривичног дела, па самим тим о њима можемо говорити и у контексту тероризма. Са друге стране, постоје и специфичности карактеристичне искључиво за непунолетне терористе, а не и за остале учиниоце овог узраста.

Оно што генерално представља одлику већине учинилаца ове старосне доби, неvezано од врсте кривичног дела, јесте потреба за доказивањем, непоштовање ауторитета, брзоплетост, неискуство, нестрпљење, итд. Када говоримо о кривичним делима организованог криминалитета, неретко у пракси можемо се сусрести и са синдромом, који можемо назвати „синдром младих лавова“. Ради се о особености, за коју можемо рећи да у неким случајевима може представљати природну надоградњу поменуте потребе за доказивањем и непоштовањем ауторитета. Другим речима, у овом случају они одлазе корак даље с обзиром да претходне две карактеристике могу прерасти у потребу за лидерством, односно тзв. „сменом генерација“ на врху пирамиде криминалне организације. Неретко, они настоје да постигну наведени циљ деловањем, које у неку руку можемо условно назвати фракционашким, с обзиром да није реткост да поједини добијају прилику да, уз помоћ неког искуснијег члана и његове саветодавне улоге, делимично аутономно воде део „послова“ у одређеном подручју, како би стицали потребно знање и искуство.

Са друге стране, када је реч о специфичностима непунолетних терориста, многе од њих су одређене самом природом ових субјеката, тј. ендогеним факторима, али и деловањем неких егзогених фактора, као што је друштвено окружење, одређени организациони чиниоци, итд. Оно што је заједничко за обе групе чиниоца је чињеница да би они сами по себи могли бити сагледавани у оквиру засебног рада, имајући у виду да заузимају доста широк спектар особености. Из тог разлога ће на овом месту бити поменути само неке од најзначајнијих.

Малолетне терористе могуће је класификовати на више начина. Уколико као критеријум узмемо (не)добровољност приступања овим организацијама треба разликовати оне који су добровољно приступили истим од оних који су противвољно доведени од стране терориста. У оквиру друге категорије, могуће је разликовати две подкатегорије, у зависности од тога да ли малолетници припадају истој религији и истом народу као и сами терористи или је пак реч о малолетницима који долазе из редова тзв. „неверника“, када је реч појави коју смо назвали „јаничарским тероризмом“. С обзиром да је о јаничарском тероризму

претходно било речи у оквиру трећег поглавља, на овом месту ће нешто више бити речи о факторима који се тичу деце и малолетника који су својом вољом приступили терористичким организацијама, као и о њиховим вршњацима који су противвољно доведени, а не долазе из редова „неверника“.

Када су у питању ендогени фактори, осим поменуте потребе за доказивањем, која је карактеристична и за неке друге облике криминалитета, у великој мери су код малолетника који су добровољно приступили терористичким организацијама, присутни чиниоци попут трагања за идентитетом и смислом. Премда су ови чиниоци присутни и код неких пунолетних терориста, још више су изражени код малолетних, имајући у виду да се за њих не може рећи да су у потпуности изграђени као личности, што их чини лаким пленом, између осталих, и организација овог типа. Шмид истиче на основу једне од својих студија да „нека од имигрантске деце из западне дијаспоре, недовољно интегрисана у друштво домаћина, у раскораку између две културе, у потрази за идентитетом и смислом, у цихадистима су видели узор, што је за последицу имало то да је на хиљаде њих имигрирало у Сирију, како би постали страни борци“⁶²¹. Осим што у први план истиче наведене ендогене чиниоце, индиректно спомињањем слабе интегрисаности у друштво, Шмид прави осврт и на овај веома битан егзогени фактор, што само по себи значи да не можемо посматрати било који од ових фактора засебно, не узимајући у обзир њихову исплеплетеност и међусобни утицај. Чињеница да у терористима виде узор, не значи нужно да младе снаге према њима имају поштовање као према ауторитетима. Међутим, за разлику од многих других учинилаца ове старосне доби, које између осталог одликује непоштовање ауторитета, код малолетних терориста је ипак ниво истог по правилу већи према осталим, искуснијим терористима, чему једним делом свакако доприносе разне методе успостављања страхопоштовања.

Када је реч о спољним факторима, једну од особености ових учинилаца представља чињеница да се неретко окупљају у омладинским огранцима одређених терористичких организација. Међу бројним примерима можемо издвојити Патриотски револуционарни омладински покрет, урбано, милитантно омладинско крило Радничке партије Курдистана, чији су им старији и искуснији припадници пружали обуку за вршење борбених дејстава.⁶²² Слично попут појединих мафијашких организација, и овде можемо уочити постојање „наследног принципа“, с обзиром да су многи предводници борбених дејстава Радничке партије Курдистана, почели као припадници поменутог омладинског крила, при чему многи представљају трећу генерацију ове терористичке

⁶²¹ A. P. Schmid, „Links between Terrorism and Migration: an Exploration“, *The International Centre for Counter-Terrorism*, 4/2016, стр. 4.

⁶²² M. Gurcan, „PKK looks to the future with creation of youth militias“, *Al-monitor*, 31.8.2015., <https://www.al-monitor.com/originals/2015/08/turkey-kurds-pkk-armed-young-militias.html>, asp, 27. децембар 2021.

организације.⁶²³ Према речима истраживача и познаваоца курдско-турских односа, Ата Алтина, Патриотски револуционарни омладински покрет, састоји се од младих старосне доби од петнаест до двадесет пет година, које у односу на претходне генерације карактерише доста радикалнији приступ и одсуство спремности за дијалог, што између осталог може бити последица неких од претходно изнетих унутрашњих карактеристика малолетних учинилаца, попут брзоплетости и неискуства.⁶²⁴ У сваком случају, наведени пример такође показује да утицај ендогених и егзогених чинилаца, не треба посматрати одвојено, већ да је потребно кроз системски приступ сагледавати заједничке последице.

Међу тзв. спољним карактеристикама, треба споменути и оне које проистичу из социјално-економских разлога, као што су низак животни стандард и недостатак образовања, међутим то су чиниоци који представљају одлику и појединих пунолетних терориста.

Када су у питању деца и малолетници који су противвољно доведени, услед непостојања добровољности, односно њихове жеље да постану део одређене терористичке организације, не можемо говорити о било каквим чиниоцима који су утицали на њихову вољу и спремност да постану део наведених структура. У том случају, можемо једино говорити о специфичностима које се тичу њиховог положаја у новонасталим околностима. У складу са тим, можемо говорити о три типа приступа према овим лицима: 1) приступ који је карактеристичан за све малолетне терористе; 2) приступ који је карактеристичан за све малолетне терористе, уз одређене варијације у погледу интензитета примене; 3) приступ који је карактеристичан по правилу само за малолетнике који су противвољно доведени.

Као пример приступа који је заједнички за све малолетне терористе, можемо навести систем обуке. Она је по правилу идентична за сва поменута лица. Разлике могу постојати у погледу оних који већ поседују одређен степен обучености, што ипак представља изузетак када су лица поменуте старосне доби у питању, а поготово уколико се ради о деци, тј. лицима млађим од четрнаест година. Уколико ипак дође до наведеног изузетка, најреалније је очекивати да поменута предзнање имају појединци који су добровољно приступили терористичкој организацији.

Када говоримо о другом типу приступа, он је у великој мери присутан код индоктринације схваћене у најширем смислу речи. Премда и у овом случају може бити изузетка, процес усађивања одређених идеја, идеологије путем тзв. испирања мозга, што се може чинити на више начина, најинтензивнији је свакако

⁶²³ *Ibidem*

⁶²⁴ *Ibidem*

код малолетника и деце који су противвољно доведени. Међутим, код неких појединаца из ове групе лица, ни најинтензивнији методи индоктринације не могу дати резултат, па је у тим ситуацијама неопходно приступити неким од метода карактеристичним за трећи тип приступа. Осим тога, као пример за примену другог типа, може послужити систем обуке, али само у случају који смо навели као изузетак, тј. кад је реч о малолетнику који поседује одређено предзнање у погледу руковања оружјем, експлозивним направама итд., с обзиром да ће у том случају његова обука бити мање интензивна у односу на његове вршњаке.

Последњи тип приступа, тј. приступ који је по правилу специфичан само за малолетнике који су противвољно доведени⁶²⁵, огледа се првенствено у одређеним насилним методама. Неке од метода су силовање⁶²⁶, физичко насиље, дрогирање лековима итд. Примера ради, припадници терористичке организације Бoko харам, најчешће су за самоубилачке нападе користили девојчице, међу којима су многе претходно силоване, чиме се девојчице психички сламају утеривањем страха, како би биле послушне⁶²⁷ и извршиле напад који се од њих очекује и тиме уједно избегле даља свакодневна иживљавања. Такође, на основу изјаве петнаестогодишњег Нуфлех Ислама, којем је пошло за руком да побегне из кампа Исламске државе, припадници ове терористичке организације сваки пут уочи обуке дрогирају малолетнике лековима.

3. ЗНАЧАЈ МЕДИЈА ЗА ТЕРОРИСТИЧКЕ АКТИВНОСТИ

Медији су неспорно веома моћно „оружје“, које завређује посебну пажњу и када говоримо о тероризму, имајући у виду да за слање порука⁶²⁸, сејање страха и стварање неповерења грађана према органима власти⁶²⁹, чиме се по правилу ови учиниоци служе, медији представљају веома погодно средство. Другим речима,

⁶²⁵ Под противвољно доведеном децом, осим отете деце треба у овом контексту сматрати и децу коју су родитељи „продали“ терористима услед немогућности њиховог издржавања.

⁶²⁶ Више о томе: S. Dabić, Đ. Spasojević, Z. Radulović, „The Role of Social Institutions in Protection of Children From Abuse and Neglect“, *Kultura polisa*, 1/2023, стр. 115-116.

⁶²⁷ Више о томе: Љ. Пејановић, Л. Вркатић, Н. Гудељ, „Злоупотреба деце у терористичке сврхе“, *Војно дело*, 2/2019, стр. 328.

⁶²⁸ Некада се порука састоји од конкретних захтева, а у неким случајевима је потребно да се она „чита између редова“, при чему се грађанима обично поручује да су небезбедни, односно да држава није у стању да их у потпуности заштити. - М. Шкулић, „Посебне доказне радње и сузбијање тероризма“, *Ревиија за криминологију и кривично право*, 1/2016, стр. 30.

⁶²⁹ З. Димовски, З. Ђорђевић, К. Бабаноски, „Фазе планирања и реализације терористичког акта“, текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 1 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015, стр. 309.

њихова стварна мета примарно нису жртве одређеног напада, већ јавно мњење.⁶³⁰ Међутим, ово традиционално гледиште је у најмању руку релативизовано након 11. септембра 2001. године, тј. након терористичког напада у Сједињеним Америчким Државама, с обзиром да је до тог датума, један од њихових кључних циљева био публицитет, тј. што већи број гледалаца, да би од поменутог догађаја постало јасно да терористи желе и велики број погинулих.⁶³¹

То свакако не значи да су ови учиниоци престали да показују интересовање за добијање медијског простора, већ напротив. Медији су и даље у жижи интересовања терориста, али је дошло до одређених промена како на квантитативном, тако и на квалитативном плану. Квантитативно посматрано, медијски простор никада није био шири, имајући у виду пораст броја алтернативних медија. Промене на квалитативном плану, огледају се у томе што је садржај који емитују терористи још доминантније него раније усмерен на претње и утеривање страха, док неки други садржаји, попут оних у којима ови учиниоци настоје да себе представе као „добре момке“ и придобију симпатије одређеног дела популације, постају знатно ређа појава, поготово када је реч о верски фондираном тероризму. О томе поред осталог сведоче бројни видео снимци на којима се могу видети, најчешће у црно одевени и маскирани целати Исламске државе и њихове жртве, међу којима неретко има и новинара, како клечући одевени у наранцасте комбинезоне⁶³² испред њих, одбројавају последње минуте живота.

4. УТИЦАЈ МЕДИЈА НА ФЕНОМЕНОЛОШКА ПИТАЊА ТЕРОРИЗМА И ЗНАЧАЈ МЕДИЈА ЗА СУЗБИЈАЊЕ ТЕРОРИЗМА

Слично као што је то случај у погледу напретка на неким другим технолошким пољима, медији су такође доживели значајне промене, које су довеле до тога да у данашње време осим о доминантним, традиционалним медијима, можемо говорити и о тзв. алтернативним медијима, попут разних блогова, портала, Јутјуб канала, и слично.⁶³³ У складу са тим, један занимљив

⁶³⁰ G. Denoix de Saint Marc *et al.*, *Handbook: Voices of Victims of terrorism*, Radicalisation Awareness Network, 2015, стр. 20., https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/en?file=2020-09/ran_vvt_handbook_may_2016_en.pdf, asp, 17. август 2022.

⁶³¹ А. Јазих, „Терористичка пропаганда и улога медија“, *Међународни проблеми*, 1/2010, стр. 129.

⁶³² Наранцаста боја комбинезона није случајно изабрана. Терористи настоје да направе аналогију са бојом униформе затвореника у америчким затворима, а првенствено у, по многима, најозлоглашенијем и најнехуманијем затвору Гвантанамо беј, који се налази у оквиру војне базе на Куби. Он представља неку врсту логора за ирачке и авганистанске заробљенике, али и за лица осумњичена за умешаност у тероризам.

⁶³³ Више о томе: Р. Љ. Шћекић, „Мејнстрим и алтернативни медији као поље и средство политичке борбе“, текст у зборнику *Филозофија медија: медији и алтернатива-Зборник радова са научног скупа*

поглед на тероризам, који истиче улогу медија, полази од тога „да је тероризам као асиметрична насилна „комуникација“ заправо облик деструкције људи и материјалних добара који се непрестано усклађује са развојним, техничким, технолошким и медијским, тј. информатичким могућностима времена“⁶³⁴.

Ово „оружје“ може бити веома опасно у рукама терориста, имајући у виду садржај који посредством њега постављају. Одређени подаци указују на то да је скоро 50% садашњих или бивших чланова озлоглашене Исламске државе радикализовано искључиво гледањем садржаја на друштвеним мрежама⁶³⁵. Поред друштвених мрежа, ради испуњења тог циља, терористи користе и велики број платформи, као што су разни веб-сајтови, форум, блогови, онлајн магацини.⁶³⁶ Примера ради, ови учиниоци све више се на наведене начине обраћају женама у циљу њихове радикализације и регрутације, те у ту сврху користе разне онлајн магацине, међу којима су најпознатији Ал Каидин „Ал Шамика“ и магацини Исламске државе „Дабик“ и „Румија“.⁶³⁷

Опасности од наведеног садржаја, препознате су на европском и америчком континенту, с обзиром да су током 2018. године, полицијски органи Сједињених Америчких држава, Канаде, Уједињеног Краљевства, Холандије, Француске, Румуније и Бугарске, учествовали у акцијама заплена сервера и података пропагандних портала Исламске државе, Нашира и Халуме, али су се на мети нашли и њихова новинска агенција Амак и Ал-Бајан радио.⁶³⁸

Позитивни ефекти по ове учиниоце, могу настати и услед редовног медијског извештавања у складу са добро познатом изреком да је и „лоша реклама, добра реклама“, при чему у овом случају термин „реклама“ треба схватити крајње фигуративно и екстензивно. Улога медија је специфична, имајући у виду да није увек једноставно пронаћи баланс између новинарске етике и објективног извештавања са једне стране и давања превеликог простора терористичким акцијама, што би погодновало интересима и циљевима терориста, те је тиме одговорност медија као „креатора слике реалности“⁶³⁹ већа. Из тог

Јагодина–Кончарево, 6–8. септембар 2017. (ур. Д. Вуксановић *et al.*), Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина, 2018, стр. 283-284.

⁶³⁴ М. Кнежевић, „Тероризам у обрисима политике: терориста – застрашујућа фигура глобалног зла“, *Политика националне безбедности*, 1/2016, стр. 79.

⁶³⁵ Global terrorism index (2020) *op. cit.*, стр. 78.

⁶³⁶ М. Ћурчић, М. Вукелић М., „Жене са територије Западног Балкана у исламским терористичким организацијама“, *Безбедност*, 2/2020, стр. 182.

⁶³⁷ *Ibid.*, стр. 183.

⁶³⁸ Полиције ЕУ и САД заплијениле сервере за пропаганду „Исламске државе“, *Радио Слободна Европа*, 27.4.2018., <https://www.slobodnaevropa.org/a/29195965.html>, *asp*, 28. април 2023.

⁶³⁹ Ж. Ђ. Бјелајац, М. Б. Јовановић *op. cit.*, стр. 123-124.

разлога чини се да је у овом случају, легитимно разматрати оправданост познате максиме да „није сву истину добро говорити.“⁶⁴⁰ Осим тога, решавање одређених кризних ситуација попут талачких, мора по правилу бити спроведено под велом тајности, како се жељени исход не би угрозио изношењем у јавност поверљивих информација. Из тог разлога, потребно је да надлежни органи за пружање информација, направе строгу селекцију података које ће учинити доступним медијима, а посебно оних које се односе мере које ће бити спроводене у циљу решавања поменутих ситуација.⁶⁴¹

У којој мери позиција медија може бити специфична, показује случај Фалакаоглу и Саигили против Турске⁶⁴², у којем су подносиоци представке били уредник, односно власник дневних новина које су објавиле текст под насловом „Победићемо терор самице“, потписан у име свих притвореника који се држе под оптужбом да припадају наоружаној терористичкој групи. Релевантни одломци су се односили на: кампању против пребацивања притвореника у одређене типове самица, које су морале бити срушене због терора који су притвореници трпели; штрајкове глађу који су се претворили у „смртни пост“; укидање законске одредбе о спречавању тероризма; потребу за ослобађањем притвореника који су задобили онеспособљавајуће повреде у бруталном нападу, заједно са „ратницима који штрајкују глађу“; извршиоце одређених убиства који су морали да одговарају и апел да се и други придруже овој „праведној борби“. Саопштење је пропраћено списком имена штрајкача глађу и затвора у којима су се налазили. Након тога, дневне новине су објавиле чланак под насловом „За пажњу штампе и јавног мњења – Одупрећемо се и срушићемо ћелије (самице)! Нема више терора у самици!“, понављајући идеје изнете у претходном чланку. На основу тога, према двома одвојеним оптужницама, против подносилаца представке покренут је поступак пред Судом за националну безбедност, због оптужби да су објавили спорне чланке супротно законима о спречавању тероризма и штампи. У својим изјавама у одговору на оптужницу у вези са првим чланком, подносиоци представке су тврдили да је он објављен у форми огласа и да ништа у њему не представља кривично дело. Он се није састојао у изјави илегалних или терористичких група, већ само у изјави притвореника који још увек нису били осуђени. Међутим, подносиоци представке су проглашени кривим за објављивање изјава припадника терористичких организација. Осуђени су на високе новчане казне и наложено им је да затворе дотичне дневне новине на један дан. Касациони суд је одбио њихову жалбу и потврдио првостепену одлуку. У одговору на оптужницу у вези са другим чланком, подносиоци представке су изнели исте аргументе као у погледу првог. Проглашени су кривим за објављивање изјава припадника терористичких

⁶⁴⁰ N. de Nicolay *op. cit.*, стр. 25.

⁶⁴¹ Више о томе: Ж. Мојсиловић, „Управљање и руковођење током талачких ситуација“, *Безбедност*, 2/2006, стр. 290-291.

⁶⁴² *Falakaoğlu and Saygılı v. Turkey*, ECHR, App. no. 22147/02, 23 January 2007, para 10.

група. Осуђени су на високе новчане казне и наложено им је затварање листа на три дана. Суд за националну безбедност је оценио да је на тај начин могла бити угрожена национална безбедност, јер су овим чланком били испуњени сви потребни услови за постојање кривичног дела објављивања изјава наоружаних терористичких организација. На основу Закона о штампи, власници новина и главни уредници били су одговорни у таквим околностима. Подносиоци представке су се жалили, али је Касациони суд и у овом случају потврдио првостепену одлуку.⁶⁴³ Европски суд за људска права, пресудио је у корист подносилаца представке, констатујући да је дошло до повреде члана 10 Конвенције, тј. да је повређено право на слободу изражавања. Међутим, када је реч о наводима подносилаца да је дошло до повреде члана 6 Конвенције, на тај начин што им је ускраћено правично саслушање од стране независног и непристрасног суда али и због недостатка образложења Касационог суда и његовог одбијања да одржи рочиште, Европски суд за људска права их је одбацио као неосноване.

Поред проблема у погледу изналажења баланса између новинарске етике⁶⁴⁴ и објективног извештавања о тероризму, поставља се питање какве последице могу настати уколико би новинарска етика била нарушена чак у тој мери да извештавање изађе из оквира објективног, у виду субјективног односа аутора према датом догађају. Другим речима, поставља се питање да ли за њих постоје границе слободе изражавања⁶⁴⁵ или је она обавијена ореолом апсолутне недодирљивости.

Као пример у којем је било речи о поменутом проблему, може послужити предмет Лероа против Француске, у оквиру којег се подносилац представке Дени Лероа, обратио Европском суду за људска права, 12. новембра 2003. године, у складу са чланом 34 Конвенције о заштити људских права и основних слобода, тврдивши да је „пресудом за саучесништво у апологији тероризма угрожена његова слобода изражавања и мишљења“, које су загарантоване члановима 9 и 10 поменуте Конвенције, као и да „није имао правично суђење пред Касационим судом“, услед кршења члана 6, става 1 Конвенције.⁶⁴⁶ Подносилац представке, који иначе сарађује са политички левичарским недељником Екаитза, у својству цртача, предао је 11. септембра 2001. године, истог дана када су извршени напади на куле близнакиње Светског трговинског центра у Њујорку, редакцији цртеж, који је

⁶⁴³ *Ibidem*

⁶⁴⁴ Више о томе: J. P. Marthoz, *Terrorism and the Media: A Handbook for Journalists*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, 2017, стр. 28-30.

⁶⁴⁵ Више о томе: D. Bychawska-Siniarska, *Заштита права на слободу изражавања по Европској конвенцији о људским правима - приручник за правнике*, (прев. П. Аперта), Савјет Европе, Стразбур, 2017, стр. 85-102.

⁶⁴⁶ *Leroy v. France*, ECHR, App. no. 36109/03, 2 October 2008, para 3.

објављен два дана касније, а којим је на симболичан начин приказан наведени напад „уз легенду која алудира на рекламни слоган једне познате марке „О томе смо сви сањали...а Хамас је то учинио““⁶⁴⁷. Суд је посебну пажњу посветио овим речима, као и контексту у коме су оне објављене, узимајући у обзир околности које су повезане с проблемима у вези са антитерористичком борбом, као и прилике у баскијском крају, као „политички осетљивом региону“. Осим тога, додаје се да спорни текст и цртеж, не представљају критику америчког империјализма, већ напротив, представљају подршку и глорификовање рушења истог насилним путем. На крају се посебно истиче да, иако штампа има функцију дифузије информација, при чему новинарска слобода може подразумевати и прибегавање, у одређеној мери претеривању или чак провоцирању, дело поменутог ствараоца потпада под „политичко или активистичко изражавање“, те не може бити „заштићен од свих могућности ограничавања у смислу става 2 члана 10 конвенције: ко год се позива на слободу изражавања, преузима према слову тог става и „дужност и одговорност““⁶⁴⁸. Другим речима, на основу одредаба Конвенције произилази да „слобода изражавања није апсолутна“⁶⁴⁹.

Када је реч о садржају који може бити предмет анализе и његов утицај на феноменологију тероризма, улога медија, може се посматрати двојако.

Са једне стране, предмет анализе садржаја може бити новинарско извештавање о терористичким акцијама, односно последице извештавања по становништво. При томе, важно је напоменути да на грађане не треба гледати искључиво као на потенцијалне жртве (мада у екстензивном смислу они то постају уколико услед страха изазваног извештавањем, промене своје животне навике и ускрате или сведу на најмању могућу меру неке своје активности), већ као и на потенцијалне новонастале, првенствено индивидуалне терористе, што може бити од посебног значаја када говоримо о психологији индивидуалног тероризма, чији су актери предмет једне од изнетих хипотеза.

Са друге стране, примена ове истраживачке технике може ићи и у правцу истраживања видео садржаја који сами терористи пласирају, а чије делове медији неретко преносе. Један од најпознатијих примера новијег датума, представља случај Мохамеда Емвазија, познатијег под именом Џихади Џон, озлоглашеног маскираног⁶⁵⁰ целата Исламске државе, који је таоцима одрубљивао главе пред

⁶⁴⁷ *Ibid.*, para 4-8.

⁶⁴⁸ *Ibid.*, para 38-44.

⁶⁴⁹ Д. Коларић, „Јавно подстицање на тероризам и пракса Европског суда за људска права“, *Српска политичка мисао*, 1/2014, стр. 78.

⁶⁵⁰ Црна одећа и маска, осим што скривају целатов идентитет, истовремено „бришу његову индивидуалност“ и чине га „алегоријским ликом који оличава праведни гнев Исламске државе“. - О. Обрадовић, „Медијски посредована погубљења“, текст у зборнику *Филозофија медија: медији и*

камерама, упућивајући при томе бројне претње првенствено западним државама, што је пренето у свим водећим светским медијима, почевши од британског *ББС – а*. Интересантно је да је овај хладнокрвни егзекутор, који је иначе према одређеним тврдњама ликвидан 2015. године у једној од антитерористичких акција, постао нека врста узора многим терористима. Између осталог, о томе сведочи и чињеница да је по њему названа једна од злогласних исламистичких терористичких организација, као и својевремена појава терористе који опонаша Џонов *modus operandi*, а који је у појединим медијима већ проглашен његовим наследником.

Циљ ових учинилаца је да на тај начин пренесу одређену поруку, што може бити од посебног значаја приликом сагледавања одређених компоненти које су у фокусу криминалистике и њених дисциплина, као што су на пример, психологија, обичаји, схватања терориста итд. За разлику од, примера ради, класичних отимичара, који се труде да сакрију свој идентитет, чији је циљ по правилу искључиво новац, терористи напротив, желе публицитет и по правилу „преузимају одговорност“ за учињене отмице и егзекуције талаца. У том погледу, на снимцима у којима ликвидирају таоце, или прете како ће исто учинити, не крију припадност одређеној терористичкој организацији, што се по правилу не може рећи за њихов лични идентитет, с обзиром да су обично у таквим ситуацијама маскирани. Међутим, треба истаћи да, иако се то од озбиљних организација тог типа не очекује, постоји могућност да приликом прављења таквих материјала, начине одређене пропусте који могу у већој или мањој мери допринети откривању њиховог положаја или идентитета уколико се ради о маскираним лицима.

У складу са тим, занимљив је случај који говори о наводном откривању локације бегунца, програмера Џона Макафија, творца Макафи компјутерског антивируса. Наиме, иако се скривао од криминалистичких органа Белизеа на чијој територији се налазио, пристао је на интервју са новинаром Роком Кастором, уз обећање да исти неће открити место сусрета. Међутим, премда је новинар испунио дату реч, објављена фотографија њих двојице фотографисана ајфоном 4с, на први поглед се испоставила као велика грешка. Иако физички опис фотографије није ни на који начин могао сугерисати где се Макафи налази, садржала је тзв. „ЕКСИФ податке“ (*EXIF data*)⁶⁵¹, захваљујући којима је, између осталог, било могуће одредити тачне ГПС координате, географске ширине и дужине где је фотографија настала. На основу тога утврђено је да се Макафи

конфликти-Зборник радова са Међународне научне конференције Јагодина–Београд, 13 и 14. септембар 2018. (ур. Д. Вуксановић *et al.*), Естетичко друштво Србије, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, НВО „Млади грашак“ за уметност, културу, медије и друштвена питања, Јагодина, 2020, стр. 107.

⁶⁵¹ G. Cluley, „Fugitive John McAfee’s location revealed by photo meta-data screw-up“, *Naked Security by sophos*, 3.12.2012., <https://nakedsecurity.sophos.com/2012/12/03/john-mcafee-location-exif/>, asp, 17. април 2023.

налазио у том тренуту у Гватемали, недалеко од границе са Белизеом, што је алармирало надлежне органе. Међутим, испоставило се да је Макафи манипулисао датом фотографијом, уносећи нетачне податке, након чега је новинска кућа којој је исти дао интервју објавила нову фотографију са уклоњеним ГПС координатама.⁶⁵² Са посебним опрезом и резервом треба приступити ситуацији уколико иза фотографија које објављују терористи остану поменути подаци. Као што је наведено, од озбиљних терористичких организација се такви пропусти не очекују, међутим не треба искључити ни ту могућност, иако се као реалнија опција намеће могућност да се послужи сличним лукавством којим се послужио Макафи и тиме евентуално добију на времену за бекство или припрему и спровођење конкретног напада.

Међу најновије примере уживо видео преноса индивидуалног терористичког напада, треба поменути случај Брентона Тараната, осуђеног на казну доживотног затвора⁶⁵³, без могућности условног отпуста, за вишеструко убиство, покушај убиства и тероризам. Брентон је 15. марта 2019. године током молитве ушао у две џамије у граду Крајстчерч на Новом Зеланду и лишио живота педесет једну особу. Изјавио је како ће шок изазван његовим делом, између осталог „покренути политички и друштвени дискурс стварајући атмосферу страха и промене која је неопходна“. Цео тридесетшестоминутни догађај, преносио је уживо на Фејсбуку, тачније преко Фејсбук Лајв апликације, уз помоћ тзв. „гопро“ камере. Оно по чему је овај случај специфичан је и чињеница да је Тарант напад најавио путем електронске поште, обавестивши о томе премијерку Џасинду Ардерн, лидере опозиције, чланове парламента и око седамдесет медија.⁶⁵⁴ Међутим, то није дало резултат, с обзиром да је заустављен тек уочи напада на трећој локацији, тачније на џамију Асбуртон, бившу цркву која је претворена у џамију 2017. године, а коју је у свом манифесту означио као „бонус циљ“.⁶⁵⁵

Међутим, пракса снимања самог терористичког чина није нова међу овим учиниоцима. Иако не представља реткост да терористи снимају самоубилачке нападе, Тамилски тигрови су отишли корак даље. Они самоубилачке нападе (који

⁶⁵² M. Honan, „Oops! Did Vice Just Give Away John McAfee's Location With Photo Metadata?“, *Wired*, 3.12.2012., <https://www.wired.com/2012/12/oops-did-vice-just-give-away-john-mcafees-location-with-this-photo/>, 17. април 2023.

⁶⁵³ Више о томе: И. Ђокић, „Реформа казне затвора у кривичном законодавству Републике Србије – Казна затвора у дугом трајању или доживотни затвор?“, текст у зборнику *Европске интеграције и казнено законодавство (поглавље 23 – норма, пракса и мере хармонизације)*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу и „Интермекс“ – Београд, Златибор – Београд, 2016, стр. 222-235.

⁶⁵⁴ G. Macklin, „The Christchurch Attacks: Livestream Terror in the Viral Video Age“, *CTC Sentinel*, 6/2019, стр. 18.

⁶⁵⁵ *Ibid.*, стр. 19.

иначе према одређеним подацима изазивају знатно више пажње од несамоубилачких)⁶⁵⁶ снимају и користе их за регрутовање и обуку. Таква пракса је у великој мери помогла да се открије њихов *modus operandi*.⁶⁵⁷ Један од таквих примера представља атентат на премијера Рајив Гандија, маја 1991. године. Том приликом, припадник Тамилских тигрова, који је снимао напад се толико приближио да је погинуо у експлозији, међутим индијска влада је успела да преузме два кадра из филма који су приказали Дхану, бомбаша самоубицу како држи венац намењен Гандију. У следећем тренутку, сви са снимка су убијени, након што је Дхану активирала експлозивни прслук испод одеће. Иначе, иако се почеци примене оваквог метода извршења напада најчешће доводе у везу са Палестинцима, исти заправо долази од Тамилских тигрова, с обзиром да је поменута Дхану била први бомбаш самоубица, који је користио самоубилачки прслук.⁶⁵⁸

⁶⁵⁶ M. Jetter, „Terrorism and the Media”, *IZA Discussion Papers*, 8497/2014, стр. 42.

⁶⁵⁷ R. Pape (2006) *op. cit.*, стр. 27.

⁶⁵⁸ *Ibidem*

ШЕСТО ПОГЛАВЉЕ – ПРИМЕНА КРИМИНАЛИСТИЧКИХ РАДЊИ У СУЗБИЈАЊУ ТЕРОРИЗМА

1. ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА

1.1. Законска регулатива у Републици Србији

1.1.1. Кривични законик

Чињеница је да је кривично право немоћно да се само носи са овим глобалним проблемом.⁶⁵⁹ Иако је наш законодавац крајње озбиљно схватио исти⁶⁶⁰, што се може закључити из чињенице да је осим кривичног дела тероризам из члана 391 Кривичног законика, кривичног дела угрожавање лица под међународном заштитом (члан 392 КЗ) и кривичног дела финансирање тероризма (члан 393 КЗ), предвидео и кривична дела новијег датума: јавно подстицање на извршење терористичких дела (члан 391а КЗ), врбовање и обучавање за вршење терористичких дела (члан 391б КЗ), употреба смртоносне направе (члан 391в КЗ), уништење и оштећење нуклеарног објекта (члан 391г КЗ), терористичко удруживање (члан 393а КЗ), неопходно је датом проблему приступити и из угла криминалистике.

У којој мери је наш законодавац последњих година придавао значај овом питању, како би дошао до актуелног, позитивноправног решења у великој мери говоре одређена новелирања КЗ-а од 1. јануара 2006. године, када је ступио на снагу. Нека од нових решења су се, поред осталог, односила и на ово кривично дело. Једно од значајних питања која су при томе били у фокусу законодавца, јесте однос, па и само постојање класификације на тероризам и међународни тероризам⁶⁶¹, узимајући у обзир „заштитни објекат и усмереност намере као субјективног елемента бића кривичног дела“⁶⁶². Кривично дело тероризам било је предвиђено у члану 312 у оквиру групе кривичних дела против уставног уређења

⁶⁵⁹ Више о томе: С. Давидов *op. cit.*, стр. 527-541.

⁶⁶⁰ Без обзира на настојање законодавца да адекватно регулише ово питање, у теорији постоји став да је неопходно „структурално и садржински унапредити“ поменути кривична дела. - N. Delić, „Criminal offences of terrorism in the criminal code of Serbia after the amendment of 2012“, *Kaznena reakcija u Srbiji – IV deo* (ed. Ђ. Ignjatović), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2014, стр. 151.

⁶⁶¹ Више о томе: Р. Гађиновић, „Фиксирање тоталитарног циља и моћ међународног тероризма“, *Политика националне безбедности*, 1/2016, стр. 47-66.

⁶⁶² Д. Коларић, „Кривично дело тероризма – упоредноправни аспекти“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 2/2011, стр. 70.

и безбедности РС и постојало је „када учинилац у намери угрожавања уставног уређења или безбедности Србије изазове експлозију или пожар или предузме неку другу општеопасну радњу или изврши отмицу, узимање талаца или самовољно лишавање слободе неког лица или други акт насиља или прети предузимањем какве општеопасне радње или употребом нуклеарног, хемијског, бактериолошког или другог општеопасног средства и тиме изазове осећање страха или несигурности код грађана“, док је кривично дело међународни тероризам⁶⁶³, било је предвиђено чланом 391 у оквиру групе кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом и постојало је „када лице, у намери да нашкоди страној држави или међународној организацији, изврши отмицу неког лица или неко друго насиље, изазове експлозију или пожар или предузме друге општеопасне радње или прети употребом нуклеарног, хемијског, бактериолошког или другог сличног средства“⁶⁶⁴. Међутим, Законом о изменама и допунама Кривичног законика из 2012. године, дошло је до брисања члана 312, тј. члана којим је кривично дело тероризма учињено против Србије било прописано, што је наступило као последица прописивања на јединствен начин кривичног дела тероризма у члану 391 поменутог закона, невезано од тога да ли је дато дело учињено против стране државе, међународне организације, као субјеката међународног права или против Србије, имајући у виду да је оно уперено против вредности које су од значаја за целу међународну заједницу.⁶⁶⁵

1.1.2. Законик о кривичном поступку

Криминалистика иако представља реалну, а не правну науку, може пружити значајну помоћ органу истраге, јавном тужилаштву, суду и адвокатури, с обзиром да се откривање и расветљавање кривичних дела врши пре покретања кривичног поступка, али и у претходном кривичном поступку и на самом главном претресу. Имајући у виду озбиљност последице коју производи, као и чињеницу да је откривање, разјашњавање и доказивање кривичних дела попут тероризма услед његових феноменолошких особина, психолошких и осталих карактеристика учинилаца, доста отежано уколико се користе редовни доказни методи, чини се сасвим оправданим што је и наш законодавац, попут многих

⁶⁶³ У теорији не постоји сагласност не само у погледу дефиниције међународног тероризма, већ и у погледу полазних критеријума дефинисања. Међутим, једна од најпотпунијих дефиниција полази од тога да је реч о „групи међународних кривичних дела, која је предузела организована група или организација ради изазивања опште опасности и угрожавања мира“. - Ж. Алексић, М. Шкулић, М. Жарковић *op. cit.*, стр. 180.

⁶⁶⁴ Д. Коларић, „Нова концепција кривичних дела тероризма у Кривичном законик у Републике Србије“, *CRIMEN*, 1/2013, стр. 55.

⁶⁶⁵ З. Стојановић, Н. Делић *op. cit.*, стр. 337.

савремених, унео посебне доказне радње, односно потребу да се модификује коришћење одређених уобичајених доказних средстава.⁶⁶⁶ О поменутих тзв. специјалним истражним техникама, предвиђеним у Законнику о кривичном поступку⁶⁶⁷, биће више речи у трећем делу шестог поглавља.

1.1.3. Други значајни закони и правни акти

Међу значајним законима чији предмет се односи на тероризам, треба споменути Закон о ограничавању располагања имовином у циљу спречавања тероризма и ширења оружја за масовно уништење⁶⁶⁸. Када је реч о овом закону, посебно треба нагласити да је исти специфичан по томе што у члану 2, ставу 8 предвиђа институт субјективног карактера као што је „оправдано уверење“. У њему се наводи: „„Оправдано уверење да је лице терориста⁶⁶⁹, да финансира тероризам, да је укључено у активности терористичке групе или вршење терористичког акта⁶⁷⁰ или је у вези са ширењем оружја за масовно уништење“ је онај степен уверења који разуман човек просечних интелектуалних способности може стећи на основу доказа – чињеница које су општепознате или доказиве и веродостојних информација којима располажу надлежни државни органи“.(члан 2 став 8 ЗОРИЦСТШОМУ)

О значају сузбијања и првенствено значају и улози државних органа који раде на сузбијању тероризма посебно говори Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма

⁶⁶⁶ Више о томе: М. Шкулић (2016 б) *op. cit.*, стр. 275-292.

⁶⁶⁷ Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 и 35/2019

⁶⁶⁸ Закон о ограничавању располагања имовином у циљу спречавања тероризма и ширења оружја за масовно уништење - ЗОРИЦСТШОМУ, *Службени гласник РС*, бр. 29/2015, 113/2017 и 41/2018

⁶⁶⁹ На основу поменутог закона, терориста представља „лице које само или са другим лицима: покуша или учини терористички акт на било који начин, непосредно или посредно; подстрекава и помаже у извршењу терористичког акта; има сазнања о намери групе терориста да изврши терористички акт, допринесе извршењу или помогне групи настављање вршења терористичког акта са заједничком сврхом.“(члан 2 став 8 ЗОРИЦСТШОМУ)

⁶⁷⁰ Према дефиницији датај у овом закону, „„Терористички акт“ је дело утврђено протоколима наведеним у анексу уз Међународну конвенцију о сузбијању финансирања тероризма, као и било које друго дело чији је циљ да изазове смрт или тежу телесну повреду цивила или било ког другог лица које не учествује активно у непријатељствима у случају оружаног сукоба, када је сврха таквог дела, по његовој природи или сплету околности повезаних са тим делом, да застраши становништво, или да примора владу неке државе или неку међународну организацију да учини или да се уздржи од чињења неког дела.“ (члан 2 став 5 ЗОРИЦСТШОМУ)

и корупције⁶⁷¹⁶⁷² којим се уређује „образовање, организација, надлежност и овлашћења државних органа и посебних организационих јединица државних органа, ради откривања, кривичног гоњења и суђења за кривична дела“ (члан 1 ЗОНДОСОКТК): кривична дела организованог криминала; кривично дело убиство представника највиших државних органа (члан 310 КЗ) и кривично дело оружане побуне (члан 311 КЗ); кривична дела против службене дужности (члан 359 и чланови 361 – 368 КЗ) и кривично дело давање и примање мита у вези са гласањем (члан 156 КЗ); кривична дела против привреде (чланови 223, 223а, 224, 224а, 227, 228, 228а, 229, 230, 231, 232, 232а, 233, члан 235 став 4, члан 236 и 245 КЗ); кривично дело тероризам (члан 391 КЗ), кривично дело јавно подстицање на извршење терористичких дела (члан 391а КЗ), кривично дело врбовање и обучавање за вршење терористичких дела (члан 391б КЗ), кривично дело употреба смртоносне направе (члан 391в КЗ), кривично дело уништење и оштећење нуклеарног објекта (члан 391г КЗ), кривично дело финансирање тероризма (члан 393 КЗ) и кривично дело терористичко удруживање (члан 393а КЗ); кривична дела против државних органа (члан 322 ставови 3 и 4 и члан 323 ставови 3 и 4 КЗ) и кривична дела против правосуђа (чланови 333 и 335, 336 ставови 1, 2 и 4 и чланови 336б, 337 и 339 КЗ), ако су извршена у вези са кривичним делима из тач. 1) до 5) овог члана (члан 2 ЗОНДОСОКТК).

Један од правних аката новијег датума представља Закон о националној бази података за спречавање и борбу против тероризма, чији је предмет дат у члану 1. У њему се наводи да се „овим законом уређује успостављање и садржина јединствене националне базе података за спречавање и борбу против тероризма, приступ, коришћење и заштита података, надзор и контрола над спровођењем закона, као и друга питања од значаја за њено функционисање и развој“⁶⁷³.

Последњих година, у оквиру сузбијања тероризма, све више се говори о његовом финансирању⁶⁷⁴, поготово имајући у виду да се захваљујући технолошком развоју, јављају начини финансирања истог који су новијег датума, при чему услед одређених специфичности могу задавати надлежним органима доста потешкоћа приликом његовог откривања, као што је то случај с

⁶⁷¹ Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције - ЗОНДОСОКТК, *Службени гласник РС*, бр. 94/2016 и 87/2018 – др. закон и 10/2023

⁶⁷² Више о томе: М. Шкулић, „Организација и надлежност државних органа чија је функција сузбијање коруптивних кривичних дела“, текст у зборнику *Финансијски криминалитет* (ур. Ј. Костић, А. Стевановић), Институт за упоредно право, Институт за криминолошка и социолошка истраживања у сарадњи са Правосудном академијом, Београд, 2018, стр. 17-38.

⁶⁷³ Закон о националној бази података за спречавање и борбу против тероризма, *Службени гласник РС*, бр. 59/2021

⁶⁷⁴ Више о томе: М. Jacobson, „Terrorist Financing and the Internet“, *Studies in Conflict & Terrorism*, 4/2010, стр. 353-363

криптовалутама⁶⁷⁵. У сваком случају, проблематика финансирања тероризма, између осталог, представља предмет Закона о спречавању прања новца и финансирања тероризма. Другим речима, поменути правним актом, у члану 1 ставу 1, наводи се да предмет овог закона представљају „радње и мере које се предузимају ради спречавања и откривања прања новца и финансирања тероризма“⁶⁷⁶. Посебна пажња посвећена је уређивању надлежности Управе за спречавање прања новца, као и осталих органа надлежних за спровођење датог закона. (члан 1 став 2 ЗСПНФТ)

Такође, треба имати у виду да је Република Србија остварила значајну сарадњу на нормативном плану у међународним оквирима, првенствено кроз доношење већег броја закона о потврђивању одређених међународних уговора, који су за предмет имали сузбијање тероризма са различитих аспеката, као што су: Закон о потврђивању Европске конвенције о сузбијању тероризма, Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о прању, тражењу, заплени и одузимању прихода стечених криминалом и о финансирању тероризма, Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању тероризма, Закон о потврђивању Међународне конвенције о спречавању терористичких напада бомбама, Закон о потврђивању Протокола о изменама Европске конвенције о сузбијању тероризма, Закон о потврђивању Споразума између влада држава учесница BSEC (Организације за црноморску економску сарадњу) о сарадњи у борби против криминала, нарочито организованих облика, Додатног протокола Споразуму између влада држава учесница BSEC о сарадњи у борби против криминала, нарочито организованих облика и Додатног протокола о борби против тероризма који се односи на Споразум између влада учесница црноморске економске сарадње у борби против криминала, нарочито његових организованих облика, Закон о ратификацији Конвенције о сузбијању незаконите отмице ваздухоплова, Закон о ратификацији Међународне конвенције о спречавању аката нуклеарног тероризма.

Осим тога, поменута сарадња остварена је и на билатералном плану, у складу са чиме треба споменути, између осталих: Закон о потврђивању Споразума између Владе Републике Србије и Владе Државе Израел о сарадњи у борби против илегалне трговине и злоупотребе наркотика и психотропних супстанци, тероризма и других тешких кривичних дела, Закон о потврђивању Споразума о сарадњи између Владе Републике Србије и Владе Републике Турске у борби против тешких кривичних дела, нарочито тероризма и организованог криминала, Закон о потврђивању Споразума о сарадњи у борби против организованог

⁶⁷⁵ Више о томе: A. Brill, L. Keene, „Cryptocurrencies: The Next Generation of Terrorist Financing?“, *Defence Against Terrorism Review*, 1/2014, стр. 7-30.

⁶⁷⁶ Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма - ЗСПНФТ, *Службени гласник РС*, бр. 113/2017, 91/2019, 153/2020

криминала, међународне илегалне трговине дрогама и међународног тероризма између Владе Републике Србије и Савета министара Републике Албаније.

На крају о преданости домаћих органа и њиховој спремности да темељно и у будућности раде на решавању овог проблема, сведоче и неки други акти, као што су Стратегија националне безбедности Републике Србије из 2019. године и Стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма за период 2020-2024. године.⁶⁷⁷

1.2. Тероризам и међународноправна регулатива

Тероризам не представља кривично дело које улази у круг међународних кривичних дела, односно кривичних дела која спадају у основну стварну надлежност Међународног кривичног суда, као што је то случај са геноцидом, ратним злочинима, злочинима против човечности и агресијом.⁶⁷⁸ Међутим, тероризму се не може оспорити одређен међународноправни карактер, имајући у виду „присуство елемената међународне јурисдикције“⁶⁷⁹.

Један од бројних разлога који говоре у прилог томе, теоријске је природе и односи се на једну од три целине које чине саставни део међународног кривичног права у ширем смислу.⁶⁸⁰ Реч је о целини која се тиче поделе кривичног права на две врсте. Док се под првом врстом подразумева кривично право које се примењује на поменута кривична дела која улазе у састав надлежности Међународног кривичног суда, у другу „спада део националног кривичног законодавства које се такође може поделити на две основне целине“, међу којима је за међународноправни карактер тероризма као кривичног дела, са аспекта материјалног кривичног права, од значаја прва.⁶⁸¹ У питању је „национално материјално кривично право, које у одређеној мери садржи међународну кривичноправну компоненту, у које примарно спадају кривичноправне одредбе садржане у посебном делу националног кривичног права, у оном његовом сегменту којим се штите одређене специфичне вредности заштићене

⁶⁷⁷ Ова „Стратегија“ је трећа у низу, након прве две које су се примењивале у периоду 2008-2013. и 2014-2019. године. Посебан значај имала је и Национална стратегија за спречавање и борбу против тероризма за период 2017-2021. године.

⁶⁷⁸ Више о томе: М. Шкулић, *Међународно кривично право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2020, стр. 240-322.

⁶⁷⁹ Д. Петровић (20146) *op. cit.*, стр. 34.

⁶⁸⁰ Више о томе: М. Шкулић, „Један поглед на појам и структуру међународног кривичног права“, текст у зборнику *Међународно јавно и кривично право у XX1 веку* (ур. С. Ного), Удружење за међународно кривично право, "INTERMEX" Београд, Тара, 2020, стр. 79-80.

⁶⁸¹ *Ibid.*, стр. 80.

међународним правом, попут кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, садржаним у глави XXXIV Кривичног законика Србије⁶⁸², имајући у виду да кривично дело тероризам предвиђено чланом 391 представља саставни део исте.

Као што је то случај са бројним државама, које су не само на законодавном, већ и генерално на нормативном плану, доста пажње посветиле тероризму као глобалном проблему, исти је завредио пажњу и неких од најзначајнијих међународних организација и њихових органа. Иако је о тероризму било речи на Трећој међународној конференцији, одржаној у Бриселу 1930. године, као и на наредној, Четвртој међународној конференцији, одржаној годину дана касније у Паризу, на којој је, између осталог, одређен тероризму појмовном смислу⁶⁸³, Женевска конвенција о спречавању и кажњавању тероризма из 1937. године, представљала је правни темељ регулисања овог кривичног дела у међународним оквирима, премда и поред двадесет четири државе потписнице, никада није ступила на снагу.⁶⁸⁴ Након Другог светског рата, уследио је велики број конвенција, као што су: Конвенција о сузбијању кривичних дела и неких других аката уперених против безбедности ваздушне пловидбе (1963.), Конвенција о сузбијању незаконите отмице ваздухоплова (1970.), Конвенција о сузбијању незаконитих аката уперених против безбедности цивилног ваздухопловства (1971.), Конвенција о спречавању и кажњавању кривичних дела против лица под дипломатском заштитом, укључујући дипломатске агенте (1973.)⁶⁸⁵, Европска конвенција о сузбијању тероризма (1977.)⁶⁸⁶, Међународна конвенција против узимања талаца (1979.), итд.

Међу најбитније међународне акте нешто новијег датума, који за предмет имају ово кривично дело, треба уврстити „Оквирну одлуку Савета Европске уније о борби против тероризма од 13. јуна 2002. године, са изменама и допунама из 2008. године“, као и Конвенцију Савета Европе о спречавању тероризма⁶⁸⁷.

⁶⁸² *Ibidem*

⁶⁸³ Д. Јовашевић, Љ. Митровић, „Тероризам у међународном и кривичном праву неких земаља“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амићић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011, стр. 430.

⁶⁸⁴ И. Марковић, М. Бабић, „Борба против тероризма (кривичноправни аспект)“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амићић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011, стр. 174.

⁶⁸⁵ И. Бодрожич, „Тероризам као кривично дело у документима међународних организација“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 1/2016, стр. 206.

⁶⁸⁶ И. Марковић, М. Бабић *op. cit.*, стр. 174.

⁶⁸⁷ Д. Јанковић, М. Драшковић, „Тероризам као кривично дело – међународни и национални аспект“, текст у зборнику *Полиција и правосудни органи као гаранти слободе и безбедности у правној држави*, Тара, 23-25. мај 2017. Том 1 (ур. Б. Симеуновић-Патић), Криминалистичко-полицијска

За разлику од теоријског аспекта сагледавања проблема тероризма, који је у већој или мањој мери хетерогеног карактера, услед неретко нејединствених становишта у погледу одређених питања, може се свакако говорити о хомогеном ставу, када је реч о жељи великог броја држава да на нормативном плану регулишу поменути проблем. Наравно, без обзира на јединственост на субјективном плану, узимајући у обзир жеље и намере, одређене разлике неспорно постоје на објективном плану, тј. у нормативном приступу. Међутим, суштински посматрано већина европских држава, што се може рећи и за наш регион, ускладила је своје антитерористичко, кривично законодавство са међународним конвенцијама.

Као један од кључних проблема, са којим се суочавају законодавци многих држава, односи се на питање људских права терориста. Иако се на први поглед може чинити да наведено питање није уско повезано са проблемом сузбијањем тероризма са криминалистичког аспекта, већ да оно треба посматрати искључиво у оквирима уставноправних начела, људска права ових учинилаца су и те како повезана за криминалистиком. Какав однос ће имати криминалистички органи, приликом спровођења акција у циља хватања терориста, као и сам чин хватања, у великој мери је одређено односом законодавца према терористима и погледу истог на њихова људска права. Другим речима, државе могу злоупотребити своје „антитерористичко законодавство“, како би оснажили снаге реда, пружањем већих овлашћења, а на уштрб грађанских права, или створити „правну равнотежу између поштовања људских права и слобода када су у питању терористи, а са друге стране и посебне мере које се односе на њих“⁶⁸⁸.

Иако данас по многим параметрима Немачка представља једног од лидера европског континента када је реч о односу према одређеним питањима, од којих су се поједина директно или индиректно односила и на положај терориста, у неким ситуацијама, долазило је до изостанка адекватног решења. Примера ради, захваљујући бенефитима које у овој држави доноси политички азил, али и слабој контроли власти на локалном нивоу, троје терориста који су извршили напад у Сједињеним Америчким Државама, 11. септембра 2001. године, живело је у Немачкој, тачније у Хамбургу, али и осталим градовима у овој држави.⁶⁸⁹ Међутим, наведени догађај, осим што је на законодавном плану довео до усвајања два „анти-терористичка пакета“, покренуо је и низ реформи у складу са утврђеном анти-терористичком стратегијом, чији су основни елементи били: „идентификација терориста и њихових помагача, њихово извођење пред органе

академија, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2017, стр. 432.

⁶⁸⁸ Н. Банићевић, „Људска права и борба против тероризма“, МАТИЦА, 73/2018, стр. 44.

⁶⁸⁹ Т. Лукић, „Борба против тероризма у оквиру ЕУ – пример Немачке“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1-2/2007, стр. 227.

правосуђа и елиминисање њихове инфраструктуре у Немачкој и у иностранству; пружање помоћи другим државама у борби против тероризма; означавање социјалних, економских и културних корена тероризма; заустављање ширења оружја за масовно уништавање; проналажење мултилатералног озакоњења било које војне акције кроз УН⁶⁹⁰. У оквиру првог пакета, религијским групама је укинут кривичнопроцесни имунитет; омогућено је кривично гоњење и суђење припадника стране терористичке организације, која дејствује само изван граница Немачке; ограничена је могућност уласка и пребивања терориста на територији ове државе; предвиђен је већи степен обезбеђења граничних прелаза и аеродрома, док су другим пакетом донети закони којима је предвиђено давање знатно ширих овлашћења обавештајним службама, полицијским и правосудним органима, у погледу прикупљања, обраде и међусобне размене података на свим нивоима, као и комуникације у погледу истих.⁶⁹¹

2. ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ НА СУЗБИЈАЊЕ ТЕРОРИЗМА

Амерички филозоф, шпанског порекла Џорџ Сантајана је рекао: „Они који се не сећају прошлости, осуђени су да је поново преживе.“⁶⁹² Наведено представља додатан разлог да се осврнемо на појаву тероризма и његово сузбијање на простору бивше Југославије, као увертиру за сагледавање делатности домаћих и страних државних органа на поменутом пољу. Међутим, пре тога је потребно кратко се осврнути на то до ког периода генерално можемо говорити о тероризму из угла историје.

Повући оштру границу приликом утврђивања тренутка до када одређену појаву треба сагледавати као део историје, односно од ког момента она то престаје бити, не представља једноставан задатак. У складу са тим, и многи историчари неће постићи консензус у погледу питања на који начин из датог аспекта посматрати тероризам и ангажовање на његовим сузбијању. Међутим, уколико се осврнемо на трајање одређених историјских епоха, као што су стари, средњи и нови век, чињеница је да су прелазе између истих представљали одређени значајнији догађаји. За све њих било је заједничко да су, у тренутку када су се збили, снажно одјекнули на, или готово на глобалном нивоу, али пре свега по томе што су произвели ништа мање снажне последице по социолошке, културолошке, научне, геополитичке или друге односе, односно најавили велике промене у свету. Примера ради, почетак средњег века везује се за пад Западног

⁶⁹⁰ *Ibid.*, стр. 228.

⁶⁹¹ *Ibid.*, стр. 228-229.

⁶⁹² Л. Лукајић, *Фратри и усташе кољу - злочинци и сведоци*, Фонд за истраживање геноцида, Београд, 2005, стр. 4.

римског царства, а његов престанак за ренесансу и период значајних географских открића.

Док једни аутори сматрају да је реч о прастарој појави, старијој од античких држава попут Грчке и Рима, а други да се појава тероризма доводи у везу са античким Јерусалимом и настанком Зелота, политичко-верске секте, односно са раним феудализмом и настанком Асасина, муслиманске секте, највећи број теоретичара настанак тероризма доводе у везу са периодом који је уследио након Француске револуције.⁶⁹³ Аналогно историјској терминологији и у погледу одређивања раздобља када је тероризам у питању, можемо користити термине између којих се у лаичкој јавности неретко поставља знак једнакости, а то су модерна и савремена епоха⁶⁹⁴. Другим речима, период модерног тероризма, можемо рачунати од краја шездесетих⁶⁹⁵ и почетка седамдесетих година двадесетог века⁶⁹⁶, када се тероризам сагледавао првенствено као проблем унутрашње безбедности земаља у којима се јављао⁶⁹⁷, док као почетак савремене епохе (иако има и другачијих ставова⁶⁹⁸), коју поједини аутори називају и ером глобалног тероризма⁶⁹⁹, односно као преломни догађај, можемо узети 11. септембар 2001. године, тј. напад у Сједињеним Америчким Државама на Светски трговински центар, односно на тзв. куле близнакиње у Њујорку и Пентагон у Арлингтону недалеко од Вашингтона. Разлога за то је више, међу којима су неки теоријског, а неки нормативног карактера.

Примера ради, из теоријског угла посматрано, у прилог томе говори то да је након поменутог догађаја из 2001. године, на основу одређених тврдњи, престала да постоји подела на тзв. „добар тероризам“ и „лош тероризам“.⁷⁰⁰ Осим тога, из ове перспективе гледано, а нарочито из угла шире јавности, тренд називања

⁶⁹³ С. Нешковић, „Интерпол и савремени тероризам“, *Безбедност*, 2/2005, стр. 207.

⁶⁹⁴ У историјском контексту, под модерном епохом (тзв. Нови век) сматра се период од 15. до 18. века, док се под савременим добом подразумева период од 18. века до данас.

⁶⁹⁵ М. Крстић (2018) *op. cit.*, стр. 353.

⁶⁹⁶ М. М. Крстић, „Домаћи тероризам – претња изблиза“, *Војно дело*, 7/2017, стр. 483.

⁶⁹⁷ Ж. Ђ. Бјелајац, М. Б. Јовановић *op. cit.*, стр. 123.

⁶⁹⁸ Примера ради, у теорији се може срести став да последња деценија 20. века представља почетак „савременог тероризма, који карактерише „чвршће повезивање разнородних терористичких група“, при чему се посебан акценат ставља на подршку коју ови учиниоци добијају од обавештајних структура појединих држава, међу којима и неки познати попут Осаме бин Ладена. Наведено гледиште има и те како оправдања нарочито уколико се као критеријум узме моменат и интензитет хомогенизације и сарадње међу разнородним терористима. – Више о томе: И. Јоксић, М. Д. Мијатовић *op. cit.*, стр. 256.

⁶⁹⁹ Д. Коларић, „Тероризам – међународни документи, савремена законска решења и Кривични законик Републике Србије“, текст у зборнику *Тероризам и људске слободе* (ур. С. Ного), Тара, 2010, стр. 289.

⁷⁰⁰ Ђ. Игњатовић *op. cit.*, стр. 119.

тероризмом разних облика насилничког деловања, међу којима многи објективно не представљају ово кривично дело, добио је још снажнији замајац, након поменутог догађаја.⁷⁰¹

Са друге стране, са нормативног аспекта гледано, Уједињене нације су након наведених напада, уложиле велики напор у циљу поштовања обавеза, које су државе чланице преузеле приликом ратификовања дванаест конвенција и протокола који се тичу сузбијања тероризма.⁷⁰² Када је реч о активностима међународних организација, осим Уједињених нација, постоје и многе друге које су дале допринос решавању овог проблема. Примера ради, усвојен је већи број безбедносних мера обавезујућег карактера од стране Међународне поморске организације, при чему су Сједињене Америчке Државе спровеле најригорозније мере предострожности, попут праћења товара и његовог утоваривања.⁷⁰³

Сједињене Америчке Државе, које су директно погођене овим нападом су биле најплодоносније на нормативном плану. У октобру исте године, власти ове државе, усвојиле су тзв. Патриотски закон, захваљујући којем су специјалне службе владе добиле шири овлашћења⁷⁰⁴ када је реч о надзору, прислушкивању и претресу лица осумњичених за терористичке активности.⁷⁰⁵ Осим тога, наведеним правним актом извршене су значајне измене које се односе на награде предвиђене за информаторе, односно за поверљиве информације које они могу пружити о овим учиниоцима и њиховим активностима.⁷⁰⁶ Октобра 2001. године, тадашњи амерички председник, Џорџ Буш, указом оснива Канцеларију за унутрашњу безбедност, у циљу израде „Националне стратегије за унутрашњу безбедност“, а почетком 2002. године дотични доноси одлуку о формирању Центра за прикупљање и анализу података о терористичким претњама САД.⁷⁰⁷ У фебруару наредне године, америчке власти усвојиле су „Националну стратегију за борбу против тероризма“, а дати нормативни талас узрокован наведеним терористичким нападом, окончан је 1. фебруара 2006. године, када су амерички

⁷⁰¹ М. Крстић (2018) *op. cit.*, стр. 352.

⁷⁰² Ђ. Игњатовић *op. cit.*, стр. 119.

⁷⁰³ М. Крстић (2015) *op. cit.*, стр. 96-97.

⁷⁰⁴ Сједињене Америчке Државе су само једне у низу држава које су у оквиру своје антитерористичке правне регулативе дале надлежним органима знатно шири овлашћења, што је за последицу имало то да је њихова примена неретко доводила у питање чувени постулат какав је претпоставка невиности. – С. Вуковић, „Принципи законитости и легитимности у поступању полиције у превенцији криминалитета“, *Безбедност*, 1-2/2009, стр. 182.

⁷⁰⁵ М. Мијалковски, „Противтерористичка превенција државе“, *Међународни проблеми*, 4/2007, стр. 590.

⁷⁰⁶ Више о томе: Д. Маринковић, З. Ђурђевић, „Криминалистички аспекти супротстављања тероризму“, текст у зборнику *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму – IV* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2013, стр. 71-73.

⁷⁰⁷ М. Мијалковски *op. cit.*, стр. 590-591.

званичници усвојили документ назван „Национални војностратешки план за рат против тероризма“, ради чувања и одбране државе, борбе против терориста и подршке доминантним тежњама муслимана за одбацивањем насилног екстремизма.⁷⁰⁸

О активностима на нормативном пољу Савета безбедности Уједињених нација које су уследиле као последица терористичких напада од 11. септембра 2001. године, било је речи и у случају *A. and others v. The United Kingdom*⁷⁰⁹. У њему се између осталог наводи да је влада Велике Британије, 18. децембра 2001. године поднела дерогацију⁷¹⁰ генералном секретару Савета Европе. У обавештењу о дерогацији наведено је да су терористички напади у Њујорку, Вашингтону и Пенсилванији 11. септембра 2001. године довели до неколико хиљада смртних случајева, укључујући многе британске жртве, као и друге жртве из седамдесет различитих земаља. У својим Резолуцијама 1368 (2001) и 1373 (2001), Савет безбедности Уједињених нација признао је нападе као претњу међународном миру и безбедности. Додаје се да је у својој Резолуцији 1373 (2001), Савет безбедности, поступајући у складу са Поглављем VII Повеље Уједињених нација, захтевао од свих држава да предузму мере да спрече извршење терористичких напада, укључујући ускраћивање сигурног уточишта онима који финансирају, планирају, подржавају или врше терористичке нападе. Констатује се да постоји терористичка претња Уједињеном Краљевству од особа осумњичених за умешаност у међународни тероризам. Конкретно, постоје страни држављани присутни у Уједињеном Краљевству за које се сумња да су умешани у извршење, припрему или подстицање аката међународног тероризма, да су чланови или да су повезаниса члановима таквих организација или групе, које представљају претњу националној безбедности Уједињеног Краљевства. Као резултат тога у Великој Британији било је на снази ванредно стање.⁷¹¹

Као још један од разлога који говори у прилог постављања границе краја модерног и почетка савременог доба баш за поменути догађај представља чињеница да је након тих напада дошло до „својеврсног отрежњења“ Сједињених Америчких Држава и држава Западне Европе, с обзиром да су велике силе света спознале директну везу између нападача и већабијског учења, што је за последицу имало спровођење радикалних мера у погледу контроле и сузбијања одређених организација захваљујући којима је, између осталог, спонзорисан и већабизам у

⁷⁰⁸ *Ibid.*, стр. 591-592.

⁷⁰⁹ *A. and others v. The United Kingdom*, ECHR, App. no. 3455/05, 19 February 2009, para 11.

⁷¹⁰ Више о томе: Д. Богдановић, „Дерогација и ограничавање људских права“, *Страни правни живот*, 2/2011, стр. 296-302.

⁷¹¹ *A. and others v. The United Kingdom*, para 11.

БиХ, чији је резултат био смањивање новчаног прилива.⁷¹² Међутим, од поменутог „отрежњења“ узрокованим нападом на куле близнакиње и Пентагон и подизања свести о проблему тероризма⁷¹³, одређени делови друштва су зашли у другу крајност у виду јачања исламофобије, која је довела до многих видова дискриминације припадника муслиманске заједнице,⁷¹⁴ што по принципу зачараног круга, многе од њих може гурнути и гурнула је у загрљај тероризма. Иако се не може лако утврдити да ли је и у којој мери исламофобија била узрок, чињеница је да је, још једна од бројних последица терористичких напада 11. септембра 2001. године, био нагли раст броја појединаца, али првенствено организација „са муслиманским идентитетом или исламском самоидентификацијом на листама група умешаних у тероризам“⁷¹⁵.

Свакако не смеју се изгубити из вида и геополитички разлози, с обзиром да је поменути терористички напад, представљао повод да се у Авганистану спроведе „прва јавно прокламована војна интервенција против тероризма“⁷¹⁶, која је укључивала велики број ваздушно-ракетних напада на војне циљеве, кампове за обуку, као и логистичке базе Ал Каиде и то мимо сагласности Савета безбедности.⁷¹⁷

Са друге стране, ако дати проблем сагледавамо у регионалним размерама, тачније на простору бивше Југославије, као један од кључних догађаја који је, посматрано из више аспеката, представљао одређену прекратницу јесте, распад СФРЈ. Иако тај догађај није био искључиво последица терористичких активности, већ ратних сукоба и настојања већине југословенских федералних јединица за самосталношћу, не сме се сметнути с ума да су ти исти циљеви били идеја водиља и велике већине терористичких активности у држави, али и иностранству, као и да су поједине терористичке организације пружале директну подршку сепаратистима, попут Ал Каиде у Босни и Херцеговини. Иако се на први поглед може можда закључити да је распад државе значајно и окончање деловања одређених терористичких организација, чињеница је да су ратна дејства у Босни и Херцеговини била „одскочна даска за продор исламистичког тероризма на

⁷¹² Више о томе: Љ. Пејановић, Е. Савић, Ј. Јовановић, „Вехабизам на балканском простору“, *CIVITAS*, 1/2013, стр. 69.

⁷¹³ L. Guglielminetti, A. Miriam, *Memorials for victims of terrorism and their possible value for P/CVE – Different approaches within the EU*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2021, стр. 8.

⁷¹⁴ Више о томе: В. Голијанин, „Ислам и Запад: Порекло и оправданост феномена исламофобије“, *Годишњак*, 17/2018, стр. 78-92.

⁷¹⁵ Више о томе: Х. Бериша *et al.*, „Џихад као глобални тероризам“, *Војно дело*, 7/2018, стр. 458-459.

⁷¹⁶ Д. Ђорђевић, „Војна интервенција као средство борбе против тероризма“, *Војно дело*, 3/2018, стр. 460.

⁷¹⁷ *Ibid.*, стр. 472-473.

Балканско полуострво“⁷¹⁸. Међутим, чини се да, без обзира на значајне последице које је произвео, поменути догађај ипак не можемо одредити као догађај који непосредно претходи почетку савремене епохе тероризма на овим просторима, с обзиром да је другу половину последње деценије двадесетог века обележило сепаратистичко терористичко деловање одређених албанских организација. Из тог разлога, можемо рећи да се границе историјског осврта на терористичко деловање у свету и у региону готово поклапају, односно да савремена епоха тероризма почиње уласком у двадест први век.

Двадесет први век, квантитативно посматрано готово да не показује присуство терористичких напада на територији централне Србије, док је на територији Аутономне покрајине Косово и Метохија у периоду од 1999. до 2013. године забележено деведесет три терористичка напада на Србе повратнике на ту територију⁷¹⁹, с тим што таква пракса постоји континуирано и до данашњих дана. Међутим, наша држава се и у њеном централном делу суочавала са одређеним безбедносним претњама, првенствено у виду вехабијског деловања на подручју Рашке области, које је такође присутно и у одређеним суседним државама попут Босне и Херцеговине⁷²⁰ (где их према одређеним обавештајним подацима има преко сто хиљада)⁷²¹, Црне Горе и Северне Македоније.⁷²²

Иако се у највећем броју налазе на простору БиХ, озбиљну регионалну претњу представљају шеријатска насеља, карактеристична по томе што њени житељи живе изоловано у складу са шеријатским прописима, што неретко директно подржавају организације као што је Исламска држава, али и по томе што представљају „регрутне станице“ за локално становништво и „уточиште“ цихадиста из целог света.⁷²³ Примера ради, једно од највећих упоришта вехабија у Босни и Херцеговини, било је село Горња Маоча, у којем је фебруара 2010. године, полиција ухапсила велики број чланова поменутог покрета. Поменути регрутни центри представљају погодан начин долажења до добровољаца и њиховог даљег повезивања са терористичким организацијама попут Исламске државе. Према

⁷¹⁸ Ј. Вукоичић, „Исламистички тероризам на Балкану“, текст у зборнику *Зборник радова са регионалне конференције „Регионална сарадња у сузбијању прекограничног криминала: савремени изазови тероризма и мигрантске кризе“* Бијељина, Република Српска, БиХ, 22-24. мај 2018 године (ур. П. Ђеранић), Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбедносних наука, Бања Лука, 2018, стр. 105.

⁷¹⁹ И. Ж. Јоксич, В. Божовић, „Тероризам као претња европској безбедности са посебним освртом на Србију“, *Политика националне безбедности*, 1/2015, стр. 114.

⁷²⁰ Више о томе: Хелсиншки одбор за људска права, „Радикалне групе на Балкану: Случај вехабије Јашаревића“, *Хелсиншки билтен*, Београд, 84/2011, стр. 2.

⁷²¹ М. Бајагић, „Босна и Херцеговина у вртлогу радикалног исламистичког фанатизма, екстремног вехабизма и тероризма“, *Политика националне безбедности*, 1/2015, стр. 74.

⁷²² Више о томе: Б. Рмандић *op. cit.*, стр. 392-401.

⁷²³ Ј. Вукоичић *op. cit.*, стр. 113.

одређеним проценама у Сирију је из Србије отишло „између 50 и 70 добровољаца“⁷²⁴.

2.1. Сузбијање усташке терористичке емиграције

Током шездесетих и седамдесетих година прошлог века, тадашња Југославија била је изложена немалим опасностима од терориста чију окусницу је чинила емиграција. Међу њима, доминантну улогу имала је хрватска, проушашка емиграција. Међу овим организацијама, надлежним безбедносним органима, су посебну пажњу привлачиле организације, као што су: Хрватско револуционарно братство, које је бројило око три стотине чланова, Хрватски народни отпор, тзв. Лубурићевци, који су имали око педесет припадника, Уједињени Хрвати Немачке, којих је било око три стотине.⁷²⁵ Ове организације су организовале и спровеле велики број терористичких акција, међу којима се посебно издвајају бомбашки напад у биоскопу „20. октобар“, атентат из маја 1971. године, извршен од стране Мира Барешића и Анђелка Брајковића на амбасадора Владимира Роловића, који је подлегао ранама након осам дана⁷²⁶, итд. Осталих, нехрватских организација овог типа, било је доста мање, међу којима су се са безбедносног аспекта, посебно издвајао Српски ослободилачки покрет-Отаџбина, са око сто двадесет чланова⁷²⁷, чији су представници, између осталог припремали атентат на Јосипа Броза приликом његове посете америчкој држави Ајови, запалили кућу југословенског амбасадора у Бриселу, итд.⁷²⁸

2.1.1. Оперативни рад на праћењу клеронационалиста

Као што је претходно истакнуто, било би погрешно општи концепт верски фундираног тероризма свести искључиво на исламистички, с обзиром да он укључује и поједине организације које долазе из редова хришћана, јудаиста, Сика, и других.⁷²⁹

⁷²⁴ В. Живковић, Ф. Стојановић, „Борци из Србије у рату у Сирији – правни и политички третман по повратку“, *Годишњак факултета безбедности*, 8/2015, стр. 149.

⁷²⁵ С. Цветковић, „Тероризам и југословенска политичка емиграција“, *Историја 20. века*, 2/2014, стр. 173.

⁷²⁶ Ј. Михаљевић, „Сигурносно-обавјештајни аспекти слома хрватског прољећа“, *Фонтес*, 1/2021, стр. 705.

⁷²⁷ С. Цветковић *op. cit.*, стр. 173.

⁷²⁸ Више о томе: С. Кајевић, *Сопо – како је било*, Етхос, Београд, 2016, стр. 87-100.

⁷²⁹ М. Juergensmeyer, *Terror in the mind of God: The global rise of religious violence*, University of California Press, Berkeley, 2000., у: М. Crenshaw (2000) *op. cit.*, стр. 412.

На просторима бивше СФРЈ, поред одређених националистичких и сецесионистичких покрета попут „Хрватског прољећа“, на отцепљењу Хрватске⁷³⁰ посебно је била активна усташка емиграција. Овим учиниоцима својеврстан ветар у леђа су давали и поједини свештеници католичке цркве, који су самим тим изазивали доста пажње органа безбедности, о чему сведочи бројна документација југословенских служби безбедности. Битно је нагласити, да је реч о појединцима, а никако о одговорности католичке цркве у целини и да би било погрешно приступити генерализовању овог питања и истицању некакве колективне кривице.

Према одређеним наводима, жупник Међугорске жупе, већ након првих указања у Међугорју, упутио је позив Хрватима да „подигну мачеве, обуку униформе и зауставе моћ сатане“⁷³¹, што представља само један од бројних сличних примера злоупотребе.⁷³² О утицају и контексту наведеног догађаја говори и чињеница да су чак и деца док су ходала стазама ходочашћа, певала милитантне усташке песме.⁷³³ Међутим, неколико година касније, током трајања грађанског рата забележени су и случајеви појединих свештеника који су носили оружје, при чему тадашње католичко руководство није учинило ништа да такво понашање санкционише.⁷³⁴ Другим речима, наведени однос можда на најбољи начин описује Симеуновић констатујући да је тврдња о томе да је католичка црква представљала „бастин усташтва не само прејак израз, већ и део дневно-политичког вокабулара“, али и чињеницу „да се католичка црква ни у Хрватској ни у Босни и Херцеговини никада није јавно оградила од фашизма и нацизма“.⁷³⁵

Међутим, било би погрешно злоупотребу вере у терористичке сврхе доводити у везу искључиво са појединим представницима католичке цркве.⁷³⁶ На

⁷³⁰ Више о томе: Ј. Влајнић, *Право народа на самоопредељење у међународном праву* – докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2022, стр. 208-210.

⁷³¹ J. A. Herrero, „Medjugorje: Ecclesiastical Conflict, Theological Controversy, Ethnic Division“, *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 10/1999, стр. 162.

⁷³² Сличних примера је било и претходно, током НДХ, попут надбискупа Шарића, аутора између осталог и „Оде поглавнику“, који је према речима Виктора Новака, био „посредни подстрекач“ бројних усташких и злочина, имајући у виду његове говоре у јавности, подршку усташама, њиховим вођама и целокупном покрету. – В. Новак, *Magnit crimen – пола вијека клерикализма у Хрватској*, Накл. завод Хрватске, Загреб, 1948, стр. 560.

⁷³³ J. A. Herrero *op. cit.*, стр. 161.

⁷³⁴ M. Paul, „The Yugoslavian Inferno: Ethnoreligious Warfare in the Balkans“, *Continuum*, New York, 1995, стр. 130-131., у: J. Wiinikka-Lydon, „The Ambivalence of Medjugorje The Dynamics of Violence, Peace, and Nationalism at a Catholic Pilgrimage Site during the Bosnian War (1992-1995)“, *Journal of Religion & Society*, 12/2010, стр. 5.

⁷³⁵ Д. Симеуновић (20096) *op. cit.*, стр. 166.

⁷³⁶ Бројни примери показују да до злоупотребе вере у терористичке сврхе, долази и међу представницима и верским проповедницима који долазе из других религија. То је неретко присутно и у Исламу, о чему сведочи и пример исламистичког проповедника, имама Абу

пример, може се рећи да злоупотреба вере представља одлику тзв. крижара, који су деловали током првих година након окончања Другог светског рата и који су претежно били састављени од поражених усташких снага. Иако нису били верски покрет, религија је за њих представљала битан сегмент⁷³⁷, с обзиром да су поред белог крста којим су на својим капама заменили усташки знак, истицали припадност и укорененост у католицизму. Они су злоупотребом религије предузимали терористичке акте⁷³⁸ зарад остваривања сепаратистичких циљева⁷³⁹, у чему су неретко имали саучеснике, углавном помагаче. Примера ради, на основу информација до којих су дошле тајне службе у погледу јатака који су пружали подршку током скривања у пределу средње Подравине, лишено је слободе 250 оних који су помагали крижарима и 212 оних који су помоћ пружали тзв. бункерашима, тј. лицима који су се појединачно крили страхујући од одмазде.⁷⁴⁰

Бројни примери злоупотребе религије у наведеном контексту, привукли су пажњу безбедносних органа тадашње државе. На основу већег броја случајева, могуће је уочити неке од критеријума којима су се руководили органи тадашње Службе државне безбедности (СДБ) приликом ангажовања оперативних веза и сарадника.

Примера ради, доста контроверзи у јавности изазивао је и још увек повремено изазива случај указивања Девнице Марије у Међугорју 24. јуна 1981. године.⁷⁴¹ Ово место годинама посећују верници, иако је и сам Ватикан исказао

Мухамеда, који је у Бечу у цамији Мелит Ибрахим заступајући „радикалну такфирску верзију салифизма“, радикализовао младиће муслимане за цихад на Блиском истоку. – Више о томе: Узроци тероризма у Бечу, *Видовдан* (ур. Ж. Ињац), 6.11.2020., <https://vidovdan.org/aktuelno/uzroci-terorizma-u-becu/>, *asp*, 30. март 2023. Међутим, случајеви као што је овај представљају пример злоупотребе вере у терористичке сврхе, која је религијског карактера, што није био случај са утицајем који су имали поједини представници католичке цркве, који је био првенствено сепаратистичког карактера, с обзиром да је за крајњи циљ имао сепаратизам федералне јединице Хрватске из оквира тадашње Југославије.

⁷³⁷ Више о томе: З. Раделић, „Крижари: усташка герила 1945-1950. – проблеми истраживања“, *Часопис за сувремену повијест*, 1/2000, стр. 5-28.

⁷³⁸ Најчешће мете терористичко-диверзантских акција крижара, биле су здруге, државна складишта и возови. – Више о томе: З. Раделић, „Повезивање усташког водства и крижара 1945-1947.“, *Часопис за сувремену повијест*, 1/2002, стр. 58.

⁷³⁹ З. Раделић, „Водство усташког покрета и крижари 1945-1948.“, *Часопис за сувремену повијест*, 1/2001, стр. 32.

⁷⁴⁰ В. Шадек, „Крижарска герила у копривничкој и ђурђевачкој Подравини 1945-1948.“, *Подравски зборник*, 42/2016, стр. 38.

⁷⁴¹ Јуна 1941. године, на супротној страни брда у односу на ону на којој се наводно Госпа указала, усташе су мучиле, ликвидирале и бациле у Видоњску јаму цело братство православног манастира Житомилић, који се налазио недалеко од тог места. – Више о томе: Манастир Житомилић, *Српска православна епархија Захумско-херцеговачка и приморска*, https://eparhija-zahumskohercegovacka.com/?page_id=2023, *asp*, 17. април 2023.

неповерење у тај догађај. Осим тога, поједини његови представници су отишли и корак даље, као што је то учинио ватикански егзорциста, бискуп Андреа Гема, који је у интервјуу који је дао за Петрус, изјавио између осталог да је то „апсолутно ђаволски догађај око којег се врте бројни интереси подземља“, додавши да се „у Међугорју све дешава због новца, ходочашћа, ноћења, продаје дрангулија“.⁷⁴² Негативан став у погледу наводног указања, имао је и хрватски свештеник и социолог др дон Иван Грубишић, који је за исти догађај у једном интервјуу изјавио, између осталог, истичући жељу за профитом од датог догађаја, да је „то једна велика превара“⁷⁴³. Изразито негативан став имао је и мостарско-дувањски бискуп Павао Жанић⁷⁴⁴, који је сматрао да су „занос и гануће“ верника у Међугорју, потенцирани прорачунато и то неретко „до тешког слепила и фанатизма“.⁷⁴⁵

О каквој манипулацији је реч, показује и чињеница да је, како поједини аутори наводе, Госпа служила као „сервисна служба“, с обзиром да је готово увек одговарала посредством својих видилаца на постављана питања, међу којима је било и оних попут оног постављеног 6. децембра 1981. године, у које време треба одржавати мисе⁷⁴⁶. Такође, служила је и као жупски „духовни вођа“, у ком својству је тог истог датума поручила да „фра Томислав почне с молитвеним групама, јер је то јако потребно“⁷⁴⁷, да би 20. маја 1983. године поручила фра Томиславу преко једне од девојчица којој се претходно „указала“, да у року од месец дана „сабере групу од двадесетак младих који су спремни потпуно поћи за Исусом“⁷⁴⁸, при чему их може бити и више. На овај начин, грађен је на датом миту, ауторитет појединих свештеника. У сваком случају, недуго након поменутог „указања“, ово место су осим истинских верника, посећивали и појединци који су наведени догађај злоупотребљавали у циљу пропаганде усташког наратива, певајући песме

⁷⁴² Exorcist Andrea Gemma on Medjugorje: "Absolutely diabolical", UNAM SANCTAM CATHOLICAM: Defending the Goodness, Truth and Beauty of Catholicism, 14.4.2011., <http://unamsanctamcatholicam.blogspot.com/2011/04/bishop-and-exorcist-andrea-gemma-on.html?m=1>, asp, 15. април 2023.

⁷⁴³ Дон Иван Грубишић: Светиште у Међугорју је велика творница новца, Слободна Далмација, 5.6.2008., <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/don-ivan-grubisic-svetiste-u-medugorju-je-velika-tvornica-novca-9606>, asp, 11. април 2023.

⁷⁴⁴ Д. Кутлеша, Огледало правде: Бискупски ординаријат у Мостару о наводним указањима и порукама у Међугорју, Бискупски ординаријат, Мостар, 2001, стр. 41-46.

⁷⁴⁵ П. Жанић, Међугорје, Мостар, 1990, стр. 14.

⁷⁴⁶ Н. Булат, Истина ће вас ослободити: непоузданост извора и недоличност порука: студија о неким међугорским питањима (1986.), Бискупски ординаријат, Мостар, 2006, стр. 88.

⁷⁴⁷ Ibid., стр. 91.

⁷⁴⁸ Ibidem

у част Анте Павелића, при чему су се на оближњим фасадама и стенама могли видети усташки симболи, као и спискови за ликвидацију српских породица.⁷⁴⁹

Међутим, док се јавност углавном бавила и још увек повремено бави питањем да ли је реч о истинитом догађају или не, често се запоставља позадина истог. За разлику од шире јавности, органи безбедности су доста пажње поклонили умешаности одређених свештених лица, што се, између осталог, може утврдити на основу Приједлога и Одобрења Центра СДБ Мостар, (рег. Бр. V – 1968, датум евидент. 2.10.1984.), за регистрацију електромеханичара, запосленог као кинооператер у Читлуку, Козине Грга као оперативне везе.⁷⁵⁰ Током 1983. и 1984. године, „Лаки“, како је гласило његово оперативно име, након што је утврђено да као члан црквеног одбора жупе Међугорје испуњава објективне услове, бива ангажован на праћењу непријатељске делатности клеронационалиста Барбарић фра Славка и Влашић фра Томислава (рашчињеног 2009. године), приликом окупљања верника поводом „указања“. Утврђено је да поменути фратри стоје иза успостављања лажног култа Богородице. Иако су предмет његовог рада били поменути фратри, преносио је податке и у погледу других безбедносно интересантних субјеката, као што су француски теолог Рене Лорентин, парапсихолог и неуропсихијатар из Марибора, Лудвиг Стопар и други. Осим ангажовања праве особе за поменуте задатке, органи државне безбедности су показивали и елементе темељности и добре организованости када су извори информација и њихова провера у питању, имајући у виду да су подаци до којих су дошли захваљујући Лакијевим деловањем били предмет провере од стране других извора, тачније сарадника „Шога“ и оперативне везе под именом „Миран“. Утврђено је да поред датих објективних услова у виду редовног присуства верским обредима и чланства у црквеном одбору жупе Међугорје, Козина и са субјективне стране испољава одређене критеријуме као што су „искреност и спремност да објавештава Службу о безбедносно-интересантним сазнањима“⁷⁵¹.

Случај који је уско повезан са овим је случај који се тиче деловања сарадника, бравара Кордић Младена под псеудониумом „Кемо“, ангажованог на основу Приједлога и Одобрења Центра СДБ Мостар, (рег. Бр. D – 5374, датум евидент. 11.3.1985.).⁷⁵² Кордић је самоиницијативно, посредством сестриног супруга, иначе полицајца, ступио у контакт са надлежним органима, након чега је ангажован као сарадник. Он је наима, давао информације Служби о значајним безбедносним

⁷⁴⁹ Више о томе: Г. Митровић, „Највећа хрватска превара: Госпа из Међугорја испарава из лешева убијених Срба“, *Република*, 14.11.2019., <https://www.republika.rs/vesti/tema-dana/169050/najveca-hrvatska-prevara-gospa-iz-medugorja-isparava-iz-leseva-ubijenih-srba>, asp, 11. април 2023.

⁷⁵⁰ И. Бешлић, *Чувари Југославије – сарадници УДБА - е у Босни и херцеговини* (Плава књига), Самиздат, Посушје, 2003, стр. 594., <https://archive.org/details/cuvari-jugoslavije-hrvati>, asp, 28. септембар 2019.

⁷⁵¹ *Ibidem*

⁷⁵² *Ibid.*, стр. 591.

сознањима која су се, између осталих односила и на рођаке његове супруге. Повезаност са поменутиим догађајем у Међугорју, огледа се у томе што је једна од њих, чији је духовни вођа био фра Томислав, била једно од шесторо деце којој се Девица Марија наводно указала. Друга рођака је према тврдњама Кордића говорила како је растурила усташке летке, чиме је допринела ширењу пропаганде и идеологије усташтва и усташке емиграције. Као и у претходном случају и приликом ангажовања овог сарадника надлежни органи су пошли како од објективних, тако и од субјективних критеријума. На објективном плану треба поменути чињеницу да је „Кемо“, услед родбинских веза повремено био у контакту са овим безбедносно интересантним лицима. У субјективне критеријуме, на основу садржине Приједлога, треба сврстати чињеницу да је исти процењен као поуздан, односно „веома искрен“⁷⁵³, да је „више пута изражавао жељу“ за наставак разговора и договарање задатака, да „прихвата задатке искључиво из патриотских побуда“, као и да је провером утврђено „да се ради о лицу позитивних карактерних особина“.⁷⁵⁴ Набројане особине, сврставале су га међу сараднике прве категорије, које су чинили „сарадници који су се, без обзира на мотивацију у потпуности ангажовали и уживали ступањ велике поузданости“⁷⁵⁵.

3. ДЕЛАТНОСТ ДОМАЋИХ ДРЖАВНИХ ОРГАНА У СУЗБИЈАЊУ ТЕРОРИЗМА

Делатност домаћих државних органа у сузбијању тероризма представља део свеопште борбе у циљу очувања националне безбедности, чиме се пружа и одређен допринос очувању глобалне, међународне безбедности. Не улазећи у поједине квантитативне односе и критеријуме, чињеница је да је и наша држава изложена безбедносним ризицима по сопствену и сигурност својих грађана. На основу одређених процена, чиниоцима од којих долази највећа опасност од терористичких напада, сматрају се сепаратистички и сецесионистички опредељени, екстремни Албанци, са Косова и Метохије и они из Прешева, Бујановца, Медвеђе, као и „екстремни припадници вехабијских и других насилних муслиманских заједница“ из околине Тутина, Сјенице и Новог Пазара,

⁷⁵³ Иако се у случају Кордића не наводи степен поузданости, тј. иако у његовом случају није експлицитно извршена прецизна категоризација у смислу тога да ли је реч о понекад, углавном или извору који је увек поуздан, чињеница да су га окарактерисали као „веома искреног“, наводи на закључак да је ипак реч о „увек поузданом“ извору, односно о извору „у чију поузданост се не сумња“. – Д. Манојловић, „Теоријски и практични аспекти криминалистичко-обавештајних извора“, *Безбедност*, 2/2006, стр. 270.

⁷⁵⁴ И. Бешлић *op. cit.*, стр. 591.

⁷⁵⁵ *Ibid.*, стр. 10.

које карактеришу сецесионистички, сепаратистички и „верско-шовинистички“ циљеви.⁷⁵⁶

Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције (члан 4 ЗОНДОСОКТОК), предвиђа надлежност за поступање у предметима који се односе на тероризам, међу којима су: Јавно тужилаштво за организовани криминал; Министарство унутрашњих послова-организациона јединица надлежна за сузбијање организованог криминала; Посебно одељење Вишег суда у Београду за организовани криминал; Посебно одељење Апелационог суда у Београду за организовани криминал; Посебна притворска јединица Окружног затвора у Београду.

Осим Специјалне антитерористичке јединице и Жандармерије, када је реч о улози Министарства унутрашњих послова у сузбијању тероризма, строго рестриктивно посматрано, Служба у чијој је надлежности сузбијање организованог криминалитета, свакако има „доминантну улогу“, уз Службу за борбу против тероризма⁷⁵⁷, а које представљају саставне делове Управе криминалистичке полиције.⁷⁵⁸ Међутим, екстензивно посматрано, никако не треба изоставити и неке друге организационе јединице МУП-а, које могу дати значајан допринос у решавању овог проблема, као што су: Јединица за међународну оперативну полицијску сарадњу, Хеликоптерска јединица, Јединица за обезбеђење одређених личности и објеката⁷⁵⁹ Међутим, уколико су већ наведени аутори, иначе са пуним правом нешто екстензивније сагледали улогу МУП-а у сузбијању тероризма, чини се да би дата листа значајних служби морала бити додатно проширена Службом за криминалистичко-обавештајне послове и прикривене иследнике, као делом Управе криминалистичке полиције, имајући у виду чињеницу да се тероризам директно спомиње као област у којој је њен допринос посебно наглашен.

Поред улоге домаћих органа у сузбијању тероризма, која се у неким случајевима испољава и у њиховој међусобној координацији и сарадњи, полицијски органи су усмерени и на међународну сарадњу. Она је генерално посматрано, када је реч о борби против криминалитета, првенствено испољена у

⁷⁵⁶ Више о томе: С. Мијалковић, М. Бајагић, „Премисе и смернице за израду националне стратегије Републике Србије против тероризма“, текст у зборнику *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму - VI* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2015, стр. 29-32.

⁷⁵⁷ Наведеној групи служби које имају велику улогу у борби против ове врсте криминалитета, треба додати и Службу за борбу против дрога, уколико говоримо о сузбијању нарко-тероризма и уопштено финансирању терористичких организација.

⁷⁵⁸ С. Мијалковић, М. Бајагић *op. cit.*, стр. 34.

⁷⁵⁹ *Ibid.*, стр. 33-35.

виду Управе за међународну оперативну полицијску сарадњу, која је формирана 2010. године, у циљу образовања „Заједничког тела за реализацију и унапређење међународне оперативне полицијске сарадње у вези са сузбијањем криминала“⁷⁶⁰. У њеном саставу, налази се четири одељења: Одељење за послове Интерпол-а; Одељење за послове Европол-а; Одељење за координацију осталих видова међународне сарадње и Одељење за оперативно дежурство и обраду података, при чему је за сузбијање тероризма од посебне важности Одељење за послове Интерпол-а, с обзиром да тероризам представља једну од његових „основних активности“.⁷⁶¹

У сваком случају, неопходно је да овом проблему, осим законодавца, крајње озбиљно приступе и правосудни, као и полицијски органи с обзиром да непосредно предузимају кораке ка откривању, расветљавању и спречавању тероризма. Дакле, треба тежити балансу, како на законодавном плану, тако и по питању спровођења одређених овлашћења у пракси, тј. приликом спровођења криминалистичких радњи. Примера ради учестала претресања или рације на јавним местима где се окупљају лица за која се сумња да су чланови, симпатизери или помагачи терориста, осим што у њиховим очима може створити утисак о озбиљности државних органа, може изазвати и додатни револт и тиме произвести контраефекат кроз јачање терористичких уверења.⁷⁶² То свакако не значи да треба ићи у другу крајност и заузети неодлучан и амбивалентан став према овом проблему. У прилог томе, између осталог, говори и однос који је администрација некадашњег председника Сједињених Америчких Држава, Била Клинтона имала према тероризму. На пример, до бомбашких напада који су се догодили 1998. године, дата администрација је доста олако, минимализирала размере и опасности од тероризма, избегавајући употребу силе, да би се након поменутог догађаја, одлучила за радикалан заокрет, тј. лансирање крстарећих ракета на кампове за обуку у Авганистану и фабрику лекова у Судану, због сумњи на производњу хемијских прекурсора за развој хемијског оружја. Ипак, у овом случају се оправдано може поставити питање да ли је ипак било речи о неодлучности или тактици.

⁷⁶⁰ Република Србија - Министарство унутрашњих послова, <http://www.mup.rs/wps/portal/sr/direkcijapolicije/ojdpp/Uprava+za+medjunarodnu+operativnu+policijsku+saradnju,asp>, 25. април 2023.

⁷⁶¹ *Ibidem*

⁷⁶² М. Crenshaw *op. cit.*, стр. 416.

3.1. Кривичнопроцесне криминалистичке радње и тероризам

3.1.1. Увиђај

За разлику од нашег законодавца који у члану 133 Законика о кривичном поступку, не даје дефиницију увиђаја, већ само наводи разлоге због којих надлежни орган предузима дату доказну радњу, „са аспекта органа поступка, увиђај је доказна радња путем које, у процесном оквиру, органи кривичног поступка на основу свог властитог опажања истражују, прикупљају и испитују прикупљене доказе, односно утврђују и разјашњавају важне чињенице за кривични поступак“⁷⁶³. Осим тога, у истом члану законодавац наводи шта представља предмет увиђаја, тј. да њега може чинити лице, ствар или место уз навођење која лица могу бити присутна, односно пружити стручну помоћ.⁷⁶⁴ Дакле, спровођење ове доказне радње, неопходно је предузети у складу са одређеним начелима, првенствено у складу са начелом законитости⁷⁶⁵, будући да, поступање у складу са овим начелом представља правну брану било каквој самовољи, с обзиром да неће имати правну снагу доказа, нити ће се сматрати увиђајем, оне криминалистичке радње изведене на месту догађаја, ако нису предузете у складу са нормама Законика о кривичном поступку, макар биле и најстручније изведене.⁷⁶⁶ Реч је о доказној радњи која спада у тзв. хитне радње, с обзиром да се предузима у најкраћем могућем року након сазнања за учињено кривично дело или одређени догађај који представља потенцијалну последицу неког кривичног дела.⁷⁶⁷

Када је реч о увиђају кривичног дела тероризам, треба имати у виду његову специфичну природу. Чињеница да ово кривично дело одликује, поред субјективног елемента који се испољава у виду терористичке намере, вршење разних аката насиља и општеопасних радњи⁷⁶⁸, које су засебно посматрано инкриминисане као посебна кривична дела у нашем законодавству, спровођење увиђаја чини потенцијално, додатно комплекснијим. Из тог разлога, на спровођење ове доказне радње код тероризма, могу се применити правила која се односе на вршење: „увиђаја код кривичних дела против живота и тела“; „увиђаја код кривичних дела против живота и тела са смртном последицом“; „обrade лица

⁷⁶³ Ј. Киурски *et al.*, *Приручник за увиђај*, Организација за европску безбедност и сарадњу ОЕБС – Мисија у Србији, Београд, 2018, стр. 9.

⁷⁶⁴ Законик о кривичном поступку - ЗКП, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 и 35/2019

⁷⁶⁵ Више о томе: М. Матијевић, Н. Шушљик, З. Шарчевић *op. cit.*, стр. 36-37.

⁷⁶⁶ М. Шкулић (1998) *op. cit.*, стр. 113.

⁷⁶⁷ М. Шкулић, *Кривично процесно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2014, стр. 233.

⁷⁶⁸ М. Шкулић (2016 б) *op. cit.*, стр. 276.

места код кривичних дела извршених употребом ватреног оружја“; „увиђаја код саобраћајних незгода“. ⁷⁶⁹ Свакако, треба имати у виду да је, осим појединачне примене неког од наведених правила, могуће да се у конкретном случају јави потреба и за паралелном применом више правила за вршење увиђаја, у зависности од датих околности.

По извршењу терористичког акта, први корак који је потребно направити јесте давање медицинске помоћи, као и хитно упућивање у медицинске установе жртава које су тешко повређене. ⁷⁷⁰ По могућству истовремено или непосредно након тога, екипа за контрадиверзиону заштиту треба да уђе у круг лица места и да изврши преглед његове шире околине, како би била елиминисана опасност од нападних експлозија, урушавања, пожара, итд. што за последицу може имати додатне жртве. ⁷⁷¹ Пре отпочињања увиђаја, потребно је да полиција обезбеди место догађаја, тј. да „конзервира“ затечено стање док не стигне екипа за увиђај, што може бити веома захтеван задатак, с обзиром да се након терористичког напада, неретко могу затећи уништени или у великој мери оштећени објекти, раскомадана, унакажена, изгорела, деформисана тела и разни други трагови. ⁷⁷² Из тог разлога, неопходно је да чланови тима за вршење увиђаја поред стручности, буду у што већој мери уиграни и увежбани, као и да се по могућству не мењају, јер би то могло утицати на ток и исход целог увиђаја. ⁷⁷³ Екипу за увиђај у овом случају треба да чине специјалисти за тероризам и слична кривична дела, а првенствено стручњаци и вештаци ⁷⁷⁴ „механоскопске или противдиверзантске струке“ ⁷⁷⁵, односно „специјалисти за експлозије (пиротехничари) односно за балистичка вештачења (балистичари)“ ⁷⁷⁶, специјалиста за судску медицину

⁷⁶⁹ Више о томе: Ј. Киурски *et al.*, *op. cit.*, стр. 14-19.

⁷⁷⁰ Више о томе: В. М. Цветковић, В. Аксентијевић, В. Ивовић, „Улога службе хитне медицинске помоћи у ванредним ситуацијама изазваним терористичким актима“, текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 3 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015, стр. 355-365.

⁷⁷¹ Више о томе: Г. Филипић, „Вршење увиђаја терористичких деликата“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања тероризму и другим кривичним дјелима насилничког карактера*, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд, Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016, стр. 621.

⁷⁷² *Ibid.*, стр. 621-622.

⁷⁷³ Више о томе: М. Шкулић (1998 б) *op. cit.*, стр. 119.

⁷⁷⁴ Више о томе: В. Делибашић, „Значај увиђаја у кривичном поступку“, текст у зборнику *Полиција и правосудни органи као гаранти слободе и безбедности у правној држави*, Тара, 23-25. мај 2017., Том 1 (ур. Б. Симеуновић-Патић), Криминалистичко-полицијска академија, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2017, стр. 246-247.

⁷⁷⁵ Н. Станковић *op. cit.*, стр. 282.

⁷⁷⁶ Више о томе: Б. М. Срећковић, *Илустрована војна енциклопедија*, Штампарија Драг. Поповића, Београд, 1936, стр. 148-150.

(обдуценти), биолози, хемичари и други који ће својим знањем и умећем докучити правно релевантне чињенице које ће припомоћи у разјашњавању и квалификацији дела⁷⁷⁷.

Међутим, да би рад екипе за увиђај дао што боље резултате, осим наведених особина које би њени чланови требало да поседују, не треба занемарити ни њихов однос према полицијским службеницима који обезбеђују лице места. У том погледу, од посебне важности је да постоји добра комуникација између ових субјеката. Наиме, чак и уз најпрофесионалнији однос полицијских органа приликом обезбеђивања лица места, могуће је да дође до одређених измена затеченог стања, о чему је потребно да они у оквиру тзв. вербално-информативне фазе увиђаја, детаљно известе екипу која спроводи увиђај. Примера ради потребно је, између осталог, распитати се да ли је дошло до уништења или контаминације⁷⁷⁸ трагова и предмета, односно у случају потврдног одговора, потребно је рећи ко је то учинио, затим да ли је неко и у којем тренутку напустио лице места и сл.⁷⁷⁹

Без обзира на све потенцијалне факторе који могу довести у питање тачност изјаве, попут, страха, дезоријентисаности, повреда, итд. не треба занемарити улогу очевидаца, који могу представљати одређен извор информација. Уколико са њима није вођен разговор од стране службених лица која су обезбеђивала место догађаја, то треба да учини руководилац увиђаја или неко од чланова увиђајне екипе. У сваком случају, препоручљиво је после извесног времена разговор поновити, пошто постоји могућност да се лице након престанка стања претрпљеног шока, присети одређених информација.

Након прибављања потребних информација екипа може отпочети са следећом фазом спровођења увиђаја, познатом као статичка фаза. За статичку фазу се обично наводи да се она врши са „рукама у џеповима“, с обзиром да се током ње не сме реметити и мењати затечено стање, при чему је акценат на мисаоној реконструкцији догађаја, путем које треба објаснити оно што је запажено и уочено.⁷⁸⁰ Већ у овој фази, надлежни органи се могу суочавати са одређеним проблемима, који могу посебно бити изражени код кривичног дела тероризам. Примера ради, до експлозије и пожара може доћи и услед неисправних и дотрајалих инсталација, људске непажње итд., али и услед подметнуте бомбе. Из тог разлога од пресудне важности је не доносити брзоплете

⁷⁷⁷ Г. Филипић *op. cit.*, стр. 622.

⁷⁷⁸ Више о томе: М. Жарковић, О. Лајић, З. Ивановић, „Полицијско поступање приликом обезбеђења места кривичног догађаја као предуслов за успешну форензичку идентификацију“, *Наука безбедност полиција – Журнал за криминалистику и право*, 2/2010, стр. 72.

⁷⁷⁹ Г. Филипић *op. cit.*, стр. 622.

⁷⁸⁰ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 49.

закључке. У конкретном примеру, до одговора на питање шта је узрок експлозије, можда најбрже води одговор на једно друго питање – које је тачно место експлозије? Имајући у виду да је добар део градских површина данас покривен видео надзором, а то се посебно односи на она места где се најчешће спроводе овакве врсте терористичких напада, попут метроа, аутобуских и железничких станица, тргова, тржних центара, и сл, потребно је детаљно преконтролисати постојећи видео материјал. На тај начин могуће је утврдити да ли је реч о бомбашу самоубици или је у питању постављен експлозив. У првом случају треба обратити пажњу да ли је било више нападача или не, као што у случају постављеног експлозива треба установити да ли је он био постављен на више места или не. При томе, проблем може представљати уколико су напади временски савршено усклађени. Иако у пракси то није честа појава, не треба искључити ни могућност комбинованог напада, односно ситуацију у којој би самоубилачки напад био праћен нападом путем постављеног експлозива. Већ смо констатовали приликом разматрања златних питања криминалистике да се дешава да терористи преузму одговорност за одређен догађај, било да је реч о несрећном сплету околности, било да је реч о организованом нападу који се догодио, а све у жељи да „приграбе заслуге“. Откривањем *modus operandi*ја, коришћењем видео технике, могуће је, између осталог, сузити круг потенцијалних актера напада. Међутим, никако не би требало изгубити из вида да је из одређених разлога и сам *modus operandi* подложен делимичној или чак потпуној промени. У случају постављеног експлозива, треба обратити пажњу на сумњива лица, без било каквих предрасуда у погледу узраста или пола, с обзиром да бројна истраживања, као и случајеви из праксе говоре о све већој употреби жена и деце приликом терористичких напада. Анализом садржаја са надзорних камера, посебно треба обратити пажњу да ли је међу присутнима било лица, од раније познатих надлежним органима, која припадају одређеној терористичкој организацији. И у случају самоубилачког напада, веома је битно обратити пажњу на сва лица која су евентуално била на снимку у контакту са самоубицом, јер се међу њима може криви саизвршилац⁷⁸¹, помагач или ређе подстрекач.

Динамичка фаза увиђаја подразумева у великој мери активнији однос екипе за увиђај у погледу места догађаја и том приликом се све активности предузимају, како би се пронађени трагови и предмети фиксирани, осигурали и безбедно спаковали, при чему ова фаза увиђаја пружа могућност да се у оквиру ње спроведе реконструкција, истражни експеримент или ситуационо вештачење.⁷⁸² Дакле, у оквиру динамичке фазе долази до померања предмета са места и из положаја у којем су пронађени, како би се, с једне стране они што детаљније посматрали и описали, односно како би се, с друге стране, установило да ли на

⁷⁸¹ Више о томе: И. Вуковић, „Време и каузалност битног саизвршилачког доприноса“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 2/2015, стр. 127-143.

⁷⁸² Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 51.

њима има трагова који до тада нису били уочени.⁷⁸³ По извршеном терористичком нападу на лицу места могу се затећи бројни трагови који могу дати одређене одговоре. Примера ради, то могу бити трагови који указују на то, која су средства употребљена и на који начин, трагови крви, трагови стопала, односно трагови аутомобилских гума, отисци прстију, трагови на учиниоцу, као и предмети који су изгубљени или заборављени од учиниоца итд.⁷⁸⁴

Уколико се ради о нападу извршеним коришћењем експлозивних направа, без обзира на све проблеме који се могу јавити, а међу којима предњаче они који се односе на „низак квалитет материјалних трагова“⁷⁸⁵, у околини места догађаја, као и на самом месту догађаја могу се наћи одређени „делови експлозивног, односно експлозивно-запаљивог средства, као што су: делови направе за темпирано-временско паљење (сатни механизам), други делови мина и бомби, трагови експлозива, детонатори, штапини разних врста, делови батерије, или других предмета који су били употребљени за изазивање експлозије“⁷⁸⁶. У том случају, од великог значаја може бити примена одређених хемијских, као и физичко-хемијских метода за идентификацију, а у циљу пружања одговора вештака на одређена питања, која се тичу узрока експлозије и њеног дејства, врсте, масе и начина употребљеног експлозива и у коначном лица које је исти подметнуло.⁷⁸⁷ Другим речима, стручњаци за прављење и постављање експлозивних направа најчешће „имају свој *modus operandi*, чији је саставни део врста и количина употребљеног експлозива, објекат или део објекта на коме се експлозивна направа поставља, врста употребљеног детонатора, начин његовог активирања и сл.“⁷⁸⁸, захваљујући чему њихово откривање може бити знатно олакшано.

Посебан проблем може настати уколико постоји сумња да је терористички напад извршен подметањем пожара. Пожари су сами по себи специфични, имајући у виду широк спектар потенцијалних узрока који могу до њега довести,

⁷⁸³ *Ibidem*

⁷⁸⁴ Г. Филипић *op. cit.*, стр. 624.

⁷⁸⁵ Више о томе: Р. Радовановић, С. Павловић, „Посебни аспекти обраде криминалистичко-форензичке сцене код употребе експлозивних средстава“, текст у зборнику *Криминалистичко-форензичка обрада места кривичних догађаја* (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2013., стр. 88.

⁷⁸⁶ Г. Филипић *op. cit.*, стр. 624.

⁷⁸⁷ И. Бјеловук, „Обрада трагова након експлозије непознате направе“, *Безбедност*, 2/2005, стр. 309.

⁷⁸⁸ Д. Маринковић, З. Ђурђевић, „Криминалистичке истраге пожара и експлозија“, *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму - VI* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2015, стр. 239.

од примера ради кратких спојева⁷⁸⁹ до пироманије⁷⁹⁰. Чак и када постоји велика вероватноћа да иза пожара стоје одређене терористичке организације или појединци, не сме се изгубити из вида да подручје обухваћено ватром генерално представља веома осетљив терен када говоримо о обезбеђивању доказа, па рад екипе за увиђај може бити доста комплексан у таквим условима. Уколико је кривично дело тероризма извршено подметањем пожара, на лицу места је могуће пронаћи разне предмете и трагове који потичу од средства којима је пожар изазван, као што су, примера ради: „разне запаљиве течности, делови фитиља, свећа, шибица, обичних или плинских упалача, разне хартије као и трагови гаражи, пепела и нагорелих предмета, који могу бити од користи за утврђивање средстава којима је пожар изазван“⁷⁹¹.

Резултати истраживања који су приказани приликом разматрања златних питања криминалистике, тачније питања које се односи на тзв. инструментални аспект, показали су да ватрено оружје са 15,79 %, заузима високо друго место, када говоримо о средствима извршења терористичких напада, одмах иза експлозивних направа које заузимају убедљиво прво место са 75,44 %. Из тог разлога, не можемо говорити о увиђају терористичких напада, а да се не осврнемо на оне који су извршени ватреним оружјем. Већ смо споменули да се на тероризам, због његове специфичне природе, могу применити правила која важе за увиђај и неких других кривичних дела. Слично томе, ако као критеријум узмемо, овога пута средство извршења, и у погледу увиђаја тероризма могу се применити правила која се тичу „обrade лица места код кривичних дела извршених употребом ватреног оружја“⁷⁹². Између осталог, у наведеним ситуацијама, непходно је да буде присутан вештак балистичар, како би након спроведеног вештачења, пружио одговоре на нека кључна питања, попут оних која се односе на „врсту оружја из којег је извршено испалење, правац, место и даљину пуцања, старост пуцања и исправност оружја у случају да оно буде пронађено“⁷⁹³. Међутим, када је реч о вештачењу од стране наведеног стручњака, треба истаћи да је неопходно да исти, када је год могуће користи савремена техничка достигнућа из области балистике. Примера ради, аутоматизовани балистички идентификациони системи, показали су се као веома корисним и ефикасним у пракси. Они омогућавају рад са већим бројем база података, обезбеђујући раст информативног садржаја и што је од посебне важности, посматрано из перспективе начела

⁷⁸⁹ Више о томе: М. Благојевић, Р. Радовановић, С. Рогановић, „Форензичка истраживања кратког споја као узрока пожара“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 1/2010, стр. 79-96.

⁷⁹⁰ Више о томе: Т. Жарковић Палијан *et al.*, „Профили особа које подмећу пожаре“, *Полиција и сигурност*, 3/2013, стр. 317-326.

⁷⁹¹ Г. Филипић *op. cit.*, стр. 624.

⁷⁹² Ј. Киурски *et al.*, *op. cit.*, стр. 15.

⁷⁹³ Г. Филипић *op. cit.*, стр. 624.

благовремености⁷⁹⁴, њиховом употребом се скраћује време радног процеса и доношења одлука у оквиру криминалистичке експертизе у односу на традиционалне методе. Као један од поменутих система, који је показао значајне резултате, треба издвојити аутоматизовани балистички идентификациони систем „ТАИС“.⁷⁹⁵

Премда није чест случај да се терористички напади врше применом хладног оружја, ако је судећи на основу истраживања спроведеног приликом разматрања златног питања криминалистике које се односи на тзв. инструментални аспект, с обзиром да је установљено да они заузимају тек пето место са 1,74% учесталости, та чињеница не сме представљати разлог да исти не завреде посебну пажњу. У погледу ових напада, осим наведених правила која се односе на увиђај кривичних дела са смртном последицом, требало би узети у обзир и поменута правила када дата последица изостане, с обзиром да услед примене овог средства извршења фатални исход неретко може да изостане заваљујући отпору жртве или благовременом реакцијом надлежних органа. При томе, на месту догађаја или на самој жртви могу остати многи трагови, у погледу којих би требало поступити на адекватан начин.

Ако изузмемо ваздушни саобраћај и авионе, који са 2,92% учесталости, заузимају четврто место међу средствима извршења терористичких напада, друмска возила као средство извршења јављају се доста ретко. Један од новијих и познатијих примера представља случај који се догодио 2016. године на тзв. Енглеској променади, познатом шеталишту у Ници, када је 31-годишњи Мохамед Лауиж Буле, возивши камион усмртио осамдесет четири и ранио преко сто особа, док га полицијски органи нису убили, тек на крају другог километара.⁷⁹⁶ Примери попут овог указују да у датим случајевима постоји потреба и за применом правила обезбеђења лица места и „увиђаја код саобраћајних незгода“⁷⁹⁷.

⁷⁹⁴ Више о томе: Н. Станковић *op. cit.*, стр. 62.

⁷⁹⁵ „ТАИС“ може да скенира пуну слику метка одговарајућег калибра (калибра од 5,0 милиметара до 11,7 милиметара код пројектила и од 5,5 до 22 милиметара код чауре). Просечно време промене узорка је од 7 до 10 секунди. Сlike су високог квалитета и чувају се у бази података која омогућава оперативнo тражење било којег објекта и слање његове слике електронским путем у било коју стручну лабораторију, што чини пренос информација апсолутно поверљивим и скоро моменталним. Систем прави и чува слике објекта, али је и у могућности да изврши аутоматску претрагу сличних слика које се чувају у бази података система, при чему просечно време упоређивања два објекта из базе података износи од 0,1 до 1,5 секунди. Захваљујући аутоматској претрази, балистичар добија ранг листу препоручених објекта. – Више о томе: V. B. Vehov, V. N. Chernigovsky, „Use of the automated ballistic identification systems in judicial-ballistic expertise execution and creation and management of bullet-sleeves documents“, *NBP – Journal of criminalistic and law*, 3/2011, стр. 113-116.

⁷⁹⁶ Више о томе: Овако су полицајци изрешетали терористу, *op. cit.*

⁷⁹⁷ Више о томе: Ј. Киурски *et al.*, *op. cit.*, стр. 17-18.

3.1.2. Реконструкција

Реконструкција представља кривичнопроцесну и криминалистичку радњу која је предвиђена Закоником о кривичном поступку у члану 137. Реконструкција догађаја, како је законодавац дословно формулисао, спроводи се у циљу провере доказа који су изведени или утврђивања одређених чињеница које су значајне за разјашњење предмета доказивања и састоји се у понављању радњи, односно ситуација у условима под којима се, на основу изведених доказа, одиграо догађај (члан 137 став 1 ЗКП). Законодавац изричито забрањује обављање ове доказне радње на начин којим се морал и јавни ред вређају или се живот и здравље људи доводе у опасност (члан 137 став 2 ЗКП). Једна од предности реконструкције је могућност поновног извођења одређених доказа уколико за тим постоји потреба (члан 137 став 3 ЗКП). Наравно, и поред поменуте предности, не треба сметнути с ума да ни реконструкција не представља свемогућу радњу, с обзиром да се увек може поставити питање у којој мери је могуће у конкретном случају постићи истоветност оним условима и околностима под којим се дати догађај одиграо. Та чињеница представља додатни разлог да се посебна пажња посвети унапређивању научних метода које се користе у реконструкцији и едукацији људи који се њом баве, с обзиром да „без испуњења ова два задатка нема објективне и правно релевантне реконструкције“⁷⁹⁸.

Поред тога, успешно спровођење реконструкције подразумева испуњење три групе услова: „просторно-амбијенталних“, „временско метеролошких“ и „остали тактичко-техничких услова“.⁷⁹⁹ У првом случају, неопходно је да се ова радња обавља на месту догађаја, при чему се захтева да његов изглед у највећој могућој мери одговара изгледу поменутог места у тренутку када кривично дело извршено, док се у другом случају она треба предузети „у исто доба дана и године“, односно „под сличним атмосферским и другим временским приликама“, које су постојале када је предузета дата инкриминишућа радња.⁸⁰⁰ Трећа група услова, односи се на коришћење средстава извршења, као и осталих предмета, који су коришћени током извршења кривичног дела или који су се налазили на месту самог догађаја, при чему не треба инсистирати на њиховој истоветности, с обзиром да средства која су опасна треба заменити одговарајућим копијама.⁸⁰¹ У том случају, замену опасних средстава не треба поистовећивати са

⁷⁹⁸ Z. Đurđević, D. Marinković, M. Blagojević, „Principles and standards of crime reconstruction“, *NBP - Journal of criminalistics and law*, 2/2009, стр. 79.

⁷⁹⁹ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 54.

⁸⁰⁰ *Ibidem*

⁸⁰¹ *Ibidem*

криминалистичким експериментом, где такође долази до одређених одступања од првобитног стања са места догађаја.⁸⁰²

Када је у питању реконструкција догађаја у погледу терористичких напада, оно што је карактеристично за реконструкцију у погледу ових кривичних дела је чињеница да због одређених околности под којим је терористички напад изведен, у немалом броју случајева није изводљиво исту извршити на месту догађаја, где се напад заиста догодио. Из тог разлога у овим случајевима, потребно је применити изузетак од правила и њу спровести на другом месту под сличним или по могућству истим условима. Примера ради, одређени проблеми могу се јавити у случају реконструкције када је терористички напад извршен отетим авионом с путницима. У тој ситуацији, уколико је дошло до уништења авиона и погибиије путника, након неуспелих преговора с отмичарима или када до преговора није ни дошло, попут терористичког напада који су извели припадници Ал Каиде⁸⁰³ 11. септембра 2001. године, није могуће извршити реконструкцију. У тој ситуацији, како би се добили одговори на одређена питања и отклониле евентуалне недоумице и противречности, могуће је ову радњу предузети на неком авиону сличног или истог изгледа и што је посебно значајно уз испуњење поменутих услова.

Осим тога, у погледу реконструкције појединих терористичких напада могуће је користити „макете и „умањене сценографије злочина““⁸⁰⁴. Другим речима, осим што су бројни примери показали да овај метод може дати добре резултате приликом планирања хватања и евентуално ликвидације терориста, као што је то био случај са вођом Ал каиде Завахиријем, о чему је било речи приликом сагледавања специфичности навика терориста, употреба макета је своје место нашла и у оквиру реконструкције.

Велики значај када је у питању откривање нуклеарног тероризма, има нуклеарна форензика, која за предмет истраживања има реконструкцију појединих догађаја који су се догодили пре одређене нуклеарне катастрофе или инцидента.⁸⁰⁵ Њена улога посебно долази до изражаја када је у питању „откривање кријумчарења и недозвољене производње специјалних фисионих

⁸⁰² Више о томе: М. Matijević, „Criminal investigative experiment (forgotten act in criminal investigation)“, *International scientific conference – Archibald reiss days* (ed. G. Milošević), Academy of criminalistic and police studies, Belgrade, 2011, стр. 286.

⁸⁰³ М. М. О. Mohamedou, *The rise and fall of Al Qaeda: Lessons in Post-September*, GCSP Geneva Papers, Geneva, 2011, стр. 20-21.

⁸⁰⁴ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 55.

⁸⁰⁵ С. Илић *et al.*, „Нуклеарна форензика – методе за откривање процеса производње, прометовања и кријумчарења недозвољених фисионих материјала“, текст у зборнику *Зборник радова IX међународне конференције ИцЕТРАН и LXVI конференције ЕТРАН, Нови Пазар 6-9 јуна 2022. годинне* (ур. В. Катић), Друштво за ЕТРАН Београд, Академска мисао Београд, Београд, 2022, стр. 863.

материјала, који су основа језгара у атомским и хидрогенским бомбама“⁸⁰⁶. Методе које нуклеарна форензика користи, на првом месту су: „високо-резулативна гама спектрометрија и масена спектрометрија“⁸⁰⁷, као и одређене варијанте ове методе попут масене спектрометрије са индуковано спрегнутом плазмом, масене спектрометрије термалном јонизацијом, масене спектрометрије раствора изотопа, гасне хроматографије – масене спектрометрије, масене спектрометрије секундарним јонима, масене спектрометрије акцелератором, ласерске аблације масене спектрометрије са индуковано спрегнутом плазмом и мулти-колекторске масене спектрометрије са индуковано спрегнутом плазмом“⁸⁰⁸. Осим поменутих дата форензика користи и неке друге методе као што су: „скенирајућа електронска микроскопија, трансмисиона електронска микроскопија, рендгенска флуоресценција, рендгенска дифракција, инфрацрвена спектроскопија Фуријеовим трансформацијама, оптичка емисиона спектрометрија са индуковано спрегнутом плазмом, ласерски индукована спектроскопија пробоја, α -спектрометрија“, итд.

Осим многих терористичких напада, где се могу јавити одређене потешкоће и одступања од стандардног поступка вршења увиђаја на месту догађаја, постоје и они случајеви у којима се дата радња може предузети неометано. Примера ради, у циљу провере одређених навода, реконструкцију је могуће успешно предузети у случају тровања водоводних цеви. Стварањем потребних услова, може се у крајњој линији утврдити нпр. да ли је појединац могао сам да прескочи ограду, с обзиром на утренираност, физичку кондицију, телесне карактеристике, затим да ли је било могуће да, узимајући у обзир сличне или исте факторе, самостално отклони одређене препреке, итд. или заправо жели да заштити саучеснике, преузимајући одговорност на себе.

3.1.2.1. 3Д реконструкција

Како у поменутим специфичним ситуацијама, тако и у многим осталим, технолошки развој може играти значајну улогу. У складу са тим посебну пажњу треба посветити тзв. „3д реконструкцији“⁸⁰⁹⁸¹⁰, која последњих година све више

⁸⁰⁶ *Ibid.*, стр. 867.

⁸⁰⁷ Примена масене спектрометрије превазилази оквире сузбијања нуклеарног тероризма, будући да њену примену можемо видети и када је по среди сузбијање неких других видова тероризма, попут биолошког. – Више о томе: E. Duriez *et al.*, „Mass spectrometry for the detection of bioterrorism agents: from environmental to clinical applications“, *Journal of Mass Spectrometry*, 3/2016, стр. 183-199.

⁸⁰⁸ С. Илић *et al.*, *op. cit.*, стр. 867.

⁸⁰⁹ М. Матијевић, А. Миладиновић, „3д форензичка вјештачења у разјашњавању сложених криминалних случајева“, *Часопис Вјештак*, 1/2014, стр. 41.

⁸¹⁰ У теорији се за ову врсту „реконструкције“ користи и термин „виртуелна реконструкција“. – М. Шкулић (2022) *op. cit.*, стр. 155-157.

добија на значају, како у погледу реконструкције кривичних дела, тако и у многим другим областима, као што су саобраћајне незгоде и сл. Форензичка тродимензионална реконструкција се може окарактерисати као једини метод путем којег је могуће извршити реконструкцију, уколико је место догађаја трајно измењено, при чему не треба изгубити из вида да она може бити од значаја и током истраге, тачније током њене ране фазе, уколико постоји потреба да се провери више постављених хипотеза самог догађаја, а које се искључују међусобно.⁸¹¹

Једна од кључних њених предности у односу на класичну реконструкцију је та што је маргина грешке веома мала, без обзира што се скенирање обавља доста брзо и то на простору који може достизати димензије и до неколико стотина метара. Примера ради, помоћу Фокуса3Д, једног од савременијих 3Д ласерских скенера, могуће је скенирати простор, чији пречник износи и до 660 метара и то за свега скоро „милион тачака у секунди“, при чему потенцијална грешка не може прелазити два милиметара, чак и када се скенирање обавља на највећим могућим удаљеностима.⁸¹² На тај начин, максимално се води рачуна о принципима начела оперативности и брзине, чиме се повећавају шансе за успешно откривање и прикупљање доказа.

Осим тога, уколико бисмо направили поређење с фотографијом, као доста старијим начином „фиксирања“ појединости са места догађаја, иако и она може пружити корисне доказе, у неким ситуацијама могу бити варљиве, с обзиром на перспективу, могућност дисторзије, тј. изобличења сочива и сл., што тродимензионалне ласерске скенере чини знатно ефикаснијом методом, захваљујући већој прецизности услед добијених „облака тачака“⁸¹³, који могу садржати корисне информације.⁸¹⁴ Међутим, било би претенциозно омаловажавати улогу фотографије, на крају крајева и због чињенице да је она неопходна компонента, која контурама добијеним путем ласерског скенирања „даје живот“.

⁸¹¹ Више о томе: В. Трајковић, „Употреба 3Д ласерских скенера у форензичке сврхе: Корак ка Робокапу“, *Свет компјутера*, 1.8.2016., <https://www.sk.rs/arhiva/clanak/13474/upotreba-3d-laserskih-skenera-u-forenzicke-svrhe-korak-ka-robokapu>, asp, 10. децембар 2022.

⁸¹² *Ibidem*

⁸¹³ Облак тачака представља синтагму која се доводи у везу са поступком скенирања путем ласера, који се састоји у сакупљању података са одређеног простора, захваљујући ласерским зрацима, при чему се „на основу мереног угла и растојања одређују X,Y,Z координате тачке“, чији скуп представља облак тачака. – Т. Нинков *et al.*, „Облак тачака и 3Д модел изведеног стања као основа одржавања и санације објеката“, текст у зборнику *Зборник радова 4. међународне конференције Савремена достигнућа у грађевинарству* (ур. М. Т. Бешевић), Грађевински факултет Суботица, Суботица, 2016, стр. 980.

⁸¹⁴ E. Bostanci, „3D Reconstruction of Crime Scenes and Design Considerations for an Interactive Investigation Tool“, *International Journal of Information Security Science*, 2/2015, стр. 51-52.

Колико примена овог вида реконструкције може бити ефикасна, можемо закључити када направимо осврт на један од случајева у којем је дошло до пожара, а у оквиру којег је коришћен поменути облик реконструкције, имајући у виду чињеницу да су последице подметнутих или задесних пожара и експлозија изазваних активирањем бомби приликом терористичког напада, у одређеној мери неретко сличне или пак имају потенцијалних додирних тачака. Наиме, један од најпризнатијих вештака у региону, који у свом раду употребљава тродимензијалну реконструкцију, Војин Маштруко, снимио је уз помоћ тродимензионалног скенера на Корнатском архипелагу, место пожара у којем су страдали ватрогасци.⁸¹⁵ На тај начин је направљена „компјутерска реплика места догађаја, димензија 1500 x 500 м у резолуцији од 1 цм“, која омогућава увид у „све детаље: од камена до улегнућа у природи“, што је довело до констатовања великог броја грешака које је претходно начинила полиција.⁸¹⁶ Чини се да би примени овој технологији требало дати још више простора у будућности, иако се последњих година, све чешће могу срести случајеви употребе исте.

Један од познатијих терористичких напада у чијем разјашњавању је коришћен овај облик реконструкције је напад на истанбулском аеродрому Ататурк, који се догодио 2016. године.⁸¹⁷ Том приликом је дошло до смрти четрдесет једне особе, док је двеста тридесет девет људи рањено, када се троје терориста на три одвојене локације разнело, након што су претходно отворили ватру у салама за доласке и одласке, што представља једну од карактеристика *modus operandi* Исламске државе.⁸¹⁸

3.1.3. Претресање

У оквиру основних одредби које се односе на предмет и основ претресања, наш законодавац наводи да се претресање може спровести, неvezано од тога да ли је реч о претресању лица или просторија, уколико је „вероватно“ да се на тај начин доћи до окривљеног, трагова учињеног кривичног дела или предмета који су битни за поступак (члан 152 став 1 ЗКП). Дакле, домаће позитивноправно решење не захтева као услов за спровођење претреса „постојање „основане

⁸¹⁵ *Ibid.*, стр. 43.

⁸¹⁶ *Ibidem*

⁸¹⁷ T. Shraga *et al.*, „Turkey Special Report: The Attack at Istanbul’s Ataturk International Airport“, MAX, <https://www.max-security.com/reports/turkey-special-report-attack-istanbuls-ataturk-international-airport/>, asp, 2. децембар 2022.

⁸¹⁸ *Ibidem*

сумње“ да је окривљени учинио кривично дело⁸¹⁹, чиме надлежним органима оставља знатно шири простор за предузимање ове радње.

3.1.3.1. Претресање терориста

Претресање генерално, а поготово претресање лица у пракси неретко покреће одређене теме које се тичу злоупотреба истог од стране надлежних органа и повредом одређених права појединаца над којима се спроводи ова радња. Ови проблеми не заобилазе ни спровођење радње претресања у погледу сузбијања тероризма.

У пракси Европског суда за људска права забележени су случајеви у којима су полицијски службеници приликом претресања лица нарушили њихова права, чиме су између осталог поступили противно неким од основних постулата полицијске етике.⁸²⁰ Примера ради, у случају Гилан и Квинтон против Уједињеног Краљевства, поменути британски држављани Кевин Гилан и Пени Квинтон, поднели су појединачну представку Европском суду за људска права, у складу са чланом 34 Конвенције за заштиту људских права и основних слобода, против Уједињеног Краљевства, тврдивши да је полиција која их је зауставила и претресла, користећи своја овлашћења, прекршила њихово право на слободу и безбедност (члан 5), право на поштовање приватног и породичног живота (члан 8), право на слободу изражавања (члан 10)⁸²¹ и право на слободу окупљања и удруживања (члан 11), која су загарантована поменутом Конвенцијом⁸²².

Наиме, у периоду између 9. и 12. септембра 2003. године, одржана је Међународна изложба одбрамбених система и опреме („сајам наоружања“) у Ексел центру у Докландсу у источном Лондону, која је била повод протеста и демонстрација. Око 10.30, 9. септембра, први подносилац представке је возио бицикл и носио ранац у близини сајма оружја, у намери да се придружи демонстрацијама. Зауставила су га и претресла два полицајца који су му рекли да га претресају у складу са чланом 44 Закона о тероризму из 2000. године у потрази за предметима који би се могли користити у вези са тероризмом. О томе му је

⁸¹⁹ Водич за примену Законика о кривичном поступку Републике Србије, *Пројекат „Имплементација новог Законика о кривичном поступку Републике Србије“*, Делегација Европске уније у Републици Србији, БС Јуруп, Београд, 2015, стр. 34.

⁸²⁰ Више о томе: М. Јевтовић, „Настанак и правци развика морала полицијске професије (I) – прилог трасирању историје полицијске етике“, *Безбедност*, 3/2001, стр. 280-318.

⁸²¹ Више о томе: Водич за члан 10 Европске конвенције о људским правима: Слобода изражавања, *Европски суд за људска права*, 2020, стр. 109-111.

⁸²² Конвенција за заштиту људских права и основних слобода са изменама предвиђеним Протоколом 11 с Протоколима 1, 4, 6, 7, 12 и 13, *Секретаријат Европског суда за људска права*, септембар 2005.

уручено обавештење. Први подносилац представке је тврдио да му је у одговору на питање зашто га заустављају речено да је то зато што је било много демонстраната и што је полиција била забринута да ће они изазвати проблеме. Ништа инкриминишуће није пронађено и првом подносиоцу представке је дозвољено да крене својим путем, након што је задржан око двадесет минута. Око 13.15 истог дана, друга подносиатељка представке, носила је малу торбу и фотоапарат, у намери да сними протесте. Заустављена је близу сајма оружја. Претресао ју је полицајац из Метрополитенске полиције, иако је показала своје новинарске легитимације како би ставила до знања ко је. Речено јој је да престане да снима. Полицајац јој је саопштио да користи своја овлашћења на основу чланова 44 и 45 Закона о тероризму из 2000. године. Ништа инкриминишуће није пронађено и другој подносиатељки представке је дозвољено да настави својим путем. Записник је показао да је заустављена на пет минута, али је мислила да је било више од тридесет минута. Тврдила је да се осећала толико уплашено и узнемирено да није била у стању да се врати на демонстрације, иако је намеравала да сними документарац, односно да снимак прода.⁸²³ Укратко, суд је прихватио њихову представку, с обзиром да су овлашћења из поменутог закона прешироко постављена, као и да не постоје адекватне мере заштите од злоупотребе истих.

Осим што постоји могућност злоупотребе овлашћења надлежних органа и повреде права лица која се претресају, треба узети у обзир и чињеницу да ова мера свакако не заузима једно од првих места када је у питању учинковитост на пољу сузбијања тероризма. У складу са тим, терористи не држе у већини случајева предмет извршења код себе, осим непосредно уочи извршења напада или евентуално приликом набављања наоружања и осталих предмета који су од значаја за спровођење истог, као што не носе ни друге предмете који их могу довести у везу са терористичком организацијом, што свакако не значи да и претресању ових лица не треба посветити пажњу. Уосталом, код неких терористичких напада у погледу чијих извршења не долази до употребе конвенционалног оружја, претресање лица по правилу неће дати неке завидне резултате. Примера ради, то се може рећи уколико терориста планира да изврши напад користећи камион или авион, што се у пракси често догађало са мање или више успеха.

3.1.3.2. Претресање стана и других просторија терориста

Када је реч о тероризму, као што је то случај и код неких других кривичних дела, ова мера може бити од велике користи, тачније знатно веће у односу на претресање лица, имајући у виду поменуте недостатке ове радње.

⁸²³ *Gillan and Quinton v. The United Kingdom*, ECHR App. no. 4158/05, 12 January 2010, para 7-9.

Колики напор су терористи уложили како би скренули пажњу на опрез тзв. вуковима самотњацима и члановима мањих ћелија, показују одређена упутства на превентивном плану, а која се односе на простор у којем бораве, а поготово на тзв. „сигурне куће“. Примера ради, у „Сигурносном и безбедносном водичу за слободне стрелце Мухаџедине и мале ћелије“, у делу који се односи на смернице које се тичу поменутих кућа наводи се, између осталог и да би у њој требало припремити тајна скровишта за оружје, експлозивни материјал и документе.⁸²⁴ Осим тога, како не би скренули пажњу околине на себе и сигурну кућу, а самим тим и надлежних органа, истиче се да је неопходно да имају квалитетну „покривалицу“ у складу са којом треба изградити одређену улогу, попут лекара, студента итд. и живети и понашати се у складу са њом, укључујући и лични изглед, као и изглед унутар куће, при чему је свакако пожељно да она изгледа немуслимански.⁸²⁵ Оно што посебно може бити од значаја када су мере предострожности у питању, јесте договарање карактеристичног начина куцања на врата у случају да неки од чланова примети да га прате на путу до куће, како би остали имали времена да униште документе, побегну на други излаз уколико постоји, и сл.⁸²⁶

Осим претресања које се може обавити на основу наредбе суда, оно се може предузети и без исте и то у случају (члан 158 ЗКП): уколико постоји сагласност лица које држи стан, односно другу просторију; позива у помоћ; непосредног лишавања слободе учиниоца; извршења судске одлуке о окривљеновом довођењу или притварању; отклањања опасности по имовину и људе, уз услов да је она озбиљна и непосредна. Прва два основа нису толико карактеристични за терористе.

Претресање без наредбе суда уз сагласност држаоца стана или друге просторије, може се несметано спровести уколико је реч о помагачима или лицима који на други начин дају потпору терористичким организацијама, па и када је реч о просторијама у којима бораве поједини припадници терористичких организација код којих се не налазе предмети који их могу довести у везу са истим. У супротном, не само да није реално очекивати сагласност држаоца ових просторија, већ напротив постоји реална опасност пружања отпора од стране истих према надлежним органима или извршавање самоубиства, како би избегли хватање и излагање ризику да открију појединости које могу довести у опасност организацију којој припадају. Овакво поступање може се првенствено очекивати од терориста за које су карактеристични самоубилачки напади.

⁸²⁴ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 31.

⁸²⁵ *Ibidem*

⁸²⁶ *Ibidem*

Такође, чини се да је тешко очекивати ширу примену и другог основа. Наведно свакако не значи да, хипотетички и до таквих ситуација не може доћи. То ће, примера ради, бити случај уколико лице које је отето од стране ових учинилаца успе да искористи тренутак непажње и ступи у контакт с надлежним органима и позове их у помоћ. Међутим, тешко је очекивати да ће једна озбиљна терористичка организација дозволити себи такав пропуст, имајући у виду све мере опреза које по правилу предузимају како би таоца осујетили у покушају бекства, ступања у контакт са „спољним светом“, па и евентуално у покушају самоубиства у циљу избегавања тортуре, мучења или јавне егзекуције пред камерама. С обзиром да у оквиру овог основа није прецизно наведено да ли лице које позива у помоћ мора бити у (непосредној) опасности или то може бити неко друго лице које зна или претпоставља да је неке потребна помоћ, чини се да би екстензивно схватање овог основа дало простора и за такав закључак, на основу којег би и лице које није у (непосредној) опасности могло бити „иницијатор“ наведеног вида претреса. Међутим, чак и уколико бисмо прихватили поменуто становиште, поставља се питање какву би практичну примену исто имало, када је реч о лицу отетом од стране терориста, поготово када су у питању озбиљне и добро организоване организације, које би такав пропуст тешко направиле.

Са друге стране, чини се да би примена датог вида обављања претреса, била знатно реалнија, у погледу последња три основа, тј. ради непосредног хапшења, извршења судске одлуке о притварању и довођењу окривљеног и у циљу отклањања озбиљне и непосредне опасности по људе, односно имовину, уз све ризике по личну безбедност, којима том приликом надлежни могу бити изложени.

3.2. Посебне доказне радње и тероризам

Посебне доказне радње⁸²⁷, регулисане су нашим законодавством с циљем да се њима обухвати посебан сегмент криминалитета, како због тога што се сматра нарочито опасним, тако из разлога што је приликом расветљавања, скопчан са великим потешкоћама у погледу примене стандардних доказних метода.⁸²⁸ Другим речима, ове доказне радње⁸²⁹, познате и под називом „специјалне

⁸²⁷ Више о томе: М. Шкулић, В. Бајовић, И. Миљун, *Законик о кривичном поступку*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2021, стр. 144-156.

⁸²⁸ Г. Д. Матић, „Сектор безбедности и одбране и обрада података о личности у Републици Србији“, текст у зборнику *Заштита података о личности у сектору безбедности: водич кроз законску регулативу* (ур. С. Гајин), Центар за унапређивање правних студија, Организација за европску безбедност и сарадњу Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2019, стр. 36.

⁸²⁹ У немачкој теорији, користи се термин „тајне истраге“, а у америчкој „тајне методе, операције или поступци“. – И. Илић, „Улога посебних доказних радњи у борби против тероризма“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања тероризму и другим*

истражне технике“⁸³⁰, не представљају правило, тј. уобичајни скуп радњи од којих се поједине у конкретном случају употребљавају у циљу изналажења потребних доказа. Напротив, реч је о доказним радњама које се користе у случају најтежих кривичних дела, попут тероризма, организованог криминалитета, корупције и то искључиво као *ultima ratio*, тј. као крајње средство, уколико примена тзв. „редовних“ доказних радњи не може дати очекивани резултат⁸³¹, односно уколико „околности случаја указују да се на други начин кривично дело не би могло открити, спречити или доказати или би то изазвало несразмерне тешкоће или велику опасност“ (члан 161 ЗКП). Дакле, законодавац се приликом прописивања услова за одређивање датих доказних радњи, држи принципа сразмерности, који почива на неопходности постојања сразмере између ограничавања људских права, с једне стране и циља коме се тежи, с друге стране.⁸³²

На основу тренутно важећег Законика о кривичном поступку у посебне доказне радње убрајају се: тајни надзор комуникације, тајно праћење и снимање, симуловани послови, рачунарско претраживање података, контролисана испорука, прикривени иследник (чланови 166-187 ЗКП). Законик о кривичном поступку у члану 162, ставу 2, приликом набрајања у погледу којих кривичних дела се посебне доказне радње могу примењивати, не наводи тероризам, али природа овог кривичног дела је таква да на објективном плану, његова радња извршења, неретко одговара неким од побројаних кривичних дела, попут тешког убиства, отмице, диверзије итд., при чему се основна тачка раздвајања испољава на субјективном плану у виду „терористичке намере“⁸³³. Такође, примена посебних доказних радњи је доста шира од строго кривичнопроцесног контекста. Наиме, оне имају велику превентивну улогу, односно улогу у заштити и раду на побољшању националне безбедности, тј. у одбрани од потенцијалних претњи у виду деловања разних терористичких и екстремистичких група и организација.⁸³⁴ Другим речима, посебне доказне радње имају двоструку намену, тј. могу бити коришћене зарад „вођења кривичног поступка“, као и у циљу „заштите

кривичним дјелима насилничког карактера, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд, Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016, стр. 600.

⁸³⁰ М. Шкулић, „Специјалне истражне технике у функцији сузбијања организованог криминалитета“, текст у зборнику *Друштвени аспекти организованог криминала* (ур. А. Фатић, Б. Бановић), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011, стр. 213-214.

⁸³¹ Б. Лечић, „Улога и значај посебне доказне радње тајног надзора комуникација у истрази кривичног дела тероризма“, *ЦИВИТАС – Часопис за друштвена истраживања*, 2/2017, стр. 97.

⁸³² Х. Борн, „Парламентарни надзор безбедносног сектора: начела, механизми и пракса“, *Приручник за посланике бр. 5*, (ур. Ф. Флури, А. Б. Јонсон), Женева, 2003, стр. 132.

⁸³³ М. Шкулић (2016 в) *op. cit.*, стр. 98.

⁸³⁴ Више о томе: П. Петровић *et al.*, *Посебне мере тајног прикупљања података: водич за надзор* (ур. П. Петровић), Београдски центар за безбедносну политику, Београд, јун 2015, стр. 12.

националне безбедности“.⁸³⁵ У том погледу, са нормативног аспекта посматрано, посебно треба указати на Закон о безбедносно – информативној агенцији којим је предвиђена примена „посебних мера којима се одступа од неповредивости тајне писама и других средстава општења“ (члан 13 ЗБИА), као и на Закон о војнобезбедносној агенцији и војнообавештајној агенцији, којим је предвиђена примена „посебних поступака и мера тајног прикупљања података из надлежности ВБА“ (члан 12 ЗВБАВОА).

Осим тога, треба узети у обзир и чињеницу да безбедносно обавештајни сектор⁸³⁶, тј. првенствено безбедносно-информативна агенција и војнобезбедносна агенција имају све више удела у истрази кривичних дела, имајући у виду да се током протеклих деценија, без обзира на неспорне разлике⁸³⁷, све више долази до преплитања организованог криминалитета с једне и екстремистичких и терористичких организација с друге стране.⁸³⁸

3.2.1. Тајни надзор комуникације терориста

Ова посебна доказна радња, односно „специјална доказна техника“⁸³⁹, позната у криминалистичкој терминологији и као „тајна акустична опсервација“⁸⁴⁰, не може се сврстати међу најстарије методе прикупљања информација, попут употребе доушника, праћења, итд⁸⁴¹, већ напротив, своје постојање базира на технолошким достигнућима релативно новијег и новијег датума. Другим речима, можемо рећи да потенцијали коришћења тајног надзора

⁸³⁵ К. Ђокић, *Парламентарни надзор над применом посебних мера за тајно прикупљање података у Србији* (ур. П. Петровић), Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2014, стр. 7.

⁸³⁶ Војнообавештајна агенција, иако представља саставни део обавештајно-безбедносних служби, не може примењивати оне посебне мере којима се тајно прикупљају информације, а путем којих се у већој мери задире у приватност. – Више о томе: П. Петровић *et al.*, стр. 26.

⁸³⁷ Више о томе: С. Ђукић, Л. Гостимировић, „Тероризам, организовани криминал и корупција као садржај рада обавештајно-безбедносне агенције“, текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 2 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015, стр. 467.

⁸³⁸ П. Петровић *et al.*, *op. cit.*, стр. 12.

⁸³⁹ М. Шкулић, *Организовани криминалитет – појам, појавни облици, кривична дела и кривични поступак*, Службени гласник, Београд, 2015, стр. 477.

⁸⁴⁰ Ж. Нинчић, „Надзор комуникација као мера процесне принуде“, *Безбједност - Полиција - Грађани*, 1-2/2014, стр. 104.

⁸⁴¹ Више о томе: Б. Милосављевић, „Овлашћења полиције и других државних органа за тајно прикупљање података: домаћи прописи и европски стандарди“, текст у зборнику *Демократски надзор над применом посебних овлашћења* (ур. М. Хаџић, П. Петровић), Центар за цивилно-војне односе, Београд, април 2008, стр. 60-61.

комуникације, расту са технолошким напретком. Ипак, ни поседовање наведене опреме, не гарантује успех на терену.

Наш законодавац одређивање ове доказне радње, поставља на факултативној основи, с обзиром да предвиђа могућност за суд да на основу образложеног предлога јавног тужиоца, наредбом⁸⁴² „одреди надзор и снимање комуникације која се обавља путем телефона или других техничких средстава или надзор електронске или друге адресе осумњиченог и заплену писама и других поштиљки“ (члан 166 ЗКП).

Битно је нагласити да у овом случају „кључну реч“ представља комуникација, с обзиром да нека од техничких средстава, попут телефона, могу бити искоришћени и за потребе неких других радњи, с обзиром да се путем праћења сигнала мобилног телефона, може утврдити локација на којој се одређено лице које је предмет опсервације налази. Дакле, сврха коришћења ове доказне радње није да се утврди на којој локацији се учесници комуникације налазе, већ сама садржина исте.

Премда тајни надзор комуникације, поготово оне телефонске, може дати завидне резултате, лица над којима се он спроводи, могу у великој мери у конкретном случају умањити његову учинковитост, предузимањем одређених корака. Примера ради, употреба шифрованог језика, редовно мењање телефонских картица, као уосталом и избегавање ризичних тема, посебно оних које се тичу планирања и припремања извршења кривичног дела, или чак избегавање сваке међусобне телефонске комуникације, представљају само неке од начина како је то могуће остварити.

Примера ради, у случају Узун против Немачке (*Uzun v. Germani*), пред Европским судом за људска права, подносилац представке, иначе припадник немачке левичарске терористичке организације Антиимперијалистичка ћелија, заједно са својим саучесником, био је под опсервацијом од стране Одељења за заштиту устава Северне Рајне – Вестфалије, која је подразумевала, између осталог, прислушкивање кућног телефона, па чак и телефонске говорнице која се налазила у близини куће подносиоца представке, као и отварање и проверавање садржаја његове поште.⁸⁴³ Међутим, услед сумњи да их прислушкују и посматрају, осим што им је полазило за руком да избегну визуелни надзор истражних органа

⁸⁴² К. Живановић, „Посебна доказна радња тајног надзора комуникације – Пракса Европског суда за људска права у случају необразложене наредбе суда“, *НБП – Наука, безбедност, полиција*, 3/2018, стр. 297-298.

⁸⁴³ Више о томе: *Uzun v. Germani*, ECHR, App. no. 35623/05, 2 September 2010, para 6-8.

којем су такође били изложени, међусобно никада нису водили разговор путем телефона.⁸⁴⁴

Наведени начини умањивања ефикасности тајног надзора комуникације, не би били у тој мери делотворни да законодавац није направио пропуст, на тај начин што није предвидео „надзор непосредне вербалне комуникације“⁸⁴⁵, већ једино надзирање комуникације која се предузима телефонским путем, односно комуникације која се обавља другим техничким средствима, као и надзирање адресе осумњиченог, укључујући и електронску, односно заплену његових писама и осталих поштиљки. Другим речима, постојећим решењем законодавац није предвидео могућност озвучења особе или простора, чиме је чини се, за разлику од неких ранијих законских решења, попустио пред критикама које су се тичале поштовања права на приватност. Цена тога је мањи потенцијал и ефикасност ове посебне доказне радње, што посебно долази до изражаја не само у погледу организованог криминалитета, већ и код кривичног дела тероризам, имајући у виду да озбиљне терористичке организације имају разрађене методе избегавања ризичног понашања у наведеном смислу. За „утеху“ надлежним органима остаје чињеница да су им руке у већој мери одрешене приликом коришћења неких других специјалних доказних радњи попут прикривеног иследника, који се између осталог, може служити и тонским снимцима.

Бројни случајеви попут овог, отварају бројна питања која се тичу поштовања приватности, иако је суд у истом дошао до закључка да нема повреде права, узимајући у обзир принцип сразмерности.⁸⁴⁶ У сваком случају, приликом коришћења ове посебне доказне радње, неопходно је придржавати се неких од базичних начела, за које можемо рећи да су, ако не постала универзална, онда свакако широко прихваћена у позитивном упоредном законодавству, многих савремених правних система. У питању су осим поменутог начела сразмерности, начело супсидијарности, легалитета и судског надзора⁸⁴⁷.

3.2.2. Тајно праћење и снимање терориста

Посебна доказна радња тајно праћење и снимање, представља интересантну синтагму, која је изазвала одређене полемике, с обзиром на њен

⁸⁴⁴ *Ibid.*, para 11.

⁸⁴⁵ Ж. Синђелић, „Тајни надзор комуникација и тајно праћење и снимање – анализа стања, међународни стандарди и мере за унапређење“, текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 2 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015, стр. 275.

⁸⁴⁶ *Uzun v. Germani*, *op. cit.*, para 80.

⁸⁴⁷ Б. Лечић *op. cit.*, стр. 97.

„хибридни“ карактер, који проистиче из чињенице да је по среди, заправо изворно оперативна радња праћење, која је доживела одређену надоградњу у виду радње „снимања“. Спровођење ове радње може одредити суд на предлог јавног тужиоца који мора бити образложен, а у циљу: „откривања контаката или комуникације осумњиченог на јавним местима и местима на којима је приступ ограничен или у просторијама, осим у стану; утврђивања истоветности лица или лоцирања лица или ствари“ (члан 171 ЗКП). Осим што је примена поменуте мере у односу на нека претходна законска решења, постојећим постављена у нешто рестриктивнијим оквирима, начин на који је тајно праћење и снимање регулисано, наилази на још неке критике. Позитивноправно решење не предвиђа о којем типу снимања је реч, али пошто се спомиње „снимање осумњиченог“, и само „откривање комуникације“, а не и „снимање комуникација“, као што је то случај у неким другим члановима када је по среди снимање извршено тонским путем, може се закључити да је у питању једино оптичко снимање, не и тонско.⁸⁴⁸ На тај начин јасно се поставља граница између ове мере и тајног надзора комуникације.

Међутим, без обзира на поменуте мањкавости, тајно праћење и снимање може имати велики значај у погледу тероризма. Наравно, као што је то случај и код тајног надзора комуникације, њена улога пре свега долази до изражаја када су у питању ћелије, групе и посебно терористичке организације, док је занемарљива у погледу појединаца који су невидљиви безбедносним службама.

О праћењу, биће више речи у делу који се односи на оперативне криминалистичке радње.

3.2.3. Симуловани (правни) послови и тероризам

Симуловани послови се у теорији, између осталог, дефинишу као „лажно учешће у одређеним пословним активностима, било да је реч о пословима који су у неком елементу легални, или о комплетно нелегалним пословима, попут производње и стављања у промет дроге“⁸⁴⁹. Њихова сврха се састоји „у навођењу на злочин, чије ће остварење бити разлог санкционисања његовог извршиоца“⁸⁵⁰.

⁸⁴⁸ Ж. Синђелић *op. cit.*, стр. 278.

⁸⁴⁹ Ж. Нинчић, „Симуловани послови као специјална истражна метода и део савременог концепта супротстављања криминалу“, текст у зборнику *Полиција и правосудни органи као гаранти слободе и безбедности у правној држави*, Тара, 23–25. мај 2017., Том 2 (ур. Б. Симеуновић-Патић), Криминалистичко-полицијска академија, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2017, стр. 108.

⁸⁵⁰ *Ibid.*, стр. 109.

За разлику од ранијег решења, позитивноправни прописи у називу ове посебне доказне радње, изоставили су реч „правни“, па се више не говори о симулованим правним пословима, већ о симулованим пословима, чиме су избегнута проблематична тумачења, која су на исте гледала као на послове који су, правно посматрано легални.⁸⁵¹ Под овим пословима, који се могу одредити од стране суда, а на онову „образложеног предлога јавног тужиоца“, сматрају се: „симулована куповина, продаја или пружање пословних услуга; симуловано давање и примање мита“ (члан 174 ЗКП). Битно је нагласити да у наведеним случајевима не постоји противправност овлашћеног лица, с обзиром да није реч о стварном послу, већ о симулованом, премда је исти остварио обележја одређеног кривичног дела.⁸⁵² Овлашћено лице у овом случају може бити: полицијски орган, орган Безбедносно-информативне агенције или орган Војнобезбедносне агенције, односно услед посебних околности случаја, то може бити и неко друго лице (члан 176 ЗКП).

У пракси ова мера није толико присутна када је реч о тероризму, што се посебно може рећи за симуловано давање и примање мита, које је више заступљено код неких тзв. коруптивних кривичних дела.⁸⁵³ Међутим, то не значи да ова посебна доказна радња не може бити примењена и на тероризам. Примера ради, о симулованој продаји може бити речи онда када је њен предмет оружје чији промет није дозвољен, а које у датом случају може бити намењено извршењу терористичког напада, узимајући у обзир да алтернативно прописану радњу извршења кривичног дела тероризам, између осталог, чини и набављање хемијског, нуклеарног, биолошког оружја, итд. (члан 391 КЗ). Наравно, примена ове мере у пракси наилази на одређене потешкоће, с обзиром да су појединци који снабдевају поменути наоружањем терористе, њима од раније добро познати и поуздани, односно може се рећи да представљају део добро „разрађене шеме“, те би само довођење у везу са „неким новим играчем“ у овом послу, изазвало додатне мере опреза међу наведеним учиниоцима, што би изискивало додатно време како би се стекло поверење, што би у крајњој мери довело у питање ефикасност оваквог поступања.

⁸⁵¹ Ј. Матијашевић-Обрадовић, „Симуловани послови – посебна доказна радња у актуелном кривичном процесном законодавству и пракси“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 9-12/2017, стр. 398.

⁸⁵² Више о томе: Г. Илић, М. Матић Бошковић, „Посебне мере тајног прикупљања података у кривичном поступку: поглед из правосуђа“, текст у зборнику *Серија: Посебне мере тајног прикупљања података – између закона и судске праксе* (ур. П. Петровић), Београдски центар за безбедносну политику, Београд, август 2015, стр. 12.

⁸⁵³ Више о томе: Б. Синановић *et al.*, *Истрага и процесуирање кривичних дела корупције идентификованих кроз ревизорске извештаје: практикум за припаднике правосуђа и полиције*, Савет Европе – Канцеларија у Београду, Београд, 2016, стр. 124-127.

Симуловани послови, не само што се примењују ређе у сузбијању тероризма у односу на сузбијање организованог криминалитета, већ је и могућност њене примене у одређеној мери сужена. Поставља се питање колико је реално очекивати од одређеног лица да, поготово створи али и да учврсти намеру једног терористе да примера ради, изврши напад на живот или тело појединца или групе људи и сл., имајући у виду да, посебно код оних терористичких организација које прибегавају самоубилачким нападима, постоје појединци испраних мозгова, који су увелико индоктринисани и спремни да изведу напад који се као задатак пред њих поставља. У том погледу не треба мешати оне који, у име терористичке организације, иначе раде на, индоктринацији, врбовању, итд., што је само по себи инкриминисано у Кривичном закону (члан 391б КЗ), са онима који провоцирају извршење конкретног кривичног дела.

3.2.4. Рачунарско претраживање података и тероризам

Рачунарско претраживање података одређује, уз претходно испуњење услова из члана 161, који се захтевају и код осталих посебних доказних радњи, суд на основу предлога јавног тужиоца који мора бити образложен, а састоји се у претраживању „већ обрађених личних и других података и њихово поређење са подацима који се односе на осумњиченог и кривично дело“ (члан 178 ЗКП). Осим полицијских органа, њих могу спроводити и органи Безбедносно-информативне агенције и Војнобезбедносне агенције, али и одређене службе попут царинске и пореске и остали државни органи и правна лица уколико обављају јавна овлашћења (члан 180 ЗКП).

Постоји широк спектар података у погледу којих ова мера може бити примењена, а који се односе и на ове учиниоце. Примера ради, то могу бити подаци који се односе на прелазак државне границе, телефонску комуникацију, потрошњу енергије и енергената⁸⁵⁴, остварене приходе, измирење пореске обавезе, стање на рачунима у банци, стеченом образовању, прекршајима у саобраћају, дозволу за поседовање оружја, итд.⁸⁵⁵ У сваком случају, суштина ове мере, којом се иначе одступа од „начела заштите права на приватност грађана и

⁸⁵⁴ Више о томе: М. С. Шилџак, „Енергенти, извори енергије, енергија – аксиоми, недоумице и заблуде“, *Зборник Међународног конгреса о КГХ*, 1/2021, стр. 77.

⁸⁵⁵ Д. Игњатовић, „Мере пресретања комуникације и задржавања података из перспективе Стразбура и прописа и праксе у Републици Србији“, текст у зборнику *Серија: Посебне мере тајног прикупљања података: између закона и судске праксе* (ур. П. Петровић), Београдски центар за безбедносну политику, Београд, септембар 2015, стр. 20.

информатичко самоодређење“, састоји се у несметаном приступу полицијских органа аутоматизовано вођеним евиденцијама.⁸⁵⁶

Када је у питању примена ове мере на телефонску комуникацију, потребно је направити јасну дистинкцију у односу на остале посебне доказне радње у вези са којима се такође спомиње телефон и комуникација остварена тим путем. Примера ради, када је реч о примени ове мере, став кривичног ванпретресног већа Вишег суда у Београду је да је искључиво суд овлашћен да тражи достављање „задржаних података“, који се тичу комуникације реализоване путем телефона, при чему се ти подаци не односе на саму садржину комуникације, него на њене одређене формалне карактеристике, путем којих се откривају тип комуникације, њени извори и одредишта, дужина трајања, итд.⁸⁵⁷ Насупрот њој, у фокусу тајног надзора комуникације је, као што сам назив дате мере говори, управо њена садржина. Другим речима, можемо приметити да је однос рачунарског претраживања података према извршеној комуникацији у једном делу сагласан с односом мере тајног праћења и снимања према истој, будући да у оба случаја у фокусу није садржина комуникације, с обзиром да је у првом случају акценат на наведеним формалним карактеристикама комуникације, а у другом на оптичком снимању комуникације.

3.2.5. Контролисана испорука и тероризам

Контролисана испорука је у великој мери заступљена код појединих облика транснационалног криминалитета, попут недозвољене трговине наркотицима, муницијом, оружјем, новцем који је фалсификован итд.⁸⁵⁸ Ове инкриминисане делатности се прате и региструју, с тим што не долази одмах до спровођења одређених мера репресије, него се чека најбоља могућа прилика у криминалистичком, оперативном погледу, за њихово „пресецање“, односно „хватање учинилаца и обезбеђење доказа“.⁸⁵⁹ Наш законодавац предвиђа да се она може одредити од стране Републичког јавног тужиоца или јавног тужиоца посебне надлежности у циљу прикупљања доказа, чиме се допушта да уз знање и надзор надлежних органа, пошилике које су незаконите односно сумњиве: „буду испоручене у оквиру територије Републике Србије; уђу, пређу или изађу са територије Републике Србије“ (члан 181 ЗКП).

⁸⁵⁶ З. Ивановић, М. Жарковић, „Претресање уређаја за аутоматску обраду података и аутоматско рачунарско претраживање података“, *Криминалистичке теме*, 5/2019, стр. 424.

⁸⁵⁷ Д. Игњатовић *op. cit.*, стр. 20.

⁸⁵⁸ Ж. Нинчић, „Контролисана испорука као метод супротстављања организованом криминалу“, *Безбједност - Полиција - Грађани*, 3-4/2015, стр. 180.

⁸⁵⁹ *Ibidem*

Када је у питању кривично дело тероризам, односно његово откривање и доказивање, ова посебна доказна радња свакако не представља једну од најзаступљенијих. Напротив, пракса је показала да се на убедљивом првом месту, контролисане испоруке спроводе у циљу сузбијања трговине дрогом.⁸⁶⁰ Међутим, то не значи да примена ове мере нема своју улогу и оправданост и када је тероризам у питању. Уосталом, не треба заборавити у којој мери тероризам на разне начине може бити повезан са организованим криминалитетом. На крају крајева, као додатни аргумент који говори у прилог томе, треба истаћи нарко-тероризам, за који неки од највећих познавалаца ове материје кажу да представља „спој тероризма и организованог криминала“⁸⁶¹.

Као што је претходно речено, утицај организованог криминалитета посебно долази до изражаја у погледу финансирања тероризма. У том смислу, треба разликовати две ситуације. Прва, чини се доста ређа, подразумева, да припадници организованог криминалитета мимо своје слободне воље представљају извор финансијских средстава за одређене терористичке организације. Примера ради, до таквог случаја, дошло је својевремено у Перуу, где су припадници теористичке организације Сендеро Луминосо, током више година изнуђивали тзв. „револуционарне порезе“ од узгајивача кокаина и дилера дроге.⁸⁶² Друга ситуација, која је чешће заступљена, подразумева својеволјно пружање финансијске подршке припадника организованог криминала терористима, најчешће из личног интереса, као што је, примера ради борба против владајућих структура неке државе, која је у институционалном погледу „објавила рат“ или исти отпочела против организованог криминала.

Међутим, поред ове две ситуације, које се тичу односа између организованог криминалитета и терористичких организација као два независна субјекта, као један од разлога који говоре у прилог примене контролисане испоруке код актера кривичног дела тероризам, могу се јавити још две ситуације, за које је карактеристично да се у свакој од њих јавља само један од наведених субјеката. У првом случају, реч је о одређеној терористичкој организацији, која зарад личне финансијске користи, проширује сферу свог деловања и на поље организованог криминалитета, као што је то био случај у Анголи и на Косову и Метохији.⁸⁶³ У другом случају, у питању је обрнута ситуација, где се актери организованог криминала одлучују за спровођење терористичких акција. У прилог томе говори низ атентата у Колумбији, средином осамдесетих година

⁸⁶⁰ И. Жарковић, „Контролисана испорука – кривичнопроцесни аспекти“, *Годишњак факултета безбедности* (ур. Б. Бановић), Универзитет у Београду Факултет безбедности, Београд, 2017, стр. 451.

⁸⁶¹ Д. Симеуновић (2009) *op. cit.*, стр. 84.

⁸⁶² А. Jamieson, „The use of terrorism by organized crime: an Italian case study“, *Root causes of terrorism: Myths, reality and ways forward* (ed. Т. Bjørgo), Routledge, London – New York, 2005, стр. 164.

⁸⁶³ *Ibidem*

прошлог века, од стране картела Медељин, тј. картела Пабла Ескобара⁸⁶⁴, који су уследили након што је проглашен закон о екстрадицији.⁸⁶⁵ Овај случај, између осталог, указује и на чињеницу да би било погрешно однос организованог криминалитета и тероризма сводити искључиво на финансијски елемент⁸⁶⁶, односно на његов непосредни утицај, с обзиром да по среди могу бити и неки други интереси.

3.2.6. Прикривени иследник и тероризам

Прикривени иследник представља полицијског службеника који, под лажним идентитетом, тј. легендом, ступа у везу са криминалним поднебљем, у циљу откривања одређене криминалне организације и њеног лидера.⁸⁶⁷ Чини се да је актуелни ЗКП, ставио много већи терет на плећа прикривеног иследника. Таква констатација проистиче из чињенице да је једино посредством прикривеног иследника могуће одређен простор озвучити, односно вршити „снимање непосредне вербалне комуникације у одређеном простору, односно тонско снимање активности које се у надзираном простору одвијају“⁸⁶⁸.

Оваквим законским решењем, а у жељи да сведе ризик од повреде права на приватност грађана⁸⁶⁹ на најмању могућу меру, законодавац као да је заборавио на ризике којима је изложен прикривени иследник, а који су сада додатно повећани, имајући у виду да заправо он, у неку руку, сада има „монопол“ на снимање „непосредне вербалне комуникације“. Међутим, његов незавидан положај је у одређеној мери ипак побољшан, с обзиром на чињеницу да је законом предвиђено да ће до посезања за том мером доћи једино уколико употребом осталих посебних доказних радњи није могуће доказе прикупити или уколико би прикупљање истих на такав начин, било отежано у знатној мери (члан

⁸⁶⁴ Више о томе: М. Bowden, „The story of the U.S. role in the killing of Pablo Escobar“, *Routledge Handbook of US Counterterrorism and Irregular Warfare Operations* (eds. М. А. Sheehan, Е. Marquardt, L. Collins), Routledge, London – New York, 2021, стр. 203-211.

⁸⁶⁵ А. Jamieson *op. cit.*, стр. 167-168.

⁸⁶⁶ Више о томе: Ж. Бјелајац, Р. Тепавац, Д. Дашић, „Извори и начини финансирања међународног тероризма“, текст у зборнику *Тероризам као глобална претња* (ур. Ж. Бјелајац, М. Зиројевић Фатић), Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад, Центар за безбедносне студије Београд, Нови Сад, 2012, стр. 238.

⁸⁶⁷ Више о томе: Ж. Нинчић, „Могућности ангажовања прикривеног иследника у откривању кривичних дела тероризма“, *Војно дело*, 2/2010, стр. 391-410.

⁸⁶⁸ Ж. Синђелић *op. cit.*, стр. 279.

⁸⁶⁹ Џ. Мекбрајд, *Људска права у кривичном поступку – пракса Европског суда за људска права*, (прев. Alpha Team One), Савет Европе – Канцеларија у Београду, Београд, 2009, стр. 119-120.

183 став 3 ЗКП), чиме је, уз присуство начела супсидијерности⁸⁷⁰, коришћење прикривеног иследника представљено као *ultima ratio*.

Ипак, ризици којима је прикривени иследник изложен код нас, знатно су мањи у односу на опасности којима су изложени неки слични институти у појединим системима. Примера ради, америчко законодавство познаје институт прикривеног агента⁸⁷¹, који може, уколико то потребе налажу, бити убачен као тзв. „кртица“ у одређену криминалну групу на знатно дужи период у односу на прикривеног иследника⁸⁷², чије ангажовање наш законодавац ограничава потребом прикупљања доказа, с тим што тај период не може бити дужи од годину дана, уз могућност продужења трајања ове мере на још највише шест месеци (члан 184 став 3 ЗКП). Осим што услед дужег борава у датом окружењу, може бити лакше откривен, из истог разлога за прикривеног агента је карактеристично и постојање већег ризика од приморавања да се лично укључи у криминално деловање, те се може рећи да поменути временски фактор свакако не иде на руку полицијском службенику који се налази у овој улози.⁸⁷³

Коришћење прикривеног иследника у погледу сузбијања тероризма, може представљати драгоцену меру, имајући у виду да је таквим поступањем, тј. деловањем „изнутра“⁸⁷⁴, могуће допрети чак и до самог лидера терористичке организације, или пак до њему најближих сарадника, односно допринети разоткривању планираних и припреманих акција. Међутим, колико год се поступање прикривеног иследника у погледу инфилтрације у криминалну групу, може довести у везу са бројним опасностима, чини се да такви ризици нису, у најмању руку, ништа мањи када делују у оквиру терористичких организација. Напротив, чини се да су они у појединим сегментима, чак више изражени, не толико у квантитативном, колико у квалитативном смислу.

Поред свих ризика о којима је било речи, у овом случају, а у зависности од улоге коју би прикривени иследник добио у терористичкој организацији, постоји велика опасност да буде приморан на извршење не било каквог кривичног дела, већ конкретног терористичког напада, чиме чак и уколико се не ради о самоубилачком нападу, неретко може ризиковати сопствени живот. При томе, треба подсетити да наш законодавац не дозвољава чак ни подстрекавање на

⁸⁷⁰ В. Делибашић, „Прикривени иследник“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 1/2016, стр. 84.

⁸⁷¹ Више о томе: М. Љубинковић, „Ангажовање и поступање прикривеног иследника: Етички изазови правних решења“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 1/2021, стр. 5-23.

⁸⁷² М. Шкулић, „Основни криминалистички и неки кривичноправни/кривичнопроцесни аспекти ангажовања прикривеног иследника“, текст у зборнику *Казнена реакција у Србији - IV део* (ур. Ђ. Игњатовић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014, стр. 41.

⁸⁷³ *Ibid.*, стр. 42.

⁸⁷⁴ Ж. Нинчић (2017) *op. cit.*, стр. 105.

извршење кривичног дела (члан 185 став 4 ЗКП)⁸⁷⁵, иако се у теорији могу срести аргументована залагања за законско регулисање могућности провоцирања извршења неких кривичних дела, међу којима и тероризма.⁸⁷⁶ Другим речима, његово укључивање у криминално деловање у случају инфилтрације у неку криминалну групу, чак и у погледу приморавања на криминално деловање, не мора подразумевати извршење кривичног дела којим би сопствени живот угрозио, за шта су много веће шансе када говоримо о убацивању истог у терористичку организацију. Наведена чињеница, представља додатни разлог да се не прихвати решење које постоји у законодавству неких држава, а која кроз релативно близак институт прикривеног агента, омогућавају његово ангажовање на знатно дужи временски, тј. неограничен период, за разлику од нашег решења у важећем Законику о кривичном поступку, када је у питању прикривени иследник. У сваком случају, чини се да би требало одбацити евентуална становишта која, водећи се принципом бирања мањег зла, полазе од тога да би, по узору на наведена упоредноправна решења, и прикривеном иследнику требало продужити предвиђени период ангажовања, са образложењем да су бројни ризици којима је он изложен прихватљиви, имајући у виду да би његовом деловањем у дужем временском периоду, терористи могли бити осујећени у спровођењу напада, чиме би могло бити спашено више десетина, стотина или чак хиљада потенцијалних жртава датих напада. Осим тога, ангажовање прикривеног иследника на дужи временски период, повећава шансе да буде откривен од стране терориста, што поједине терористичке организације неретко користе за претњу и демонстрацију суровости, попут примера ради снимања одсецања главе или неког другог начина убиства, „правих“ или тзв. шпијуна, тј. оних појединаца које терористи без основа проглашавају шпијунима, а који су се нашли у погрешно време на погрешном месту.

С обзиром да наш законодавац не регулише изричито одговорност прикривеног иследника за учињено кривично дело приликом вршења професионалног ангажмана, може се поставити питање којем становишту у погледу исте се треба приклонити. Чини се да све потешкоће и ризици којима може генерално бити изложен прикривени иследник, првенствено због откривања свог идентитета, а поготово ангажовањем у одређеној терористичкој организацији, представљају додатан аргумент у прилог прихватања решења које можемо окарактерисати као компромисно и оптимално. Насупрот супротстављеним решењима која, с једне стране предвиђају његову одговорност

⁸⁷⁵ Чине се оправданим критике појединих аутора који начин на који је наш законодавац регулисао неке од посебних доказних радњи називају „контрадикторним, нелогичним и лицемерним“, с обзиром да је дозвољено склопити симуловани правни посао, али не и провоцирање на извршење кривичног дела. – Више о томе: Д. Маринковић, „Теоријски и практични аспекти провокације на кривично дело“, *Безбедност*, 2/2005, стр. 218.

⁸⁷⁶ Више о томе: М. Шкулић, „Прикривени иследник – законско решење и нека спорна питања“, *Безбедност*, 3/2005, стр. 390.

за кривична дела учињена у професионалном ангажману⁸⁷⁷, тј. која у потпуности искључују могућност да он учини кривично дело, чак без могућности позивања на институт крајње нужде, односно која се, с друге стране, базирају на томе да прикривени иследници не треба да одговарају за учињено, уз образложење да они морају вршити кривична дела како не би били откривени, компромисно и оптимално решење полази од тога да одговорност прикривеног иследника у тој ситуацији треба бити делимична, односно да приликом професионалног ангажмана, не треба да одговара за учињена кривична дела која су извршена у крајњој нужди.⁸⁷⁸

Независно од специфичности криминалне средине у којој ће прикривени иследник бити ангажован, он мора приликом избора испуњавати одређене критеријуме, тј. битне елементе. У теорији се као такви обично наводе пол, узраст, брачно стање, образовни ниво, коефицијент интелигенције, припадност одређеној раси, вери или етничкој групи, итд.⁸⁷⁹ Међутим, чини се да за разлику од ангажовања прикривеног иследника ради инфилтрације у највећи број криминалних организација, код убацивања у поједине терористичке организације, избор лица за ту улогу, може бити додатно отежан, имајући у виду неке од поменутих критеријума. Примера ради, код већине криминалних организација није од пресудног значаја припадност одређеној раси или чак нацији, иако постоје неке које су базирани управо на том принципу, попут тријада у Кини или јакуза у Јапану⁸⁸⁰, већ у највећем броју случајева, њене припаднике окупљају неке од универзалних „вредности“ и циљева карактеристичних за то окружење, попут новца, моћи, разних видова утицаја и слично. Са друге стране, ситуација је нешто другачија када је реч о терористичким организацијама. На пример, постоји велики број случајева у којима до изражаја долазе проблеми приликом избора прикривеног иследника, а који се тичу расне припадности. Незамисливо је ангажовање прикривеног иследника беле расе у редове терористичке организације чији су припадници црнци, попут Боко Харам⁸⁸¹. У том случају, било би апсолутно бесмислено послати на такав задатак ни најбоље обученог појединца друге боје коже.

⁸⁷⁷ Лукић Т., „Прикривени иследник“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 10/2005, стр. 517.

⁸⁷⁸ Више о томе: М. Шкулић (2005) *op. cit.*, стр. 392-395.

⁸⁷⁹ Ж. Нинчић (2010) *op. cit.*, стр. 405.

⁸⁸⁰ Међутим и у погледу ових криминалних организација постоје нека одступања, имајући у виду да примера ради, према одређеним подацима, у Сједињеним Америчким Државама једна трећина припадника Јакуза су пореклом Корејанци. – Ђ. Игњатовић, М. Шкулић, *Организовани криминалитет*, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за издаваштво и информисање, Београд, 2010, стр. 103.

⁸⁸¹ Више о томе: Н. Стевановић, „Манипулација верским осећањима као детерминанта друштвених сукоба – студија случаја Нигерије“, *Војно дело*, 1/2022, стр. 22-25.

Одређене потешкоће могу се јавити и када је реч о избору врсте инфилтрације, тј. може се јавити дилема, да ли се одлучити за тзв. „плитку“ или „дубоку“ инфилтрацију.⁸⁸² У првом случају, иследник не проводи двадесет и четири часа у редовима одређене криминалне групе, већ су у питању „временски краћи, једнокрани или вишекратни контакти“, након чега се иследник враћа свом, реалном животу, ван израђене „легенде“, док у другом случају инфилтрација се одвија током дужег временског периода, тј. у периоду од двадесет и четири часа дневно.⁸⁸³ Чини се да у највећем броју случајева, који се тичу тероризма, плитка инфилтрација не би била лако изводљива. Разлога који говоре у прилог таквој констатацији је више.

Један од њих, односи се на начин живота припадника ових организација, чији највећи број припадника или нема никакав контакт са спољашњим светом или је он сведен на минимум, те би било тешко замисливи да прикривени иследник успоставља на дневном нивоу једнократне или вишекратне односе са терористима, након чега би се враћао стварном животу. Чак и уколико би сплетом околности тако нешто било могуће, мало је вероватно очекивати да такво поступање не би изазвало сумњу код ових учинилаца. Иако се на први поглед чини да би плитка инфилтрација могла дати резултат код мањих терористичких група и ћелија, с обзиром да су, посебно чланови ћелија, сами укључени у многе од конвенционалних друштвених односа, те да су на тај начин у физичком погледу одвојени од организације, ипак ствари нису тако једноставне. То проистиче из чињенице да се у таквим мањим групама њени чланови добро међусобно познају, те би долазак неког новог лица и његово деловање могло проузроковати тзв. контра ефекат, што би могло довести до повећаног опреза међу њима, што би убудуће могло отежати, не само спровођење ове, већ и спровођење осталих мера. Поред тога, ни природа тероризма не олакшава ситуацију када реч о плиткој инфилтрацији прикривеног иследника. Другим речима, у знатно мањем броју случајева у односу на инфилтрацију у неку криминалну групу, долази до инфилтрације плитког типа у терористичку организацију, а у циљу преговарања у погледу „услова реализације одређене криминалне радње у симулованим условима“, до чега ће, примера ради доћи у случају организације коју можемо подвести под нарко-терористичку, када се прикривени иследник може представити као дилер наркотика, показујући при томе интересовање за куповину истих.⁸⁸⁴

⁸⁸² Више о томе: М. Матијевић, „Криминалистички аспекти ангажовања прикривеног истражиоца“, *Годишњак факултета правних наука*, 1/2011, стр. 90-91.

⁸⁸³ Д. Маринковић, „Криминалистички аспекти ангажовања прикривеног иследника“, *Безбедност*, 1-2/2009, стр. 135.

⁸⁸⁴ *Ibidem*

3.3. Оперативне криминалистичке радње и тероризам

Чињеница да оперативне криминалистичке радње, односно „радње оперативног карактера“⁸⁸⁵, начелно посматрано не поседују доказни кредибилитет, никако не би смела да завара, с обзиром да индиректно посматрано и на пољу доказивања њихов значај није мали, што додатно указује на велику повезаност кривичног процесног права, односно пре свега кривичног поступка и криминалистике. Примера ради, премда радње попут праћења или рације, генерално посматрано немају значај доказа, посредством њих могуће је доћи до одређених предмета и осталих материјалних доказа, од значаја за кривични поступак.⁸⁸⁶

3.3.1. Праћење терориста

Пре упуштања у разматрање одређених уопштених питања која се тичу праћења, као и оних која се односе конкретно на праћење терориста, потребно је осврнути се на оправданост сврставања ове радње међу оперативне, имајући у виду становиште које је наш законодавац заузео. Са теоријског аспекта, „праћење представља оперативну криминалистичку меру која се састоји у тајном слеђењу одређених лица у кретању, као и у неприметном посматрању тих лица, у циљу запажања и регистровања свих околности које су значајне за разјашњавање конкретног кривичног случаја“⁸⁸⁷. Међутим, иако из дате дефиниције ове радње проистиче да је реч искључиво о оперативној радњи, тј. мери каквом се она и иначе традиционално сматрала, њено поимање, бар када је реч о законодавној перспективи, променило се 2011. године, када је ова радња уведена у ЗКП Републике Србије, што између осталог, може довести у питање и устаљено сврставање радње праћења у оперативне криминалистичке радње, међу које је уосталом она подведена и у овом раду. Ако би се поставило питање, чиме се руководио наш законодавац када је поступио на такав начин, односно шта је био *ratio legis*, једини одговор могуће је пронаћи у „повезивању праћења са „снимањем“, тј. у омогућавању да снимци направљени током праћења могу остваривати потребан доказни кредибилитет у кривичном поступку“⁸⁸⁸. Међутим, не треба заборавити да је код нас и пре увођења наведеног законског

⁸⁸⁵ Више о томе: М. Шкулић, „Улога полиције у заштити права оштећеног кривичним делом“, текст у зборнику *Полиција и правосудни органи као гаранти слободе и безбедности у правној држави*, Тара, 23-25. мај 2017., Том 1 (ур. Б. Симеуновић-Патић), Криминалистичко-полицијска академија, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2017, стр. 49-50.

⁸⁸⁶ Више о томе: М. Шкулић, „Нове методе и компјутерски системи у савременој криминалистици“, *Безбедност*, 1/2003, стр. 12-29.

⁸⁸⁷ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 69.

⁸⁸⁸ М. Шкулић (2016 б) *op. cit.*, стр. 282.

решења, постојала одређена пракса да се фотографије, као и видео материјали сачињених током праћења, користе као материјални докази и поред тога што радња праћења, није била нормативно уврштена међу посебне доказне радње.⁸⁸⁹ Управо је то и био основни разлог да останемо при традиционалној структури криминалистичких оперативних радњи, чији је праћење саставни део. Иако то из анализе и тумачења законске формулације не произилази јасно, највероватније је да је законодавац узео у обзир тонске снимке, односно „тајно снимање разговора лица која су под овим видом надзора“, а који би такође могли бити сачињени током праћења.⁸⁹⁰

Постоји велики број циљева ради чијег испуњења се може предузети праћење, попут: прикупљања базичних података о особи која се прати, попут места где дотична особа живи итд.; стицања сазнања о везама и контактима праћене особе са другим појединцима; откривања њихових саучесника; долажења до појединаца за којима се трага; стицања сазнања о просторијама које особе које се прате користе као склониште или скровиште; откривања одређених појединости из личног живота праћеног, као што су пороци, навике, склоности, навике, итд.; провере података до којих се дошло, како у погледу праћеног, тако и када је реч о њиховим сарадницима; лишавања слободе осумњиченог; провере анонимне дојаве; утврђивања идентитета појединца; спровођења тајног видео, као и фото документовања; долажења до предмета који се доводе у везу са кривичним делом; спречавања чињења одређеног кривичног дела, али и хватања приликом предузимања радње извршења кривичних дела, као што су трговина наркотицима, крађа, разбојништво, и сл.⁸⁹¹

У зависности од одређених критеријума, могуће је разликовати неколико типова праћења. Уколико као критеријум узмемо субјекат који спроводи праћење, треба разликовати праћење које реализује „овлашћено службено лице органа унутрашњих послова“, што иначе представља правило и, као изузетак од истог, праћење које спроводе „добронамерни грађани или сарадници полиције“.⁸⁹² На основу начина на који је праћење реализовано, постоји „праћење пешачењем“ или употребом одређеног „превозног средства“, обично аутомобилом или неким другим возилом, док имајући у виду простор у коме се оно спроводи, могуће је разликовати „праћење у отвореном простору“ и „праћење у затвореном простору“.⁸⁹³

⁸⁸⁹ *Ibidem*

⁸⁹⁰ *Ibidem*

⁸⁹¹ В. Попара, „Тајно праћење - нови аспекти“, *Безбедност*, 2/2006, стр. 307-308.

⁸⁹² Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 70.

⁸⁹³ *Ibidem*

Генерално посматрано, технолошки развој омогућио је још делотворнију примену неких других криминалистичких радњи. Са друге стране, праћење које је динамичког карактера, који се испољава у виду физичког кретања лица које предузима ову радњу, чини се на први поглед да је постало помало „архаично“. Примера ради, сателитски снимци, велика покривеност софистицираним камерама, могућност праћења сигнала на мобилним телефонима, итд. представљају само део разлога који доводе до тога да у неким ситуацијама и не постоји потреба за спровођењем праћења, што свакако не значи да не постоје ситуације у којима је примена класичног праћења неизоставна, што је још један од бројних примера који, без обзира на све неспорне предности савремене технологије, говори о незаменљивој улози људског фактора. Један од најпознатијих случајева у којем је, управо захваљујући коришћењу савремене технологије у виду праћења комуникације остварене посредством мобилног телефона, откривена локација на којој се налазио Осман Хусеин. Овај Британац етиопијског порекла, ухапшен је у Риму с ранцем пуним експлозива, након што је претходно на наведени начин праћено његово кретање од Велике Британије, преко Француске и коначно до Италије, тачније Рима.⁸⁹⁴

Осим тога, спровођење ове криминалистичке радње, додатно отежава, а у неким случајевима чине готово потпуно немогућом неке од специфичности тероризма, односно појединих његових представника. Између осталог, то могу бити случајеви када терористи држе под својом контролом читаве територије, као што је то случај са Исламском државом. У таквим ситуацијама, приступ полицијским органима непријатељске стране, који би вршили праћење, је практично онемогућен. Такође, наведени пример говори и у прилог непотребности примене праћења, имајући у виду да су одговори до којих би се евентуално на тај начин дошло, суштински већ познати. Међутим, и тада могу постојати потенцијално интересантна и значајна питања, попут тог у којем делу контролисане територије или територија се налази лидер терористичке организације и њему најближи људи, попут заменика, саветника, како би се са што већим успехом испланирао и спровео евентуални ваздушни напад у циљу њиховог елиминисања. Ипак, као што је напоменуто, због строге оружане и сваке друге контроле, примена уобичајног праћења била би тешко изводљива, па би знатно ефикаснија мера била, примера ради, убацивање људи у терористичку организацију, као извора потенцијаних информација. Са друге стране, праћење припадника терористичких организација који су „истурени“, тј. који спроводе свакодневне животне активности изван контролисаног подручја, чини се као доста реалнија опција. Међутим, у тој ситуацији се могу јавити додатни проблеми, првенствено у виду препознавања лица које би требало бити објекат праћења, с

⁸⁹⁴ J. Eccleston, H. Messia, P. Hirschhorn, „Bomb suspect: 'No al Qaeda links': Bombs 'meant to draw attention to anger over war in Iraq'“, CNN, 1.8.2005., <http://edition.cnn.com/2005/WORLD/europe/07/31/london.tube/index.html>, asp, 21. август 2021.

обзиром да је један од основних тактичких постулата ових учинилаца, пажљиво планирање и спровођење социјалне камуфлаже, односно утапање у средину у којој се налазе, док чекају или припремају терористички напад.

Када је реч о праћењу терориста, оно је првенствено присутно код припадника одређених терористичких организација, док се код индивидуалног тероризма ређе користи, што ће рецимо бити случај уколико се сумња да терориста има помагаче или уколико постоји намера откривања лица од којих терориста набавља наоружање итд. Са друге стране приликом праћења припадника терористичких организација или мањих ћелија, ситуација је нешто сложенија, с обзиром да се надлежни органи неретко воде логиком да преко „ситних риба“ треба ухватити крупне и најкрупније. Међутим, треба имати у виду да у озбиљним организацијама овог типа, њени припадници неретко добијају прецизне инструкције како да не доведу себе или организацију у опасност и како да заварају траг. Сличне инструкције, дате су у оквиру поменутог Сигурносног и безбедносног водича за слободне стрелце Мухаџедине и мале ћелије. У њему се међу бројним безбедносним саветима и инструкцијама наводи, примера ради, да терористи никако не смеју бити „заточеници сопствене рутине“, што је један од начина како смањити ризик, између осталог и од успешног праћења од стране надлежних органа, чиме могу довести у опасности и остале чланове ћелије, као и да припреме тајна скровишта за наоружање, експлозивне материјале, документе.⁸⁹⁵ Осим тога, у водичу су дате и детаљне инструкције како се треба одговорно и опрезно понашати у случају да терористи сазнају да су објекат праћења. У складу са тим, у делу водича који се тиче безбедности сигурне куће терориста, каже се да је уколико терориста установи да је праћен, добро имати договорен знак за случај опасности са осталим члановима ћелије који се у том моменту налазе у кући, попут карактеристичног куцања на врата, како би им се оставило довољно времена да униште предмете који их могу довести у везу са терористичким активностима, да побегну на алтернативни излаз, итд.⁸⁹⁶

3.3.2. Присмотра терориста

Присмотра представља „оперативну криминалистичку радњу која се огледа у тајном посматрању и надзирању одређених лица, најчешће осумњичених, или одређених објеката – возила, одређених места, одређених или затворених простора, зграда, локала и сл., у циљу прибављања информација о понашању надзираних лица, њиховом идентитету, или присуству одређених

⁸⁹⁵ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 21.

⁸⁹⁶ *Ibid.*, 31.

особа на посматраним местима“⁸⁹⁷. Главни циљеви ове криминалистичке радње су: проналажење одређених особа, упознавање са животним, као и професионалним навикама, долажење до информацијама о понашању појединаца над којима се врши присмотра, откривање лица која прикривају учињено кривично дело или саучесника, долажење до доказа и индиција о извршеном кривичном делу.⁸⁹⁸ Кључна разлика у односу на праћење, састоји се у статичном карактеру, имајући у виду да се она спроводи из разних објеката, док је праћење по природи динамично с обзиром да се обавља у покрету, из чега проистиче основна предност присмотре, јер је доста теже да лице које је врши буде откривено.⁸⁹⁹

Присмотру је неопходно разликовати од тајног надзора комуникације, која представља једну од посебних доказних радњи предвиђених у члановима 166-170 Законика о кривичном поступку. Поред тога, сама природа ових радњи је различита, имајући у виду да, за разлику од присмотре, тајни надзор комуникације подразумева „надзор и снимање комуникације која се обавља путем телефона или других техничких средстава или надзор електронске или друге адресе осумњиченог и заплену писама и других поштиљки“ (члан 166 ЗКП). Другим речима, у овом случају предмет надзора чини комуникација предузета путем поменутих средстава, тј. разговори који се предузимају „на даљину“⁹⁰⁰, док се у случају присмотре надзирање и посматрање односи на одређена лица, њихова возила и сл., или на одређена места и објекте.

Као што је то у пар наврата споменуто, у циљу бриге о безбедности својих припадника и успешног спровођења планираних акција, поједине озбиљније терористичке организације, формирале су у својим редовима неформалну безбедносну структуру, која по начину деловања у одређеној мери подсећа на полицијске и безбедносне органе једне државе. Један од бројних примера који говори у прилог томе представљају детаљна упутства дата од стране Исламске државе у оквиру Сигурносног и безбедносног водича за слободне стрелце Мухаџедине и мале ћелије, а која се, поред осталог, тичу праћења и присмотре који се врше од стране припадника терористичке ћелије. Међутим кључна разлика је у томе што се наведене радње које спроводе терористи, тичу објекта праћења или присмотре који је обично неки значајни појединац којег треба отети или ликвидирати, при чему то неретко чине пред камерама. Значај тих инструкција је велики и то у двоструком погледу. Са једне стране, поступајући на

⁸⁹⁷ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 71-72.

⁸⁹⁸ *Ibidem*

⁸⁹⁹ *Ibidem*

⁹⁰⁰ З. Скавац, Т. Скавац, „Кривичнопроцесна регулација посебних доказних радњи у Републици Србији и њихова примена у савременој пракси“, *ЦИВИТАС – Часопис за друштвена истраживања*, 2/2017, стр. 45.

такав начин ови учиниоци повећавају шансе да успешно спроведу дату радњу, а да при томе остану неприметни и неоткривени. Са друге стране, бенефити ових упутстава могу се испољити и на превентивном плану, тако што познавање метода и других специфичности ових оперативних радњи, може им бити од помоћи ради препознавања ризичних ситуација у којима су они сами објект праћења или присмотре.

Неки од савета тичу се коришћења скривених камера и истицања њихових предности као што је неприметност, с обзиром да неке од њих, како се наводи, могу бити уграђене у сат и оловку. Такође, део упутстава односи се на вршење групне присмотре, те се у том погледу акценат ставља на неопходност добре међусобне уиграности терориста, јасне поделе задатака, јасним и прецизним тајним, невербалним знаковима комуникације, попут стављања или извлачења руку из џепова, стављања наочара итд.⁹⁰¹

За разлику од вршења присмотре од стране криминалистичких органа, која се неретко предузима у дужем временском периоду, који се може мерити данима, седмицама, па чак и месецима⁹⁰², у водичу се наводи да би присмотру требало планирати у ограниченом временском периоду.⁹⁰³ Премда у истом није дато јасно објашњење за такву препоруку, чини се да се разлог може крити у жељи да се терористи који се налазе на овом задатку, не излажу већем ризику, који би се свакако повећавао протеком времена. При томе, треба имати у виду да су припадници криминалистичких снага, професионалци обучени за вршење ових оперативних радњи, што се без обзира на евентуалну краћу обуку у самој организацији, не може рећи и за припаднике терористичких група и ћелија, а поготово за представнике индивидуалног тероризма. Осим тога, разлоге за поменуту препоруку, можемо тражити и у чињеници да у случају да терориста буде откривен и лишен слободе, постоји опасност да пред надлежним органима ода информације које могу угрозити део или целу организацију.

3.3.3. Заседа и лишавање слободе терориста

Ова оперативна криминалистичка радња „се састоји у прикривеном распореду службених лица органа унутрашњих послова, на оним местима, где би се према основаним очекивањима, могли наћи учиниоци кривичних дела, или друга лица повезана са кривичним делом“⁹⁰⁴. Међутим, појам заседе није карактеристичан само за криминалистичку сферу. У складу са тим, примера

⁹⁰¹ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 48.

⁹⁰² М. Шкулић (2022) *op. cit.*, стр. 107.

⁹⁰³ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 48.

⁹⁰⁴ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 73.

ради, може се говорити и о војној заседи која се дефинише као „напад с изненађењем, са скривене позиције према непријатељу који је у покрету или привремено заустављен да би се он или његова опрема уништили или заробили“⁹⁰⁵. За разлику од поменутих циљева војне заседе, примарни циљеви заседе као оперативне криминалистичке радње су: затицање осумњиченог у току припремања или учиниоца у току извршења кривичног дела; сачекивање у тајности особа које се налазе у бекству; спречавање недозвољених прелазака границе; лишавање слободе, односно хватање појединаца уколико су испуњени законом предвиђени основи; откривање идентитета лица за која постоји основана сумња да су повезани са учиниоцем.⁹⁰⁶

Хватање у коштац с тероризмом, а посебно лишавање слободе терориста неретко представља велики ризик по безбедност полицијских органа, што отвара и нека друга питања која се тичу њихове надлежности. Један од бројних показатеља који говоре у прилог томе да је овај проблем привукао доста пажње законодавних органа, јесте интенција одређених законодаваца у правцу заштите припадника снага безбедности. Примера ради, услед чињенице да су током шездесетих и седамдесетих година прошлог века, припадници снага безбедности Северне Ирске претрпели огромне губитке, имајући у виду да је међу 2.750 страдалих грађана, убијено приближно 800, док је 31.900 полицајаца рањено, односно претрпело снажне повреде које су довеле до трајног инвалидитета, 1978. године је донет закон, чији је основни циљ био делотворнија борба против тероризма.⁹⁰⁷ Између осталог, у члану 11 који се једним делом односио и на овлашћења полицијских органа у вези са хапшењем, наводи се да „сваки полицајац може без налога ухапсити било коју особу за коју посумња да је терориста“⁹⁰⁸, чиме се не захтева виши праг у виду оправдане сумње, већ се он своди на искрену сумњу. Дакле, став судија у Северној Ирској је био да није неопходно, како би хапшење било законито, да сумња буде оправдана, али да она мора бити искрена, односно да је из тог разлога, када је реч о постојању сумње, могуће једино испитивати „степен *bona fides*“.⁹⁰⁹ Међутим, став Европског суда за људска права у случају *Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom* је да је нужно да држава предочи барем неке информације или чињенице, на основу којих би се

⁹⁰⁵ А. Дураковић „Заседа као оперативно-тактичка радња и као тактика криминалаца“, *Полемос*, 33-34/2014, стр. 12.

⁹⁰⁶ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 74.

⁹⁰⁷ *Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom*, ECHR, App. no. 12244/86, 12245/86, 12383/86, 30 August 1990, para 15.

⁹⁰⁸ *Ibid.*, para 16.

⁹⁰⁹ *Ibid.*, para 20.

на задовољавајући начин Суд могао уверити да је ухапшени био под „оправданом сумњом“ да је учинио поменуто кривично дело.⁹¹⁰

Са друге стране, наш законодавац у члану 291 Законика о кривичном поступку, предвиђа да се полицијско хапшење може извршити уколико је испуњен неки од разлога за одређење притвора из члана 211. Осим тога, арбитрарност у одлучивању, која је између осталих, постојала и у законском решењу у Северној Ирској, ограничена је обавезом полицијских органа да јавном тужиоцу предају извештај о времену и разлозима хапшења.

У теорији је присутна подела осумњичених које треба лишити слободе, која за критеријум поставља вероватноћу да ли ће лице пружити отпор или не.⁹¹¹ Имајући у виду специфичности тероризма и терориста, исти се могу по правилу сврстати у прву категорију, односно међу осумњичене који се могу подвести под опасне, тј. за које се претпоставља основано да ће отпор приликом лишавања слободе пружити.

Попут неких других учинилаца који се сматрају опасним и за припаднике терористичких организација се може рећи да по правилу није препоручљиво организовати акције хватања у њиховом „сталном скровишту (тзв. хватање на леглу)“⁹¹², имајући у виду да такво поступање може довести до великог броја жртава на страни надлежних органа и у крајњој линији довести у питање успех саме акције. У том случају препоручљиво је поменуте учиниоце хватати у раним јутарњим часовима, првенствено у периоду од 4.00 до 6.00 часова⁹¹³, с обзиром да у том временском периоду постоје најбољи изгледи за успешно реализовање акције, јер је из психолошког угла гледано у тим часовима најмања спремност за пружање успешног отпора, а и већина људи тада спава, те је лакше савладати отпор оних који се евентуално налазе у улози стражара у том тренутку. Уосталом, хватање у датом временском интервалу представља један од примера примене фактора изненађења, једног, у тактичком погледу, од најјачих оружја терориста против њих самих. У сличном временском периоду, тачније између 2.00 и 3.00 часа ујутру, пакистанска обавештајна служба ИСИ је у сарадњи са ЦИА, опколила сигурну

⁹¹⁰ Када је реч о поменутим информацијама, Суд такође сматра да се у циљу утврђивања постојања оправдане сумње, која је представљала основ хапшења осумњичених лица, не може захтевати од држава уговорница обелодањивање поверљивих извора информација које су иницирале сумњу. Наведено се односи чак и на чињенице у погледу којих би могла потојати само сумња да би могле указати на поменуте изворе, односно њихов идентитет. - *Ibid.*, para 34.

⁹¹¹ Више о томе: Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 77.

⁹¹² *Ibidem*

⁹¹³ *Ibid.*, стр. 78.

кућу и ухватила једаног од кључних Бин Ладенових људи, Абу Зубајдаха и његову групу.⁹¹⁴

Код хватања терориста треба бити додатно опрезан и због чињенице да ће многи међу њима радије дићи руку на себе него дозволити да падну у руке надлежних органа. Посебан опрез је неопходан, с обзиром да том приликом могу дићи у ваздух или на други начин усмртити припаднике полиције, антитерористичких јединица итд.

Осим тога, добро организоване организације овог типа, неретко имају детаљно разрађен план бекства, поготово уколико је реч о неопходности заштите вођа саме организације које углавном представљају главну мету ових акција. Наравно спровођење истих по правилу отежава, а неретко и обесмишљава чињеница да су неке од најснажнијих терористичких организација попут Исламске државе, својевремено под контролом држале читаве територије одређених држава.⁹¹⁵ На ту, саму по себи незгодну чињеницу која отежава хватање, али и генерално борбу против терориста, надовезује се још једна. Велики број провинција пружа могућност стварања ефекта „покретне мете“, услед мобилности вође или вођа организације и њених чланова чији је задатак чување поменутих лидера. Осим постојања личног обезбеђења, један од видова заштите вође, чији ефекти посебно долазе до изражаја приликом бекства, јесте коришћење двојника, како би се између осталог добило на времену. Осим тога, њихова улога се може огледати и у свесном жртвовању, приликом обрачуна са надлежним органима, зарад обезбеђивања континуитета деловања⁹¹⁶ и руковођења организацијом од стране лидера.⁹¹⁷ Међутим, такав потез може привремено имати

⁹¹⁴ A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 13.

⁹¹⁵ Исламска држава је закључно са октобром 2014. године, контролисала територију подељену на осамнаест провинција, која се протезала од сиријског града Алепа до ирачког Мосула. - Б. Ж. Кузмановић, „Модерно побуњеништво – Исламска држава“, *Војно дело*, 2/2016, стр. 284.

⁹¹⁶ Континуитет деловања је од велике важности за терористе, с обзиром да „савремене терористичке организације посебну пажњу поклањају тзв. фактору живавости организације“, имајући у виду да је „њихов циљ да организација у одређеном макар рудименталном облику (у некој врсти „хибернације“) увек може да опстане, чак и када би у сукобу са полицијом дошло до губитка великог броја њених припадника и руководилаца.“ – М. Шкулић, *Међународно кривично право - просторно важење кривичног права, кривично право међународног порекла, међународна кривичноправна помоћ, зачеци кривичног права ЕУ*, Службени гласник, Београд, 2022.

⁹¹⁷ Често се овај вид жртвовања припадника терористичке организације занемарује, остајући у сенци самоубилачког тероризма, који по правилу представља прву асоцијацију на помен терористичких напада. Један од кључних разлога за то јесте „недовољна препознатљивост“ оваквог, може се рећи тактичког потеза терориста, од стране шире јавности је у томе што његова примарна сврха и циљ не одговарају циљевима саме организације, попут утеривања страха, приморавања државних органа на одређене потезе, итд., већ у простој заштити вође. Међутим, то не значи да испуњење овог примарног циља, не може оставити простора за реализацију неких других планова, (углавном ситуационог карактера) што може довести до тога да, примера ради по

негативне последице по морал чланова организације, поготово уколико је реч о терористичкој организацији ширих размера квантитативно посматрано, чији многи чланови који нису блиски руководству не морају бити упознати са поменутиим потезом организације, те могу мислити да је вођа убијен. Осим тога, шире чланство не мора знати за исценирану смрт вође организације и услед потенцијалног деловања шпијунских елемената у оквиру исте, имајући у виду да би, уколико би таква информација до њих дошла, сама акција фингирања смрти била обесмишљена.

Са друге стране, за успешно реализовање хватања „код куће“, шансе су знатно веће у погледу оних лица која не живе у терористичкој бази, односно нису у великој мери директно везана за само језгро организације, као што је то случај са помагачима, финансијерима⁹¹⁸, спавачима, итд. Наведено се може рећи и када је реч о индивидуалним терористима или члановима ћелија и мањих терористичких група, чији начин живота и међусобна организација више подсећа на функционисње индивидуалних терориста. Међутим, изнето свакако не значи да поменуте учиниоце не треба сврстати у категорију опасних и самим тим да не треба дати предност другим начинима хватања, када се за исте стекну одређени услови.

Иако се на први поглед може чинити да је хватање „ван легла“, првенствено приликом извршења кривичног дела, када су о детаљима планирања истог прибављена одређена оперативна сазнања, метод који надлежним органима оставља доста шири манерварски простор и веће гаранције за успех, не треба изгубити из вида једну битну чињеницу. За разлику од неких других кривичних дела, чије извршење углавном није скопчано са опасношћу по живот и здравље жртве, предузимање терористичких акција се најчешће врши управо на прометним, јавним местима, при чему се директно напада или угрожава живот и здравље недужних грађана. Из тог разлога, са доста опреза треба приступати хватању датих учинилаца приликом спровођења ових акција, јер расте могућност да недужни грађани страдају, мада је хватање на овај начин често неизбежно и уједно представља крајње средство, како би се спречило страдање знатно већих размера.

принципу „последњег метка“, лажни лидер активира експлозив и на тај начин спречи утврђивање идентитета, било приликом хватања, било посмртно.

⁹¹⁸ Више о томе: Н. Станковић, *Тероризам и финансирање тероризма*, Европски универзитет Брчко дистрикта, Брчко, 2014, стр. 60-65.

У оба случаја, односно приликом хватања терориста у тзв. леглу или ван њега, може доћи до потребе за организовањем потере⁹¹⁹ у циљу лишавања слободе.

У првом случају, обично су то ситуације у којима терористи потежу за унапред планираним и разрађеним акцијама бекства, а што је посебно присутно у случајевима када се у „леглу“ налази вођа организације или неки од високо позиционираних чланова. У ту сврху неретко се користе тајни пролази, тунели итд. Хватање додатно може отежати, често присутна фанатична потреба за заштитом вође, зарад чега су остали чланови спремни да се свесно жртвују „до последњег метка“, како би лидеру обезбедили одступницу. Једна од карактеристика добро организованих терористичких организација је и настојање да поставе своје чланове или евентуално симпатизере у разне државне, па и полицијске структуре или да постојеће припаднике истих заврбују, како би добијали одређене информације, између осталог и о активностима планираним у циљу њиховог хватања. Из тог разлога потребно је овакве акције спроводити у највећој могућој тајности, како би се терористи ухватили на „спавању“, односно као би се избегли покушаји бекства и истовремено смањио број жртава.

Када се поменути учиниоци хватају „код куће“, могу се јавити одређени проблеми услед деловања „ефекта тврђаве“. Проблеми у том случају се испољавају на тај начин што, терористи из свог „утврђења“, могу пружити оружани отпор, што може довести до жртава на обе стране. Примера ради, Давид Кореш, оснивач сатанистичке секте Лоза Давидова, предвиђао је скорашњи смак света, при чему ће чланови његове секте бити спашени. У том циљу, концентрисао је своје следбенике на Кармелитској гори у држави Тексас, где је направио тврђаву са огромним складиштем наоружања, чије зидине је чувала наоружана гарда. Пошто је сазнала да Кореш поседује велико складиште наоружања, полиција је реаговала и дошло је до обрачуна у којем је погинуло осамдесет припадника ове секте.⁹²⁰

Таква ситуација може створити потребу за постављањем заседе, уколико терористи непосредно пре доласка полиције побегну или током доласка користећи поменуте тунеле или тајне пролазе. У тој ситуацији, у зависности од околности случаја, а првенствено у зависности од степена процене у ком правцу су бегунци кренули, треба поставити једну од типова заседе, фронталну (чеону), паралелну, потковичасту (полукружну) или кружну.⁹²¹

⁹¹⁹ Више о томе: П. Дујковић, „Полицијска потера и принудно заустављање возила: искуства Више школе унутрашњих послова у обуци студената и полазника курсева“, *Безбедност*, 3/2006, стр. 465-485.

⁹²⁰ Више о томе: З. Луковић, стр. 197.

⁹²¹ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 74.

Код првог облика заседе, екипа која спроводи заседу распоређена је отприлике у правој линији, према правцу одакле се долазак осумњиченог очекује, за разлику од паралелне заседе где је људство распоређено у две паралелне црте.⁹²² Код потковичасте заседе, људство је распоређено у форми потковице, односно полукруга, при чему се отвор налази у правцу одакле се очекује долазак осумњиченог, док се код кружне, будући да се зна шири простор где се лице налази и место где се упутило, али не и правац из ког ће стићи, екипа скрива распоређена у форми круга, чији центар означава место доласка осумњиченог.⁹²³ Као један од успешнијих примера може послужити случај постављања заседе терористима тзв. Осободилачке војске Косова. Премда је иста реализована од стране седморице српских војника, а не од стране припадника полиције, односно специјалне антитерористичке јединице⁹²⁴, у тактичком смислу ова акција је показатељ успешне примене потковичасте, тј. полукружне заседе. Наиме, како би спречили 153 припадника ОВК да упадну из Албаније на територију Србије, тачније на територију АП Косово и Метохија, седам припадника српске војске поставило је полукружну заседу, тако што су покрили три правца, оставивши им само залеђину слободну. При томе, битно је напоменути да није било потребе за кружном заседом, с обзиром да се у залеђини налазио „камењар и неприступачан рељеф“.⁹²⁵ Поред тога, постављањем дела људства и у залеђини, с обзиром на бројно стање екипе, довело би у питање успешан исход акције.

3.3.3.4. Специфичности хватања терориста у случају постојања талаца

Оно што свакако у великој мери отежава хватање терориста јесу оне ситуације у којима постоје таоци који су под њиховом контролом.⁹²⁶ За припаднике противтерористичких јединица то су јако деликатне ситуације, које уједно представљају један од три основних садржаја обуке у оквиру тзв. „тактике специјалних дејстава“⁹²⁷. Осим тога у оквиру Центра за специјалистичку обуку и усавршавање полиције (ЦСОУП) постоји „програм основне обуке за полицијске

⁹²² *Ibid.*, стр. 75.

⁹²³ *Ibidem*

⁹²⁴ Више о томе: Министарство унутрашњих послова Републике Србије, *Информатор о раду МУП-а РС*, Београд, 2020, стр. 29.

⁹²⁵ Соко 22 описао како су уништили велику групу терориста ОВК на Паштрику: Овако су седморица српских хероја направила заседу и епилог њиховог успеха забележен је камером, <https://sajkaca.rs/video-soko-22-opisao-kako-su-unistili-veliku-grupu-terorista-ovk-na-pastriku-ovako-su-sedmorica-srpskih-heroja-napravila-zasedu-i-epilog-njihovog-uspeha-zabelezen-je-kamerom/>, *asp*, 22. јул 2022.

⁹²⁶ Више о томе: Д. Субошић, „Преговарачки начини ослобађања талаца“, *Безбедност*, 2/2003, стр. 224-250.

⁹²⁷ С. Кљајић, „Специфичности обуке за извршење противтерористичких задатака“, *Безбедност*, 2/2005, стр. 317.

преговараче“, у трајању од десет радних дана, чији програмски садржај обухвата и теоријски и практични део.⁹²⁸

Надлежни органи су по правилу у доста незавидној ситуацији, с обзиром да су неретко принуђени на избор између живота талаца и испуњења захтева терориста, чије испуњење може послати поруку како су терористи снажнији од државе која је немоћна да истовремено заштити становништво и одређене националне интересе, али и дати ветар у леђа и послати поруку другим организацијама да тероризам представља успешан начин борбе.⁹²⁹ У тим ситуацијама долази до изражаја значај криминалистичке психологије, односно по правилу, неопходно је вођење преговора, уз неизоставно учешће психолога који поседује полицијско искуство, али и осталих стручњака који чине један преговарачки тим.⁹³⁰ Основна улога психолога састоји се у вођењу разговора са члановима породица терориста, њиховим познаницима, безбедносним органима који се већ налазе на лицу места, као и у прикупљању неопходних података за прављење психолошких профила ових учинилаца.⁹³¹

Преговори често подсећају на партију шаха у тактичком погледу, без обзира о којем стадијуму је реч, иницијацији, припреми или самој реализацији.⁹³² Међутим, без обзира на бројне предности вођења преговора, поједине државе се залажу за крајње искључив став да нема преговарања са терористима.⁹³³ Кључни разлози зашто треба заузети став супротан том, огледају се у потенцијалним бенефитима и могућности испуњења одређених циљева преговарања, као што су: смиривање тензија, долажење до података о отмичарима; утврђивање идентитета лица; стицање сазнања о томе у каквом се здравственом стању налазе таоци; упознавање са условима у простору где се таоци налазе; одуговлачење ради обесхрабрења терориста; добијање уступака у што већем броју, итд.⁹³⁴ Осим тога, захваљујући преговорима, могуће је добити на времену, како би се јединици за антитерористичке активности обезбедио додатан простор за деловање. Тачније, тај период се може искористити за блокаду ширег подручја где се терористи

⁹²⁸ Мисија ОЕБС-а у Републици Србији, МУП Републике Србије – Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку, *Каталог програма специјалистичке обуке*, Београд, 2014, стр. 40.

⁹²⁹ Ж. Мојсиловић, „Могућности употребе преговарања у супротстављању савременом тероризму“, *Безбедност*, 3/2008, стр. 13.

⁹³⁰ Д. Мијовић, „Примењена психологија у савременим светским полицијама“, *Безбедност*, 5/2005, стр. 825.

⁹³¹ Ж. Мојсиловић, „Преговори као фаза противтерористичке операције ослобађања талаца“, *Безбедност*, 6/2005, стр. 1001.

⁹³² Ж. Иваниш, „Преговарање у функцији јачања безбедности“, *Безбедност*, 4/2005, стр. 633.

⁹³³ Д. Субошић *op. cit.*, стр. 225.

⁹³⁴ *Ibid.*, стр. 226.

налазе, да би се након тога она сузила на објекат где су ови учиниоци тачно лоцирани као и за привремену евакуацију становништва из непосредне околине и сл.⁹³⁵ Преговарање може послужити и као начин скретања пажње, како би се добили одговори на одређена питања која се тичу, примера ради, броја ових учинилаца, оружја којим располажу итд., што се може учинити постављањем камера уз помоћ посебних бушилица. Другим речима, захваљујући специјалним бешумним бушилицама, којима је могуће пробушити зид дебљине од једног метра, могуће је поставити камеру минијатурних димензија и добити одговоре на дата питања, с тим што се направљене бушотине могу искористити и за пуштање гасова како би се отмичари привремено онеспособили.⁹³⁶

Осим што је неопходно вођење преговора са терористима посредством лица које је посебно обучено за те ситуације и поседује одређено искуство, потребно је узети у обзир држање и понашање талаца и њихов однос са терористима. Осим релативно добро познатог Стокхолмског синдрома, односно његовог дејства које подразумева успостављање позитивних емоција жртава у односу на учиниоце, уз истовремено развијање негативних осећања према државним органима надлежним за сузбијање криминалитета⁹³⁷, треба имати у виду и неке друге специфичне односе који се могу успоставити између наведених актера, а којима се неретко у теорији посвећује знатно мање пажње. Реч је о Лима и Лондонском синдрому.

Лима синдром је по својој природи супротан Стокхолмском синдрому. Другим речима, у овом случају отмичари су ти који развијају позитивна осећања према таоцима.⁹³⁸ Самим тим настанак и дејство овог симптома⁹³⁹ могу позитивно утицати на процес преговора и спашавања талаца. То је и био случај у вези са догађајем по којем је дати синдром добио назив. Припадници комунистичког герилског покрета Тупак Амару су у главном граду Перуа, Лими 1996. године узели као таоце више стотина гостију са забаве у амбасади Јапана, међу којима је било и неких истакнутих појединаца попут мајке тадашњег председника Перуа.

⁹³⁵ Р. Гаћиновић (2016а) *op. cit.*, стр. 286-287.

⁹³⁶ *Ibidem*

⁹³⁷ Више о томе: Б. Симеуновић-Патић (2012) *op. cit.*, стр. 204-218.

⁹³⁸ Е. Lawrence Abel, „A note on psychological disorders named after cities“, *Names*, 3/2014, стр. 179-180.

⁹³⁹ Постоје становишта која не препознају самостално дејство Лима синдрома, будући да полазе од тога да позитивна осећања отмичара према таоцима представљају реципроцитет, односно последњу, трећу фазу Стокхолмског синдрома након успостављања позитивних осећања талаца према отмичарима и негативних према полицији или осталим државним органима. – Више о томе: G. Buoncompagni, „Psychological Health, Communication and Behavior Patterns in the Hostage-taking: Crisis Negotiation as Police Education“, *International J. Soc. Sci. & Education*, 1/2021, стр. 3.

Након неколико дана отмичари су ослободили већину талаца, тј. оне са којима су се зближили.⁹⁴⁰

За разлику од Лима синдрома и потенцијално позитивних ефеката до којих он може довести, Лондонски синдром по правилу представља већу опасност од Стокхолмског. Дакле, на хијерархијској лествици на врху, као најопаснији налази се Лондонски, затим Стокхолмски, док се Лима синдром налази на дну исте. Лондонски синдром подразумева да један или више талаца, не схватајући озбиљност и опасност ситуације, одбија сарадњу са отмичарима са којима се расправљају, изазивајући их физички или покушајима бекства, што често као последицу има смрт таоца.⁹⁴¹ првенствено оних који су се супротставили, али и осталих. Настанак овог синдрома доводи се у везу са опсадом иранске амбасаде у Лондону 1980. године, када је један од талаца, Абас Лавамани реаговао на стресну ситуацију у којој се нашао тако што је успоставио свадљив однос са отмичарима, што је за последицу имало то да су у демонстративне сврхе баш њега исти одредили за ликвидацију неколико дана касније.⁹⁴²

Једна од најспецифичнијих и најзахтевнијих ситуација када је у питању хватање терориста који имају таоце, јесте случај отмице авиона с путницима. Иако су последњих година, поготово након 11. септембра 2001. године, ови видови терористичких активности знатно ређи⁹⁴³ то не представља разлог да се датом проблему не посвети одређена пажња.

3.3.4. Системска блокада и контрола одређеног простора

Системска блокада и контрола одређеног простора⁹⁴⁴ или како се традиционално у стручној теорији назива, рација представља „добро осмишљену и испланирану оперативну акцију спроведену у складу са начелом брзине и изненађења, која се најчешће простира на већем простору (део града, улица), и састоји се у затварању свих одступа са одређеног места са циљем лишавања слободе одређених лица или категорија лица“⁹⁴⁵. Међутим, иако се наведени циљ може сматрати по правилу кључним, постоје одређена схватања која поред њега,

⁹⁴⁰ E. Lawrence Abel *op. cit.*, стр. 180.

⁹⁴¹ *Ibidem*

⁹⁴² G. Buoncompagni *op. cit.*, стр. 7.

⁹⁴³ Више о томе: М. Глишовић, „Отмица ваздухоплова као безбедносна претња цивилном ваздухопловству“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 2/2016, стр. 200-201.

⁹⁴⁴ М. Шкулић (2022а) *op. cit.*, стр. 110-113.

⁹⁴⁵ Б. Симоновић, *Криминалистика*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац, 2004, стр. 131.

као циљ рације наводе и идентификовање лица која су затечена на датом простору⁹⁴⁶. Једна од њених главних предности, поред муњевитог спровођења и ослањања на „фактор изненађења“, је и њена подобност да се комбинује са претресањем.⁹⁴⁷

Рација се ређе спомиње у контексту сузбијања тероризма, с обзиром да у погледу места и начина не постоје неке посебне специфичности у односу на класично спровођење ове оперативне радње. Она се најчешће спроводи када је реч о борби против учиниоца кривичних дела која се доводе у везу са наркоманијом, али и проституцијом, шверцом итд.⁹⁴⁸ Ипак, не може се доћи до закључка да она не може имати никакав значај зарад испуњења наведеног циља. Значај рације, огледа се у томе што чини „један од начина сазнања о припремању и извршењу терористичких акција“⁹⁴⁹. Осим тога не треба изгубити из вида нарко-тероризам, као „посебни, хибридни облик криминално-политичке делатности који је спој тероризма и организованог криминала“⁹⁵⁰, где рација може дати доста резултата. Наравно, постоје и други видови испољавања организоване криминалне делатности који се могу довести у везу са појединим аспектима повезаности организованог криминалитета и тероризма, који долазе до изражаја нарочито у погледу финансирања тероризма, при чему средства за спровођење истог могу проиштицати из нелегалне трговине оружјем, трговине људима, поменуте проституције итд. Осим што илегална трговина оружјем може представљати извор средстава за финансирање тероризма, терористичке организације се могу јавити и као купци истог.⁹⁵¹ Наведено представља само део разлога, зашто рација може бити од користи, ако не увек као начин хватања терориста, онда свакако као начин сузбијања организованог криминалитета и хватања његових актера, што се индиректно може одразити и на пољу борбе против тероризма, будући да разбијање одређених криминалних организација може као једну од последица имати прекид или отежано финансирање терориста и њихово снабдевање наоружањем.

На крају крајева да рацију не треба схватити олако, показује и однос самих терориста према овој криминалистичкој радњи. Примера ради, свестан опасности коју рација са собом носи, творац Сигурносног и безбедносног водича за слободне стрелце Мухаџедине и мале хелије, упозорава да би приликом организовања састанка, требало избегавати „сумњива места“, под којима подразумева ноћне

⁹⁴⁶ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 78.

⁹⁴⁷ *Ibid.*, стр. 80.

⁹⁴⁸ *Ibidem*

⁹⁴⁹ Н. Станковић *op. cit.*, стр. 281.

⁹⁵⁰ Д. Симеуновић (2009б) *op. cit.*, стр. 84.

⁹⁵¹ Више о томе: Ж. Спалевић, Ж. Бјелајац, Д. Димитријевић, „Трговина оружјем као глобални међународни проблем“, *Међународни проблеми*, 2/2013, стр. 140.

клубове и друге локације на којима има алкохола и дроге.⁹⁵² Међутим, постоје и другачији ставови који полазе од тога да место као што је ноћни клуб, због гласне музике, гужве и пијаних људи, може бити добро место за разговор о детаљима одређене акције, под условом да учесници састанка не одударају понашањем и облачењем од осталих гостију⁹⁵³, при чему занемарују опасности од спровођења не само рације него и других криминалистичких радњи.

3.3.5. Коришћење посебно дресираних паса у сузбијању тероризма

За разлику од осталих оперативних радњи којима се у теорији посвећује доста пажње, то није случај са овом. Чини се да је ова оперативна радња из нејасних разлога помало запостављена. Међутим, то свакако не умањује значај и широку практичну примену коју она има. Захваљујући знатно изоштренијем чулу мириса које пси у односу на људе поседују, могуће је успешно одговорити на многе задатке у оперативном смислу. Посебно дресирани пси могу бити од помоћи приликом чувања и обезбеђивања објеката, људи, ствари, као и током хапшења, потрага за бегунцима, претресања лица, станова и терена, спровођења заседе, праћења трагова учиниоца и налажењу предмета кривичног дела.⁹⁵⁴ У зависности од врсте задатака ради чијег испуњења су дресирани, постоји неколико врста паса: трагачи⁹⁵⁵, тј. истражни пси, који су од највећег значаја, када је реч о сузбијању тероризма; браниоци, односно заштитни пси; чувари и санитетски пси.⁹⁵⁶

Када је реч о коришћењу посебно дресираних паса од стране специјалне антитерористичке јединице, велики допринос је дала одгајивачница паса, основана 2004. године, под називом „Делта САЈ“, која је у пет наврата на републичком и међународном нивоу, однела епитет најуспешније одгајивачнице.⁹⁵⁷ Међу расама које се користе, треба извојити шарпланинце, лабрадоре, ротвајлере, теријере, немачке и белгијске овчаре.⁹⁵⁸

⁹⁵² A. U. Abdulah al-Adm *op. cit.*, стр. 37.

⁹⁵³ *Ibidem*

⁹⁵⁴ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 176.

⁹⁵⁵ Сматра се да је добар пас трагач у стању да прати мирис и након што је протекло од 18 до 22 часа, с тим што су забележени и случајеви у којима је коришћење пса трагача дало резултате и након 48 сати. – В. Водинелић, *Криминалистика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996, стр. 92.

⁹⁵⁶ Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 176.

⁹⁵⁷ С. Вулевић, Ж. Мојсиловић, Д. Цамић, „Специјална антитерористичка јединица МУП-а Републике Србије“, *Безбедност*, 1-2/2009, стр. 70.

⁹⁵⁸ *Ibidem*

Иако се у великом броју случајева дресирани пси користе за проналажење дроге, не сме се никако изгубити из вида велики допринос који они могу дати приликом проналажења експлозива, а што је од великог значаја када говоримо о терористима који као средство извршења користе експлозив. У тим случајевима, од посебне важности је да се пажљиво посматра понашање животиње, ради правовремене реакције када пас пронађе експлозив, како том приликом не би изазвао експлозију.⁹⁵⁹ Наравно, у овим као и у другим ситуацијама када се поменути пси користе у склопу контрадиверзионих прегледа, неопходно је да њихов водич буде адекватно обучен, како би на прави начин пратио и тумачио понашање животиње. У складу са тим у оквиру Центра за специјалистичку обуку и усавршавање полиције (ЦСОУП) постоји посебан „програм обуке водича и дресуре службених паса“, који се реализује у групама које чини 12 полазника, у трајању од 122 дана, у чијем се програмском садржају налази неколико модула: „Послушност и привикавање пса; Одбрана и напад; Траг и трагање; Техника обуке пса трагача; Откривање и проналажење експлозивних материја и опојних средстава“, као и предмети: „Криминалистичка употреба службених паса; Кинологија; Ветерина пса и прва помоћ; Противдиверзиона заштита; Препознавање опојних средстава“.⁹⁶⁰

Током последњих година, а нарочито у 2022. години, забележен је велики број лажних дојава о постављеним бомбама у предшколским установама, школама⁹⁶¹, студентским домовима, спортским и културним центрима, тржним центрима, зградама Радио-телевизије Србије и Радио-телевизије Војводине и другим институцијама. Захваљујући, између осталог и доприносу посебно дресираних паса, отклоњена је сумња у истинитост дојаве.

Коришћење ове оперативне криминалистичке радње, дошло је до изражаја у једној од највећих антитерористичких акција. У питању је акција, кодног назива „Нептуново копље“, спроведена у сарадњи Заједничке команде за специјалне операције (ЈСОЦ), СЕАЛ Тима 6, тј. Елитне јединице америчке морнарице, тзв. америчке „Фоке“ и америчке Централне обабештајне агенције (ЦИА), у којој је ликвидиран Осама бин Ладен.⁹⁶² Том приликом, део тима састављеног од двадесет четири члана, чинио је Каиро, белгијски овчар, дресиран да препозна Бин Ладенов мирис, уколико се вођа Ал Каиде негде сакрије. Ради заштите пса употребљен је скупocen, посебан оклоп опторан на експлозив.

⁹⁵⁹ Ж. Алексић, М. Шкулић, М. Жарковић *op. cit.*, стр. 133.

⁹⁶⁰ Мисија ОЕБС-а у Републици Србији *op. cit.*, стр. 25.

⁹⁶¹ Примера ради, само током једног дана, 16. маја 2022. године, електронском поштом достављене су лажне дојаве на 173 адреса основних и средњих школа у Београду. – Више о томе: Нове лажне дојаве о бомбама у Србији, *Радио Слободна Европа*, 7.6.2022., <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-lazne-dojave-bombe/31887597.html>, asp, 27. јул 2022.

⁹⁶² C. Pfarrer, *SEAL Target Geronimo: The Inside Story of the Mission to Kill Osama bin Laden*, St. Martin's Press, New York, 2011, стр. 1.

Примена ове мере, у погледу сузбијања тероризма, осим код трагања за одређеним лицима као што је то био случај у претходном примеру, посебно долази до изражаја и приликом проналажења експлозивних направа. Колико је улога дресираних паса значајна, када је реч о превентивној страни сузбијања тероризма, говори чињеница да они представљају саставни део редовних безбедносних мера, по многим најобезбеђенијег аеродрома на свету, Међународног аеродрома Бен Гурион, недалеко од Тел Авива. Осим што пролазе кроз скенер, приликом преласка контролног пункта, возила се проверавају и коришћењем паса, који су посебно дресирани за проналажење експлозивних направа.⁹⁶³

4. ДЕЛАТНОСТ СТРАНИХ ДРЖАВНИХ ОРГАНА У СУЗБИЈАЊУ ТЕРОРИЗМА

Иако постоје другачија становништва, одређена истраживања указују да економски јаке државе, тј. оне које имају фискалне и административне капацитете да могу контролисати своје становништво, по правилу генеришу довољан економски раст, како би подстакли легитимитет и финансирали оружане снаге и обавештајни рад у циљу сузбијања тероризма, за разлику од економски неразвијених држава, којима недостају фискални и административни капацитети, а које тиме представљају још погодније тло за развој транснационалног тероризма.⁹⁶⁴

Поред економских, не сме се занемарити ни утицај геополитичких фактора. У складу са тим у теорији се могу срести ставови који у први план, када је реч о настанку и развоју међународног тероризма стављају „неоколонијалну контролу, међународну зависност и политичко-економску хегемонију кључних нација“⁹⁶⁵, при чему се апострофира да је тероризам „политичко оруђе слабих“⁹⁶⁶. Другим речима, све веће присуство и распрострањеност западних елемената, попут страних производних постројења, амбасада, војних постројења, војних база, туриста, производи више потенцијалних мета за терористичке нападе.⁹⁶⁷ У прилог томе говори и изјава двадесетседмогодишњег Османа Хусеина, натурализованог британског држављанина, пореклом из Етиопије, једног од четворице актера неуспешних бомбашких напада извршених 21. јула 2005. године, на станици

⁹⁶³ А. Петров *op. cit.*, стр. 29.

⁹⁶⁴ Више о томе: J. Goodwin, *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945-1991.*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, стр. 3-306.

⁹⁶⁵ K. K. Robison, E. M. Crenshaw, J. C. Jenkins *op. cit.*, стр. 2012.

⁹⁶⁶ Више о томе: A. J. Bergesen, O. Lizardo, „International Terrorism and the World-System“, *Sociological Theory*, 1/2004, стр. 38-52.

⁹⁶⁷ Више о томе: M. I. Midlarsky, M. Crenshaw, F. Yoshida, „Why violence spreads: The contagion of international terrorism“, *International Studies Quarterly*, 2/1980, стр. 262-298.

метроа Шепердс Буш у Лондону, ухапшеног у Риму, осам дана касније.⁹⁶⁸ Изјавио је да је циљ напада био „скретање пажње на бес због рата у Ираку, а не убиство било кога“⁹⁶⁹, чијем настанку су посебно допринели „филмови британских војних зверстава у Ираку“⁹⁷⁰, које су учиниоци гледали.

Питање које се може поставити у погледу сузбијања тероризма од стране одређене државе, јесте колико је иста истински заинтересована да се упусти у наведену борбу, невезано од објективних могућности за упуштање у исту. У прилог потребе разматрања датог питања, између осталог говори и чињеница да у пракси неретко можемо наићи на случајеве у којима државе не само да се нису суштински упустиле у решавање датог проблема, већ су и активно подржавале на различите начине терористе и њихово деловање, поготово када је реч о верски фондираном тероризму, иако одређени аутори тероризам сматрају ратом на чије вођење државе немају контролу.⁹⁷¹ Примера ради, према наводима Хунтингтона, „барем до Заливског рата, Саудијска Арабија и друге заливске државе су обезбедиле оргомна средства Муслиманској браћи и исламистичким групама у разним државама“⁹⁷².

Међутим, поменути однос држава према терористичким организацијама не треба везивати искључиво за исламистички тероризам. Напротив, у најширем смислу посматрано и либералан однос државе према оснивању и деловању одређених организација, под плаштом демократских принципа, може се тумачити као вид индиректне подршке истом, а што за последицу може имати одређене облике терористичког деловања, као што је то случај са, примера ради, тзв. тероризмом секти. Једна од таквих држава су Сједињене Америчке Државе, које заговарају став да се „свака група грађана може верски организовати по сопственом нахођењу“⁹⁷³, при чему су спремни за обрачунавање са сектама, тек када су њене вредности као државе угрожене⁹⁷⁴, што неретко може представљати закаснели потез.

⁹⁶⁸ J. Eccleston, H. Messia, P. Hirschhorn, *op. cit.*

⁹⁶⁹ Осим тога, нагласио је да против рата, као и да је марширао на мировним скуповима, али га „нико није слушао“, као и да „никада није помишљао да убија људе“. - *Ibidem*

⁹⁷⁰ R. Pape (2006) *op. cit.*, стр. 30.

⁹⁷¹ Више о томе: Д. Петровић, „Вечно питање моралности тероризма“, *Страни правни живот*, 2/2014, стр. 117.

⁹⁷² S. P. Huntington (1996) *op. cit.*, стр. 115.

⁹⁷³ М. Срдановић *op. cit.*, стр. 155.

⁹⁷⁴ То је, између осталог, био случај са поменутом сатанистичком сектом Лоза Давидова, чији је оснивач Давид Кореш, изазвао пажњу и реакцију надлежних органа, тек када су дошли до сазнања да поседује велико складиште наоружања, што је за последицу имало осамнаест страдалих чланова ове организације. – Више о томе: З. Луковић, стр. 197.

Осим питања које се тиче заинтересованости државе да се упусти у борбу против тероризма, као и питања афирмативног односа исте према њему, не треба занемарити ни проблем глорификовања, преувеличавања опасности и негативних последица терористичког деловања од стране државе. Реч је о феномену који поједини називају „баук тероризма“⁹⁷⁵, који подразумева злоупотребу појединих ирационалних страхова⁹⁷⁶, с циљем да исте произведу последице на политичком, правном и економском плану. На правном плану, последице се првенствено огледају у снижавању постојећег нивоа људских слобода и права, на политичком у злоупотреби и коришћењу терориста у борби против непријатеља и ради постизања геостратешке предности, а на економском плану у погледу дискредитације конкуренције на генералном, туристичком и инвестиционом тржишту.⁹⁷⁷

Када говоримо о стварној спремности државе да се обрачуна са одређеним организацијама, не сме се изгубити из вида улога њених обавештајних служби. Наиме, једна од специфичности рада модерних обавештајних служби, јесте да се јављају као организатори субверзивних акција на територијама оних држава које представљају потенцијалног или стварног непријатеља. У складу са тим, као један од метода из широке лепезе поменутих служби, јесте оснивање и контрола појединих секти, обука њихових следбеника, финансирање активности и одређивање конкретних задатака. Посебну улогу секте могу имати кроз поједине видове међународне сарадње са дипломатско-конзуларним представништвима, која осим својих јавних функција, обављају многе делатности које представљају логистичку подршку обавештајним радом, зарад интереса дотичне државе.⁹⁷⁸ Према одређеним наводима, један од најпознатијих примера оснивања терористичке организације од стране државних обавештајних структура, представља оснивање Ал Каиде од стране обавештајних структура Сједињених Америчких Држава.⁹⁷⁹

Дакле, можемо закључити да државе могу на различите начине подржавати, стајати иза одређених терористичких организација, како на унутрашњем, тако и на спољашњем плану. На унутрашњем плану, са једне

⁹⁷⁵ Ј. Ћирић, „Баук тероризма“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања тероризму и другим кривичним дјелима насилничког карактера*, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд, Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016, стр. 219.

⁹⁷⁶ Више о томе: И. Шијаковић, Н. Ђукић, „Страх од тероризма као инструмент социјалне контроле“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амиџић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011, стр. 257-269.

⁹⁷⁷ Ј. Ћирић *op. cit.*, стр. 219.

⁹⁷⁸ М. Срдановић *op. cit.*, стр. 156.

⁹⁷⁹ С. Мијалковић *op. cit.*, стр. 107.

стране, могу стајати иза њиховог настанка, зарад испуњења отворених политичких циљева. Са друге стране, оне могу индиректно, путем изразито либералне законодавне политике према организовању и деловању одређених групација, бити одговорне за најекстремније облике испољавања циљева истих кроз терористичке нападе⁹⁸⁰, када не можемо говорити о отвореној подршци од стране државе, али о одређеним видовима њене одговорности, попут моралне или политичке то свакако можемо чинити. Било да се на поменуте начине могу довести у везу са терористичким организацијама, било да то није случај, државе могу злоупотребити страх произведен њиховим деловањем, зарад остваривања поменutih циљева. На спољашњем плану, државе могу подржавати постојеће терористичке организације или учествовати у њиховом настанку, како би их користили за обављање конкретних задатака кроз обавештајну делатност, на територијама других држава.

Са друге стране, постоје бројни примери који сведоче у прилог озбиљних напора појединих држава да се ухвате у коштац са овим проблемом. У том циљу на располагању им стоје два основна начина, тј. модела борбе против тероризма, у теорији познати као „акција одмазде“ и „акција превенције“ („акција помирења“).⁹⁸¹ У првом случају одговор на насилно понашање, проналази се у насиљу, односно у освети према терористима, док је у другом реч о превентивном деловању усмереном на спречавање узрока тероризма, попут смањења сиромаштва и политичке напетости, што се неретко спроводи кроз дијалог и стварање партнерског односа са исламским заједницама, разговоре са припадницима потенцијално опасних десничарских организација итд.⁹⁸² Неке од држава које последњих година све учесталије примењују превентивни приступ су Немачка, Аустрија, Велика Британија, Норвешка, Шведска и друге.

⁹⁸⁰ У овом случају говоримо о групама и одговорности државе „за најекстремније облике испољавања циљева истих кроз терористичке нападе“, при чему избегавамо коришћење синтагме терористичке групе, с обзиром да предузимање терористичких напада може понекада бити својствено и групама које се не могу подвести под терористичке. Међутим, чини се да је овакав, екстензиван приступ потребан с обзиром да говоримо првенствено о тероризму као појави. Примера ради, у теорији не постоји сагласност у погледу тога да ли озлоглашени Кју клукс клан представља терористичку организацију. Међутим, чак и међу онима који сматрају да је такво гледиште погрешно, постоји став да је реч о „десничарској екстремистичкој организацији, која је с времена на време користила терористичке акте, као вид политичке борбе“. – Више о томе: М. Р. Ћорић, „Кју клукс клан као међународна екстремистичка организација“, *Култура полиса*, 29/2016, стр. 529.

⁹⁸¹ Д. Јанковић, И. Миловановић, „Тероризам и тортура“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања тероризму и другим кривичним дјелима насилничког карактера*, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд, Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016, стр. 391.

⁹⁸² *Ibid.*, стр. 391-393.

Иако рад на сузбијању друштвено-политичких узрока тероризма, треба да буде део агенде сваке државе у складу са њеним могућностима, чини се да инсистирање на примени тзв. „акције превенције“, треба прихватити са доста резерве, поготово када је реч о директном односу са (потенцијално) безбедносно опасним чиниоцима. У складу са тим, поставља се питање колики ефекат поменуте превентивне мере могу имати када је реч о сузбијању конкретних терористичких напада. Примера ради, норвешки полицијски органи, обавили су својевремено разговоре са младим припадницима једне потенцијално опасне десничарске организације, што је између осталог за последицу имало то да је више од половине исту напустило.⁹⁸³ Иако се та чињеница свакако може сматрати великим успехом, то не значи да је ова организација престала да постоји, чиме ни опасност која од ње прети. Наведено представља додатни разлог да се органи држава које се одлучују на овакве кораке не уљушкају резултатима постигнутим применом оваквих и сличних превентивних метода, као и да не запостављају примену насилних метода у случајевима када се оне намећу као једино адекватно решење.

Иако на први поглед звучи парадоксално, у неким случајевима одређени превентивни кораци, могу се сматрати видом одмазде, уколико се пође од става да се освета може спровести и ненасилним методама. Другим речима, с обзиром да је добро познато у којој мери поједине терористичке организације пажњу поклањају пропаганди као начину привлачења нових чланова, превентивни разговори са адресатима таквих порука и указивање на све негативне стране учешћа у истим, може се схватити као нека врста одговора и одмазде, односно као упуштање у „пропагандни рат“, чији би жељени исход био тај да се бар део њих одврати од евентуалне намере придруживања овим организацијама.

4.1. Међународна сарадња у борби против тероризма

Тероризам је последњих деценија попримио глобалне размере, те уопште не чуде напори појединих држава да међусобно сарађују на његовом сузбијању, с обзиром да он по правилу није присутан само на одређеном простору у којем се јавља, већ се грана и проширује великом брзином на остале средине. На транснационални карактер тероризма, неопходно је одговорити адекватном и што широм међународном сарадњом, првенствено у оквиру Међународне организације криминалистичке полиције ИНТЕРПОЛ.⁹⁸⁴ Његова основна улога у

⁹⁸³ *Ibid.*, стр. 393.

⁹⁸⁴ А. Гридчин, „Интерпол - међународно партнерство у области обезбјеђења глобалне безбједности, борбе против екстремистичких и терористичких организација“, *Безбједност, полиција, грађани*, 1/2018, стр. 43.

сузбијању тероризма, састоји се у сарадњи и размени података⁹⁸⁵ у чему кључну улогу имају две специјализоване групе у његовом саставу, „*Public Safety и Terrorism Sub-Directorate*“, чији је циљ детаљна анализа примљених информација и пружање одговора државама чланицама.⁹⁸⁶ У поменутој борби, учествују и многе организације на регионалном нивоу, међу којима су најпознатије АСЕАНАПОЛ у Јужној Азији и САРППЦО у Јужној Африци и европска полиција ЕУРОПОЛ⁹⁸⁷, у чијем саставу је формирана посебна јединица *Europol's Counter Terrorism Unit*, која се бави европском перспективом тероризма.⁹⁸⁸

Осим добро познатих разлога који говоре у прилог неопходности постојања и јачања поменуте сарадње, као један од разлога који се неретко занемарује јесте и тај да одређени видови међународне сарадње постоје у супротном правцу. Примера ради, осим што су Судан и Иран војно блиско сарађивали, на тај начин што су иранско ваздухопловство и морнарица, користили суданска постројења, њихове владе су заједнички подржавале неке од фундаменталистичких група у Алжиру и другим државама.

Премда државе, не само да не крију спремност на међународну сарадњу у борби против тероризма, већ напротив, представници многих држава јавно позивају на исту, дати ентузијазам треба прихватити с одређеном дозом резерве. Другим речима, према одређеним наводима, сазнања која се односе на „узроке, услове настанка овакве кризне ситуације“, велики број држава не жели да подели с другим државама, водећи рачуна о опасности којој може бити изложена у безбедносном смислу.⁹⁸⁹

Потребу за међународном сарадњом, препознао је и наш законодавац. Примера ради, Закон о војнобезбедносној агенцији и војнообавештајној агенцији регулише начин и поступак размене података са органима и службама безбедности страних држава и међународних организација (члан 36 ЗВБАВОА).

⁹⁸⁵ Интерполове базе података укључују, између осталих, информације које се тичу имена осумњичених за тероризам, ДНК, отисака прстију, ватреног наоружања, итд. – М. М. Крстић, „Интерпол и глобални тероризам“, *Култура полиса*, 28/2015, стр. 37.

⁹⁸⁶ Т. Лукић, „Борба против тероризма на нивоу Европске Уније и међународна сарадња“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2006, стр. 275-276.

⁹⁸⁷ Више о томе: Ф. Владисављевић, „ЕУРОПОЛ – облик полицијске сарадње земаља Европске Уније у сузбијању и спречавању организованог криминалитета“, *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања – III део* (ур. Ђ. Игњатовић), Београд, 2009, стр. 385-396.

⁹⁸⁸ Т. Лукић *op. cit.*, стр. 277.

⁹⁸⁹ Више о томе: З. Ивановић, „Нови аспекти реаговања на акциденте, несреће и терористичке акте – из угла поступања на месту кривичног догађаја“, текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 2 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015, стр. 40.

СЕДМО ПОГЛАВЉЕ - СПЕЦИФИЧНОСТИ И МОГУЋНОСТИ СУЗБИЈАЊА ТЕРОРИЗМА У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА

1. УЛОГА МОДЕРНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ КАО САВРМЕНОГ СРЕДСТВА СУЗБИЈАЊА ТЕРОРИЗМА

Главни „кривац“ за потребу прављења озбиљне дистинкције, када је реч о начину рада на сузбијању тероризма некад и данас, представља технолошки развој. Међутим, за исти можемо рећи да представља својеврсни мач са две оштрице. Осим што је самим терористима у великој мери олакшао рад, он уједно пружа широку лепезу могућности откривања и доказивања поменутих активности.

Технолошка модернизација и њене последице у оквиру сузбијања тероризма донекле деле судбину таквих последица у сфери неких других области, поготову када је у питању њихов однос према људском фактору. Примера у којој мери се у неким областима употреба људског фактора све више минимализује, има више. Другим речима, као што је то случај са радницима у одређеним фабрикама, у којима машине и роботи приликом обављања неких од послова, све више представљају супститут човеку. Иако постоје примери успешне примене најсавременије технологије и када је су по среди одређене мере које се тичу, најшире посматрано, сузбијања тероризма, људски фактор је у поменутој сфери и даље доминантно присутан. Не само што утицај човека неће потпуно нестати, напротив, не треба изгубити из вида да постоје ситуације у којима се и поред поседовања најсавремених технолошких уређаја, инсистира на директном ангажовању човека. Један од бројних примера, који не сведочи само о коришћењу људског фактора, већ и о поверењу у исти, тиче се израде психолошког профила, као што је то случај у оквиру тзв. „бихејвиористичког приступа“, који се користи као један од начина контролисања путника, а који подразумева израду њиховог психолошког профила, анализом „понашања и држања тела путника, као и постављањем циљних питања“.⁹⁹⁰

Технолошки напредак, релативизовао је у одређеној мери традиционално схватање појмова откривања и доказивања кривичних дела. Другим речима, о истим се више не говори искључиво као о радњама које следе након учињеног кривичног дела, како би се исто расветлило. Савремена технологија омогућава да се намере учинилаца открију и пре предузимања радње извршења. Примера ради, резултат једног од низа пројеката Америчког одељења за националну безбедност, представља „Технологија скрининга будућих атрибута (FAST – Future

⁹⁹⁰ А. Петров *op. cit.*, стр. 30.

Attribute Screening Technology)“, чија се намена састоји у брзом препознавању могућих претњи, мерењем физиолошких реакција, без физичког контакта са лицем које је предмет анализе, за разлику од полиграфа.⁹⁹¹ Дата технологија, са чијим тестирањем на терену се започело током 2011. године, може бити од великог значаја, поготово на местима која неретко представљају мету терористичких напада попут аеродрома, метроа, тржних центара и других јавних површина на којима се окупља велики број људи, при чему њена употреба почива на сличним основама на којима се користе безбедносне камере.⁹⁹²

Иако је овај систем попут полиграфа базиран на физиолошким реакцијама, од детектора лажи се разликује, осим у недеостатку физичког контакта са апаратом и по изостанку личног, вербалног контакта са лицем које анализира наведене реакције, као и по основном циљу вршења анализе. Док је основни циљ полиграфског испитивања утврђивање да ли особа говори истину, у случају *FAST* технологије, он се састоји у откривању потенцијалне безбедносне претње у виду намере извршења кривичног дела. Без обзира што тестирање путем полиграфа представља оперативну криминалистичку радњу, а *FAST* технологија средство које припадници обезбеђења могу користити у циљу спречавања потенцијалног напада, поставља се питање колико поменути систем може бити поуздан, имајући у виду да и детектор лажи који функционише на сличним принципима, услед одређених несавршености које могу узроковати нетачан или нејасан резултат, не представља доказно средство у поступку.⁹⁹³ Другим речима, не би било добро доносити брзоплете закључке на основу упозоравајућег резултата „даљинског кардиоваскуларног и респираторног сензора“, који заједно са „даљинским трагачима за очима, термалним камерама и видеу високе резолуције“ чини део поменуте технологије.⁹⁹⁴ На пример, забраћена жена у метроу, може из више разлога имати убрзан рад срца и убрзан пулс. Са једне стране, то се може тумачити као узнемиреност због предстојећег самоубилачког напада, док са друге стране разлог томе може бити и примера ради, брига и страх због свог детета које се пре пар минута изгубило у гужви, итд. Осим тога, не треба изгубити из вида физиолошке реакције које уочи полетања могу испољавати особе које имају неки од добро познатих страхова, као што су аерофобија, односно „страх од летења

⁹⁹¹ Т. Пајић, „Безбедност VS Тероризам – друго полувреме (FAST, SEEK II, CIIMS)“, *Security SEE*, 16.4.2021., <https://www.securitysee.com/2021/04/bezbednost-vs-terorizam-drugo-poluvreme-fast-seek-ii-ciims/>, asp, 18. децембар 2022.

⁹⁹² *Ibidem*

⁹⁹³ Dj. Spasojevic, J. Vlajnic, „Normative aspect of polygraph examination in criminal procedure and its application outside criminal procedure with reference to polygraph examination of candidates for employment and employees“, текст у зборнику *International Scientific Conference EMPLOYMENT, EDUCATION AND ENTREPRENEURSHIP* (eds. Z. Nikitovic, M. Radovic-Markovic, S. Vujicic), Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, Belgrade, 2021, стр. 186.

⁹⁹⁴ Т. Пајић, *op. cit.*

авионом“ или клаустрофобија, тј. „страх од затвореног простора“⁹⁹⁵, или неки од мање познатих страхова попут „страха од облака“, тј. нефофобије⁹⁹⁶ или антропофобије, односно „страха од масе људи“⁹⁹⁷. На крају, имајући у виду да постоје особе које су у стању да „преваре“ полиграфски уређај, као оправдано се намеће питање, зашто до таквог исхода не би долазило и у случају употребе дате технологије.

Уколико би се пракса коришћења наведеног система проширила, било би за очекивати и да озбиљне терористичке организације додатну пажњу посвете селекцији својих припадника, када је у питању извођење напада у датим околностима, као и евентуално, додатној обуци истих, премда она у овом случају има споредну улогу у односу на неопходан, специфичан ментални склоп нападача. Оваква реакција терористичких организација била би сасвим очекивана, с обзиром да нису једино надлежни органи који раде на сузбијању ових кривичних дела ти који своје методе прилагођавају технолошком напретку и генерално новим околностима, већ на такав приступ треба рачунати и када је реч о поменутиим учиниоцима.

Чак и када би у неком случају све указивало на то да одређена особа размишља у правцу извршења терористичког напада, то може бити од значаја за раднике обезбеђења, аеродрома, тржних центара итд., како би предузели одређене превентивне мере и у најкраћем року обавестили органе полиције и остале надлежне органе за сузбијање тероризма. Међутим, имајући у виду добро познати принцип да се за „мисли не кажњава“⁹⁹⁸, поставља се питање на који начин датом питању треба приступи са кривичноправног аспекта. Иако само размишљање у правцу извршења одређеног кривичног дела представља фазу остваривања кривичног дела која није инкриминишућа, неопходно је исте узети у обзир и дату особу држати на оку уз спремност да се моментално адекватно реагује.

Недостатак објективних околности које би указивале на намеру извршења напада, попут оружја и сл., у спрези са прешироким спектром потенцијалних узрока постојања специфичних, „сумњивих“ физиолошких реакција које би FAST технологија детектовала, може знатно отежати правовремену реакцију надлежних органа. На пример, један од могућих сценарија је тај да терористу, који на први поглед изгледа као већина свакодневних путника, у авиону на скивеном месту у

⁹⁹⁵ А. В. Курпатов, *Таблета против страха* (прев. М. Мићуновић), Дерета, Београд, 2010, стр. 16-17.

⁹⁹⁶ S. Rackevičienė, G. V. Oleškevičienė, K. Cheiker, „Terminology in media discourse: a case study of terms denoting phobia types in English, Lithuanian and Norwegian news media sites“, *Research in language*, 4/2020, стр. 369.

⁹⁹⁷ А. В. Курпатов *op. cit.*, стр. 17.

⁹⁹⁸ З. Стојановић (2017) *op. cit.*, стр. 211.

тоалету „чека“ оружје, скривено од стране стјуардесе. У том случају, ако би код дотичног биле примећене специфичне физиолошке реакције, надлежни би истог требали држати на оку, пратити без изазивања сумње и панике међу осталим путницима, обавестити полицајца у цивилу који се (односно уколико се) ради додатне безбедности иначе налази у авиону, итд. Другим речима, с обзиром да још увек не постоји технологија која омогућава „читање мисли“, чија би примена сама по себи била доста спорна са етичког аспекта, неадекватна, брзоплета и претерана реакција, би услед примене FAST технологије, била доста контроверзна, првенствено из перспективе људских слобода, могућности разних злоупотреба, али и са криминалистичког аспекта. Чак и да се заиста ради о терористи који намерава да изврши напад, његово хватање искључиво на бази предикције услед резултата употребе ове технологије, довело би до спречавања напада, али и до ускраћивања значајних информација, које се тичу модус опрандија, евентуалних помагача и других пропуста у систему обезбеђења, док се сам терориста може релативно лако извући, правдајући физиолошке реакције, унапред припремљеним изговорима.

Осим неких од наведених несавршености овог система, у одређеним случајевима се може говорити и о његовој немоћи да детектује физиолошке промене приликом предузимања неких од алтернативно прописаних радњи извршења кривичног дела тероризам. Наиме, наш законодавац инкриминише припремне радње (члан 391 став 5 КЗ). У том случају је тешко очекивати да ће учинилац који се, примера ради, налази на потенцијалном месту извршења, како би осмотрио ситуацију, уочио одређено рутинско понашање припадника обезбеђења и евентуалне пропусте, делове простора у којима се креће највећи број људи, односно на којима се најдуже задржавају и друге детаље који могу бити од помоћи приликом извршења напада, како би омогућио што повољније услове за непосредно извршење основног облика кривичног дела из става 1 датог члана, испољавати специфичне физиолошке реакције као што је то могуће, па и реално очекивати од стране учиниоца уочи непосредног извршавања напада, поготово бомбашког самоубилачког. Другим речима, у овом случају без обзира на ментални склоп, предузимање припремних ради не подразумева ону врсту психичког стања које би могло указати на постојање сумњивих физиолошких реакција, те би овај учинилац, по свему судећи, највероватније остао „невидљив“, односно „испод радара“ FAST технологије.

Док детекција физиолошких реакција, може представљати доста осетљиво тло, много мање главобоље, када је реч о прецизности и резултату коришћења, надлежним органима задаје *Backscatter*, односно „рендген систем повратног распршења“, чији снимци, иако слабији у поређењу с класичним рендгенским снимцима, с обзиром да продиру незнатно дубље од површине коже, могу показати присуство органских и неорганских предмета, што није случај с

класичним детекторима за метал.⁹⁹⁹ Међутим, премда не са криминалистичког аспекта, овај систем такође представља предмет одређених критика, првенствено из угла организација које се баве промовисањем и заштитом људских слобода, без обзира на велику учинковитост на пољу откривања и сузбијања безбедносних претњи. На пример, чланови „Америчке уније за људске слободе“, критикују овај систем, с обзиром да исти осим што показује детаље интимних делова тела, показује и фиксиране медицинске апарате, као што су „колостомске торбе или портакте“¹⁰⁰⁰.

Када је реч о технолошким иновацијама, које су у великој мери олакшале активности на пољу сузбијања тероризма, али и других опасних учинилаца, треба споменути и електронски апарат, чија се намена састоји у бележењу биометријских информација одређене особе, под називом „*Secure Electronic Enrollment Kit (SEEK II)*“, а који се увелико користи од стране неких од најразвијенијих војних система, попут „Америчких снага за специјалне операције“.¹⁰⁰¹ Захваљујући овом уређају, могуће је у најкраћем могућем року снимити отиске прстију, скенирати лице и дужицу ока и податке послати путем одговарајуће бежичне технологије, попут 3Г мреже или непосредно путем УСБ конекције на одређени мрежни оперативни систем.

За разлику од класичних база података, којима се приступало на традиционалан начин, примена поменутог уређаја омогућава брз приступ дигиталним базама података, тј. досијеима. Адекватно коришћење *SEEK II* уређаја, може допринети у великој мери поштовању и поступању у складу са једним од најзначајнијих начела криминалистике, „начелом оперативности и брзине“¹⁰⁰² и тиме пружити огромну предност у раду данашњим полицијским и војним јединицама у односу на оне од пре неколико деценија. Осим тога, као предност овог уређаја треба споменути и чињеницу да приликом скенирања нема грешке. Другим речима, одређени потези попут коришћења лажних личних докумената, попут личне карте или пасоша, били би услед примене наведене технологије обесмишљени. Међутим, то не значи да терористи, као и уосталом и многи други учиниоци и даље не користе лажне исправе, имајући у виду да коришћење овог уређаја јој увек није заживело на глобалном нивоу.

Међутим, иако се тако на први поглед не чини, ни овај уређај није имун на неке недостатке, односно боље рећи на опасности и ризике приликом употребе. С обзиром да коришћење истог подразумева минималну физичку дистанцу између особе која врши снимање или скенирање и појединца над којим се оно

⁹⁹⁹ Т. Пажих, *op. cit.*

¹⁰⁰⁰ *Ibidem*

¹⁰⁰¹ *Ibidem*

¹⁰⁰² Ж. Алексић, М. Шкулић *op. cit.*, стр. 13-14.

спроводи, неопходно је обезбедити адекватну заштиту припадника полиције или војске који предузима наведену радњу, односно искључити сваки ризик да он буде нападнут. У складу са тим, потребно је извршити детаљан претрес лица над којим се ова радња спроводи, како би се евентуални напад употребом одређеног оружја или опасног оруђа спречио. Наравно, потребно је и спречити могућност задавања ударца употребом физичке снаге (рукама, ногама, главом, итд.), отимања оружја итд., те је из тих разлога неопходно да снимању или скенирању, присуствује бар још једно или два лица, који би том приликом евентуално применили адекватно средство принуде, у односу на потребе конкретне ситуације, попут физичке снаге, средстава за везивање и сл. Другим речима, када су у питању потенцијални терористи, неопходно је бити на посебном опрезу, јер неко ко је спреман да зарад одређених верских учења и уверења, идеала и циљева изврши самоубилачки напад, може се лако одлучити на напад на поменуто службено лице. Разлог за такав корак може бити не само наношење одређених повреда или убиство истог, већ и покушај одузимања оружја и извршавање самоубиства или жеља да се тиме испровоцира употреба оружја од стране осталих припадника јединице и сопствено убиство, а све у циљу избегавања саслушања и могућности одавања информација које се односе на остале припаднике терористичке организације или планиране нападе итд.

Поред наведених иновативних технолошких решења, међу којима би нека попут *FAST* технологије, пре пар деценија могла бити предмет разматрања садржине сценарија највећих сценариста филмова научне фантастике, постоје и одређени новитети који попут система „аутоматског полиграфског тестирања“¹⁰⁰³, представљају само знатно модификовану верзију истих. Овај начин тестирања, примењује се као једна од безбедносних мера на израелском Међународном аеродрому Бен Гурион, у случајевима када надлежни сумњају у истинитост одговора које су добили од путника. Путник седећи у посебно припремљеној кабини, леву руку држи у специјалном кућишту са сензорима, док десном бира један од понуђених језика и одговара на питања опредељујући се за неки од понуђених одговора, који се налазе отприлике у висини лица, на „touch screen монитору са микрофоном“, при чему се сензорским бележењем података „на основу електричне проводљивости коже“, врши процена да ли сталоженост и мирноћа карактеришу организам или постоји одређена реакција услед одговора који је неистинит.¹⁰⁰⁴

Једна од кључних предности у односу на испитивање које би се спроводило путем класичног полиграфа је та што се доста добија на времену, имајући у виду да се ови уређаји налазе поред шалтера за пријаву путника, а поготово и чињеницу да се тестирање обавља активношћу самог путника, без ангажовања

¹⁰⁰³ А. Петров *op. cit.*, стр. 31.

¹⁰⁰⁴ *Ibid.*, стр. 31-32.

полиграфисте. Са друге стране и у овом случају се може поставити питање колико су резултати добијени на овакав начин поуздани и прецизни, односно да ли је и приликом овог типа полиграфског испитивања могуће исти „преварити“, као што је то случај са традиционалним полиграфским уређајем.

Поред наведених технолошких открића, значајан помак направљен је последњих месеци на пољу вештачке интелигенције. У питању је ЧетГПТ (*ChatGPT*), покренут 30. новембра 2022. године. Реч је о комуникацији путем „великог језичког модела развијеног од стране *OpenAI-a*, заснованог на великој количини текстуалних података како би могао пружити одговоре на различита питања“¹⁰⁰⁵. За разлику од интернет претраживача који на основу кључних речи дају већи број резултата, на овај начин могуће је да корисник оствари директну комуникацију са вештачком интелигенцијом, посредством које је у великом броју случајева могуће добити прецизан, директан одговор, потребно упутство итд, чиме се доста добија на прецизности и времену у односу на претрагу путем стандардних интернет претраживача. Другим речима, иако се дати вид вештачке интелигенције не може у најужем или релативно уском смислу довести у везу са тероризмом, екстензивно посматрано, чињеница је да је и ови учиниоци могу злоупотребити за добијање одређених информација које им директно или индиректно могу помоћи у, примера ради, планирању или реализацији самог напада. Битно је нагласити да без обзира на одређена безбедносна ограничења у погледу дељења информација на безбедносно осетљиве теме, одређен простор уз пажљиво формулисано питање, за коришћење ове вештачке интелигенције зарад испуњења неких криминалних активности ипак постоји. Осим за терористичке организације, ЧетГПТ може бити од посебног значаја за представнике индивидуалног тероризма који нису у могућности да, попут припадника терористичких организација, прођу обуку или евентуално добију потребне инструкције или упутства за, на пример израду импровизованог оружја и сл. С обзиром даје реч о новитету на технолошком пољу, време ће показати да ли ће и у којој мери овај систем бити злоупотребљиван и то не само од стране терориста већ и осталих учинилаца.

2. УЛОГА „ЉУДСКОГ ФАКТОРА“ У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА БОРБЕ ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА

Без обзира на огроман значај који поменута технолошка достигнућа имају у сузбијању тероризма и криминалитета уопште, не сме се изгубити из вида људски фактор и његов значај. Наравно, иако технолошки развој није настао сам од себе, већ деловањем управо човека, када говоримо о људском фактору у контексту сузбијања тероризма мислимо првенствено на његов допринос у правцу јачања и

¹⁰⁰⁵ Introducing Chat GPT, <https://openai.com/blog/chatgpt>, asp, 11. мај 2023.

усавршавања одређених тактичких и оперативних сазнања и њихову примену на самом терену. Иако је савремени тероризам нанео непроцењиву штету и губитке на разним пољима, бројни случајеви из праксе омогућили су надлежним органима да боље упознају терористе, њихов модус операнди, навике, психологију итд., али и да истовремено боље спознају себе, односно да на бази великог искуства уче на својим, али и туђим грешкама и тиме унапреде рад на сузбијању тероризма. У складу са тим, можемо истаћи да је једна од предности у раду на сузбијању тероризма данас у односу на неке пређашње периоде, управо „време“, које је пружио могућност усавршавања у наведеном смислу.

Један од примера у којем, поред широке и успешне примене модерне технологије, „људски фактор“ посебно долази до изражаја јесу безбедносне мере које се спроводе на поменутом Међународном аеродрому Бен Гурион, недалеко од Тел Авива, названом по првом председнику владе Израела, који у данашње време носи епитет једног од најсигурнијих аеродрома на свету, а по многима и најсигурнијег.¹⁰⁰⁶ Епитет најбезбеднијег аеродрома на свету, овај аеродром дугује разним мерама безбедности, као што су „контра-диверзионе, анти-терористичке, криминалистичке, обавештајне и психолошке методе комбиноване са савременом технологијом“¹⁰⁰⁷. Напори у том правцу не чуде, с обзиром да је овај аеродром био мета многих терористичких напада у прошлости, од којих су се поједини успешно реализовали, попут оног из маја 1972. године, када су тројица припадника Јапанске црвене армије¹⁰⁰⁸, насумичним пуцањем из аутоматских пушака, лишили живота двадесет четири особе, док је седамдесет шест лица том приликом рањено.¹⁰⁰⁹

Постоје бројне ситуације, независно од питања значајних на пољу безбедности и криминалистике генерално, у којима можемо видети да синтагма „жива реч“ налази своје место са свим предностима које са собом носи. Оно што је заједничко за већину тих ситуација, јесте да приликом њиховог сагледавања, правимо компарацију у погледу начина комуникације посредством савремене технологије и њених достигнућа, с једне стране и директне, традиционалне комуникације без употребе одређених уређаја и њихових продуката. Слично томе, и када је реч о сузбијању тероризма, може се поставити слично питање. Као

¹⁰⁰⁶ Према оцени израелских званичника, аеродром који се по својим сигурносним механизмима приближава Бен Гуриону, јесте амерички Међународни аеродром Далас/Форт Ворт. - R. J. Chairman, *Securing Israel: Lessons Learned from a Nation under Constant Threat of Attack*, A Majority Staff Report of the Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, United States Senate, 2017, стр. 14.

¹⁰⁰⁷ *Ibid.*, 28.

¹⁰⁰⁸ Више о томе: P. Janke, „The Japanese Red Army“, *Terrorism and Democracy* (ed. P. Janke), Palgrave Macmillan, London, 1992, стр. 170-184.

¹⁰⁰⁹ Movements of the Japanese Red Army and the "Yodo-go" Group, *Focus*, 2005, стр. 11, <https://www.npa.go.jp/archive/keibi/syouten/syouten271/english/pdf/sec03.pdf>, asp, 29. децембар 2022.

што је претходно поменуто, технолошки развој неминовно доводи до све чешће употребе савремених средстава. Међутим, ни она као што је указано, нису имуна од одређених недостатака, а осим тога, може се поставити и питање њихових крајњих домета.

Из тог разлога, од посебне важности је утицај човека, који долази до изражаја у оквиру поменутог „Бихејвиористичког приступа контроли путника“, тј. специфичне методе израде њиховог психолошког профила¹⁰¹⁰, која се врши у циљу одређивања нивоа претње путем „посматрања понашања и држања тела путника“, односно првенствено њихових „фацијалних израза“ и „постављања циљних питања“.¹⁰¹¹ С обзиром да је у питању специфичан посао, неопходно је да надлежни органи буду адекватно обучени за исту, с обзиром да су тзв. селектори заправо радници обезбеђења, а не школовани психолози.

У складу са тим, постоје и они аеродроми за које се не може рећи да, попут поменутог израелског аеродрома, представљају светао пример када је о безбедности реч и где постоји велика потреба за додатном обуком надлежних безбедносних органа. Један од таквих аеродрома је аеродром у Франкфурту, на којем су прикривени истражитељи ЕУ у чак 50% случајева успели да прокријумчаре опасне предмете, па и само оружје, а ради чије веће безбедности је ангажован Борис Зухан, професор неуропсихологије Рурског универзитета.¹⁰¹² Овај експерт сматра да, примера ради, одређена оружја попут ножа, није тешко уочити и препознати на рендгенским снимцима, већ да потенцијални проблем може представљати непрепознавање могуће опасности, уколико су у пртљагу налазе одређене ствари које не могу представљати претњу саме по себи, попут кабла, батерије итд., али да у међусобној комбинацији представљају велику опасност, те из тог разлога инсистира на обуци и повећању когнитивних способности надлежних органа.¹⁰¹³

На први поглед чини се да су основане критике које полазе од тога да одређеним технолошким уређајима треба дати предност у односу на деловање човека као у поменутом случају, док постоје и они који се у потпуности залажу за искључиву примену технолошких новитета, као што је поменути *FAST* систем и други. Међутим, чини се да највише разлога има да се паралелно користе оба

¹⁰¹⁰ Генерално говорећи, „бихејвиоризам“ има доста широку примену, па се о њему може говорити и у контексту „бихејвиралне анализе доказа“, као једне од метода „криминалистичког профилисања заснованог на дедуктивном логичком методу“. – Више о томе: Д. Маринковић, А. Стевановић, „Методе профилисања извршилаца кривичних дела у криминалистичким истрагама“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 3/2014, стр. 73-91.

¹⁰¹¹ Више о томе: А. Петров *op. cit.*, стр. 30.

¹⁰¹² Д. Штуте, „Има ли пиштоља у авиону“, *DW*, 23.12.2014., <https://www.dw.com/sr/ima-li-pi%25A1tolja-u-avionu/a-18148043>, *asp*, 8. фебруар 2023.

¹⁰¹³ *Ibidem*

приступа, с обзиром да, као што је напоменуто, ни савремена технологија не мора увек бити непогрешива или се пак може поставити питање степена прецизности добијених резултата, које је често неопходно додатно протумачити и извести одређене закључке. Без обзира и на чињеницу да је и људски чинилац склон грешкама, постоје одређене нијансе, које су неретко невидљиве за многе уређаје последњих генерација, али не и за људско биће, те из тог разлога допринос човека никако не треба занемарити.

Најкраће речено, кључ успеха на безбедносном плану, када је у питању овај аеродром, представља комбинација добре организације и обучености, спремности оних којима је овај задатак поверен. Колико се сигурносним мерама посветила пажња, најбољи је показатељ чињеница да су оне поверене искључиво државном сектору, којег чине „Департман за безбедност и безбедност транспорта у Министарству саобраћаја Израела, израелска полиција, Израелска служба опште безбедности, Команда домаћег фронта Израелских одбрамбених снага¹⁰¹⁴“¹⁰¹⁵.

Поучени својим негативним искуством из 1972. године, али и многим туђим искуствима са истим или сличним епилогом, појединци који су осмислили безбедносни програм овог аеродрома, очигледно су установили да је разлог томе био не само изостанак адекватне реакције, већ и у неким ситуацијама закаснела реакција, не само у временском, већ и у просторном погледу. Другим речима тзв. „Гвоздени прстенови“, по којима је препознатљив овај аеродром, а који подразумева чак дванаест нивоа обезбеђења, са којима се започиње на сигурној удаљености од један и по километар од терминалне зграде, где се возила заустављају уз контролу људи и пртљага.¹⁰¹⁶ Ману поменутог начина вршења контроле, представља чињеница да се тиме губи доста времена и да се стварају гужве, што додатно отежава ситуацију, узимајући у обзир да је овај аеродром и иначе преоптерећен¹⁰¹⁷.

Међутим, без обзира на све наведене предности у безбедносном смислу, далеко од тога да и у случају овог аеродрома није било одређених пропуста, па сходно томе, иако свакако представља одличан пример добре организације у безбедносном погледу, не треба га идеализовати. Примера ради, у више наврата,

¹⁰¹⁴ Више о томе: M. Elran, „The Israeli home front command: Missions, challenges, and future prospects“, *Military and Strategic Affairs*, 1/2016, стр. 59-74.

¹⁰¹⁵ Y. Wiseman, G. Yahel, „Multimodal passenger transportation security in Israel“, *Multimodal Transport Security: Frameworks and Policy Applications in Freight and Passenger Transport* (eds. J. S. Szyliowicz et al.), Edward Elgar Publishing, 2016, стр. 247.

¹⁰¹⁶ А. Петров *op. cit.*, стр. 29.

¹⁰¹⁷ Томе је додатно допринело затварање аеродрома Седе Дов, 1. јула 2019. године, што је за последицу имало повећање броја летова на аеродрому Бен Гурион за 4 процената. – Више о томе: Y. Wiseman, „Israel complementary international airport“, *International Journal of Control and Automation*, 7/2019, стр. 2.

забележено је да су се пилоти жалили да су у близини аеродрома Бен Гурион, остајали без ЦПС сигнала.¹⁰¹⁸ Пропусти попут овог, могу бити искоришћени од стране терориста, односно представљати охрабрење за евентуалне нападе. Такође, једна од потенцијалних опасности и проблема, представља ризик од цурења инсајдерских информација, имајући у виду да на овом аеродрому има велики број носилаца значки¹⁰¹⁹, поготово узимајући у обзир да многе озбиљне терористичке организације настоје да разним методама, попут подмићивања, претњи, уцена, индоктринације, ступе у контакт са неким од поменутих лица. Без обзира што се с овим лицима пре ступања на дужност обавља интервју и што је од посебног значаја, проверава њихова прошлост¹⁰²⁰, ризик од дељења поверљивих безбедносних информација, не може бити у потпуности елиминисан. На крају, све поменуте сигурносне мере подразумевају улагање огромних ресурса и финансијских средстава, али то је свакако мања цена у односу на вредност људских живота. Међутим, без обзира на сигурност коју улива организација на наведеном аеродрому, примена целокупног безбедносног протокола, може одвратити путнике попут туриста и тиме са економског аспекта негативно утицати на привреду и економију државе.

3. МОДЕРНА ТЕХНОЛОГИЈА И (ИЛИ) ЉУДСКИ ФАКТОР ?

Није лако пружити једноставан одговор на питање да ли предност дати људском фактору или примени савремене технологије, када говоримо о најефикаснијим методама борбе против тероризма. Чини се пре свега да је постављање оваквог питања непотребно и погрешно и то из неколико разлога. Прво, није потребно правити „ривалитет“, односно инсистирати на давању предности једном или другом чиниоцу, имајући у виду да оба делују у истим циљу те их треба посматрати кроз однос комплементарности. Затим, постоје одређене ситуације у којима је људски фактор незаменљив, али и оне у којима ослањање искључиво на њега не може дати очекиване резултате, па је из тог разлога и немогуће генерализовати домете ових фактора и одредити се искључиво за једну страну. Коначно, савремена технологија уосталом представља производ људског стваралаштва, односно чинилац иза којег стоји људски фактор, што представља додатни разлог за, у најмању руку, релативизацију подела и раздвајања ових чинилаца.

¹⁰¹⁸ Loss of GPS signal at Ben Gurion Airport, Tel Aviv, Israel (LLBG), *Safety Bulletin – IFALP: The Global Voice of Pilots*, 25.6.2019., <https://www.ifalpa.org/media/3388/19sab05-loss-of-gps-signal-at-ben-gurion.pdf>, asp, 30. децембар 2022.

¹⁰¹⁹ R. J. Chairman *op. cit.*, стр. 14.

¹⁰²⁰ *Ibidem*

У сваком случају не постоје довољно снажни аргументи да се оба фактора не користе, имајући у виду конструктивну улогу на пољу сузбијања тероризма од стране оба. У прилог томе говори и чињеница да у овом случају по правилу нема њиховог преплитања на начин који може створити одређене етичке проблеме и дилеме, попут примера ради коришћења киборга, тј. „артицијелног регулацијског система успостављеног између биолошког организма и електронског, механичког, односно синтетички конструисаног система“¹⁰²¹, а који би улазили у сферу човекове природе, као што исти постоје у неким другим друштвеним областима у којима поједине трансхуманистичке идеје¹⁰²² већ остављају траг.

¹⁰²¹ А. Стојнић, „Нелагодност у постхуманизму/Само бубашвабе и киборзи“, текст у зборнику *Теорија уметности као теорија вредности* (ур. Н. Лах, М. Шуваковић), Орион Арт, Београд, 2017, стр. 117.

¹⁰²² Више о томе: М. Живковић, „Постмодерни Прометеј: (Анти)хуманистички корени трансхуманизма“, *Филолог – часопис за језик књижевност и културу*, 10/2014, стр. 215-225.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Свакако је претерано рећи да терористички акти представљају део друштвене свакодневнице, међутим чини се да живимо у времену када њихове размере досежу озбиљне бројке. То не значи да овај проблем треба да постане део свакодневнице оних који истом приступају из теоријског угла (за разлику од надлежних државних органа који раде на њиховом сузбијању), али је неспорно да актуелност овог проблема и те како доприноси његовој важности, одакле извире потреба и намера да се овим радом пружи одређен допринос борби против тероризма, из теоријске перспективе, тачније са аспекта криминалистике. Без обзира што је највећа глобална безбедносна претња Исламска држава поражена у Сирији 2019. године, а у Ираку две године раније, припадници њихових ћелија су и даље активни на тим подручјима, при чему не треба искључити ни могућност индивидуалних акција од стране њених бивших припадника. У сваком случају, актуелност проблема какав представља тероризам, не почива искључиво на темељу учесталих напада, већ и на постојању реалне опасности од предузимања истих.

Постоје многе специфичности које тероризам чине веома комплексном појавом, па самим тим ни теоријски приступ његовом сузбијању не може бити једноставан. Из којег год угла га сагледавали, однос према овој врсти криминалитета је најблаже говорећи веома слојевит.

Са правне стране посматрано, начин на који је законодавац формулисао биће овог кривичног дела предвиђајући већи број алтернативно прописаних радњи извршења уз неколико кривичних дела релативно новијег датума, сведоче о посвећености законодавца да, на њему својствен начин „испрати“ динамичан карактер ових учинилаца.

О озбиљности овог проблема на глобалном нивоу, сведочи његов транснационални карактер, који је подстакао и продубио потребу за његовим сузбијањем на међународном нивоу, кроз различите облике међународне сарадње. Основане или не, не можемо оспорити постојање већег броја теорија (завере) о умешаности одређених државних структура у настанак и логистичку подршку неким од најзначајнијих терористичких организација на свету, што борбу против тероризма у очима датих теоретичара, чини не само сложенијом, већ и неискреном, лицемерном и парадоксалном. У прилог томе говори и чињеница да главни критеријум за сврставање или несврставање одређене организације у ред терористичких, неретко не представљају одлике тих организација и други релевантни критеријуми, већ тренутни прагматични циљеви великих сила.

У сваком случају, оно што не представља плод никакве теорије, већ чињеницу која се догађа пред очима човечанства су стравичне последице, првенствено испољене у великом броју жртава терористичких активности. Између осталог, оно што их разликује од осталих учинилаца јесте потреба за придобијањем пажње у јавности и ширењем страха, што неретко има за последицу прављење од масакра специфичне „позоришне сцене“. Међутим, на тој позорници, „сценски реквизити“ и крв су прави, а насумично и противвољно изабрани „глумци“ који страдају од њихове руке, никада неће устати са крваве сцене и поклонити се публици.

Иако постоји већи број аспеката са којих се овом питању може приступити, ми смо се одлучили за криминалистички, имајући у виду њен значај који се испољава у примени и донетима сазнања њених дисциплина у сузбијању криминалитета уопштено говорећи, па самим тим и када је реч о борби против тероризма.

Приликом истраживања предмета рада, изведени су одређени закључци.

I

У складу са динамичним карактером тероризма, ови учиниоци су спремни на одређене промене на многим пољима, које неретко и спроводе у пракси. Један од сегмената у којем поменути карактер долази до изражаја, односи се на начин противвољног „регрутовања“ првенствено од стране Исламске државе, деце и малолетника, који долазе, посматрано из угла ових терориста, из редова „неверника“. Под овим термином, поменути терористи подразумевају лица која не деле њихове религијске погледе и учења, без обзира да ли се ради о атеистима или припадницима других вероисповести. Поступање на наведени начин, због одређених карактеристика, значаја и последица, заслужује епитет засебног облика тероризма под називом „јаничарски тероризам“. Другим речима, методи регрутовања деце и малолетника од стране припадника терористичких организација, намећу потребу за надоградњом појединих традиционалних класификација тероризма, засебним обликом тероризма у виду „јаничарског тероризма“. С обзиром на аналогију са методама које су спроводиле Османлије у освојеним земљама и тзв. данком у крви, сматрамо да такво деловање ових учинилаца, треба назвати „јаничарски тероризам“, без намере да, како се на први поглед може закључити на основу формулисане синтагме, говоримо о јаничарима као терористима.

Оправданост постојања овог засебног облика тероризма, засновали смо на пет стубова, уз повлачење одређених паралела између деловања припадника исламистички фондираног тероризма и поменутог поступања Османлија, не

занемарујући при томе и одређене разлике које неминовно у том погледу међу њима постоје. Наведене стубове, класификовали смо у три целине. Прву целину представљају стубови (чисто) објективног карактера, које чине религијска припадност деце и малолетника, њихов узраст, као и селекција и обука које ова лица пролазе. Другу целину представља стуб (чисто) субјективног карактера, који чине мотиви терориста. Последњу, трећу целину представља стуб мешовитог, субјективно-објективног карактера, који се састоји у противвољном одвођењу деце и малолетника.

Припадност противвољно одведене деце другој религији, односно присилно преобраћивање на ислам представља стуб у погледу којег у највећој мери долази до изражаја аналогија у деловању терориста и Османлија. О оба случаја можемо говорити као о примерима непоштовања шеријатског права, с обзиром да оно у начелу има толерантан став у погледу верског опредељења те да прелазак на ислам мора бити израз слободне воље сваке особе. Овај стуб је од највећег значаја за формулисање дате синтагме, с обзиром да би у случају изостанка припадности другој религији као фактора, било немогуће у конкретном случају говорити о „јаничарском тероризму“ уз повлачење наведене аналогије. То је битно нагласити узимајући у обзир чињеницу да терористи посежу и за противвољним одвођењем деце која припадају истом народу и религији којима припадају и они сами.

О узрасту противвољно одведене деце, такође се могу повући паралеле, с обзиром да су у оба случаја у питању непунолетна лица. Када је реч о непунолетним противвољно одведеним лицима од стране терориста, за њих је карактеристично непостојање стриктног, фиксног старосног распона. О томе говоре бројни случајеви, попут оних у којима је на такав начин одведено више стотина језидске деце од стране Исламске државе. То је узроковано првенствено непостојањем системског приступа али и потребом за попуњавањем редова овом категоријом лица у што краћем року, а у циљу спровођења планираних напада. Разлози зашто се ови учиниоци опредељују првенствено за децу, а не за млађе или старије малолетнике су пре свега скопчани са психофизичким својствима карактеристичним за тај узраст, што између осталог чини једноставнијим поступак индоктринације и контроле. Са друге стране, постоје одређена спорења у вези са старосним распонем непунолетних лица одведених у оквиру девширме, тј. данка у крви, при чему поједини извори указују да се он мењао кроз историју у зависности од потреба и тренутних интереса царства. Из тог разлога, ни у овом случају не можемо говорити о постојању једног, фиксiranог, непроменљивог старосног распона који је постојао током неколико векова колико се девширма спроводила.

Међутим, одговор на питање зашто истичемо присуство аналогије, тј. сличности, а не подударности у поступању поменутих чинилаца, између осталог

проистиче и из података који се тичу просечне старости противвољно одведених лица. Историјски извори указују да је просечан број година лица одведених у оквиру данка у крви био нешто већи у односу на децу која су последњих година противвољно одведена од стране терориста. Наиме, њихова просечна старост износила је 13,5 година крајем петнаестог и почетком шеснаестог века, док је почетком седамнаестог века она померена на 16,5 година живота. Са друге стране, на основу бројних случајева и посебно сведочења деце која су успела да побегну из канџи терориста, произилази да дата противвољно одведена лица и у кривичноправном смислу по правилу одговарају категорији детета, тј. лицима млађим од 14 година.

За разлику од религијске припадности деце, коју смо означили као стуб у погледу којег можемо рећи да је аналогија највише изражена, селекција и обука представљају стубове у погледу којих је аналогија између поступања Османлија и терориста изражена у најмањој мери. Када је реч о селекцији, главни разлог за то је квалитативног карактера. Премда се она јавља у оба случаја, селекција коју су вршиле Османлије била је слојевитија и систематичнија. Другим речима, чини се да селекцију какву су они спроводили можемо поделити на примарну и секундарну. Примарна селекција представља ону која је претходила моменту одвођења деце, док секундарна представља селекцију која се вршила по повратку, односно након довођења исте. Примарна се тичала првенствено физичких карактеристика, али и неких других попут припадности одређеном народу, с обзиром да примера ради Јеврејима није било дозвољено ступање у редове јаничара. Секундарна је вршена у фазама. Прва се односила на свлачење деце и проверу телесних недостатака који се нису могли утврдити приликом примарне селекције, а друга на социолошка и психолошка стања. Са друге стране, терористи се често суочавају са немогућношћу примене примарне селекције. Она проистиче из недостатка адекватне прилике и времена, с обзиром да у планским или спонтаним, ситуационим акцијама одвођења деце, које су често праћене борбама, нису у прилици за тако нешто, већ селекцију најчешће могу чинити тек по повратку, односно онда када дођу у „миран посед“ деце. На крају крајева, не треба изгубити из вида да се у случају вршења селекције уочи одвођења, током боравка на непријатељском терену, може јавити и опасност од тога да и сама деца старијег узраста или малолетници пруже отпор и тиме и сама страдају, што за терористичке организације аутоматски значи и губитак ових потенцијаних младих „ресурса“. Изузетно од праксе неселективног поступања у моменту одвођења, примарна селекција била би оправдана у ситуацијама када се одвођење врши са подручја која су под контролом терориста, као што је то случај са Исламском државом, под чијом контролом се налазио Синџар град и истоимена територија на северу Ирака.

Када је реч о спровођењу обуке од стране Османлија и терориста, у оба случаја можемо уочити однос комплементарности између обуке и

индоктринације, чијим изостанком би како обука, тако и вршење конкретног терористичког напада, били последица искључиво приморавања деце, без икакве идеолошке потпоре. У том периоду индоктринација је вршена у правцу усађивања осећаја потпуне и безусловне оданости и покорности султану, по цену сопственог живота. Сличног принципа придржавају се и терористи који на место врховног и искључивог идеала постављају Алаха. Спровођење селекције и обуке било је у великој мери лакше у време Османлија, с обзиром на постојање разрађеног система који је континуирано обезбеђивао потребан број деце и малолетника. Захваљујући таквом приступу, нису се испољавале негативне последице у виду недовољног времена за што адекватнију обуку, које можемо срести данас код терориста. Систематичан приступ приликом спровођења обуке, био је последица свести о неопходности реализације дугорочних планова у складу са којима је обука сагледавана као улагање у будућност. Са друге стране, терористи од обуке очекују резултате у најкраћем могућем року, који ће бити на нивоу који неће угрозити ефикасност, најчешће бомбашког самоубилачког напада, ослањајући се при томе на њихов узраст и на, први поглед, безазлен изглед, који се могу показати као битан фактор изненађења у персоналном смислу. Такав приступ искључује могућност улагања времена и труда на поспешивање и трагање за другим корисним вештинама, што се не може рећи за дугорочни и систематични приступ који се примењивао према будућим јаничарима.

Још једна од заједничких компоненти деловања наведених чинилаца, огледа се на пољу мотива. Другим речима, Османлије и терористе повезује потреба за надокнадом дефицитарности људства. У првом случају било је неопходно путем јаничара обезбедити лојалне, послушне, некорумпиране службенике и војнике у друштву које је у том периоду дубоко огрезло у корупцију. Попуњавањем позиција на којима недостаје људство вођени су и терористи приликом противвољног одвођења деце, посебно када су у питању позиције које се односе на бомбаше самоубице али по потреби и неке друге попут стражара итд., о чему сведоче изјаве деце која су успела да побегну. Осим потребе за проналажењем људства, у „јаничарском тероризму“ крију се и други мотиви, којима су неки психолошког карактера, с обзиром да јак психолошки ударац могу представљати дечији бомбашки напади, директна емитовања одсецања главе заробљеницима од стране исте. На тај начин се задаје двоструки ударац жртвама, нарочито уколико су оне припадници истог народа или чак породице као и деца учиниоци.

Без обзира што је Исламска држава, чије је поступање према деци неверника „најзаслужније“ за настанак идеје и конструкцију „јаничарског тероризма“ у теоријском погледу као засебног облика тероризма, побеђена на више фронтова њени остаци и даље постоје. Чак и уколико би пошли од претпоставке да они нису на организационом и структуралном нивоу који би

омогућио настављање са поменутом праксом, чињеница је да су у периоду када су били на свом врхунцу, ако не створили, онда свакако утрли пут „јаничарском тероризму“. Имајући у виду да терористима није страном преузимање метода рада других организација тог типа, не треба искључити могућност сличне праксе и у будућности.

II

Иако квантитативно посматрано, индивидуални тероризам и даље представља спорадичну појаву у односу на нападе предузете од стране терористичких организација, случајеви индивидуалног тероризма који су се догодили током последњих неколико година нас подсећају да њега и његове актере не смемо схватити олако, ни у теоријском ни у практичном погледу. Из тог разлога у раду смо указали на то да, поред одређених сличности, постоје и бројне разлике, предности и недостаци индивидуалних терориста у односу на припаднике терористичких организација.

Једна од специфичности индивидуалног тероризма, тачније његових актера је та да се у погледу њих знатно чешће може поставити питање њихове урачунљивости, што у неким случајевима представља озбиљан задатак за вештаке и у крајњој линији суд, као што је то био случај са Андреасом Брејвиком. Са друге стране, то по правилу није случај када говоримо о нападима предузетим од стране припадника терористичких организација, имајући у виду да озбиљне терористичке организације, осим детаљног планирања и припреме напада у тактичком погледу, воде рачуна и о одабиру адекватног нападача, способног да нормално расуђује и одлучује, поступајући у складу са идеологијом и циљевима организације.

Једна од предности ових учинилаца је та да им је знатно лакше да остану не приметни и да успешно реализују планирани напад, с обзиром да делују самостално, те је на тај начин искључена могућност да услед организационих грешака и хватања осталих чланова, буде ухваћен и он сам.

С обзиром да по правилу, индивидуални терористи, односно „вукови самотњаци“ који су представници исламистички фундираног тероризма, долазе из средине у којој планирају, припремају и предузимају напад, једна од предности, проистиче управо из те чињенице. Другим речима, за разлику од припадника исламистички фундираних терористичких организација, који обично не долазе из средине у којој предузимају и евентуално планирају и припремају напад, вукови самотњаци не морају имати тзв. „покривалицу“, односно унапред припремљену причу, односно одговоре на питања о приватном животу, о прошлости, садашњости, али и о будућности. Дакле, имајући у виду

чињеницу да долазе из поменуте средине, цео њихов живот је практично савршена „покривалица“. Осим тога, као држављани „западне“ државе, не морају прибегавати неким потезима попут коришћења лажног пасоша, што припадници терористичких организација понекада чине, с обзиром да се између осталог они који имају пасоше из тзв. „сумњивих земаља“, неретко у очима надлежних органа, сматрају терористима.

Предношћу треба сматрати и то да у случају да буде ухваћен, не постоји могућност да, за разлику од припадника терористичких организација или ћелија, попусти под притиском, који понекада у пракси може досегнути ниво најокрутнијег мучења и да ода информације које се тичу осталих чланова, било да је реч о локацији на којој се налазе, било да је реч о планираним нападима, њиховом идентитету и слично.

Један од најзначајнијих недостатака индивидуалног тероризма представља чињеница да ови терористи по правилу не располажу ни приближно оноликим финансијским средствима, која на располагању имају терористичке организације. На дати проблем надовезују се, односно из њега проистичу и неки други. Један од њих, тиче се потребе обезбеђивања датих средстава најчешће на нелегалан начин, у виду отмица, пљачки банака и осталих криминалних активности. Међутим, у случају индивидуалног тероризма, поменута кривична дела предузима исти појединац, који планира и припрема терористички напад, чиме и пре предузимања самог напада, себе излаже опасности да буде ухваћен или ликвидиран, услед чега не може доћи до спровођења планираних терористичких напада. Са друге стране, уколико је нека терористичка организација одлучила да до одређених средстава дође на наведени начин, у случају хватања или ликвидације њиховог члана, сам терористички напад може извршити неки други припадник исте када се за то стекну потребни услови.

Последица недостатка финансијских средстава, може се испољити и у проблемима приликом одабира адекватног средства извршења, начина извршења, итд., што представнике индивидуалног тероризма често приморава на нешто неконвенционалнији приступ. Међутим, погрешно би било уколико бисмо такав приступ сматрали искључиво последицом недостатка већих финансијских средстава, имајући у виду да до импровизовања, односно неконвенционалног приступа, може доћи и из тактичких разлога, односно услед ослањања на фактор изненађења који се може тицати средства извршења, за чију израду или набављање у немалом броју случајева, није потребно издвојити већа новчана средства.

У сваком случају, било би неприхватљиво све специфичности које се тичу недостатака и проблема са којима се суочавају „вукови самотњаци“, доводити у везу искључиво са финансијским аспектом. У складу са тим, велики проблем може

представљати чињеница да су они неретко ускраћени за обуку коју по потреби пролазе припадници терористичких организација, што осим утицаја на избор начина извршења, може негативно утицати и на успешан исход планираног напада. Међутим, као изузетак од наведеног, могу се јавити случајеви индивидуалних терориста који су раније припадали некој од терористичких организација, где су стекли потребна знања и вештине.

III

Трећа хипотеза „Терористи су додатно развили метод рада у персоналном смислу кроз интензивније ангажовање малолетника, деце и жена у терористичким акцијама“, специфична је по томе што се у једном делу надовезује на хипотезу да методи регрутовања деце и малолетника у терористичке организације, намећу потребу за надоградњом појединих традиционалних класификација тероризма, засебним обликом тероризма у виду „јаничарског тероризма“. Њихов кохезиони фактор представљају деца и малолетници који су припадници терористичких организација. Иако је из тог разлога било основа за јединством наведених хипотеза, до тога није дошло из неколико разлога. На првом месту, треба узети у обзир неизоставну улогу жена у тероризму, које су поред наведених лица, предмет искључиво треће хипотезе. Осим тога не долазе сва противвољно доведена деца и малолетници из редова тзв. „неверника“. На крају, разлог за раздвојено постављање ових хипотеза представља чињеница да међу категоријом лица наведеног узраста, која су предмет треће хипотезе има и оних који су добровољно приступили терористичким организацијама.

Оно што обједињује потребу за коришћењем малолетника, а поготово деце и жена је тзв. „фактор изненађења“. Међутим, у овом случају, он се испољава у персоналном смислу, а не како је то традиционално био случај, у просторном и временском, односно у погледу тога на ком месту и када ће доћи до самог напада. Увођењем у поменути фактор и персоналног елемента, не могу се гарантовати, али се терористичке организације оправдано могу надати још већим успесима приликом спровођења напада, имајући у виду да у широј јавности и даље доминира стереотипна слика терористе мушког пола одређеног изгледа, особина, итд.

Малолетници који су добровољно приступили одређеним терористичким организацијама, вођени су различитим ендогеним и егзогеним факторима, за разлику од оних који су противвољно доведени, у односу на које се терористи постављају нешто другачије. У складу са тим, уз навођење одређених примера, издвојили смо три типа приступа, према тој категорији малолетника: 1) приступ који је карактеристичан за све малолетне терористе; 2) приступ који је карактеристичан за све малолетне терористе, уз одређене варијације у погледу

интензитета примене; 3) приступ који је карактеристичан по правилу само за малолетнике који су противвољно доведени. Оно што је свакако карактеристично за све њих, независно од приступа који терористи заузимају према њима, јесте чињеница да се, услед својих година и по правилу безазленог изгледа, не уклапају у слику просечног терористе, те из тог разлога могу представљати веома делотворно оружје.

Иако је међу безбедносним чиниоцима који се налазе на највишем нивоу увелико присутна свест о улози жена у терористичким организацијама, на нешто нижим нивоима и у широј јавности, то неретко није случај. Међутим и међу онима који су свесни те чињенице, често се на поменути улогу гледа недовољно подробно, при чему се занемарује њихова улога изван предузимања конкретних напада и њихове улоге у васпитавању и индоктринацији будућих терориста, обавештајном раду, регрутацији нових чланица, итд. Премда постоје и други начини на које припаднице терористичких организација предузимају акције, у великом броју случајева посредни су самоубилачки напади. Из тог разлога, у одељку који се односи на „гардеробу као безбедносну претњу“, посебно је анализиран однос поштовања верских слобода, првенствено припадница исламске вероисповести, које се тичу начина облачења и потребе за елиминисањем безбедносних претњи. Освртом на упоредни приказ одређених нормативних решења, анализом појединих случајева из праксе у којима је дошло до злоупотребе појединих женских одевних предмета у терористичке сврхе, како од стране жена, тако и од стране мушкараца, као и анализом појединих делова Курана, дошли смо до одређених закључака. Сматрамо да, када су у питању одевни предмети, карактеристични за муслиманке, у јавности треба дозволити једино ношење хиџаба и сличних одевних предмета који не покривају лице, као и чадора, али уз забрану прекривања лица његовим деловима, чиме се задовољавају и безбедносни и разлози религијске природе.

IV

Без обзира што савремена технологија заузима све већи простор у превенцији, откривању и доказивању тероризма, људски фактор је у појединим сферама и даље незаменљив чинилац, те заједно са технологијом представља факторе који комплементарно делују у истом циљу. Неки од уређаја који представљају релативно нову или чак последњу реч технологије, а који су већ оставили или ће по свему судећи тек оставити траг у сузбијању тероризма, а чије позитивне и негативне стране су у раду детаљно анализирани, су: „технологичка скрининга будућих атрибута (FAST)“ чија се намена састоји у брзом препознавању могућих претњи, мерењем физиолошких реакција, без физичког контакта са лицем које је предмет анализе; „рендген систем повратног распршења (Backscatter)“ чији снимци могу показати присуство органских и неорганских

предмета, за разлику од класичних детектора за метал; „*Secure Electronic Enrollment Kit (SEEK II)*“ електронски апарат, чија се намена састоји у бележењу биометријских информација; и систем „аутоматског полиграфског тестирања“ базиран на сензорском бележењу података, путем којих се врши процена да ли сталоженост и мирноћа карактеришу организам или постоји одређена реакција услед одговора који је неистинит.

У сваком случају, резултати добијени применом наведених технологија, могу само олакшати рад надлежним органима, док их сама технологија у потпуности не може заменити. Осим тога, без обзира на неопходност постојања односа комплементарности у деловању људског фактора и технологије, на њој не треба инсистирати по сваку цену, односно без постављања одређених етичких граница. Другим речима, борба против тероризма и криминалитета генерално, не сме представљати изговор за „робокапоизацију“ људског чиниоца, схваћену као метафору за уплив било каквих тзв. трансхуманистичких тенденција у наведену борбу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Књиге и чланци на српском језику и језику држава некадашње СФРЈ

Алексић Ж. Л., Костић Р. А., *Пожари и експлозије: приручник за откривање узрока и утврђивање одговорности*, Привредна штампа, Београд, 1982.

Алексић Ж., „Малолетничка криминалистика“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1-2/1994.

Алексић Ж., Шкулић М., Жарковић М., *Лексикон криминалистике*, ауторско издање, Београд, 2004.

Алексић Ж., Шкулић М., *Криминалистика*, Правни факултет Универзитета у Београду, Центар за издаваштво и информисање, Београд, 2010.

Амиџић Г., Саламадија М., „Последице организованог криминала и тероризма по безбедност Босне и Херцеговине“, текст у зборнику *Зборник радова са регионалне конференције „Регионална сарадња у сузбијању прекограничног криминала: савремени изазови тероризма и мигрантске кризе“ Бијељина, Република Српска, БиХ, 22-24. мај 2018. године* (ур. П. Ћеранић), Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбједносних наука, Бања Лука, 2018.

Бајагић М., „Специјални извештај: Ал Каида“, *Безбедност*, 6/2001.

Бајагић М., „Босна и Херцеговина у вртлогу радикалног исламистичког фанатизма, екстремног вехабизма и тероризма“, *Политика националне безбедности*, 1/2015.

Бајовић В., „Кривично право и интернет – (Не)могућност сузбијања компјутерског криминала класичним кривичноправним механизмима“, текст у зборнику *Казнена реакција у Србији – V део* (ур. Ђ. Игњатовић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2015.

Бајовић В., „Злоупотреба опојних дрога и легитимност кривичноправне заштите“, *Crimen*, 3/2017.

Бајовић В., „Одговорност за употребу хемијског и биолошког оружја пред Међународним кривичним судом“, текст у зборнику *Казнена реакција у Србији – X део* (ур. Ђ. Игњатовић), Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд, 2020.

Балевић Б., „Задачи полиције приликом авионске несреће“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амићић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011.

Банићевић Н., „Људска права и борба против тероризма“, МАТИЦА, 73/2018.

Батавељић Д., „Етнички и верски тероризам – реална претња уставном поретку Републике Србије“, текст у зборнику *Међународно јавно и кривично право у ХХ1 веку* (ур. С. Ного), Удружење за међународно кривично право и “INTERMEX” Београд, Тара, 2020.

Бериша Х. *Et al.*, „Джихад као глобални тероризам“, *Војно дело*, 7/18, 2018.

Биочанин Р., „Нуклеарни, хемијски и биолошки тероризам и угрожавање животне средине“, *ИМК-14 Истраживање и развој*, 1-2/2003.

Биочанин Р., „Заштита животне средине у случају нуклеарних удеса и тероризма“, *Војно дело*, 1/2004.

Бјелајац Ж. Ђ., Јовановић М. Б., „Савремени тероризам у авио-саобраћају“, *Међународна политика*, 1147/2012.

Бјелајац Ж., Матијашевић Ј., Димитријевић Д., „Финансирање међународног тероризма као глобалног феномена“, *Европско законодавство*, 39-40/2012.

Бјелајац Ж., Тепавац Р., Дашић Д., „Извори и начини финансирања међународног тероризма“, текст у зборнику *Тероризам као глобална претња* (ур. Ж. Бјелајац, М. Зиројевић Фатић), Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад, Центар за безбедносне студије Београд, Нови Сад, 2012.

Бјелајац Ж. Ђ., „Деструктивне секте као латентни извор угрожавања безбедности“, *Култура полиса*, 32/2017.

Бјеловук И., „Обрада трагова након експлозије непознате направе“, *Безбедност*, 2/2005.

Благојевић М., Радовановић Р., Рогановић С., „Форензичка истраживања кратког споја као узрока пожара“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 1/2010.

Богдановић Д., „Дерогација и ограничавање људских права“, *Страни правни живот*, 2/2011.

Бодрожић И., „Тероризам као кривично дело у документима међународних организација“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 1/2016.

Бодрожић П. И., „Тероризам као савремена категорија националног кривичног законодавства“, *Војно дело*, 7/2017.

Борн Х., „Парламентарни надзор безбедносног сектора: начела, механизми и пракса“, *Приручник за посланике бр. 5*, (ур. Ф. Флури, А. Б. Јонсон), Женева, 2003.

Бошковић М., *Криминалистичка оператива I*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2002.

Бошковић М., „Криминалистички аспекти прикривања кривичног дела убиства фингираним догађајем“, *Безбедност*, 3/2006.

Бошковић М., „Криминалне групе и организације“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1-2/2008.

Брдар М., „Маркиз де Сад: Рационализам као просвећујући тероризам“, *Култура полиса*, 2-3/2005.

Булат Н., *Истина ће вас ослободити: непоузданост извора и недоличност порука: студија о неким међугорским питањима (1986.)*, Бискупски ординаријат, Мостар, 2006.

Buchawska-Siniarska D., *Заштита права на слободу изражавања по Европској конвенцији о људским правима – приручник за правнике*, (прев. П. Аперта), Савјет Европе, Стразбур, 2017.

Васовић И., Крстић М., „Заступљеност жена у самоубилачком тероризму“, *Култура полиса*, 33/2017.

Вејновић З., „Карактеристике рендгенских уређаја за контролу пртљага“, *Безбедност*, 4/2000.

Видаковић Д. *Et al.*, *Превенција радикализације и тероризма*, Мисија ОЕБС-а у Србији, 2020.

Водинелић В., *Криминалистика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.

Врућинић Ж., „Утицај терористичких напада на психолошко благостање дјеце“, текст у зборнику *Зборник радова са регионалне конференције „Регионална сарадња у сузбијању прекограничног криминала: савремени изазови тероризма и мигрантске кризе“* Бијељина, Република Српска, БиХ, 22-24. мај 2018. године (ур. П. Теранић), Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбједносних наука, Бања Лука, 2018.

Вуковић И., „О ситуацијама посредног извршилаштва у српском кривичном праву“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1/2013.

Вуковић И., „Време и каузалност битног саизвршилачког доприноса“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 2/2015.

Вуковић И., „Материјални појам кривице из угла кривичног права“, *Crimen*, 3/2017.

Вуковић И., „Бласфемија и кривично право – упоредно законодавство и јудикатура“, *Crimen*, 2/2018.

Вуковић И., „О извесним недоумицама у погледу кривичноправне заштите од прања новца“, *Crimen*, 2/2019.

Вуковић И., *Кривично право Општи део*, Универзитет у Београду – Правни факултет Центар за издаваштво, Београд, 2022.

Вуковић С., „Принципи законитости и легитимности у поступању полиције у превенцији криминалитета“, *Безбедност*, 1-2/2009.

Вукоичић Ј., „Исламистички тероризам на Балкану“, текст у зборнику *Зборник радова са регионалне конференције „Регионална сарадња у сузбијању прекограничног криминала: савремени изазови тероризма и мигрантске кризе“* Бијељина, Република Српска, БиХ, 22-24. мај 2018. године (ур. П. Теранић), Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбједносних наука, Бања Лука, 2018.

Вукшић З., „Харач“, *Порезни вјесник*, 7-8/2016.

Вулевић С., Мојсиловић Ж., Џамић Д., „Специјална антитерористичка јединица МУП-а Републике Србије“, *Безбедност*, 1-2/2009.

Владисављевић Ф., „ЕУРОПОЛ – облик полицијске сарадње земаља Европске Уније у сузбијању и спречавању организованог криминалитета“, *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања – III део* (ур. Ђ. Игњатовић), Београд, 2009.

Влајнић Ј., *Право народа на самоопредељење у међународном праву* – докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2022.

Гаћиновић Р., „Појмовно одређење насиља, тероризам и терор“, *Војно дело*, 1/2004.

Гаћиновић Р., „Дефинисање савременог тероризма“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 2/2005.

Гаћиновић Р., „Еколошки тероризам“, 10. *Међународни научни скуп Синергија 2012: „Заштита и управљање животном средином“*, Бијељина, 2012.

Гаћиновић Р., „Енергија у условима урбаног тероризма“, *Војно дело*, 3/2016.

Гаћиновић Р., „Фиксирање тоталитарног циља и моћ међународног тероризма“, *Политика националне безбедности*, 1/2016.

Гаћиновић Р., Станковић В., „Фундаментализам – фанатизам – тероризам“, *Српска политичка мисао*, 3/2017.

Гјуровски М., Павловић Г., „Суштине тероризма и познате терористичке организације“, текст у зборнику *Организовани криминалитет изазов XXI века* (ур. Ж. Бјелајац, М. Зиројевић), Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад, Нови Сад, 2012.

Главина М., Шимић Бановић Р., „Тероризам: Контекст, финансирање и економске последице“, *Правник: часопис за правна и друштвена питања*, 102/2017.

Глишовић М., „Отмица ваздухоплова као безбедносна претња цивилном ваздухопловству“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 2/2016.

Голијанин В., „Ислам и Запад: Порекло и оправданост феномена исламофобије“, *Годишњак*, 17/2018.

Голочорбин-Кон С., *et al.*, „Ботулинум токсин – токсин и лек“, *ПОНС Медицински часопис*, 1/2019.

Грбић З., „Муслиманска браћа: нова терористичка претња“, *CIVITAS*, 2/2017.

Гриджин А., „Интерпол – међународно партнерство у области обезбјеђења глобалне безбједности, борбе против екстремистичких и терористичких организација“, *Безбједност, полиција, грађани*, 1/2018.

Грол В. М., *Теорија институције Мориса Ориуа*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1939.

Давидов С., „Дух тероризма и немоћ кривичног права“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања тероризму и другим кривичним дјелима насилничког карактера*, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд, Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016.

Делибашић В., „Кривично дело отмица у кривичном законодавству Републике Србије“, *Култура полиса*, 27/2015.

Делибашић В., „Прикривени иследник“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 1/2016.

Делибашић В., „Значај увиђаја у кривичном поступку“, текст у зборнику *Полиција и правосудни органи као гаранти слободе и безбедности у правној држави*, Тара, 23-25. мај 2017., Том 1 (ур. Б. Симеуновић-Патић), Криминалистичко-полицијска академија, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2017.

Димитријевић В., *Страховлада: оглед о људским правима и државном терору*, Пешчаник, Фабрика књига, Београд, 2016.

Димовски З., Ђорђевић З., Бабаноски К., „Фазе планирања и реализације терористичког акта“, текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 1 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015.

Добовшек Б., Јунг Е., „Модел борбе против тероризма у оквиру ЕУ: импликације за државе Западног Балкана“, текст у зборнику *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму – IV* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2013.

Дружетић И., „Француска забрана муслиманске бурке и њезини одједи у хрватским медијима“, *Studia ethnologica Croatica*, 1/2013.

Дујковић П., „Полицијска потера и принудно заустављање возила: искуства Више школе унутрашњих послова у обуци студената и полазника курса“, *Безбедност*, 3/2006.

Дураковић А., „Засједа као оперативно-тактичка радња и као тактика криминалаца“, *Полемос*, 33-34/2014.

Ђокић И., „О добровољности одустанка од извршења кривичног дела“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1/2015.

Ђокић И., „Реформа казне затвора у кривичном законодавству Републике Србије – Казна затвора у дугом трајању или доживотни затвор?“, текст у зборнику *Европске интеграције и казнено законодавство (поглавље 23 – норма, пракса и мере хармонизације)*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу и „Интермекс“ – Београд, Златибор – Београд, 2016.

Ђокић И., „Кривично дело преваре“, текст у зборнику *Зборник радова „Национално и међународно право – актуелна питања и теме“*, Том II (ур. О. Јовић-Прлаиновић), Научни скуп са међународним учешћем одржан 26. маја 2017. године, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, 2017.

Ђокић И., „О појму и правној природи неуспелог подстрекавања“, *Српска политичка мисао*, 3/2020.

Ђокић К., *Парламентарни надзор над применом посебних мера за тајно прикупљање података у Србији* (ур. П. Петровић), Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2014.

Ђорђевић Г., „Тероризам као недовршени рат (проблеми појмовног одређења)“, *Економика*, 3/2011.

Ђорђевић Д., „Војна интервенција као средство борбе против тероризма“, *Војно дело*, 3/2018.

Ђорић М., „Глобализација и политички екстремизам“, *ГОДИШЊАК*, год. 5/2011.

Ђорић М., „Проблем дефинисања савременог десничарског тероризма у политичкој теорији“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 72/2016.

Борић М., Милошевић Т., „Злоупотреба вештачке интелигенције у екстремистичке и терористичке сврхе“, *Српска политичка мисао*, 1/2021.

Букић С., Гостимировић Л., „Тероризам, организовани криминал и корупција као садржај рада обавештајно-безбједносне агенције“, текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 2 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015.

Бурђевић З., „Појам и врсте анализе криминалитета“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 1/2007.

Бурђевић З., Радовић Н., „Криминалистичка анализа профила жртве кривичног дела“, *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму - I* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2011.

Бурђевић З., Радовић Н., „Значај идентификовања виктимогених фактора за поступак доказивања кривичних дела“, *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму - II* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2011.

Бурђевић З., Радовић Н., *Криминалистичка оператива*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012.

Буровић М., „Хиџаб као феномен конструисања и оспоравања: примјер савременог Новог Пазара“, *Етноантрополошки проблеми*, 4/2015.

Бурчик И., „Робови лажне наде: Секте на религиозној сцени“, *Религија и толеранција*, 10/2008.

Жанић П., *Међугорје*, Мостар, 1990.

Жарковић И., „Контролисана испорука – кривичнопроцесни аспекти“, *Годишњак факултета безбедности* (ур. Б. Бановић), Универзитет у Београду Факултет безбедности, Београд, 2017.

Жарковић М., Лајић О., Ивановић З., „Полицијско поступање приликом обезбеђења места кривичног догађаја као предуслов за успешну форензичку идентификацију“, *Наука безбедност полиција – Журнал за криминалистику и право*, 2/2010.

Жарковић М., Ивановић З., *Криминалистичка тактика*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2014.

Жарковић Палијан Т. *et al.*, „Профили особа које подмећу пожаре“, *Полиција и сигурност*, 3/2013.

Жерјав Ц., *Криминалистика*, Одјел за издавачку дјелатност и документацију Републичког секретеријата за унутрашње послове СР Хрватске, Загреб, 1986.

Живаљевић Д., Југовић А., „Тероризам као безбедносни проблем и друштвена девијација“, *Наука безбедност полиција – Журнал за криминалистику и право*, 1/2014.

Живановић К., „Посебна доказна радња тајног надзора комуникације – Пракса Европског суда за људска права у случају необразложене наредбе суда“, *НБП – Наука, безбедност, полиција*, 3/2018.

Живковић Б. *et al.*, *Стратешка процена јавне безбедности*, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, 2017.

Живковић В., Стојановић Ф., „Борци из Србије у рату у Сирији – правни и политички третман по повратку“, *Годишњак факултета безбедности*, 8/2015.

Живковић М., „Постмодерни Прометеј: (Анти)хуманистички корени трансхуманизма“, *Филолог – часопис за језик књижевност и културу*, 10/2014.

Зедалис Д. Д., „Жене бомбаши самоубице“ (прев. З. Килибарда), *Безбедност*, 6/2005.

Зиројевић М., „Тероризам као неконвенционална претња безбедности“, *Међународни проблеми*, 2-3/2008.

Зиројевић Фатић М., „Злоупотреба интернета у сврхе тероризма“, *Међународни проблеми*, 3/2011.

Зукорлић М., *Облици оријенталне културе на простору Санџака*, Библиотека „Доситеј Обрадовић“ у Новом Пазару, Нови Пазар, 2018.

Иваниш Ж., „Преговарање у функцији јачања безбедности“, *Безбедност*, 4/2005.

Ивановић З., „МОС и криминалистичко профилисање“, *Безбедност*, 1-2/2009.

Ивановић З., „Нови аспекти реаговања на акциденте, несреће и терористичке акте – из угла поступања на месту кривичног догађаја“, текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања*,

европски стандарди и мере за унапређење, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 2 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015.

Ивановић З., Жарковић М., „Претресање уређаја за аутоматску обраду података и аутоматско рачунарско претраживање података“, *Криминалистичке теме*, 5/2019.

Иванчић Н., Милосављевић И., Стевановић Д., „Верске секте претња за друштво и војску“, текст у зборнику *15. Међународно саветовање: Ризик и безбедносни инжењеринг* (ур. П. Тановић), Висока техничка школа струковних студија у Новом Саду, Копаник, 16-18. јануар, 2020.

Иветић С., Маричић Т., „Тероризам и међународни односи“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амићић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011.

Игњатовић Д., „Мере пресретања комуникације и задржавања података из перспективе Стразбура и прописа и праксе у Републици Србији“, текст у зборнику *Серија: Посебне мере тајног прикупљања података: између закона и судске праксе* (ур. П. Петровић), Београдски центар за безбедносну политику, Београд, септембар 2015.

Игњатовић Ђ., Шкулић М., *Организовани криминалитет*, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за издаваштво и информисање, Београд, 2010.

Игњатовић Ђ., *Криминологија*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010.

Илић Г. П., „О незаконитим доказима у кривичном поступку“, текст у зборнику *Казнена реакција у Србији – V део* (ур. Ђ. Игњатовић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2015.

Илић Г., Матић Бошковић М., „Посебне мере тајног прикупљања података у кривичном поступку: поглед из правосућа“, текст у зборнику *Серија: Посебне мере тајног прикупљања података – између закона и судске праксе* (ур. П. Петровић), Београдски центар за безбедносну политику, Београд, август 2015.

Илић И., „Улога посебних доказних радњи у борби против тероризма“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања тероризму и другим кривичним дјелима насилничког карактера*, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд,

Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016.

Илић С. *et al.*, „Нуклеарна форензика – методе за откривање процеса производње, прометовања и кријумчарења недозвољених фисионих материјала“, текст у зборнику *Зборник радова IX међународне конференције ИцЕТРАН и LXVI конференције ЕТРАН, Нови Пазар 6-9 јуна 2022. године* (ур. В. Катић), Друштво за ЕТРАН Београд, Академска мисао Београд, Београд, 2022.

Иналџик Х., *Османско царство: Класично доба 1300-1600, Утопија*, Београд, 2003.

Јазић А., „Терористичка пропаганда и улога медија“, *Међународни проблеми*, 1/2010.

Јазић А., „Успон и пад левичарског тероризма“, *Међународни проблеми*, 2/2013.

Јанковић Д., Миловановић И., „Тероризам и тортура“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања тероризму и другим кривичним дјелима насилничког карактера*, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд, Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016.

Јанковић Д., Драшковић М., „Тероризам као кривично дело – међународни и национални аспект“, текст у зборнику *Полиција и правосудни органи као гаранти слободе и безбедности у правној држави*, Тара, 23-25. мај 2017. Том 1 (ур. Б. Симеуновић-Патић), Криминалистичко-полицијска академија, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2017.

Јевтић М., „Исламско-османско државно право у Србији“, текст у зборнику *Зборник Матице српске за друштвене науке* (ур. Р. Буквић), Матица српска, Нови Сад, 2006.

Јевтовић З., Деспотовић Љ., „Редизајнирање медијских слика савременог тероризма у систему међународне безбедности“, текст у зборнику *Сузбијање криминала у оквиру међународне полицијске сарадње – Зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем 28-30. јун, 2011. године*, Тара (ур. Ж. Никач), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2011.

Јевтовић М., „Настанак и правци развитака морала полицијске професије (I) – прилог трасирању историје полицијске етике“, *Безбедност*, 3/2001.

Јовановић Б., „Слика османске војске у делу једног немуслиманског поданика – Мурадџа Д'Осон и његов *Tableau général de l'empire Othoman*“, *Војноисторијски гласник*, 1/2017.

Јовановић Љ., „Мотиви и одлучивање“, текст у зборнику *Зборник радова Правног факултета у Нишу* (ур. М. Миљковић), Правни факултет у Нишу, Ниш, 1985.

Јовановић Н., „Ислам и савремени свет – религијске забране: примери и праксе у свакодневном животу“, *Религија и толеранција*, 21/2014.

Јовашевић Д., Митровић Љ., „Тероризам у међународном и кривичном праву неких земаља“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амићић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011.

Јоксић И., Мијатовић М. Д., „Осврт на терористичке организације и модалитети њиховог финансирања“, текст у зборнику *Тероризам као глобална претња* (ур. Ж. Бјелајац, М. Зиројевић Фатић), Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад, Центар за безбедносне студије Београд, Нови Сад, 2012.

Јоксић И. Ж., Божовић В., „Тероризам као претња европској безбедности са посебним освртом на Србију“, *Политика националне безбедности*, 1/2015.

Јонев К., Бериша Х., „Опасност од кибер тероризма“, текст у зборнику *Злоупотребе информационих технологија и заштита* (ур. С. Р. Петровић), Удружење судских вештака за информационе технологије ИТ ВЕШТАК, Београд, 2016.

Јорданов Тодоровић М., „Утицај познавања страних језика на ефикасност деловања безбедносно-обавештајних служби у сузбијању тероризма и организованог криминала“, текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 3 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015.

Кајевић С., *Сопо – како је било*, Етхос, Београд, 2016.

Кешетовић Ж., Благојевић М., „Интернет и тероризам“, текст у зборнику *Сузбијање криминала и европске интеграције, с освртом на високотехнолошки криминал* (ур. М. Шикман), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Лакташи, 28-30. март 2012.

Кешетовић Ж., Нинковић В., Милашиновић С., „Екстремна десница у Србији и ризик десног тероризма“, *Култура полиса*, 1/2012.

Киурски Ј. *et al.*, *Приручник за убићај*, Организација за европску безбедност и сарадњу ОЕБС – Мисија у Србији, Београд, 2018.

Клир Џ. *Атомске навике – једноставан доказан начин за изградњу добрих и прекидање лоших навика* (прев. Ј. Стојановић), Финеса, Београд, 2019.

Кљајић С., „Специфичности обуке за извршење противтерористичких задатака“, *Безбедност*, 2/2005.

Кнежевић М., „Тероризам у обрисима политике: терориста – застрашујућа фигура глобалног зла“, *Политика националне безбедности*, 1/2016.

Ковачевић Н. В., Талијан М. М., „Наоружање терориста“, *Војно дело*, 3/2017.

Коларић Д., „Тероризам – међународни документи, савремена законска решења и Кривични законик Републике Србије“, текст у зборнику *Тероризам и људске слободе* (ур. С. Ного), Тара, 2010.

Коларић Д., „Кривично дело тероризма – упоредноправни аспекти“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 2/2011.

Коларић Д., „Нова концепција кривичних дела тероризма у Кривичном законик Републике Србије“, *CRIMEN*, 1/2013.

Коларић Д., „Јавно подстицање на тероризам и пракса Европског суда за људска права“, *Српска политичка мисао*, 1/2014.

Конатар В. Б., „(Не)обавештајне операције као акти агресије“, *Култура полиса*, 17/2012.

Кривокапић В., „Тероризам као облик организованог криминалитета и мере супротстављања“, *Безбедност*, 5/2002.

Крстић М. М., „Интерпол и глобални тероризам“, *Култура полиса*, 28/2015.

Крстић М., „Пиратски (поморски) тероризам – ризици, ефекти и последице“, *CIVITAS*, 2/2015.

Крстић М. М., „Домаћи тероризам – претња изблиза“, *Војно дело*, 7/2017.

Крстић М., „Тероризам са сепаратистичким претензијама“, *Војно дело*, 6/2018.

- Крстић М., „Тероризам „Lone Wolf““, *Безбедност*, 1/2018.
- Кузмановић Б. Ж., „Модерно побуњеништво – Исламска држава“, *Војно дело*, 2/2016.
- Курпатов А. В., *Таблета против страха*, (прев. М. Мићуновић), Дерета, Београд, 2010.
- Куртовић А., *Забрана ношења вјерских обиљежја на радном мјесту: перспектива Суда правде Европске уније*, Аналитика - Центар за друштвена истраживања, Сарајево, 2018.
- Кутлеша Д., *Огледало правде: Бискупски ординаријат у Мостару о наводним указанима и порукама у Међугорју*, Бискупски ординаријат, Мостар, 2001.
- Леви Р., Пајовић С. С., „Међународни тероризам и Латинска Америка“, *Међународни проблеми*, 1-2/2002.
- Лечић Б., „Улога и значај посебне доказне радње тајног надзора комуникација у истрази кривичног дела тероризма“, *ЦИВИТАС – Часопис за друштвена истраживања*, 2/2017.
- Лукајић Л., *Фратри и усташе кољу - злочинци и сведоци*, Фонд за истраживање геноцида, Београд, 2005.
- Лукић З., „Данашњи терористи“, *БС магазин*, 2/2008.
- Лукић Т., „Прикривени иследник“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 10/2005.
- Лукић Т., „Борба против тероризма на нивоу Европске Уније и међународна сарадња“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2006.
- Лукић Т., „Борба против тероризма у оквиру ЕУ – пример Немачке“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1-2/2007.
- Лукић Т., „Дигитални докази“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2012.
- Луковић З., *Верске секте: приручник за самоодбрану*, Драганић православна мисионарска школа, Београд, 2000.

Луковић З., Протић А., Коларевић Д., „Ритуални и култни злочини и карактеристике њихових извршилаца“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 3/2015.

Лутовац С., Лутовац Н., „Тероризам као облик политичког насиља“, *Војно дело*, 7/2019.

Љубинковић М., „Ангажовање и поступање прикривеног иследника: Етички изазови правних решења“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 1/2021.

Манојловић Д., „Теоријски и практични аспекти криминалистичко-обавештајних извора“, *Безбедност*, 2/2006.

Маринковић Д., „Теоријски и практични аспекти провокације на кривично дело“, *Безбедност*, 2/2005.

Маринковић Д., „Криминалистички аспекти ангажовања прикривеног иследника“, *Безбедност*, 1-2/2009.

Маринковић Д., Лајић О., *Криминалистичка методика*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012.

Маринковић Д., Ђурђевић З., „Криминалистички аспекти супротстављања тероризму“, текст у зборнику *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму – IV* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2013.

Маринковић Д., Стевановић А., „Методе профилисања извршилаца кривичних дела у криминалистичким истрагама“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 3/2014.

Маринковић Д., Ђурђевић З., „Криминалистичке истраге пожара и експлозија“, *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму – VI* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2015.

Марковић А., *Време као потреба*, Свитац, Пожега, 2018.

Марковић И., Бабић М., „Борба против тероризма (кривичноправни аспект)“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амиџић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011.

Матејић И., „Демогеографске одлике Курдистана“, *ГЛОБУС 36-часопис за методолошка и дидактичка питања географије*, 36/2011.

Матијашевић-Обрадовић Ј., „Симуловани послови – посебна доказна радња у актуелном кривичном процесном законодавству и пракси“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 9-12/2017.

Матијевић М., „Криминалистички аспекти ангажовања прикривеног истражиоца“, *Годишњак факултета правних наука*, 1/2011.

Матијевић М., „Криминалистичка правила код истрага терористичких деликата“ текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амиџић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011.

Матијевић М., Миладиновић А., „Зд форензичка вјештачења у разјашњавању сложених криминалних случајева“, *Часопис Вјештак*, 1/2014.

Матијевић М., Шушљик Н., Шарчевић З., *Увод у криминалистику*, Универзитет ПИМ Бања Лука/Брчко, Брчко-Бања Лука, 2020.

Матић Г. Д., „Сектор безбедности и одбране и обрада података о личности у Републици Србији“, текст у зборнику *Заштита података о личности у сектору безбедности: водич кроз законску регулативу* (ур. С. Гајин), Центар за унапређивање правних студија, Организација за европску безбедност и сарадњу Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2019.

Мекбрајд Џ., *Људска права у кривичном поступку – пракса Европског суда за људска права*, (прев. Alpha Team One), Савет Европе – Канцеларија у Београду, Београд, 2009.

Мијалковић С., „Обавештајне структуре терористичких и криминалних организација“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 2/2010.

Мијалковић С., Бајагић М., „Премисе и смернице за израду националне стратегије Републике Србије против тероризма“, текст у зборнику *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму - VI* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2015.

Мијалковић С., Бановић Б., „Обавештајно-безбедносно деловање терористичких група и организација“, текст у зборнику *Тероризам као глобална*

претња (ур. Ж. Бјелајац, М. Зиројевић Фатић), Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад, Центар за безбедносне студије Београд, Нови Сад, 2012.

Мијалковски М., „Угроженост безбедности Западног Балкана албанским тероризмом“, *Војно дело*, 1/2004.

Мијалковски М., „Противтерористичка превенција државе“, *Међународни проблеми*, 4/2007.

Мијатовић Ч., *Пропаст јаничара*, Књижаре Сретена Ђорђевића, Београд, 1899.

Мијовић Д., „Примењена психологија у савременим светским полицијама“, *Безбедност*, 5/2005.

Миладиновић С., „Заштита видљивих и невидљивих дигиталних доказа код форензичке истраге“, текст у зборнику *Тематски зборник радова Криминалистичко-форензичка обрада места кривичних догађаја II* (ур. Љ. Машковић), Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2014.

Милашановић Р., Мијалковић С., „Тероризам као савремена безбедносна претња“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М.Шикман, Г. Амићић), Висока школа унутрашњих послова Бања Лука, Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011.

Милић Д., „Биотероризам и употреба биолошког оружја“, *Ревизија за безбедност*, 2/2010.

Милојевић А., „Моторичко учење“, *Теме*, 3/2002.

Милојевић С., „Нуклеарни тероризам“, *Безбедност*, 3/2009.

Милосављевић Б., „Овлашћења полиције и других државних органа за тајно прикупљање података: домаћи прописи и европски стандарди“, текст у зборнику *Демократски надзор над применом посебних овлашћења* (ур. М. Хаџић, П. Петровић), Центар за цивилно-војне односе, Београд, април 2008.

Милошевић З., „Европска унија и ислам“, *Српска политичка мисао*, 2/2012.

Милошевић Т., Точиловац Р., „Деца војници: случај „Исламске државе““, *Култура полиса*, 38/2019.

Мирковић Л., *Православна литургија – други, посебни део (Свете тајне и молитвословља)*, Задруга штампарских радника „Родољуб“, Београд, 1926.

Михаљевић Ј., „Сигурносно-обавјештајни аспекти слома хрватског прољећа“, *Фонтес*, 1/2021.

Мичета Л., *Сулејман, Хурем и Срби*, Лагуна, Београд, 2012.

Мојсиловић Ж., „Преговори као фаза противтерористичке операције ослобађања талаца“, *Безбедност*, 6/2005.

Мојсиловић Ж., „Управљање и руковођење током талачких ситуација“, *Безбедност*, 2/2006.

Мојсиловић Ж., „Могућности употребе преговарања у супротстављању савременом тероризму“, *Безбедност*, 3/2008.

Мурад Н., Краџески Џ., *Последња девојка: Моја прича о заробљеништву и борби против Исламске државе* (прев. М. Бижић), Вулкан издаваштво, Београд, 2018.

Нешковић С., „Интерпол и савремени тероризам“, *Безбедност*, 2/2005.

Николић-Ристановић В., Константиновић-Вилић С., *Криминологија*, Издавачко-графичко предузеће „Прометеј“, Београд, 2018.

Никшић Љ., „Истраживање кризе мира и нове иницијативе за нуклеарно разоружање“, текст у зборнику *Тероризам као глобална претња* (ур. Ж. Бјелајац, М. Зиројевић Фатић), Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад, Центар за безбедносне студије, Београд, 2012.

Нинков Т. *et al.*, „Облак тачака и 3Д модел изведеног стања као основа одржавања и санације објеката“, текст у зборнику *Зборник радова 4. међународне конференције Савремена достигнућа у грађевинарству* (ур. М. Т. Бешевић), Грађевински факултет Суботица, Суботица, 2016.

Нинчић Ж., „Могућности ангажовања прикривеног иследника у откривању кривичних дела тероризма“, *Војно дело*, 2/2010.

Нинчић Ж., „Надзор комуникација као мера процесне принуде“, *Безбједност - Полиција - Грађани*, 1-2/2014.

Нинчић Ж., „Контролисана испорука као метод супротстављања организованом криминалу“, *Безбједност - Полиција - Грађани*, 3-4/2015.

Нинчић Ж., „Симуловани послови као специјална истражна метода и део савременог концепта супротстављања криминалу“, текст у зборнику *Полиција и правосудни органи као гаранти слободе и безбедности у правној држави*, Тара, 23–25. мај 2017., Том 2 (ур. Б. Симеуновић-Патић), Криминалистичко-полицијска академија, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2017.

Новак В., *Магнит сџипен – пола вијека клерикаризма у Хрватској*, Накл. завод Хрватске, Загреб, 1948.

Обрадовић О., „Медијски посредована погубљења“, текст у зборнику *Фиозофија медија: медији и конфликти*, (ур. Д. Вуксановић *et al.*), Естетичко друштво Србије, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, НВО „Млади грашак“ за уметност, културу, медије и друштвена питања, Јагодина, 2020.

Ољача М. В. *et al.*, „Примена дронова у пољопривреди“, текст у зборнику *Зборник радова PROCEEDINGS* (ур. М. Пајић), Универзитет у Београду Пољопривредни факултет, Београд, Београд, 9. 12. 2016.

Павлица Б., „Албанска мањина у Македонији – од међуетничких сукоба до тероризма“, *Војно дело*, 1/2004.

Павловић Н., *Основи организације*, Алфа Граф НС, Нови Сад, 2007.

Пајовић М., Драгаш В., Мијушковић П., „Регулација VoIP сервиса“, XXIII Симпозијум о новим технологијама у поштанском и телекомуникационом саобраћају – *Пос Тел 2005*, Београд, 2005.

Пасторе А. Д., *Чудније од фантазије: незвисна истрага о позадини напада 9.11.*, Dandelion Books, LLC, Меса, 2004.

Пејановић Љ., Ракић М., Комарчевић М., „Тероризам и криминално понашање“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амићић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011.

Пејановић Љ., Савић Е., Јовановић Ј., „Вехабизам на балканском простору“, *CIVITAS*, 1/2013.

Пејановић Љ., Вркатић Л., Гудељ Н., „Злоупотреба деце у терористичкесврхе“, *Војнодело*, 2/2019.

Пекић Б., *Писма из туђине*, Лагуна, Београд, 2015.

Перешин А., „Државни тероризам: борба за слободу или тешки злочин“, *Политолошки појмовник: државни тероризам*, 3/2010.

Перковић Д., Микац Р., „Изазови и пријетње наркотероризма“, *Полемос*, 30/2012.

Петров А., „Инжењеринг мера безбедности на Међународном аеродрому Бен Гурион“, *Serbian Journal of Engineering Management*, 2/2017.

Петровић Д., „Самоубилачки тероризам“, *Страни правни живот*, 3/2009.

Петровић Д., „Вечно питање моралности тероризма“, *Страни правни живот*, 2/2014.

Петровић Д., „Покушај одређења универзално прихватљиве дефиниције тероризма“, *Безбедност*, 1/2014.

Петровић Н. Ж., „Убиство турског амбасадора у Београду 1983. године и југословенско-турски односи“, *Историја 20. века*, 2/2017.

Петровић Д., „О узроцима бомбашког тероризма – екстремна гледишта“, *Безбедност*, 2/2018.

Петровић П. *et al.*, *Посебне мере тајног прикупљања података: водич за надзор* (ур. П. Петровић), Београдски центар за безбедносну политику, Београд, јун 2015.

Плазинић Љ. С., Бањац С. М., Јоксимовић Ј. Ђ., „Конформистичко понашање адолесцената у доношењу естетских судова услед притиска ауторитета и вршњачке групе“, *Иновације у настави*, 3/2019.

Попара В., „Тајно праћење - нови аспекти“, *Безбедност*, 2/2006.

Раделић З., „Крижари: усташка герила 1945-1950. – проблеми истраживања“, *Часопис за сувремену повијест*, 1/2000.

Раделић З., „Водство усташког покрета и крижари 1945-1948.“, *Часопис за сувремену повијест*, 1/2001.

Раделић З., „Повезивање усташког водства и крижара 1945-1947.“, *Часопис за сувремену повијест*, 1/2002.

Радић Р., „Да ли је Константин Михаиловић из Островице знао да је „Константинова даровница“ фалсификат?“, *Истраживања*, 24/2013.

Радовановић Р., Павловић С., „Посебни аспекти обраде криминалистичко-форензичке сцене код употребе експлозивних средстава“, текст у зборнику *Криминалистичко-форензичка обрада места кривичних догађаја* (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2013.

Радовић Н., „Трговина женама и децом у циљу сексуалне експлоатације“, *Наука, безбедност, полиција – Журнал за криминалистику и право*, 3/2007.

Радојевић К., „Религија и тероризам“, *Религија и толеранција*, 14/2010.

Ранковић М., „Савремени/глобални тероризам: социолошки приступ“, *Социологија*, 4/2004.

Ристановић Е., „Биотероризам: стари изазов у новој безбедносној архитектури савременог света“, *Политика националне безбедности*, 1/2016.

Рмандић Б., „Вехабизам и његов продор на Балкан“, *Војно дело*, 3/2017.

Рот Н., *Општа психологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004.

Рутић С., „Хемијски тероризам“, *Војно дело*, 2/2016.

Савић З., Поповић М., Шћепановић И., „Даровитост и етички принципи у сајбер свету“, текст у зборнику *Даровитост и моралност: зборник 17* (ур. Г. Гојков, А. Стојановић), Висока школа струковних студија за образовање васпитача *et. al.*, Вршац *et. al.*, 2012.

Симеуновић Д., „Дефинисање тероризма као научни изазов“, текст у зборнику *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања – III део* (ур. Б. Игњатовић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009.

Симеуновић Д., *Тероризам: општи део*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009.

Симеуновић Д., „Социјалне димензије homegrown („домаћег“) тероризма“, текст у зборнику *Друштвени аспекти организованог криминала* (ур. А. Фатић, Б. Бановић), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011.

Симеуновић Д., „Етно-сепаратистички тероризам у Западној Европи ИРА и ЕТА“, текст у зборнику *Тероризам као глобална претња* (ур. Ж. Бјелајац, М. Зиројевић Фатић), Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад, Центар за безбедносне студије Београд, Нови Сад, 2012.

Simeunović D., „Islamistični ekstremizam na Zahodnem Balkanu“, *Revija za kriminalistiku i kriminologiju*, 2/2018.

Симеуновић-Патић Б., „Стокхолмски синдром“, текст у зборнику *Казнена реакција у Србији - II део* (ур. Ђ. Игњатовић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2012.

Симеуновић-Патић Б., „Заштита и подршка жртвама тероризма: развој међународних стандарда“, текст у зборнику *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму - IV* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2013.

Симоновић Б., *Криминалистика*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац, 2004.

Симоновић Б., Матијевић М., *Криминалистичка тактика*, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2007.

Синановић Б. *et al.*, *Истрага и процесуирање кривичних дела корупције идентификованих кроз ревизорске извештаје: практикум за припаднике правосуђа и полиције*, Савет Европе – Канцеларија у Београду, Београд, 2016.

Синђелић Ж., „Тајни надзор комуникација и тајно праћење и снимање – анализа стања, међународни стандарди и мере за унапређење“, текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 2 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015.

Скакавац З., Скакавац Т., „Кривичнопроцесна регулација посебних доказних радњи у Републици Србији и њихова примена у савременој пракси“, *ЦИВИТАС – Часопис за друштвена истраживања*, 2/2017.

Совиљ Д., Поје Совиљ М., „Тероризам дроновима – нови начин ратовања?“, *Полиција и сигурност*, 3/2017.

Спалевић Ж., Бјелајац Ж., Димитријевић Д., „Трговина оружјем као глобални међународни проблем“, *Међународни проблеми*, 2/2013.

Спасић Д., Вучковић Г., „Жене као терористи - Нови родни идентитет тероризма“, текст у зборнику *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму* (ур. С. Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, 2011.

Спасојевић Ђ., Миладиновић Богавац Ж., „Малолетници као жртве кривичних дела учињених злоупотребом рачунарске мреже“, *Трендови у пословању*, 12/2018.

Спасојевић Ђ., „Откривање и доказивање кривичних дела учињених злоупотребом рачунарске мреже од стране малолетника“, *Правни живот*, 9/2019.

Срдановић М., „Безбједносни аспекти дјеловања деструктивних секти“, *Криминалистичке теме*, 3-4/2011.

Срећковић Б. М., *Илустрована војна енциклопедија*, Штампарија Драг. Поповића, Београд, 1936.

Станковић В. А., Стојаковић Г. Г., „Тероризам у ваздушном простору“, *Војно дело*, 2/2014.

Станковић В., „Фундаментализам и/или верски интегрizam“, текст у зборнику *Религија, политика, право* (ур. Ј. Ћирић, В. Џомић, М. Јевтић), Институт за упоредно право, Митрополија црногорско-приморска СПЦ, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд-Будва, 2015.

Станковић В., „Верски фундаментализми, друштвена интегрисаност и тероризам“, *Политика националне безбедности*, 1/2016.

Станковић Н., *Тероризам и финансирање тероризма*, Европски универзитет Брчко дистрикта, Брчко, 2014.

Станковић Н., *Увод у криминалистику*, Европски универзитет Брчко дистрикт, Брчко, 2016.

Стевановић Д., Играчки Ј., „Психосоцијалне карактеристике учиниоца кривичних дела са елементима насиља“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања тероризму и другим кривичним дјелима насилничког карактера*, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд, Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016.

Стевановић К., „Веза између нивоа образовања и тероризма“, *Политичка ревија*, 3/2020.

Стевановић К., „Развој нарко-тероризма кроз призму морфогенетске теорије – студија случаја ФАРК-а“, *Култура полиса*, 44/2021.

Стевановић Н., „Манипулација верским осећањима као детерминанта друштвених сукоба – студија случаја Нигерије“, *Војно дело*, 1/2022.

Стевановић О., Мијалковић С., „Терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији“, текст у зборнику *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције*, Тара, 21–23. октобар 2014., Том 1 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2014.

Стевановић О., „Застрашивање и страх као терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији“, текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 1 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015.

Стевановић О. М., „Противправност као терористичко обележје насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији“, *Политика националне безбедности*, 1/2016.

Стеванчевић Ј., „Тероризам са посебним освртом на верски фондиран-исламистички тероризам“, *IUSTITIA*, 1/2015.

Стефановић Б., „Неки аспекти превентивног деловања код угрожавања објеката експлозивом“, *Безбедност*, 3/2005.

Стојановић З., *Међународно кривично право*, Правна књига, Београд, 2015.

Стојановић З., *Кривично право-општи део*, Правна књига, Београд 2017.

Стојановић З., Делић Н., *Кривично право-посебни део*, Правна књига, Београд, 2017.

Стојановић З., *Коментар кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2020.

Стојнић А., „Нелагодност у постхуманизму / Само бубашвабе и киборзи“, текст у зборнику *Теорија уметности као теорија вредности* (ур. Н. Лах, М. Шуваковић), Орион Арт, Београд, 2017.

Сточанин С., Таљановић А., Каљанац А., „Улога и значај криминалистике у спречавању и сузбијању злочина“, *JPMNT - Journal of Process Management – New Technologies, International*, 4/2014.

Суботић М. Р., „Исламистички екстремизам као парадигма верски фундираног насиља“, *Култура полиса*, 20/2013.

Субошић Д., „Преговарачки начини ослобађања талаца“, *Безбедност*, 2/2003.

Талијан М., „Савремени тероризам и облици испољавања савременог урбаног тероризма“, *Политика националне безбедности*, 1/2016.

Таховић Ј. Ђ., *Кривично право: Општи део*, Савремена администрација, Београд, 1961.

Терзић М., Ђекић Д., Станојевић Б., „Прилог унапређењу заштите снага од радио-контролисаних импровизованих експлозивних направа у мултинационалним операцијама“, текст у зборнику *Управљање квалитетом и поузданошћу* (ур. Љ. Папић), Пријевор, 25-26. јун 2020.

Токаи М., „Превенција суицида и друштвено-психолошки чиниоци“, *Религија и толеранција*, 4/2004.

Трајковски М., „Закон инверзног деловања навике – психологија страсти и емоција“, *Theorija*, 4/2013.

Трифунковић Д., Стојаковић Г., Врачар М., *Тероризам и вехабизам*, Издавачко предузеће Филип Вишњић, Београд, 2011.

Ћирић Ј., „О феномену косовске мафије“, *Социолошки преглед*, 1/2006.

Ћирић Ј., „Баук тероризма“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања тероризму и другим кривичним дјелима насилничког карактера*, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд, Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016.

Ћирић Ј., „Терористи – они и ми“, *Политика националне безбедности*, 1/2016.

Ћорић М. Р., „Кју клукс клан као међународна екстремистичка организација“, *Култура полиса*, 29/2016.

Ћурчић М., Вукелић М., „Жене са територије Западног Балкана у исламским терористичким организацијама“, *Безбедност*, 2/2020.

Фејеш И., Лајић О., *Криминалистичка методика*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2014.

Филипић Г., „Вршење увиђаја терористичких деликата“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања тероризму и другим кривичним дјелима насилничког карактера*, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд, Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016.

Халилагић Н., Хасанспахић С., „Тероризам – болест савременог доба“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амићић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011.

Цветићанин Н., „Критика идеолошког пуританства – деконструкција појмова левице и деснице“, текст у зборнику *Померамо границе* (ур. М. Рашевић, З. Мршевић), Институт друштвених наука, Београд, 2007.

Цветковић В., „Могућности злоупотребе биолошког оружја у терористичке сврхе“, *Безбедност*, 1/2013.

Цветковић В. М., Млађовић И., „Могућност злоупотребе нуклеарног оружја у терористичке сврхе и кривичноправна заштита“, *Субјекти система безбедности у остваривању безбједносне функције државе - VII међународни научни скуп „Дани безбједности“*, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, 2015.

Цветковић В. М., Аксентијевић В., Ивовић В., „Улога службе хитне медицинске помоћи у ванредним ситуацијама изазваним терористичким актима“, текст у зборнику *Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, Тара, 26 – 29. мај 2015., Том 3 (ур. Д. Коларић), Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015.

Цветковић С., „Тероризам и југословенска политичка емиграција“, *Историја 20. века*, 2/ 2014.

Шадек В., „Крижарска герила у копривничкој и ђурђевачкој Подравини 1945-1948.“, *Подравски зборник*, 42/2016.

Шијаковић И., „Тероризам и проблем идентитета“, *Социологија*, 3/2002.

Шијаковић И., Ђукић Н., „Страх од тероризма као инструмент социјалне контроле“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амићић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011.

Шикман М., „Тероризам као криминални феномен – криминолошко, криминалистичко, кривичноправно гледиште“, текст у зборнику *Супротстављање тероризму - међународни стандарди и правна регулатива* (ур. М. Шикман, Г. Амиџић), Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци, Козара, 2011.

Шилџак М. С., „Енергенти, извори енергије, енергија – аксиоми, недоумице и заблуде“, *Зборник Међународног конгреса о КГХ*, 1/2021.

Шкулић М., „Убиство или самоубиство (диференцијална криминалистичка дијагноза)“, *Зборник Српског удружења за кривично право*, Копаоник, 1998.

Шкулић М., *Увиђај и криминалистичке верзије*, Савет пројекта Конституисање Србије као правне државе, Београд, 1998.

Шкулић М., *Малолетници као учиниоци и као жртве кривичних дела*, Досије, Београд, 2003.

Шкулић М., „Нове методе и компјутерски системи у савременој криминалистици“, *Безбедност*, 1/2003.

Шкулић М., „Прикривени иследник – законско решење и нека спорна питања“, *Безбедност*, 3/2005.

Шкулић М., „Основи криминалистичке истраге“, *Ревизија за криминологију и кривично право*, 2-3/2011.

Шкулић М., „Специјалне истражне технике у функцији сузбијања организованог криминалитета“, текст у зборнику *Друштвени аспекти организованог криминала* (ур. А. Фатић, Б. Бановић), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011.

Шкулић М., *Кривично процесно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2014.

Шкулић М., „Основни криминалистички и неки кривичноправни/кривичнопроцесни аспекти ангажовања прикривеног иследника“, текст у зборнику *Казнена реакција у Србији - IV део* (ур. Ђ. Игњатовић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014.

Шкулић М., *Организовани криминалитет – појам, појавни облици, кривична дела и кривични поступак*, Службени гласник, Београд, 2015.

Шкулић М., *Положај жртве кривичног дела/оштећеног кривичним делом у кривичноправном систему Србије: актуелно стање, потребне и могуће промене*, Нормативна анализа, Београд, децембар 2015.

Шкулић М., „Посебне доказне радње и сузбијање тероризма“, *Ревиија за криминологију и кривично право*, 1/2016.

Шкулић М., „Посебне доказне радње у функцији сузбијања тероризма“, *Међународни научни скуп: Кривичноправни инструменти супротстављања тероризму и другим кривичним дјелима насилничког карактера*, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд, Интернационална асоцијација криминалиста Бања Лука, Теслић, 22. и 23. април 2016.

Шкулић М., „Посебне доказне радње у функцији сузбијања тероризма и основни правни аспекти противтерористичког деловања војних снага“, *Војно дело*, 6/2016.

Шкулић М., „Улога полиције у заштити права оштећеног кривичним делом“, текст у зборнику *Полиција и правосудни органи као гаранти слободе и безбедности у правној држави*, Тара, 23-25. мај 2017., Том 1 (ур. Б. Симеуновић-Патић), Криминалистичко-полицијска академија, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2017.

Шкулић М., „Организација и надлежност државних органа чија је функција сузбијање коруптивних кривичних дела“, текст у зборнику *Финансијски криминалитет* (ур. Ј. Костић, А. Стевановић), Институт за упоредно право, Институт за криминолошка и социолошка истраживања у сарадњи са Правосудном академијом, Београд, 2018.

Шкулић М., „Један поглед на појам и структуру међународног кривичног права“, текст у зборнику *Међународно јавно и кривично право у ХХ1 веку* (ур. С. Ного), Удружење за међународно кривично право, "INTERMEX" Београд, Тара, 2020.

Шкулић М., *Међународно кривично право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2020.

Шкулић М., Бајовић В., Миљуш И., *Законик о кривичном поступку*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2021.

Шкулић М., *Основи кривичног права Сједињених Америчких Држава*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд, 2021.

Шкулић М., *Криминалистика*, Универзитет у Београду – Правни факултет
Центар за издаваштво, Београд, 2022.

Шкулић М., *Међународно кривично право - просторно важење кривичног права, кривично право међународног порекла, међународна кривичноправна помоћ, зачеци кривичног права ЕУ*, Службени гласник, Београд, 2022.

Шћекић Р. Љ., „Мејнстрим и алтернативни медији као поље и средство политичке борбе“, текст у зборнику *Филозофија медија: медији и алтернатива-Зборник радова са научног скупа Јагодина–Кончарево, 6–8. септембар 2017.* (ур. Д. Вуксановић *et al.*), Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина, 2018.

Шуваковић У. В., „Терористички акти Албанаца на Косову и Метохији – постоји ли заснованост на исламском фундаментализму?“, *Политика националне безбедности*, 1/2015.

2. Књиге и чланци на страном језику

Aboul-Enein Y. H., „Ayman Al-Zawahiri: The Ideologue of Modern Islamic Militancy“, *Counterproliferation Paper*, 21/2004.

Alexander C. C., *The Ku Klux Klan in the Southwest*, The University Press of Kentucky, Kentucky, 2014.

Altheide L. D., „Terrorism and the Politics of Fear“, *Cultural Studies – Critical Methodologies*, 10/2006.

Amarasingam A., Shaikh M., „Canadian Terror: Multi-Disciplinary Perspectives on the Toronto 18 Terrorism Trials, chapter 4 - The Infiltration of the Toronto 18: A Conversation with Mubin Shaikh“, *Manitoba Law Journal*, 1/2021.

Balkan S., *Daesh's drone strategy: technology and the rise of innovative terrorism*, SETA – Foundation for political, economic and social research, Istanbul, 2017.

Barkun M., *Religion and the racist right: The origins of the Christian Identity movement*, UNC Press Books, Chapel Hill, 1997.

Bergesen A. J., Lizardo O., „International Terrorism and the World-System“, *Sociological Theory*, 1/2004.

Bostanci E., „3D Reconstruction of Crime Scenes and Design Considerations for an Interactive Investigation Tool”, *International Journal of Information Security Science*, 2/2015.

Bowden M., „The story of the U.S. role in the killing of Pablo Escobar“, *Routledge Handbook of US Counterterrorism and Irregular Warfare Operations* (eds. M. A. Sheehan, E. Marquardt, L. Collins), Routledge, London – New York, 2021.

Brill A., Keene L., „Cryptocurrencies: The Next Generation of Terrorist Financing?”, *Defence Against Terrorism Review*, 1/2014.

Bulliet R. W., „The Future of the Islamic Movement", *Foreign Affairs*, 5/1993.

Buoncompagni G., „Psychological Health, Communication and Behavior Patterns in the Hostage-taking: Crisis Negotiation as Police Education”, *International J. Soc. Sci. & Education*, 1/2021.

Çandar C., „A Turk in the Palestinian resistance", *Journal of Palestine Studies*, 1/2000.

Cappelle J., et al., „Nipah virus circulation at human-bat interfaces, Cambodia”, *Bulletin of the World Health Organization*, 8/2020.

Cook M., „The appeal of Islamic fundamentalism", *Journal of the British Academy*, 2/2014.

Chairman R. J., *Securing Israel: Lessons Learned from a Nation under Constant Threat of Attack*, A Majority Staff Report of the Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, United States Senate, 2017.

Crenshaw M., „The Psychology of Terrorism: An Agenda for 21st Century“, *Political Psychology*, 2/2000.

Crenshaw M., *Terrorism in Context*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2010.

Dabić S., Spasojević Đ., Radulović Z., „The role of social institutions in protection of children from abuse and neglect“, *Kultura polisa*, 1/2023.

de Leede S., „Women in Jihad: A Historical Perspective“, *The International Centre for Counter-Terrorism*, 9/2018.

de Nicolay N., *Dans L'empire de Soliman le Magnifique*, Press du Cnrs, Paris, 1989.

Delić N., „Criminal offences of terrorism in the criminal code of Serbia after the amendment of 2012“, *Kaznena reakcija u Srbiji – IV deo* (ed. Đ. Ignjatović), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2014.

della Porta D., „Political socialization in left-wing underground organizations: Biographies of Italian and German militants“, *Social movements and violence: Participation in underground organizations* (ed. D. della Porta), JAI Press, Greenwich, 1992.

Dhillon G. S., *Truth about Punjab: SGPC white paper*, Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee, Amritsar, 1996.

d'Ohsson M., *Tableau Général de L'Empire Othoman*, Impr. de Monsieur, Paris, 1824.

Douglas J. E. et al., *Crime Classification Manual: A standard system for investigating and classifying violent crimes*, Jossey-Bass A Wiley Imprint, San Francisco, 2006.

Duriez E. et al., „Mass spectrometry for the detection of bioterrorism agents: from environmental to clinical applications“, *Journal of Mass Spectrometry*, 3/2016.

Đurđević Z., Marinković D., Blagojević M., „Principles and standards of crime reconstruction“, *NBP - Journal of criminalistics and law*, 2/2009.

Elran M., „The Israeli home front command: Missions, challenges, and future prospects“, *Military and Strategic Affairs*, 1/2016.

Forest, J. J. F., „Terrorism as a Product of Choices and Perceptions“, *Terrorizing Ourselves*, (eds. B. H. Friedman, J. Harper, C. A. Preble), Cato Institute, Washington Dc, 2010.

Ghazanfari M., Attaran A., Zabetipour M., „Contemporary Sociopolitical Functions of the “Allahu Akbar” Ritual Speech Act in Today’s Muslim Communities: A Focus on the Iranian Society“, *International Journal of Society, Culture & Language*, 2/2019.

Goodwin J., *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945-1991.*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Guglielminetti L., Miriam A., *Memorials for victims of terrorism and their possible value for P/CVE – Different approaches within the EU*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2021.

Hartelius J., „Narcoterrorism“, *Policy Paper*, 3/2008.

Hemmingby C., Bjørge T., „Terrorist Target election: The Case of Anders Behring Breivik”, *Perspectives on terrorism*, 6/2018.

Herrero J. A., „Medjugorje: Ecclesiastical Conflict, Theological Controversy, Ethnic Division”, *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 10/1999.

Huntington S. P., *The clash of civilizations and the remaking of world order*, TOUCHSTONE, New York, 1996.

India A., „Bhindranwale: How One Controversial Religious Figur Threatened the Unity of India”, *History in the Making*, 15/2020.

Jacobson M., „Terrorist Financing and the Internet”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 4/2010.

Jamieson A., „The use of terorism by organized crime: an Italian case study”, *Root causes of terrorism: Myths, reality and ways forward* (ed. T. Bjørge), Routledge, London – New York, 2005.

Janke P., „The Japanese Red Army”, *Terrorism and Democracy* (ed. P. Janke), Palgrave Macmillan, London, 1992.

Jenkins B. M., „International Terrorism: a New Mode of Conflict”, *International Terrorism and World Security* (eds. D. Carlton, C. Schaerf), Croom Helm, London, 1975.

Jetter M., „Terrorism and the Media”, *IZA Discussion Papers*, 8497/2014.

Jordán J., „The Effectiveness of the Drone Campaign against Al Qaeda Central: A Case Study”, *Journal of Strategic Studies*, 1/2014.

Kafadar C., „On the Purity and Corruption of the Janissaries”, *Turkish Studies Association Bulletin*, 2/1991.

Kemoklidze N., „Victimisation of female suicide bombers: The case of Chechnya”, *Caucasian Review of International Affairs*, 2/2009.

Kepel G., *Jihad: The Trail of Political Islam*, The Belknap Press Of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2002.

Koehler-Derrick G., Milton D. J., „Choose Your Weapon: The Impact of Strategic Considerations and Resource Constraints on Terrorist Group Weapon Selection”, *Terrorism and Political Violence*, 5/2019.

Krueger B. A., Malečková J., „Education, Poverty and Terrorism: Is There a Causal Connection?“, *Journal of Economic Perspectives*, 4/2003.

Lapidus I. M., *A history of Islamic societies*, second edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Lawrence Abel E. „A note on psychological disorders named after cities“, *Names*, 3/2014.

Lemkin R., *Axis rule in occupied Europe: Laws of occupation, analysis of government, proposals for redress*, Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, Washington, 1944.

Loadenthal M., „Leftist Political Violence: From Terrorism to Social Protest“, *Terrorism in America* (eds. R. M. Valeri, K. Borgeson), Routledge, New York, 2018.

Marthoz J. P., *Terrorism and the Media: A Handbook for Journalists*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, 2017.

Matijević M., „Criminal investigative experiment (forgotten act in criminal investigation)“, *International scientific conference – Archibald reiss days* (ed. G. Milošević), Academy of criminalistic and police studies, Belgrade, 2011.

Macklin G., „The Christchurch Attacks: Livestream Terror in the Viral Video Age“, *CTC Sentinel*, 6/2019.

Meloy J. R., Habermeyer E., „The Warning Behaviors of Anders Breivik“, *Journal of Threat Assessment and Management*, 3-4/2015.

Midlarsky M. I., Crenshaw M., Yoshida F., „Why violence spreads: The contagion of international terrorism“, *International Studies Quarterly*, 2/1980.

Miladinovic Bogavac Z., Spasojevic Dj., „Importance of Forensics of Mobile Phones as a Type of Digital Forensics in the Process of Evidence“, *MEST Journal*, 1/2019.

Miller E., *Ideological Motivations of Terrorism in the United States, 1970-2016*, College Park, Maryland, November 2017.

Mitnick D. K., Simon L. W., *The Art of Intrusion: The Real Stories Behind the Exploits of Hackers, Intruders and Decivers*, Wiley Publishing, Indianapolis, 2005.

Mohamedou M. M. O., *The rise and fall of Al Qaeda: Lessons in Post-September*, GCSP Geneva Papers, Geneva, 2011.

- Morgan M. J., „The Origins of the New Terrorism“, *Parameters*, 1/2004.
- Pape A. R., „The Strategic Logic of Suicide Terrorism“, *American Political Science Review*, 3/2003.
- Pape R., „Dying to win: The strategic logic of suicide terrorism“, *Australian Army Journal*, 3/2006.
- Parker T., Sitter N., „The four horsemen of terrorism: It's not waves, it's strains“, *Terrorism and Political Violence*, 2/2016.
- Peeke J. L., *Jewish: Zionist terrorism and the establishment of Israel*, Naval Postgraduate School, Monterey, 1977.
- Perry S., Hasisi B., Perry G., „Lone terrorists: A study of run-over attacks in Israel“, *European Journal of Criminology*, 1/2019.
- Pfarrer C., *SEAL Target Geronimo: The Inside Story of the Mission to Kill Osama bin Laden*, St. Martin's Press, New York, 2011.
- Phillips B. J., „What is a terrorist group? Conceptual issues and empirical implications“, *Terrorism and Political Violence*, 2/2015.
- Pisano V., Polidori C. M., *Minaccia terroristica e contromisure nell' Unione Europea (The Terrorist Threat and Countermeasures in the European Union)*, CEMISS - Centro Militare di Studi Strategici, Roma, 2007.
- Presley S. M., et al., „State of the Science: Background, History, and Current Threats“, *Advances in biological and chemical terrorism countermeasures* (eds. R. J. Kendall et al.), London – New York, 2008.
- Rabbie J. M., „A behavioral interaction model: Toward a social-psychological framework for studying terrorism“, *Terrorism and Political Violence*, 4/1991.
- Rackevičienė S., Oleškevičienė G. V., Cheiker K., „Terminology in media discourse: a case study of terms denoting phobia types in English, Lithuanian and Norwegian news media sites“, *Research in language*, 4/2020.
- Radović N., Đurđević Z., „European Union's information exchange legal framework: A prerequisite for successful co-operation in fighting organized crime“, *NBP - Journal of criminalistics and law*, 3/2016.

Rapoport D. C., „The four waves of modern terror: international dimensions and consequences", *An International History of Terrorism* (eds. B. M. Hanhimäki, B. Blumenau), Routledge, London, 2013.

Richards B., „What drove Anders Breivik? ", *Contexts*, 4/2014.

Robison K. K., Crenshaw E. M., Jenkins J. C., „Ideologies of violence: The social origins of Islamist and leftist transnational terrorism", *Social Forces*, 4/2006.

Roy O., *The failure of political Islam*, Harvard University Press, Cambridge, 1994.

Rotz D. L., et al., „Public Health Assessment of Potential Biological Terrorism Agents", *Emerging infectious diseases*, 2/2002.

Rusmanov V., „Narco-terrorism in the western Balkans", *International Journal Scientific and applicative papers*, 2/2015.

Rutic S. Z., „Nuclear terrorism", *Military technical courier*, 2/2016.

Samuel T., „Yours in Revolution: Retrofitting Carlos the Jackal", *Culture unbound: journal of current cultural research*, 3/2013.

Sayari S., „Political violence and terrorism in Turkey, 1976–80: a retrospective analysis", *Terrorism and Political Violence*, 2/2010.

Schmid A. P., *Strengthening the Role of Victims and Incorporating Victims in Efforts to Counter Violent Extremism and Terrorism*, The International Centre for Counter-Terrorism (ICCT), The Hague, 2012.

Schmid A. P., „Links between Terrorism and Migration: an Exploration", *The International Centre for Counter-Terrorism*, 4/2016.

Schmid A. P., Jongman A.J., *Political terrorism: A new guide to actors, authors, concepts, data bases, theories, and literature*, Routledge, London – New York, 2017.

Schmid A. P., *Defining Terrorism*, The International Centre for Counter-Terrorism, The Hague, 2023.

Shaikh M., Bonino S., „In Conversation with Mubin Shaikh: From Salafi Jihadist to Undercover Agent inside the "Toronto 18" Terrorist Group", *Perspectives on Terrorism*, 2/2016.

Sözen A., „Terrorism and the Politics of Anti-Terrorism in Turkey", *National Counter-terrorism Strategies: Legal, Institutional, and Public Policy Dimensions in the US*,

UK, France, Turkey and Russia (eds. R. W. Orttung, A. S. Makarychev), IOS Press in cooperation with NATO Public Diplomacy Division, Amsterdam, 2006.

Spasojevic Dj., Vlajnic J., „Normative aspect of polygraph examination in criminal procedure and its application outside criminal procedure with reference to polygraph examination of candidates for employment and employees”, *International Scientific Conference EMPLOYMENT, EDUCATION AND ENTREPRENEURSHIP* (eds. Z. Nikitovic, M. Radovic-Markovic, S. Vujicic), Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, Belgrade, 2021.

Sprinzak, E., „Rightwing terrorism in a comparative perspective: the case of split delegitimization”, *Terrorism and Political Violence*, 1/1995.

Tishkov V. A., „Forget the “nation”: post-nationalist understanding of nationalism”, *Ethnic and Racial Studies*, 4/2000.

Trevisano D., „Relazione dell'impero Ottomano”, *Relazioni Degli Ambasciatori Veneti al Senato* (ed. E. Alberi), All'insegna di Clío, Firenze, 1840.

Vaheri A., Henttonen H., Mustonen J., „Hantavirus Research in Finland: Highlights and Perspectives", *Viruses*, 8/2021.

Vale G., „Women in Islamic State: From Caliphate to Camps”, *The International Centre for Counter-Terrorism*, 10/2019.

Valensi L., *The birth of the despot: Venice and the Sublime Porte*, Cornell University Press, Ithaca - London, 1993.

Vehov V. B., Chernigovsky V. N., „Use of the automated ballistic identification systems in judicial-ballistic expertise execution and creation and management of bullet-sleeves documents”, *NBP – Journal of criminalistic and law*, 3/2011.

Ward R. H., „The economics of terrorism”, *Forum on Crime and Society*, 1-2/2004.

Weber M., *Economy and society: An outline of interpretive sociology*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1978.

Wiinikka-Lydon J., „The Ambivalence of Medjugorje The Dynamics of Violence, Peace, and Nationalism at a Catholic Pilgrimage Site during the Bosnian War (1992-1995)”, *Journal of Religion & Society*, 12/2010.

Wiseman Y., Yahel G., „Multimodal passenger transportation security in Israel”, *Multimodal Transport Security: Frameworks and Policy Applications in Freight and Passenger Transport* (eds. J. S. Szyliowicz et al.), Edward Elgar Publishing, 2016.

Wiseman Y., „Israel complementary international airport“, *International Journal of Control and Automation*, 7/2019.

Yilmaz G., „The Orientalist Construction of the Ottoman Governance“, *Studies of the Ottoman domain*, 7/2014.

Yilmaz G., „The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4“, *Belleten*, 286/2015.

3. Интернет извори на српском језику и језику држава некадашње СФРЈ

Бешлић И., *Чувари Југославије – сарадници УДБА - е у Босни и херцеговини (Плава књига)*, Самиздат, Посушје, 2003.,
https://archive.org/details/cuvari_jugoslavije_hrvati

Биолошки агенси: Здравље и сигурност, Еуропска комисија – Опорезивање и Царинска унија,
https://ec.europa.eu/taxation_customs/dds2/SAMANCTA/HR/Safety/BiologicalAgents_HR.htm

Влашић А., „Данак у крви султану Османског царства“, *HISTORY.INFO*,
https://bib.irb.hr/datoteka/763081.Danak_u_krvi_sultanu_Osmanskog_Carstva.pdf

Вујић Љ., „Како постати успешан терориста на западу“, *Политика – рубрика „Свет“*, 16.1.2016.,
<https://www.politika.rs/scc/clanak/347211/Kako-postati-uspesan-terorista-na-Zapadu>

Дворкин А., „Порнографија: нови тероризам“, (прев. Н. Грујовић), *Женска солидарност*, 2.8.2022.,
<https://zenskasolidarnost.org/pornografija-novi-terorizam/>

Дон Иван Грубишић: Светиште у Међугорју је велика творница новца, *Слободна Далмација*, 5.6.2008.,
<https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/don-ivan-grubisic-svetiste-u-medugorju-je-velika-tvornica-novca-9606>

Духовник - О опелу над самоубицом, *Телевизија храм – Српска православна црква- рубрика „Одговор духовника“*, 1.4.2021.,
<https://www.tvhram.rs/odgovor-duhovnika/odgovor-duhovnika/2109/duhovnik-opelu-nad-samoubicom>

Ен-Би-Си њуз: Лажно преузимање одговорности за напад доказ очаја ИД, 3.10.2017.,

<https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/2892105/en-bi-si-njuz-lazno-preuzimanje-odgovornosti-za-napad-dokaz-oca-ja-id.html>

Залман А., „Да ли је државни тероризам другачији од тероризма?“, *EFerrit*,
<https://bs.eferit.com/da-li-je-drzavni-terorizam-drugaciji-od-terorizma/>

Зиројевић О., „Шехиди – исламски мученици“, *Пешчаник*, 2019.,
<https://pescanik.net/sehidi-islamski-mucenici/>

Јањичари: порез у живој дјечи или данак у крви, *РАСЕН*,
<http://www.rasen.rs/2018/07/ko-su-bili-janjicari/#.YH-bcugzYdU>

Кур'ан – с пријеводом Бесима Коркута,
<https://medzlis-split.org/images/pdf/prijevod-kurana-besima-korkuta.pdf>

Максимовић М., „Хезболах на листи терористичких организација“, *DW*, 22.7.2013.,
<https://www.dw.com/sr/hezbollah-na-listi-teroristi%C4%8Dkih-organizacija/a-16967465>

Максимовић С., „Шта значи „ДАЕШ“ и зашто Исламска држава мрзи да је тако зову?“, *Стање ствари*, 2015.,
<https://stanjestvari.com/2015/12/07/sta-znaci-daes/>

Манастир Житомислић, Српска православна епархија Захумско-херцеговачка и приморска,
https://eparhija-zahumskohercegovacka.com/?page_id=2023

Миљивојевић З., „Мржња“, *Online psihijatar*,
<https://doktorsosonline.com/mrznja/>

Митровић Г., „Највећа хрватска превара: Госпа из Међугорја испарава из лешева убијених Срба“, *Република*, 14.11.2019.,
<https://www.republika.rs/vesti/tema-dana/169050/najveca-hrvatska-prevara-gospa-iz-medugorja-isparava-iz-leseva-ubijenih-srba>

Можда је рођена с тим, а можда је терориста: Ирачани ухапсили 17 исиловаца прерушених у жене, 15.3.2015.,
<https://www.srbijadanas.com/clanak/mozda-je-rodена-s-tim-mozda-je-terorista-iracani-uhapsili-17-isilovaca-prerusenih-u-zene-foto>

Најмирнији избори у новијој историји, *DW*, 12.3.2018.,
<https://www.dw.com/sr/najmirniji-izbori-u-novijoj-istoriji/a-42937827>

Нема више ни левице ни деснице,

<https://www.politika.rs/sr/clanak/330212/Nema-vise-ni-levice-ni-desnice>

Нове лажне дојаве о бомбама у Србији, Радио Слободна Европа, 7.6.2022.,
<https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-lazne-dojave-bombe/31887597.html>

Овако су полицајци изрешетали терористу
<https://www.srbijadanas.com/clanak/ovako-su-policajci-izresetali-teroristu-je-ubio-najmanje-84-ljudi-u-nici-video-15-07-2016>

Пајић Т., „Безбедност VS Тероризам – друго полувреме (FAST, SEEK II, CIIMS)“, Security SEE, 16.4.2021.,
<https://www.securitysee.com/2021/04/bezbednost-vs-terorizam-drugo-poluvreme-fast-seek-ii-ciims/>

Пауновић И., „Црно бели свет“, Психолошко саветовалиште, 14.12.2016.,
<http://psiholosko-savetovaliste.blogspot.com/2016/12/crno-belo-misljenje.html>

Петерсман С., „Време не лечи ране ако си био у паклу“, DW, 29.6.2018.,
<https://www.dw.com/sr/vreme-ne-le%C4%8Di-rane-ako-si-bio-u-paklu/a-44456173>

Полиције ЕУ и САД заплијениле сервере за пропаганду „Исламске државе“, Радио Слободна Европа, 27.4.2018.,
<https://www.slobodnaevropa.org/a/29195965.html>

Република Србија - Министарство унутрашњих послова,
<http://www.mup.rs/wps/portal/sr/direkcijapolicije/ojdpp/Uprava+za+medjunarodnu+operativnu+policijsku+saradnju>

Руше их терористи и обарају гуске: Ово су најчешћи разлози због којих падају авиони, 25.3.2015.,
<https://www.telegraf.rs/vesti/1493548-ruse-ih-teroristi-i-obaraju-guske-ovo-su-najcesci-razlozi-zbog-kojih-padaju-avion-video>

Симић Ј. „Бурка, хиџаб и никаб – где муслиманке не смеју да их носе“, 4.5.2019.,
<https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/3509838/burka-hidzab-i-nikab--gde-muslimanke-ne-smeju-da-ih-nose.html>

Соко 22 описао како су уништили велику групу терориста ОВК на Паштрику: Овако су седморица српских хероја направила заседу и епилог њиховог успеха забележен је камером
<https://sajkaca.rs/video-soko-22-opisao-kako-su-unistili-veliku-grupu-terorista-ovk-na-pastriku-ovako-su-sedmorica-srpskih-heroja-napravila-zasedu-i-epilog-njihovog-uspeha-zabelezen-je-kamerom/>

Трајковић В., „Употреба 3Д ласерских скенера у форензичке сврхе: Корак ка Робокапу“, *Свет компјутера*, 1.8.2016.,

<https://www.sk.rs/arhiva/clanak/13474/upotreba-3d-laserskih-skenera-u-forenzicke-svrhe-korak-ka-robokapu>

Узроци тероризма у Бечу, *Видовдан* (ур. Ж. Ињац), 6.11.2020.,

<https://vidovdan.org/aktuelno/uzroci-terorizma-u-becu/>

Ускоковић З., Матић С. Ј., „Дрон летео од оближње цркве до стадиона: шиптар се попео на врх храма и одатле пустио летелицу“, *Србија данас*, 15.10.2014.,

<https://www.srbijadanas.net/dron-leteo-od-obliznje-crkve-do-stadiona-siptar-se-popeo-na-vrh-hrama-i-odatile-pustio-letelicu/>

Ухапшен терориста прерушен у жену, 28.6.2011.,

<https://www.nezavisne.com/novosti/svijet/Uhapsen-terorista-prerusen-u-zenu/95347>

Француски сенат изгласао забрану хиџаба на спортским такмичењима, 19.1.2022.,

<https://balkans.aljazeera.net/news/world/2022/1/19/francuski-senat-izglasao-zabranu-hidzaba-na-sportskim-takmicenjima>

Хвалио се на интернету: Ухапшен због лажног тероризма

<https://srpskainfo.com/hvalio-se-na-internetu-uhapsen-zbog-laznog-terorizma/>

Хрупић М., „ИС први пут напао Иран: Терористи прерушени у жене лако су прошли сигурносне мјере и побили невинне“, *Јутарњи лист*, 8.6.2017.,

<https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/is-prvi-put-napao-iran-teroristi-preruseni-u-zene-lako-su-prošli-sigurnosne-mjere-i-pobili-nevine-6203441>

Шкулић М., „Филозофија бомби“, *Политика – рубрика „Погледи“*, 21.7.2009.,

<https://www.politika.rs/scc/clanak/96444/filozofija-bombi>

Шкулић М., „Ништа ново на хашком фронту“, *Политика – рубрика „Погледи“*, 29.11.2012.,

<https://www.politika.rs/scc/clanak/241563/Ништа-ново-на-хашком-фронту>

Шкулић М., „Брутални злочин и „хладна глава““, *Политика – рубрика „Погледи“*, 7.8.2019.,

<https://www.politika.rs/scc/clanak/434955/Brutalni-zlocin-i-hladna-glava>

Штуте Д., „Има ли пиштоља у авиону“, *DW*, 23.12.2014.,

<https://www.dw.com/sr/ima-li-pi%C5%A1tolja-u-avionu/a-18148043>

4. Интернет извори на страном језику

Abdulah al-Adm A. U., „Safety and Security guidelines for Lone Wolf Mujahideen and smallcells“,

<https://cryptome.org/2016/01/lone-wolf-safe-sec.pdf>

Bolton D., „Man arrested for landing 'radioactive' drone on Japanese Prime Minister's roof“, 25.4.2015.,

<https://www.independent.co.uk/news/world/asia/man-arrested-landing-radioactive-drone-japanese-prime-minister-s-roof-10203517.html>

Christian Identity

<https://www.adl.org/resources/backgrounders/christian-identity>

Cluley G., „Fugitive John McAfee's location revealed by photo meta-data screw-up“, *Naked Security by sophos*, 3.12.2012.,

<https://nakedsecurity.sophos.com/2012/12/03/john-mcafee-location-exif/>

Cook Dube R., „Leader turned informant rattles Muslims“, *The Christian Science Monitor*, 31. 7. 2006.,

<https://www.csmonitor.com/2006/0731/p06s01-woam.html>

Denoix de Saint Marc G. et al., *Handbook: Voices of Victims of terrorism, Radicalisation Awareness Network*, 2015,

https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files_en?file=2020-09/ran_vot_handbook_may_2016_en.pdf

Eccleston J., Messia H., Hirschhorn P., „Bomb suspect: 'No al Qaeda links': Bombs 'meant to draw attention to anger over war in Iraq'“, *CNN*, 1.8.2005.,

<http://edition.cnn.com/2005/WORLD/europe/07/31/london.tube/index.html>

Exorcist Andrea Gemma on Medjugorje: "Absolutely diabolical", *UNAM SANCTAM CATHOLICAM: Defending the Goodness, Truth and Beauty of Catholicism*, 14. 4. 2011.,

<http://unamsanctamcatholicam.blogspot.com/2011/04/bishop-and-exorcist-andrea-gemma-on.html?m=1>

Grunwald M., „Terrorists Hijack 4 Airliners, Destroy World Trade Center, Hit Pentagon; Hundreds Dead“, *The Washington Post*, 12.9.2001.,

<https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/09/12/terrorists-hijack-4-airliners-destroy-world-trade-center-hit-pentagon/38f92398-c747-456d-a86e-d4768548aa7c/>

Gurcan M., „PKK looks to the future with creation of youth militias“, *Al-monitor*, 31.8.2015.,

<https://www.al-monitor.com/originals/2015/08/turkey-kurds-pkk-armed-young-militias.html>

Hermazi S., „Lone Wolves: The Identities of Non-Affiliated Terrorists“, *Fikra Forum - An initiative of the Washington Institute for Near East Policy*, 7.12.2016.,
<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/lone-wolves-identities-non-affiliated-terrorists>

Honan M., „Oops! Did Vice Just Give Away John McAfee's Location With Photo Metadata?“, *Wired*, 3.12.2012.,
<https://www.wired.com/2012/12/oops-did-vice-just-give-away-john-mcafees-location-with-this-photo/>

Introducing Chat GPT
<https://openai.com/blog/chatgpt>

Kadam T., „“Deadly Drones”: Israeli Expert Explains What Makes Iranian Shahed-136 UAVs So Successful Against West-Backed Ukraine“, *The EurAsian Times*, 23.10.2022.,
<https://eurasianimes.com/deadly-drones-israeli-experts-explains-what-makes-iranian-shahed-136/>

Loss of GPS signal at Ben Gurion Airport, Tel Aviv, Israel (LLBG), *Safety Bulletin – IFALP: The Global Voice of Pilots*, 25.6.2019.,
<https://www.ifalpa.org/media/3388/19sab05-loss-of-gps-signal-at-ben-gurion.pdf>

McCurry J., „Arrests made after wave of ‘sushi terrorism’ upends Japan’s restaurant industry“, *The Guardian*, 9. 3. 2023.,
<https://www.theguardian.com/world/2023/mar/09/arrests-made-after-wave-of-sushi-terrorism-upends-japans-restaurant-industry>

Movements of the Japanese Red Army and the "Yodo-go" Group, *Focus*, 2005.,
<https://www.npa.go.jp/archive/keibi/syouten/syouten271/english/pdf/sec03.pdf>

Pilkington E., „How Ayman al-Zawahiri’s “pattern of life” allowed the US to kill al-Qaida leader“, *The Guardian*, 2.8.2022,
<https://www.theguardian.com/world/2022/aug/02/ayman-al-zawahiri-how-us-killed-al-qaida-leader>

Readhead H., „Isis abducts 600 children to use as suicide bombers“, *Metro*, 14.1.2016.,
<https://metro.co.uk/2016/01/14/isis-abducts-400-children-to-use-as-suicide-bombers-5623404/>

Shraga T. *et al.*, „Turkey Special Report: The Attack at Istanbul’s Ataturk International Airport”, MAX,
<https://www.max-security.com/reports/turkey-special-report-attack-istanbuls-ataturk-international-airport/>

Sifton J., „A Brief History of drones”, *The Nation*, 7.2.2012.,
<https://www.thenation.com/article/archive/brief-history-drones/>

State of Global Aviation Safety, *ICAO Safety Report 2019 Edition*, 2019,
https://www.icao.int/safety/Documents/ICAO_SR_2019_final_web.pdf

Staub F., „The Importance of Community Policing in Preventing Terrorism”, *National Institute of Justice*, 3.3.2020.,
<https://nij.ojp.gov/topics/articles/importance-community-policing-preventing-terrorism>

The Open Meeting with Shaykh Ayman al-Zawahiri, part one, *As-Sahab Media*, april 2008,
https://www.washingtonpost.com/wp-srv/world/OpenMeetingZawahiri_Part1.pdf

Witheridge A., Quigley R., Warren L., „Lid of Boston Marathon pressure cooker bomb was found on sixth floor rooftop of hotel 35 yards away - and guests thought it was a hubcap”, *MailOnline*, 17.4.2013.,
<https://www.dailymail.co.uk/news/article-2310200/Boston-Marathon-pressure-cooker-bomb-lid-6th-floor-hotel-rooftop-35-yards-away.html>

5. Домаћи прописи

Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 и 35/2019 Закон о оружју и муницији, *Службени гласник РС*, бр. 20/2015, 10/2019 и 20/2020

Закон о безбедносно – информативној агенцији, *Службени гласник РС*, бр. 42/2002, 111/2009, 65/2014 – одлука УС, 66/2014 и 36/2018

Закон о војнобезбедносној агенцији и војнообавештајној агенцији, *Службени гласник РС*, бр. 88/2009, 55/2012 – одлука УС и 17/2013

Закон о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичког оружја и о њиховом уништавању, *Службени гласник РС*, бр. 87/2011 – 11

Закон о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању, *Службени гласник РС*, бр. 36/2009, 104/2013

Закон о националној бази података за спречавање и борбу против тероризма, *Службени гласник РС*, бр.59/2021

Закон о ограничавању располагања имовином у циљу спречавања тероризма и ширења оружја за масовно уништење, *Службени гласник РС*, бр. 29/2015, 113/2017 и 41/2018

Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције, *Службени гласник РС*, бр. 94/2016 и 87/2018 – др. закон и 10/2023

Закон о оружју и муницији, *Службени гласник РС*, бр. 20/2015, 10/2019 и 20/2020

Закон о радијационој и нуклеарној сигурности и безбедности, *Службени гласник РС*, бр. 95/2018 и 10/2019

Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма, *Службени гласник РС*, бр.113/2017, 91/2019, 153/2020

Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019

6. Страни прописи

Кодекс Сједињених Држава, *Канцеларија саветника за ревизију закона Представничког дома америчког Конгреса*, 26. август 2022.

Конвенција за заштиту људских права и основних слобода са изменама предвиђеним Протоколом 11 с Протоколима 1, 4, 6, 7, 12 и 13, *Секретаријат Европског суда за људска права*, септембар 2005.

7. Судска пракса Европског суда за људска права

A. and others v. The United Kingdom, ECHR, App. no. 3455/05, 19 February 2009

Falakaoglu and Saygılı v. Turkey, ECHR, App. no. 22147/02, 23 January 2007

Fatima El Morsliv. France, ECHR, App. no. 15585/06, 4 May, (dec.)

Finogenov and others v. Russia, ECHR, App. no. 18299/03 and 27311/03, 20 December 2011

Fjotolf Hansen v. Norway, ECHR, App. no. 48852/17, 21 June 2018

Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom, ECHR, App. no. 12244/86, 12245/86, 12383/86, 30 August 1990

Gillan and Quinton v. The United Kingdom, ECHR, App. no. 4158/05, 12 January 2010

Leroy v. France, ECHR, App. no. 36109/03, 2 October 2008

McCann and others v. The United Kingdom, ECHR, App. no. 18984/91, 27 September 1995

Öcalan v. Turkey, ECHR, App. no. 46221/99, 12 May 2005

Phull v. France, ECHR, App. no. 35753/03, 11 January 2005, (dec.)

Uzun v. Germanu, ECHR, App. no. 35623/05, 2 September 2010

8. Остало

Влада Републике Србије, *Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији*, Београд, 2003.

Водич за примену Законика о кривичном поступку Републике Србије, *Пројекат „Имплементација новог Законика о кривичном поступку Републике Србије“*, Делегација Европске уније у Републици Србији, БС Јуроп, Београд, 2015.

Водич за члан 10 Европске конвенције о људским правима: Слобода изражавања, *Европски суд за људска права*, 2020.

Global peace index - Measuring peace in a complex world, *Institute for Economics & Peace*, 2021.

Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, *Institute for Economics & Peace*, 2016.

Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, *Institute for Economics & Peace*, 2017.

Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, *Institute for Economics & Peace*, 2018.

Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, *Institute for Economics & Peace*, 2019.

Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, *Institute for Economics & Peace*, 2020.

Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, *Institute for Economics & Peace*, 2022.

Global terrorism index - Measuring and understanding the impact of terrorism, *Institute for Economics & Peace*, 2023.

„Деца повратници из зона сукоба“, *Тематски документ РАН*, 2016.

Канцеларија Уједињених нација за дрогу и криминал, „Страни терористички борци“, *Приручник за институције за едукацију судија и тужилаца у Југоисточној Европи*, Беч, 2017.

Министарство унутрашњих послова Републике Србије, *Информатор о раду МУП-а РС*, Београд, 2020.

Мисија ОЕБС-а у Републици Србији, МУП Републике Србије – Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку, *Каталог програма специјалистичке обуке*, Београд, 2014.

Секретаријат ОЕБС-а (Организације за европску безбедност и сарадњу) – експертски округли столови Канцеларије за демократске институције и људска права (ODIHR) при ОЕБС-у, *Жене и терористичка радикализација - Завршни извештај*, Јединица за борбу против тероризма, Одељење за транснационалне претње, Секретаријат ОЕБС-а, Беч, 2013.

Уред ОЕСС-а у Загребу (Организација за еуропску сигурност и сарадњу), *Родне перспективе превенције и супротстављања насилном екстремизму и радикализацији који воде ка тероризму: Добре праксе за агенције за провођење закона*, Одјел за транснационалне пријетње, Секретеријат ОСЦЕ-а, Беч, 2019.

Уред Уједињених нација за дрогу и криминал, „Страни терористички борци“, *Приручник за институције за едукацију судија и тужилаца у Југоисточној Европи*, Беч, 2019.

Хелсиншки одбор за људска права, „Радикалне групе на Балкану: Случај вехабије Јашаревића“, *Хелсиншки билтен*, Београд, 84/2011.

БИОГРАФИЈА

Ђорђе Спасојевић је рођен 22. јуна 1989. године у Краљеву. У родном граду, са одличним успехом завршио је основну школу Димитрије Туцовић и средњу Економско-трговинску школу.

Школске 2008/2009. године, уписао је Правни факултет Универзитета у Београду, на којем је дипломирао 24. јуна 2014. године, са просечном оценом 8,43. На Правном факултету Универзитета у Београду, школске 2014/2015. године уписао је мастер студије на кривичноправном модулу, које је завршио 16. маја 2016. године, одбранивши мастер рад под називом „Откривање и доказивање кривичних дела малолетника“, са просечном оценом 9,00.

Докторске студије је уписао на Правном факултету Универзитета у Београду, школске 2016/2017. године на кривичноправном смеру. У досадашњем току докторских студија, положио је на првој и другој години: Методе научноистраживачког рада и вештине, први усмени део докторског испита (Кривично право–опши део, Кривично право–посебни део и Кривично процесно право) и други део докторског испита (Криминалистика и Међународно кривично право) и успешно одбранио семинарски рад под називом „Командна одговорност између теорије и праксе“.

Говори енглески језик и служи се италијанским језиком.

Радно искуство:

Сарадник у настави на Високој школи за пословну економију и предузетништво у Београду, у периоду 2014 – 2015. године;

Стручна пракса у адвокатској канцеларији Спасојевић у Краљеву, у периоду 2016 – 2017. године;

Асистент на Високој школи за пословну економију и предузетништво у Београду, у периоду од 2018. године до данас.

Списак објављених радова:

Miladinovic Z., Spasojević Dj., „Civil service employment and current limits in respect of employment“, *The Fourth International Scientific Conference EMPLOYMENT, EDUCATION AND ENTREPRENEURSHIP (CREATIVE EDUCATION FOR EMPLOYMENT GROWTH)*, (eds. R. Grozdanic, D. Jovicevic), ISBN 978-86-6069-114-1, Belgrade, 2015, pp. 311-325.

Спасојевић Ђ., Миладиновић Богавац Ж., „Малолетници као жртве кривичних дела учињених злоупотребом рачунарске мреже“, *Трендови у пословању*, вол. 6, бр. 12, ISSN2334-816X, Крушевац, 2018, стр. 61-70.

Spasojević Dj., Miladinovic Bogavac Z., „Cyber crime as a start of the juvenile criminal career“, *International Scientific Conference EMPLOYMENT, EDUCATION AND ENTREPRENEURSHIP (SUCCESSFUL IMPLEMENTATION OF INFORMATION TECHNOLOGY: IT, MARKETING, EDUCATION AND BUSINESS WORKING TOGETHER FOR BUSINESS SUCCESS)*, (eds. Z. Nikitovic, D. Markovic, C. D'Arconte), ISBN: 978-1-9993029-0-0, Belgrade, 2018, pp. 128-145.

Miladinovic Bogavac Z., Spasojević Dj., „Importance of Forensics of Mobile Phones as a Type of Digital Forensics in the Process of Evidence“, *MEST Journal (MESTE)*, Vol. 7, No. 1, ISSN2334-7171, 2019, pp. 48-52.

Спасојевић Ђ., „Откривање и доказивање кривичних дела учињених злоупотребом рачунарске мреже од стране малолетника“, *Правни живот*, бр. 9/2019, Београд, 2019, стр. 675-688.

Spasojevic Dj., Vlajnic J., „Normative aspect of polygraph examination in criminal procedure and its application outside criminal procedure with reference to polygraph examination of candidates for employment and employees“ *International Scientific Conference EMPLOYMENT, EDUCATION AND ENTREPRENEURSHIP*, (eds. Z. Nikitovic, M. Radovic-Markovic, S. Vujicic) ISBN 978-86-6069-187-5, Belgrade, 2021, pp. 181-187.

Dabić S., Spasojević Ђ., Radulović Z., „The role of social institutions in protection of children from abuse and neglect“, *Kultura polisa*, vol. 20, Issue 1, 2023, pp. 110-125.

Марковић А., Спасојевић Ђ., „Начело слободe рада са посебним освртом на стање у Републици Србији“, *Зборник радова полазника и полазница Школе економских и социјалних права*, А 11 – Иницијатива за економска и социјална права, ISBN-978-86-82598-04-6, Београд, 2023, стр. 76-95.

Vlajnić J., Spasojević Ђ., „Procedural legitimation of private parties before the Court of Justice of the EU in the light of Carvalho Case“, *International Review*, No. 3-4, 2023, pp. 239-247.

Prelević Plavšić S., Spasojević Ђ., Dragojlović J., „Inadequacy of Application of Sentencing Policy for Perpetrators of Domestic Violence“, *Kultura polisa*, vol. 20, Issue 3, 2023, pp. 107-127.

Ravić N., Spasojević Ђ., Vesić T., „Research on the innovative capacity of SMEs in Serbia concerning the protection of intellectual property“ *International Scientific*

Conference EMPLOYMENT, EDUCATION AND ENTREPRENEURSHIP, (eds. V. Radić, M. Cogoljević, Lj. Dimitrijević) ISBN 978-86-6069-216-2, Belgrade, 2023, pp. 250-257.

ПРИЛОГ 1

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Ђорђе Спасојевић

Број индекса: ДС 24/2016

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Сузбијање тероризма са аспекта криминалистике“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду, 3. априла 2024.

Потпис аутора

ПРИЛОГ 2

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Ђорђе Спасојевић

Број индекса: ДС 24/2016

Студијски програм: кривично право

Наслов рада: Сузбијање тероризма са аспекта криминалистике

Ментор: проф. др Милан Шкулић, Правни факултет Универзитета у Београду

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 3. априла 2024.

ПРИЛОГ 3

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Сузбијање тероризма са аспекта криминалистике

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
- ☒ 4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 3. априла 2024.

1. **Ауторство.** Дозвољаваје умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваје умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваје умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваје умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваје умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваје умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.